ölüler hakkında dedikodu

olasılıkçı tarih felsefesi

şener aksu

ölüler hakkında dedikodu
şener aksu

1. basım
ocak 2024

ısbn
978-605-4651-94-8

yayın yönetmeni
ş.a

kapak resmi
ş.a.

kapak ve sayfa tasarımı
aydili yayıncılık
şermin beşir

baskı
vadi grafik tas. ve rek. ltd. şti. / ankara

iletişim
0312 221 06 38
info@armoniaajans.com

aydilisanat yayınları 88

Afşar Timuçin
ve
Yılmaz Kuşaklı

Hocalarıma…

içindekiler

ilksöz

- giriş
- zihnin doğası ve bilginin olasılıkları
- tarihsel olanın doğası ve tarihsel bilginin olasılıkları
- tarihsel doku ve içkin eğilimler
- tarihsel olanın bilimi, olasılıklar ve olanaklar
- tarihbilimin araç ve gereçleri
- tarihsel özne ve tarihsel olanda öznenin belirlenimi
- tarihçi halleri ve tarihbilimcilik
- tarihsel bilginin kavramları ve söylem
- tarihsel olanın tasarımı ve yaşamalanı/otorite ilişkisi
- yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından tarihsel dokunun içkin eğilimleri
- Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından tarihsel olan
- yeni tarihsel doku

sonsöz

ilksöz

Ya da bu kitaba ne gerek vardı?

Emekli olduktan, yani söylemeyi sevdiğim biçimiyle tarihten boşandıktan sonra bir daha tarihle ilgili yazacağımı sanmıyordum. Ne var ki ekmeğimi kazandığım *"tarihçilik"* ile ilgili kaygılarımı mezara götürmeye gönlüm el vermedi. Onca zaman buzlu camın arkasından bakıp berrak manzaralar anlatmış biri, şimdi gördüğü görmediği her şeyi anlatmaya karar verdi diyelim. Bu iyi mi bilmiyorum ama bunu istiyorum. Tarihle otuz yıllık ilişkimin iç yüzünü ortaya dökmeye hazırım. Bunu en çok da dersime katılan öğrencilerim için yapıyorum. Her ders çıkışı, *"Birinin kafasını bulandırmamış olsam keşke…"* diye iç geçirişlerim için yapıyorum. Tarih öğrenen, öğrenecek olan yahut tarih öğretenler için yapıyorum da diyebilirim. Özetle; canım çekti, yapıyorum…

Yarım yüzyıllık hayatımın bana öğrettiği en iyi şey, canının çektiğini yapmaktır. Bu yüzden tarihe felsefi açıdan yaklaşarak fikirlerimi yazmamazlık edemedim. Canımın her çektiğini

yapamayacağımı bilecek kadar yaşadım yeryüzünde, bu nedenle yaptıklarımın yahut söylediklerimin sorumluluğunu şimdiden üstleniyorum. Umarım bu yazdıklarım kimseye zarar vermez. Yazmazsam bana zarar verecekti. Sonuçta ben de bir *"kimseyim."* Beni tanıyanlar temel bir ahlak ilkem olduğunu bilir: *"İnsan, bilerek ve isteyerek kimseye zarar vermez, en azından ben vermem,"* derim. Eh, ben de bir kimse olduğuma göre kendime de bilerek ve isteyerek zarar veremem. Dolayısıyla yazmazsam kendi ahlak ilkemin urganına asılı kalacaktım, bu nedenle de yazıyorum. Yani işte yazıyorum.

Tarihle ilgilenmem rastlantıdan daha fazla bir anlam taşımaz çünkü ortaöğretimde birçok genç gibi ben de tarih dersinde anlatılanları kendime yakın bulmuyordum. Zaten gençliğim de 1970'lerin sol hareketinin içinde geçti… Materyalist tarih anlayışı üzerine seminerlere katıldım, seminerler verdim. Bu yüzden tarih derslerindeki anlatılar bana biraz kurgusuz, ilişkisiz ya da hikaye gibi geliyordu. Ortaöğretimim sırasında tarihe bir ilgim yahut tarih anlatılarıyla bir bağım hiç olmadı, gelecekte olacağını da sanmıyordum.

Ben daha çok gökyüzünü merak ediyordum. Astrofizik üzerine eğitim almayı tasarlıyor, bununla ilgili düşler kuruyordum. Ne var ki dönemin koşulları bu düşümü gerçekleştirmeye pek uygun değildi. Bir yanda arkadaşlarımla devrim yapıp ülkeyi kurtarmanın sevdası, bir yanda hayatımı kurma telaşı… Her ikisinde de astronominin yeri yoktu. Ülkemde astronomi üzerine çalışıp hayatını kazanan birini de tanımıyordum.

Üstelik fena halde yoksuldum. Ailemin en yoksul dönemi benim gençliğime denk gelmişti. Hayatımı bir şekilde kazanmam gerekiyordu.

1980 askeri darbesi ülkem için nasıl büyük bir dönüşümün başlangıcı olduysa, benim kişisel hayatım için de öyle oldu. Bir süre ortalıkta görünmemem gerekti. Bir süre korkuyla yaşamam gerekti. Sol hareket neredeyse tamamen çöktü. Devrimin büyüsü başka bir zamana kalmıştı. Devrimciliğin acısını yaşıyorduk, devrimciliğin yıkılmış bedenini taşıyorduk... Birçoğumuz tutuklandık. Dışarı çıkan yahut dışarda kalanlar da kendi başlarına hayat nasıl kurulur bilmiyordu. Nasıl olacaktı? Darbe öncesi dayanışma, o hayatı değiştirme büyüsü dağılıp gitmişti. Herkes hayatın zorluklarıyla kendi başına mücadele etmek zorundaydı, bunu başarmak zorundaydı.

Ben tutuklananlardan değildim ama her an tutuklanma kaygısıyla geleceği belirsiz olanlardandım. Rastlantı bu ya, 1980 baharında liseyi bitirmiş, üniversite sınavına girmiştim. O yılı unutmayı yeğliyorum tahmin edersiniz, herkes için zor zamanlardı. Ertesi yıl koşullar daha elverişli oldu ve ben yine sınava girdim. Bir üniversiteye girmem, bir şey okumam ve hayatımı biçimlendirmem gerekiyordu. O sırada yaptığım iş amelelikti; amelelikle hayatımı sürdüremezdim, inşaat bana göre değildi.

Ablam öğretmendi ve yıl içinde birçok kez tatili oluyordu. Bu yanıyla öğretmen olarak bana uygun bir hayat kurabileceğimi düşünmeye başladım. Okuma ve yazmaya tutkulu bir gençtim,

ablamın yaptığı kadar tatil bana yeter de artardı bile… Canımın istediğini okuyabilir, canım çektiği kadar düşünebilir ve yazabilirdim. Gençtim, dinçtim ama yoksuldum. Okula gitmediğim günler çalışmak zorundaydım. Ancak hasta olunca yahut dini bayramlarda boş kalabiliyor, okuyabiliyordum. Amelelikten, ırgatlıktan gözümü açamıyordum desem yeridir. Gerçi insan her koşulda kendine yer açabiliyor, bunu da inşaatlarda öğrendim. Ustalara hızlıca harcı tuğlayı yetiştirip aradaki o on-on beş dakikayı okuyarak geçiriyordum. Irgatlıkta da öğle yemeklerini hızla bitiriyordum tahmin edeceğiniz üzere…

Öğretmen olmayı tercih etmemdeki zorunluluklar ortadaydı. Şeyh Bedrettin'in kemiklerini sızlatmaya niyetim yok ama içsel ve dışsal koşullar öğretmen olmam gerektiğini dillendiriyordu. Fakat ne öğretmeni olacağım, koşullardan biraz bağımsızdı; hangi alanda öğretmenlik yapacağımı seçebilirdim ve elbette bu tercihim geri kalan ömrümü etkileyecekti. Matematik bölümü mezunu olduğum sanki matematik öğretmeni olmam koşullara daha çok uygundu ama öyle olmadı…

Ankara'daki sınava beraber gittiğim mahalle arkadaşı Bahri tercih zamanı yanımdaydı. Ben neyi tercih edeceğim üzerine akıl yürütüyordum. Yoksulluğum bitmemişti, çalışarak okumam gerekecekti ve bunu hesaba katmalıydım. Amacım okulu bitirir bitirmez işim olacak bir bölüm okumaktı. Şiire tutkumu bilen arkadaşım, edebiyat öğretmeni olmam gerektiğini söylüyordu ama duyduğuma göre bu bölümde Osmanlıca bilmem gerekecekti. Yeni bir dil öğrenmeye

iştahım yoktu. Coğrafya ya da tarih olabilir diye düşünmeye başladım. Arkadaşım da *"Aman!"* dedi, *"Taşla kayayla ne uğraşacaksın, madem tarihi yaz da insanla uğraş!"* Kulağıma hoş geldi ve ilk tercihimi tarih öğretmenliği yaptım.

Tarih okumak çekici değildi, tarih derslerinden dolayı biraz kaygılıydım ama kolaylıkla başaracağımı düşünmüyor değildim. Ne de olsa lisede hiç çalışmadan tarih derslerinden yüksek not alıyordum. Okul dışında tarihsel materyalizm üzerine seminerler veriyordum. Tarih bölümü beni zorlayamazdı. Öğretmenlik de zorlayamazdı; daha genç yaşımda seminerler verirken ilk zorlukları aşmıştım bile… Öte yandan böyle kolay bir bölümü okumanın güzel bir yanı daha vardı; istediğim kadar felsefe ve edebiyata zaman ayırabilirdim.

Beklentilerimde de yanılmamıştım; hocalarım, kendi hocalarının anlattıklarını defterlerinden okuyup bize yazdırıyorlardı. Benim el yazım çok kötüdür zaten, bu yüzden diğer arkadaşlarım gibi defter tutmuyordum. Güzel yazan arkadaşlardan notları alıp onları daktilo ediyordum. Eh, bir olumsuzluk bir olumluluk doğuruyor. Gençken şiirlerimi el yazısıyla yazıp başkalarına gösterdiğimde okuyamıyorlardı. Ben de daktilo kursuna gittim ki şiirlerimi daktilo edip başkalarına okutabileyim. Bu becerim çok işime yaradı. Ders notlarını daktilo edip arkadaşlarıma teksir olarak veriyordum. Daktilo ederken de öğrenmiş oluyordum. Tabii daktilodaki hızım hocalarımın da işine geliyordu. Makalelerini, kitaplarını ve tezlerini daktilo ettirecek birini bulmuşlardı. Ben de bundan şikayetçi değildim, hocalarımın gözünde değerim vardı.

Daktilodaki hızım birçok kişinin bana tezini yazdırmasını sağladı. Sonra başkaları katıldı onlara… Böylece başka işte çalışmama gerek kalmadı. Tez yazarak ihtiyaçlarımı karşılayabiliyordum. Bir süre sonra para karşılığı tez hazırlamaya başladım. Son sınıf öğrencileri tezlerini belirlediklerinde bana getiriyorlardı ve ben de onların yerine tezi hazırlayıp yazıyordum. Böylece birçok konuyu öğrenme olanağı buldum. Kütüphanelerde yerim hep hazırdı, Türkçe kaynaklar hakkında bilgim arttı. Devamsızlık sorunu olmazsa derslere girmiyordum bile…

Fakültede isteyerek dersine girdiğim tek bir hocam vardı; Yılmaz Hoca… Yılmaz Hoca, tarih metodolojisi dersi anlatıyordu. Onun anlatımını ilginç buluyordum. O ders olmasa fakülte okuduğum bir yanılsama olarak kalacaktı belleğimde. Beni düşündüren, bende görü oluşturan bir dersti Yılmaz Hoca'nın dersi… Ne yazık ki Yılmaz Hoca'yı üniversiteden uzaklaştırdılar. 12 Eylül koşullarında bu çok sıradan bir durumdu. Herkes her şeyden korkuyordu. Her an her şey olabiliyordu.

Darbeciler tarihe de el atmışlardı. *"Türk-İslam sentezi"* diye bilinen bir anlayışı egemen kılmak istiyorlardı. Buna uymayanları görevden uzaklaştırmışlar, yeni kadrolar kurmuşlardı. Hatta üniversitelere zorunlu olarak *"Atatürk İlkeleri ve İnkılapları"* adında bir ders koymuşlardı ama içeriğini Türk-İslam sentezine göre belirlemişlerdi. Üniversiteyi okuyan herkes bu dersi bir yıl almak zorundaydı. Tarih öğrenimi görenlerse her yıl… Ben bu dersi dört yıl boyunca aldım. O zamanlar zorunlu olarak aldığım bu derse karşı pek

gönülsüzdüm ama gelin görün ki yıllar sonra bu dersi veren okutman olarak ekmeğimi kazandım.

Fakültede bu dersi bize Hamza Eroğlu veriyordu. Hamza Hoca'dan İnkılap Tarihi dersi için bir kitap hazırlanması istenmiş olmalı ki kendi alanı olmadığı halde bu derse yönelik bir kitap yayımlamıştı. Kitap daha çok alıntılardan oluşuyordu, deyim yerindeyse aşure gibiydi. Dersi geçmek zorunda olmasa kimse bu kitabı okumazdı diye düşünüyorum. Ben de gerektiği kadar okuyanlardandım. Dersi geçecek kadar yani…

Öte yandan Hamza Hoca'yla ilgili bir anım beni bu kitabı yazmaya kışkırtan görülerden olmuştur, onu da anlatmak isterim. Fakültenin girişinde masa tenisi oynanırdı gelip geçenlerin hemen yanında. Birgün ben de masa tenisi oynuyordum, sınıf arkadaşım binadan çıkarken bana dönüp dedi ki, *"Hamza Hoca bugün derse gelecek mi?"* Ben de şaka olsun diye, *"Hoca Van'a gitmiş…"* dedim. Hoca sık sık konferanslara giderdi o zamanlarda. Ders vakti gelince sınıfa çıktım, baktım ki arkadaşlar toparlanmış, gidiyor. *"Hoca Van'a gitmiş!"* dediler, ben de sevindim. Toparlanıp Gazi Üniversitesi'nin o zamanki kampüsünde meşhur olan havuza doğru yürümeye başladık. Havuza varmıştık ki hoca karşıdan göründü. Hepimiz şaşırdık. Hoca da şaşırdı. Bir arkadaşımız *"Hocam hani siz Van'a gitmiştiniz!"* dedi. Hoca öfkelendi, *"Kim söyledi?"* diye sordu. Soruşturdular ve sonunda benim söylediğim ortaya çıktı. Ama ben söylediğimi unutmuştum. Şaka olsun diye söylemiştim zaten, aklımda nasıl kalsın ki? Hani derler ya, *"Yukarı mahallede söyle, aşağı mahallede*

inan!" Tam da öyle olmuştu. Bu bana insan zihnin nasıl da yanılabileceğini gösterdi. Belleğime yönelik şüphemi artırdı; bildiklerime, konuştuklarıma yönelik kuşkularımı artırdı. Elbette tarih bilgisine yönelik de…

O yıllarda Kürtlerle ilgili konuşmak çok tehlikeliydi. Kürtlerin dağ Türkü olduğunu savunuyordu darbeciler; karda yürürken *"kart-kurt"* sesi çıkardıkları için bu Türklere Kürt denirmiş… Bu sav üniversitelerde de baskın bir savdı ve kimse sorgulayamıyordu. Garipsiyordum ama bir şey de diyemiyordum. Birgün Türk Tarih Kurumunda *Divan-u Lugat'it Türk*'ü okurken arkasında bir harita gördüm. Haritada, "Kürt ülkesi" diye anımsıyorum, bir yer ismi vardı. Harita garip çizildiğinden tam olarak yerini söylemek zordu ama yine de bin yıl önceki bir kitapta Kürt yazıyordu. Haritanın fotokopisini çektirdim ve ertesi gün derste "kart-kurt" savını seven hocama bir yolunu bularak *Divan-u Lugat'it Türk*'ü okuyup okumadığını sordum. Hocam okuduğunu söyleyince kalkıp masasına fotokopiyi bırakıp döndüm. Hoca bir süre baktıktan sonra, *"Bu nedir?"* diye sordu. Ben de, *"Divan-u Lugat'it Türk'teki harita hocam,"* diye yanıtladım. Hoca beni dersten attı. Doğrusu başıma bir şey geleceğinden korktum; o günden sonra bir daha hocalarımla didişmedim ama tarih bilgisinin otoriteyle ilişkisini de hocamın bakışlarıyla deneyimlemiş oldum.

Ben size şimdi bu olayı anlattım ama bu olay yaşadığım o anın zihnimde kalan halidir, gerçeğin salt hali değildir. Belki hoca başka türlü anımsıyordur, sınıftaki arkadaşlarım başka türlü

anımsıyordur. Öte yandan bu anlatıya dedikodu da diyemem çünkü dedikodu, kişinin kendi orada olmadan başkalarının deneyim yahut fikirlerini gerçek kabul ederek oluşturduğu anlatıdır. Bu durumda size hocanın dedikodusunu yapmadım ama anlattığımın da yaşananla bir ve aynı olduğunu söyleyemem. Belki daha sonra anlatsam bu anlatı değişecektir. O halde bu anlatı, yaşananın olası bir halinden başka bir şey değil! Keşke hocalarım da böyle düşünseydi. Hocalarım sanki kendileri oradaymış gibi savaşları anlatıyor, kendileri oradaymış gibi konuşulan cümleleri tekrarlıyorlardı. Mahallede anlatısını çok sevdiğim teyzelerin konuşmalarından farklı konuşmuyorlardı. Kadınlar daha çok gençlerin aşk meselesini ballandırarak anlatıyorlardı, hocalarımsa eskilerin kahramanlıklarını…

Öğrencilerinden biri olan bana gelince; tarihin dedikoduya dönme olasılığını fark ettikten sonra ne bir tarih tartışmasına katıldım ne de tarih üzerine okudum. Tarih bilgisine olan saygımı kaybettim desem yeridir... Ta ki Carr'ın *Tarih Nedir*? kitabıyla karşılaşıncaya dek. İsmi bile kışkırtıcıydı, tarihle yeniden yakınlaşmamı sanırım bu kitaba borçluyum. Kitabı okudukça tarih bilgisi hakkında düşünmem gerektiğini anladım. Yok saymak, uzaklaşmak çözüm değildi. Nihayetinde tarih öğretmeni olarak atanacaktım ve öğrencilerime bir şeyler anlatacaktım…

Atanacaktım diyorum çünkü o günlerde *"Öğretmenlik Yeterlilik Sınavı"* vardı ve onu iyi bir dereceyle kazandığım halde atanamamıştım. Arkadaşlarım öğretmen olmuştu ama

ben kalmıştım. Güvenlik soruşturmam öyle uzun sürdür ki öğretmen olamayacağıma inanmaya başladım. Kendime bir yol bulmak zorundaydım. Yürekten hocam dediğim daktilo hocam Yılmaz Kuşaklı birlikte tarım yapmayı önermişti, sevinçle kabul ettim. Gelin görün ki bir yıl sonra mayıs ayında atandığım bildirildi. Param olmadığı için Yılmaz Hoca ilk takım elbisemi alıp beni öğretmenliğe öyle yolcu etti.

Düziçi Anadolu Öğretmen Lisesi'ne atanmıştım. Okula vardığımda dönem bitiyordu. Dolayısıyla bana ders vermediler. Ben de okulun işleyişini, ders içeriklerini incelemeye başladım. Okulum eski bir köy enstitüsü olduğundan büyük bir kütüphanesi vardı. Zaten odam kütüphanenin hemen altındaydı. Köy enstitüsü dönemlerinden kalma bir gelenek olsa gerek, öğretmenler okulda barınacak yerleri vardı. Aileler için özel lojmanlar yapılmıştı, bekarlar için de bekar odaları… Böylece öğretmenlerin her anı okulda geçiyordu. Harika bir dönemdi. Ben de hep okulun içindeydim, boş zamanlarımda kütüphaneyi açıyor, kitapları inceliyordum. İnsan bazen ömrünün güzel anlarını sonradan fark ediyor ne yazık ki…

Kütüphanede daha önce görmediğim kitaplarla karşılaştım. UNESCO'nun tarih kitapları üzerine yaptığı toplantıların tutanaklarını da içeren bir kitap dikkatimi çekti. Ömrümün geri kalanında tarih felsefesiyle uğraşmam bu kitapla başladı diyebilirim. 1960'larda UNESCO önderliğinde ortak bir dünya tarihi kitabı yazma fikri ortaya atılmış. Gelin görün ki hiçbir devlet bu fikri kabul etmemiş! O günden sonra, otoritelerle tarih arasındaki ilişkiyi daha çok merak etmeye başladım.

Türkçeye çevrilmiş ne kadar tarih felsefesi kitabı varsa okudum, inceledim, tartıştım. Tartıştım derken bunu herhangi bir tarihçiyle değil, kendi kendime yaptım. Liselerde tarih felsefesi tartışacak kimi bulacaktım ki? Tanıdığım bütün tarihçiler kendi tarih kavrayışlarıyla oluşturdukları kurguyu, geçmişte yaşananın salt bilgisi olarak görüyorlardı. Çoğunluğunun bir kurgusu da yoktu; Milli Eğitim Bakanlığının belirlediği müfredatın içeriklerini aynen dillendiriyorlardı. Ayrıca ne anlattığımız ne yapıp ettiğimiz takip ediliyordu. Tarih öğretmeni asla yalnız başına olamıyordu; sınıftaki her şey dışarıda tartışılıyordu. Öyle ki farklı bir şey anlattığımda, kısa zamanda kasabada duyuluyordu. Dikkatli olmak gerekliydi.

İnsan sadece yaşadığı güne dikkat etse iyi; geçmişi de insanı bırakmıyor hiçbir yerde… Rotasyon denilen bir atama yapılacaktı ve geçmişim beklemediğim bir yere savrulmama neden oldu. Beş yıl biter bitmez Mardin'e atandım. Mardin Ticaret Lisesi'nde benden başka tarihçiler de vardı. Zaten Savur ilçesine atanmıştım ama o zaman terör nedeniyle oraya gitmek, ders işlemek pek olanaklı değildi. Beni merkeze aldılar. Bu yüzden aynı lisede gereğinden fazla tarih öğretmeni oluştu. Dersim azdı. Şüphesiz ki şikayetçi değildim; bol bol okuyor, şiir yazıyordum. Eğlenceli bir hayatım vardı, arkadaşlarım çok içtendi. Mardin'in amatör bir futbol takımında oynuyordum. Çevrem genişlemişti. Kendimi sürgün gibi hissetmiyordum.

O sırada Mardinli dostum Şehmus Gürel, Mardin Sağlık Meslek Okulu'nda tarih derslerinin boş geçtiğini, müdürün ders

verip vermeyeceğimi sorduğunu iletti. Bu okul, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı değildi. Sağlık Bakanlığına bağlıydı. Dolayısıyla eğer ben onaylarsam orada ders verebilirdim. Pek ilgimi çekmişti çünkü orada beni teftiş edecek biri yoktu. Körelmiş öğretmenliğimi kışkırttı, kabul ettim. Mardin Sağlık Meslek Okulu öğretmenlik hayatımdaki ikinci dönüm noktası oldu. Otoritenin baskısı biraz gevşeyince istediğim gibi ders anlattım. Kendimi geliştirme olanağı buldum. İnsan anlatmazsa bildiklerini içselleştiremiyor doğrusu…

Doğu hizmetim bitip Karamürsel'e atandığımda, Kocaeli Üniversitesi yeni kurulmuş sayılırdı. Öğretim elemanı ihtiyacı çoktu ve ben de açılan sınavı kazanıp Kocaeli Üniversitesi'nde okutman oldum. Üniversite ortamı daha özgürlükçüydü, yükü azdı. Okuyordum, düşünüyordum. Tarih felsefesi üzerine tartışıyordum diyemiyorum çünkü sanıldığının aksine akademilerde hocalar arasında böyle tartışmalar pek olmuyor.

Burada yakın arkadaşım Kazım Çelik'e özel bir yer ayırmam gerek. Kendisi tarih felsefesi çalışmıyordu ama neredeyse her zaman benim okumalarımı dinleyecek sabrı gösteriyordu. İnsanın onca okuyup zihninde tartıştığı şeyi dillendirmesinin, zihnini arındırmaya yaptığı katkının değerini bilenler bilir… Bu yüzden Kazım Çelik'e minnettarım. Hegel başta olmak üzere birçok tarih felsefecisinden nefret etmiş olmalı…

Yeri gelmişken, Kazım Çelik ve bölümden arkadaşımız Mehmet Sarıoğlu'yla birlikte TV 41'de yaptığımız *"Bir Başka Tarih"* adlı

programımızdan da söz etmek isterim. Özel televizyonların yayıldığı bir dönemdi. Tarih programı yapan bir televizyon yoktu. Biz de programın içeriğini hazırlayıp sunduk, kabul edildi. Bir yılı aşkın süreyle her hafta bir konu üzerine alışılmışın dışında tartışmalar yaptık. İlgi çekip çekmediğini bilemiyorum ama şunu çok iyi anımsıyorum; babamın cenazesi için Bursa'ya gitmiştim ve cenaze sırasında beni aradılar. TV 41 el değiştirmiş, yeni sahipleri ilk olarak bizim programı kaldırmışlar… Tarihin ne kadar önemli olduğunu en acı günümde bir kez daha öğrenmiş oldum.

Derler ki hayatın bin bir olasılığı var. Yüzyılın ilk on yılı içinde birden tarih öğretimi, tarih anlatıları ve tarih felsefesiyle ilgili tartışmalar yaygınlaşmaya başladı. Bunu beklemiyordum doğrusu… Ama pek hoşuma gitti. Özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği söz konusu olduğunda bu tartışmalar televizyonlarda bile konu ediliyordu. Üniversitelerde *"tarihin kötüye kullanılması"* türünden konularda çalıştaylar veya konferanslar düzenlemeye başlamışlardı. Bu tartışmanın ülkemin siyasi dönüşüm dönemine denk gelmesi de anlaşılır bir şeydi çünkü tartışmalar özsel olarak tarih felsefesiyle ilgili değil, daha çok siyasetle ilgiliydi. Bu nedenle bu tartışma yahut bildirilerden çok yararlandım diyemem. Yine de çok heyecan vericiydi. Bazı yayınevleri onlarca tarih ve siyaset felsefesi kitabını Türkçeye çevirdi.

Ne var ki ülkemdeki tarihçiler felsefeye yabancıdır diyebilirim. Fakülte eğitimlerinde *"tarih felsefesi"* diye bir ders yoktur yahut yetkin bir tarih felsefecisi yoktur. Kişisel olarak ilgisi

yoksa akademisyenlerin de felsefeye bulaşmaya niyetleri yoktur. Bunu rahatlıkla söyleyebiliyorum çünkü birçok kongre, çalıştay ve seminere katıldım. Bu gözlemimin yaşamda karşılığı olduğunu biliyorum. Öte yandan felsefecilerin de tarihe karşı ilgisiz olduğunu gördüm. Olay yahut olgu, felsefecilerin kurgusal zihinlerine ya yabancı geliyordu ya da tarih öğrenmenin zorluğu onları tarihten uzaklaştırıyordu. Bu yüzden diyebilirim ki tarih felsefesine ilgim yalnız bir yolculuğa dönüşmüştü. Tarihten de anlıyordum, felsefeden de…

Çalıştığım üniversitede felsefe bölümü kuruldu ve ilk olarak felsefe yüksek lisans programı açtılar. Hemen başvurdum. Hatta özel öğrenci olarak tekrar tekrar kayıp yaptırıp derslere katıldım. Sonra harika bir şey oldu; daha önce felsefe dergilerinde makalelerini okuduğum Afşar Timuçin üniversitemize felsefe bölümü başkanı olarak geldi. Bu benim hayatımın dönüm noktalarından biridir. Afşar Hoca'mın kitaplarını, makalelerini sevinçle okumuştum; Türkçe felsefe yapmasına hayrandım. Onun konuları ele alma biçimini, kavramlarındaki netliği ve anlatısındaki duruluğu seviyordum. Resmi olarak da onun öğrencisi olmak için sınavlara girdim. Aynı okulda tarih hocasıyken felsefede öğrenci olmuştum. Hatta benden tarih dersi alan bir öğrencim yüksek lisansta arkadaşım oldu. Pek hoş bir durumdu.

Afşar Hoca'yla uzunca bir süre arkadaşlık yaptım. Ders programlarımızı ayarlayıp her çarşamba öğleden sonra arabayla bir yerlere gidip, yemek yiyip söyleşiyorduk. Dağ yollarını geziyorduk çoğunlukla… Rahat konuşabilmek için…

Böylece zihnimdeki soruları sorabildim, onun yanında yüksek sesle düşünebildim. Afşar Hoca'ma zihnimin düzenlenmesindeki katkısından dolayı her zaman minnet duyacağım. Tarih felsefemi oluşturan ana kaynaklardan biri Afşar Hoca'mın felsefe yapma biçimidir diyebilirim.

Hocayla olan günlerimizin birikimi beni etkinliklere sürüklüyordu. Bu bağlamda kendi bölümümüzde *"Tarih Günleri"* adıyla on beş günde bir özel seminerler yapmaya başladık. Etkinliği örgütleme sorumluluğunu almıştım. Sağ olsunlar bölüm arkadaşlarım harika insanlardı, birlikte birçok şey üretmiştik, bunu da kolaylıkla gerçekleştirdik. Etkinliğe tarihle ilgili görüsü, görüşü, fikri olanları çağırıyorduk. Afşar Hoca da katılmıştı. Aktif konferans diyebileceğimiz bir yöntemle fikirlerini sunanlara sorular soruluyor, tartışılıyordu. Sadece üniversite öğrencileri değil, isteyen herkes bu seminere katılabiliyordu. Akademisyenleri yahut dışarıda özel olarak tarihle ilgili çalışanları konuk ettik. Çok içten bir etkinlikti, zihnimde etkiler bıraktı diyebilirim.

Ne var ki tarih felsefesi ara bir disiplin olarak muğlak bir alan gibi algılanıyordu. Ara disiplinlerin doğası böyle sanıyorum. Bu alanla ilgili ders verilen üniversite yahut akademi azdı. Ama ben de birçok şey okumuş, düşünmüştüm. Bunları dillendirmek istiyordum. Ne yapabilirdim? Düşündüm, taşındım sonra da gönüllü olarak tarih felsefesi atölyeleri açmaya başladım. Elbette ilgi oldukça, katılmaya hevesli insanlar buldukça... Atölyelere önce talep oluyordu ama işin içinde felsefe olması katılımcıların kısa zamanda azalmasına yol açıyordu.

Tarih felsefelerinin tarihini anlata anlata sürdürdüm atölyelerimi… Her tarih felsefecisini enine boyuna tartışıyordum. Böylece zihnimde bir tasarı belirmeye başladı. Yaşamalanı/otorite ilişkisi her anlatının başına yerleşir oldu. Bu tasarıyı geliştirmek için birçok kongrede, birçok çalıştayda *"Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından…"* diye başlayan bildiriler sundum. Tepkiler aldım, eleştiriler aldım, övgüler aldım. Ama en önemlisi katıldığım bütün kongre yahut sempozyumlarda bildirimi bitirir bitirmez soru yağmuruna tutuluyordum. Aradığım tam da buydu. Tartıştıkça arındım, anladım, zihnim duruldu…

Emin olmadığım fikirlerimi bir yazı dizisi halinde *Ihlamur* dergisinde *"Ölüler Hakkında Dedikodu"* başlığı altında yayımlamaya başladım. Yazmak kendinle hesaplaşmak gibi; yazdıkça kendimi sorguladım. Yayımladıkça beni sorguladılar. Eleştirilerle fikirlerimi yokladım, zorladım, sınadım. Kavramlar üzerinde düşünüp durdum. Zamanı geldiğini anlayınca kendi tarih felsefemi, pandemi nedeniyle çevrim içi olarak açtığım atölyelerde dillendirmeye başladım. Orada da katılımcılarla fikirlerimi tartıştım. Hegel diyor ya; mutlak fikir ne olup olmadığını görmek için kendini serimledi. Ben de tam öyle fikirlerimi serimleyip edimselleştirdim. Fikirlerim zihnimde tutarlıyken, konuşurken tutarsızlıklar ortaya çıktı. Kendimi gördüm. Eksiğimle gediğimle ne yaptığımı anladım.

Kişisel hayatımda dağınıklık egemendir; odam dağınıktır, kitaplarım dağınıktır… Elbiselerim, saçlarım yani her şeyim dağınıktır. Ama ben hayatımı planlı yaşamayı severim.

Zorunluluklarımın dışında sevinçle sürdürdüğüm planlı bir ömrüm var ve onu hiç eksiltmedim, aksatmadım. Altmış yaşına girdiğimde tarih felsefemi yazacağımı planlamıştım, bunu arkadaşlarıma da duyurmuştum. Eksiği gediği, eğrisi doğrusuyla bunu başardım. Sevinç içindeyim. İşte bu metin kendime verdiğim sözün sonucudur.

Elbette insan tek başına değil; diğer insanların birikimleriyle çoğalabiliyor. Örneğin öğrencilerim olmasa anlattıklarımın ne olup olmadığını fark edemeyebilirdim. Ne de olsa her öğretmen öğrencisi kadar öğretmendir. Hatta öğrencisinin öğrencisidir diyebilirim. Bu nedenle öğrencilerime teşekkür ederim. Onlara anlattıkça duruldum, onlar anladıkça heveslendim… Çevreme, aileme, dostlarıma da teşekkür ederim. Onlar da aykırılıklarımı hoş gördüler ki bu pek zordur.

Öğretmenlerime de teşekkür ederim; zihnimin gelişiminde her birinin etkisi vardır. Ayrıca ayırt etmeksizin bütün düşünürlere teşekkür ederim. Hepsinin şöyle ya da böyle katkısı oldu metnime… Akademi geleneğinden farklı olarak referans vermedim. Çok kere isim de vermedim ama bilen bilir kimin fikrinin eleştiriliyor yahut onanıyor olduğunu… Zaten bilgi salt olarak kimsenin değildir. İnsanlığın ortak birikimidir, sadece bazıları daha heveslidir bu birikimi kullanmaya ve ona yenilerini eklemeye, o kadar… Bu nedenle bu metin benim değil, tarih felsefesiyle ilgili herkesin ortak üretimidir. Buyurun!

giriş

Geçmişte ne yaşanıp yaşanmadığına yönelik bilgi, yani tarihsel olan, en temel ilgi alanımız olmasa bile vazgeçemeyeceğimiz meraklarımızdandır. Bu yüzden bazı düşünürler *"tarihbilim"*i temel bilim olarak görmüşlerdir. Bu belirleme tartışılmalı da olsa geçmişe ilgi, üç zamanı kavrayan zihnimizin doğasının kaçınılmaz bir sonucudur ve insanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerinden biridir. Geçmişini araştıran, geçmişe bu denli değer veren başka bir canlı türü var mıdır, bilmiyorum.

Şüphesiz diğer canlılarla ilgili bilgimiz yetersizdir. Onların dilini ve zihinsel birikimlerini tamamen çözmüş değiliz. Yunusların yahut diğer zeki canlıların böyle bir ilgisi olmadığında ısrarcı değilim. Ama rahatlıkla insan türü için geçmişin bilgisi başat ilgi alanlarındandır ve hatta ülküseldir, diyebilirim. Geçmişin bilgisine de bu bilgiye sahip olanlara da saygı gösterdiğini örnekleyebilirim. Neredeyse bütün toplumlarda geçmişe

ve yaşlılara saygı önemsenir, dillendirilir. Bu önemsemede yaşlıların geçmişle ilişkilendirmesinin de payı olsa gerekir. Hatta bizim kültürümüzde *"ak sakallı"* diye bir bilgelikten, yaşlıların bilgeliğinden söz edilir.

Geçmişin kişiselleşmiş haliyse tarihçilerdir. Bu anlayış tarihçiye büyük bir otorite sağlar, gelecek nesillerin bilinçaltlarını oluşturma gücü ve olanağını verir. Geçmişin böyle bir büyüsü vardır; dilin imgesel arka planıyla birlikte harika bir bilinçaltı örücüsüdür. Yaşanmışlık anlatıları sanki insanın kendisi yaşamış gibi deneyimsel bir birikim oluşturur. Bu anlatılar, kamp ateşi etrafında anlatılan hikayeler gibidir... Derin korkularla ilişkilendirilip bilinçaltına bağlanır, yani aklın etkin olduğu alana değil de imgeselliğin etkin olduğu alana ait olur. Dolayısıyla davranışları etkileme gücü artar ve hatta insanın kendini belirlemesinin kaynaklarından olur, yani kimlik oluşturur.

Tarihte olanın değerine yönelik her dile yerleşik belirlemeler vardır; bizim dilimizdeki "*Geçmişini bilmeyen geleceğini bilemez"* özdeyişi gibi... Düşünürlerin de geçmişin değerliliğine yönelik katkısı olmuştur. Geleceğin geçmişe benzerliğine vurgu yapan düşünürler, geçmiş bilgisinin geleceği aydınlatan biricik araç olduğunda ısrarcıdırlar. Bu fikirler toplumların ortak belleğinde çalkalanıp durur.

Gelecekteki insan eylem ve etkinlikleri de geçmişteki gibi insan gereksinimleriyle bağlantılı olacağından bu belirleme şüphesiz haklıdır. Gelecek geçmişe benzeyecektir, bu nedenle önüne bakmak için ara sıra arkaya bakmak gerekir. Ancak,

geçmişe yönelik ilgi sadece geçmişi ve geleceği anlama arzusuyla ilgili olsa bu tutum şüphesiz haklı olacaktır. Oysa biz biliyoruz ki geçmişe yönelik ilgi başka nedenlere de dayanabilir. Sözgelimi en küçüğünden en büyüğüne otoriteler, geçmişi anlamak yerine yeniden kurgulamaya heveslidirler. Kendilerine göre kurguladıkları geçmişin bilgisiyle geleceğin nesillerini yönetmeyi arzulamaktadırlar. Dolayısıyla böylesi bir geçmiş bilgisi, bırakın geleceği aydınlatmayı, gelecek için tehlikelidir bile…

Ne de olsa her kurgu amaca yönelik bir örgüdür ve hiyerarşi oluşturur. Bazı şeylerin yok sayılmasına, bazılarının abartılmasına neden olur. Dolayısıyla geçmişin her yeni kurgusu, yeni ayrışmalara ve çatışmalara zemin hazırlayacaktır. Bu türden bir bilgi geleceği aydınlatmak şöyle dursun geleceği karartmaya adaydır. Bu nedenle bazı duyarlı düşünürler, geçmişe ve bilgisine verilen bu olumlamayı eleştirmişler, yeni nesillerin geçmişin bilgisiyle savaşlara sürüklendiğini ortaya sermişlerdir.

Öte yandan geçmişe yönelik ilgi türümüzün varoluşsal ilgisidir, eleştirilse de terk edilemez. Bu durumda yapılması gereken, geçmişin salt bilgisine ulaşmak ve bu bilgiyi yaygınlaştırmaktır. Peki bu olanaklı mıdır? Hayır! Hem geçmişin salt bilgisine ulaşılması olanaklı değildir hem de böyle bir bilgi olsa bile türümüzün geneli için kabul edilebilir olması olanaklı değildir. Böyle bir beklentisi olan varsa hayal kırıklığına uğrayacaktır.

İnsanlar çeşitli yaşamalanlarında, çeşitli otorite ve kimlikler altındaki topluluklar içinde yaşar. Kimse yalnız değildir,

ilişkiler içinde kendini tanımlar, kendini anlar ve eylemde bulunur. Herhangi bir insanın, zihni ne kadar gelişmiş olursa olsun, yaşadığı toplumdan yalıtık olması beklenemez. Her insan, kaçınılmaz olarak yaşadığı toplumun değerleriyle geçmişe bakar veya geleceğe tutunur. Dolayısıyla geçmişin bilgisinin nesnel olma olanağı yoktur. Eğer nesnel bilgiden söz edilecekse bu olsa olsa teknik bir bilgi olabilir. İçinde değer taşıyan her bilgi kişisel yahut toplumsal öznelliğe mahkumdur. Ne de olsa insan; geçmişin, çevresinin ve zihninin toplamı olan bir süreçtir.

Geçmişin salt bilgisine ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmiştik. İnsan zihninin doğasını bilen herkes herhangi bir şeyin de salt bilgisine ulaşmanın olanaksız olduğunun farkındadır. Öte yandan geçmişin salt bilgisine sahip olduğu sanısı türümüzde şaşırtıcı derecede yaygındır. Böylesi düğümlenmiş zihinlerin karşısında geçmişin bilgisini tartışmak bile zorken, onların geçmişin salt bilgisine ulaşmanın olanaksız olduğunun kabullenilmesini beklemek safdillik olur.

Geçmişin salt bilgisine ulaşılamazsa bile olanaklı bilgisine ulaşılabilir. Yüreğimizi ferahlatan işte bu olanaktır. Olanaklı bilgi eksiktir, yetersizdir ama güvenilirdir. Bu yüzden olasılıkçı bakışı, geçmişte olanı anlamak için en uygun bakış olarak görüyorum. Olasılıkçılığı da *varlığın özsel farklılıklarının ve olasılıklarının ayrımına varma, aklın yasalarıyla bu farklılıkların ve olasılıkların değerlendirilmesi* olarak kabul ediyorum. Başka bir deyişle geçmişle ilgili mutlak bir şey veya kesinlik yoktur. Yalnızca geçmişin doğasına daha uyarlı ya da daha az uyarlı olan bilgi vardır denilebilir. Aklın görevi

de hangi olasılığın geçmişin doğasına daha uygun olduğunu ortaya koymaktır.

Olasılık varlığın özsel halidir; parçacık fiziği göstermiştir ki tek bir var olma olasılığı yoktur, tek bir süreç olasılığı da yoktur. *Sicim teorisini* hatırlatmak yeterli olacaktır. Öte yandan her seçim yahut karar, her seçilme durumu ve kararı, yeni bir süreç başlatacaktır. Parçacıklar ortak olsa da biçimler ve eğilimler her an farklılaşma eğilimindedirler. Parçacık fiziğinin matematik yerine istatistik kullanmasının nedeni de varlığın özsel olarak olasılık içermesidir. Mutlak bir süreç, mutlak bir hal yoktur, olamaz.

Ayrıca varlığın içinde çoğulluğu anlamak hiç de zor değildir. Daha baştan bir şey ya vardır ya yoktur. Bir şeyi ya yaparsın ya yapmazsın. Bir şeyin birçok yapılma biçimi vardır, bir şeyin birçok olma biçimi vardır. Her şeyin tek olduğu fikri bir önyargıdır. Her şeyin sonsuza kadar var olacağı fikri de... Egeli düşünürün dediği gibi her şey değişmektedir ve kalıcı olan bir şey yoktur.

Bazı düşünürler varlığın tek olduğunu savunup çoğulluğu açıklamaya girişince zorlanmışlardır. Bu yüzden dil oyunlarına başvurmayı yeğlemişlerdir. Örneğin varlıkla yokluğun bir ve aynı olduğu, birbirlerine dönüşebileceği gibi... Birçokları da *"töz"* dedikleri bir önkabüle dayanmayı seçmişlerdir. Her şeyin kaynağı olan ve her şeyde değişmeden devam eden töz sayesinde hem kalıcı olanı hem değişeni hem bir olanı hem çokluğu açıklayacaklarını varsaymışlardır. Onlara göre farklılıklar, seçenekler ya da değişim tözün halleri yahut tavırlarıdır.

Peki buna gerek var mıdır? Varlık içinde bir varlık, varoluş içinde bir varoluş, haller içinde bir hal olan, üstelik evren ölçeğinde hiçbir önemi olmayan insanın varlığın tümünü açıklamaya girişmesinin zorluğu ortadayken… Belki de insan kendini bilememektedir. Felsefenin öncülerinin önemsedikleri *"Kendini bil!"* uyarı pek işe yaramamış gibidir. Elbette parçacık bütünden pay alır ama bütünü açıklayacak aşkınlığa nasıl sahip olabilir?

Biz farkındayız ki varlık çoğulluktur; olasılık ve rastlantı içerir. Yine biz farkındayız ki süreçler mutlak değildir, koşullara ve rastlantılara bağlı olarak baskın süreçler ve haller vardır. Aklımızla biz bu süreç ve hallerin ayırdına varabiliriz. Böylece olacak olanı önceden sezebilir, geçmişte olanın da koşullara bağlı olan yanlarını ortaya koyabiliriz. Yani olasılıklar içinde olanaklı bir bilgi üretebiliriz. Aklımız buna yetkindir, daha fazlasına değil… Zaten akıl, süreçleri ve halleri, bir başka deyişle olayları ve olguları anlama, karşılaştırma, değerlendirme ve ilişkilendirme yetisi olarak sınırlı bir şeydir.

Demek ki hem varoluş özsel olarak çoğulluk ve olasılıklar içerir, hem de aklımız bu çoğulluğu ve olasılıkları fark edip sınıflandırabilir. Elbette yetinmeyi bilmek gerekir. Her şeyi açıklama peşine düşenler mutlak bir varlıktan, mutlak bir süreçten ve mutlak hallerden söz etmek için zorlama bağlar kurar, nedenler türetir yahut kurgular üretir. Töz gibi önkabüllerle her şeyi açıklamaya girişenler, varlığın dışında var olabilecekleri sanısına kapılmışlardır. Bütün varlığı, süreçleri ve halleri fark edebilecek bir olanağa sahip oldukları sanrısı içindedirler. Acaba insan neden böyle büyüklenmektedir?

Sonuçta insan ve insanla ilgili geçmiş de varlığın bir parçası, süreci, hali ya da tavrıdır. İnsan zihni de birçok yanılgı olasılığı barındırır. Belki geçmiş diye bir şey yoktur da zihnimiz öyle algılayıp sınıflandırmaya eğilimlidir. Her hal olasıdır ve anlamak isteyen zihnimiz için eşit değerdedir. Her varoluş ya da hal, varlığın bir parçası olsa da uzay ve zaman içinde gerçekleşir. İşte varlığın en tartışmasız yanı budur; bir şey ancak uzay/zaman içinde var olabilir. Yani yan-yana gelen şeyler dizisi ve art-arda gelen şeyler dizisinin bir parçası olarak…

Bu bağlamda herhangi bir şey, yan-yana gelen şeyler dizisi yani uzay açısından bakıldığında başka bir anlama gelirken, art-arda gelen şeyler dizisi yani zaman açısından bakıldığında başka bir anlam kazanacaktır. Dolayısıyla bir şeyin anlamı durumsal olarak da değişkendir. Yani bakacağımız yer, ilişkilendireceğimiz şeyle ilgili olarak anlamlar değişir. Nereden bakarsan oradan görürsün, nasıl bakarsan öyle görürsün denmesinin nedeni de budur.

O halde her şeyi açıklayacak bir tasarı peşinde koşmaya gerek yoktur. İnsanla ilgili geçmişin her şeyini bilebileceğimizi var saymaya da gerek yoktur. İnsanla ilgili geçmişin olanaklı bilgisine ulaşılsa yeterlidir. Bu bilgi, geleceğin belirsizliğine ışık tutacak bir birikim oluşturacaktır. Şüphesiz ki geçmiş olasılıklar, gelecekteki olasılıkları bize duyurabilir. Geçmişteki olasılıklar içinde olanaklı olan süreç ya da hal bize gelecekteki olasılıklar içinde olanaklı olan süreç ve halleri de sezdirebilir. Demek ki geçmişin bilgisi değerlidir ancak sadece geleceğin olasılıklarını sezmek açısından değerlidir, o kadar.

Peki, düşünürlerin rastlantıyı ve olasılığı dışlayıp belirlenimciliğe bu denli eğilimli olması nasıl açıklanabilir? Ayrıca türümüzün geçmişin bilgisine bu denli sahicilik bahşetmesinin nedeni nedir? Bu yanılsamanın kaynağı bilincimizin doğasıyla ilgili olmalıdır. Zihnimiz bütünsel olanı kavramaya, anlamaya ve onamaya eğilimlidir. Herhangi bir olası bilgi zihnimizin etkinliğini duraklatır, şaşkınlaştırır. İkilem, zihnimizin etkinlik gücünü azaltır. Bu bağlamda güçlü zekalar bütünsellik içinde hem değişimi hem de çokluğu açıklamaya girişmiş ve belirlenimci bir tutum takınmış olabilirler; çünkü varlığın, varoluş ve hallerin bütünsel olduğunu kanıtlayacak bir şey yoktur. Herhangi bir insanın da bunun ayrımına varacak yetkinliği de yoktur. Bunu onların da fark etmiş olması gerekir. Öte yandan zihnimizin bütünlük eğilimi, ikilemin zihnimizde yılgınlığı körüklemesi kolaylıkla bütünsel açıklamaları kabullenmeye ve onları sahici saymaya yol açmış olabilir… Tarihsel olana yönelik anlatıların gerçekliğine inancın kaynağı bu olsa gerekir.

Türümüzün başka bir eğilimi de başkalarının onayını almaktır. Eğer birçokları geçmiş anlatısını sahici sayıyorsa insanın o anlatıyı sahici görmesi kolaydır. Böylece anlatının taraftarlarının onayını alarak toplumsallaşır da… Dolaysıyla çevresindeki anlatılar, ülküleştirmeler, düşmanlaştırmalar ne kadar yaygınsa ve ne kadar kabul görüyorsa, insan da bunların gerçekliğine o kadar kolay inanacaktır. Böylece çevresinin yahut toplumun onayını da almış olarak güven içinde yaşayacaktır. Ne de olsa onanmak toplumsal bir ihtiyaçtır.

İnsan geçmişinin, çevresinin ve zihninin toplamıdır demiştik; bu bağlamda geçmişin bilgisinin de toplamıdır şüphesiz. Dolayısıyla çevresinin onamadığı bir geçmiş anlayışı toplum dışı kalmasına yol açabilir… Bu yüzden özel olarak zihinsel gelişime çaba göstermemiş biri, günlük işlerle boğuşup boğuntu içinde yaşadığı için herkesin kabul ettiği ve gerçek saydığı bir şeyi kabul edip gerçek sayacaktır. Üstelik geçmişe yönelik anlatılar, yani sözde *'gerçekler'* her yerde tekrarlanıp dururken... İnsan böyle bir şeyin gerçekliğinden nasıl şüphelenebilir ki?

Oysa şüphelenmelidir. Geçmişin bilgisi madem geleceği anlamamızı sağlayacaktır, kendimizi de anlamamızı sağlayabilir. Ne de olsa biz sadece kendi geçmişimizin değil, genel olarak insan türünün geçmişinin, özel olarak da toplumumuzun geçmişinin toplamıyız. Kendimizi anlamak açısından sahici olmayan bir bilgiye nasıl inanabiliriz? Sahici olmayan bir şeyle geleceği anlamaya nasıl girişiriz?

Sadece bu nedenle bile geçmişin bilgisinin olası bir bilgi olduğu ortaya konulup yaygınlaştırılmalıdır. Bilinmelidir ki geçmişin bilgisi, geçmişin olası bir betimlemesidir ve başka betimlemeler de yapılabilir. Bir şeyin kavramı ya da fikri hem simgelediği şeyin doğasını hem anlayan zihnin doğasını içerir. Şeylerin doğası da değişkendir ama asıl olan zihinlerin doğalarındaki farklılıktır. Zihinlerin ortak yanları vardır şüphesiz, sözgelimi akıl ortaktır ama her zihnin örgüsü farklıdır ve akıl orda farklı iş görür. Her zihin varlığın düzenine birebir uygun kurulmamıştır.

Bu zorluğa rağmen yine de geçmişin olanaklı bilgisini ortaya çıkarmak için çaba sarf edilebilir. Bunun için gerekli donanıma sahibiz. Türümüzün birikimi ve elbette zihnimizin ortaklığı olan akıl, hangi olası bilginin geçmişin doğasına daha uygun olduğunun ayrımına varabilir. Olası bilgilerden geçmişin doğasına en uygun olanı yani olanaklı bilgiyi belirleyebilir. Bir de bu anlayış yaygınlaştırılırsa ve bilincin ikilemler konusundaki edilginliği aşılabilirse; o zaman geçmiş, bugün ve geleceğin yakasından düşebilir.

Böyle olduğunda geçmiş ülküleştirilemez çünkü her kurgu olası olduğuna göre diğerleriyle eşit derecede olasıdır, eşit değerdedir. Bu durumda geçmişin bilgisine sahip olanlar salt gerçeği bildikleri yanılgısına daha az düşeceklerdir. Dolayısıyla bu bilginin ürettikleri düşmanlıklar da daha etkisiz olacaktır. Bir başka deyişle; geleceğin kuşakları doğar doğmaz birbirine düşman olmayacaklar ve böylece gelecek de geçmişin bilgisiyle kararmayacaktır. Tarihsel olan hak ettiği değerde olacağından geçmiş, geleceğin ya da bugünün doğası içinden çekilecek, bugünün ve geleceğin kendisi olması olanağı ortaya çıkacaktır. Zaten geçmişin geçmiş olmak gibi harika bir doğası vardır ve geçmiş bilgisine yönelik bu yanılsamalar kalkarsa o da kendi doğal halinde kalabilir. Daha kolay ve nesnel incelenebilir.

Geçmişin bilgisinin doğal değerine dönmesi sadece bu bilgiye yönelik çalışmalar yahut algılarla ilgili değildir. Bu tutumun zihinlerce kabul edilmesi gerekir ki yeniden bir hortlağa dönüşmesin. Bu açıdan tarih anlatımı ve öğretimi yaşamsal bir öneme sahiptir. Tarih anlatıcıları kendilerini geçmişin

efendisi olarak görme yanılgısına düşebilirler, düşenler de olmuştur. Sadece böyle olsa iyi; aynı zamanda geleceğin de efendisi olmaya hevesliler vardır ve bu heves, taze zihinleri kirletmeye adaydır. Bu yüzden tarih araştırmalarının yanı sıra, tarih öğretimiyle ilgili metinlerin de olasılıkçı bir bakışla yeniden düzenlenmesi gerekir.

Zaten geçmişe yönelik araştırmalar bilimsel boyuta ulaşıp sürerse ortaya çıkan bilgi kaçınılmaz olarak olası yahut olanaklı bilgi olur. Ancak anlatıcıların olanaklı yahut olası bilgiyi kullanacakları şüphelidir. Hitler dönemi tarihsel bilginin ne ölçüde çarpıtılabileceğinin örnekleri göstermiştir. Bu deneyim bize gelecekte karşılaşılacak zorlukları fısıldamaktadır. Otoriteler doğaları gereği kendilerini meşrulaştırma aracı olarak gördükleri geçmişin anlatısını asla bilim insanlarına bırakmayacaklardır. Bu yüzden belki de geçmişte olanın bilgisinin bilimsel bir tutumla araştırılmasının bir anlamı da olmayacaktır. Geçmişin çarpıtılmış bilgisi bir hortlak gibi günümüzde ve gelecekte kendine yer bulmaya devam edecektir.

Nihayetinde tarih anlatıcıları çoğunlukla otoritelerin görevlileridir ve anlatı içerikleri otoritelerin isteğine göre belirlenmiştir. Otoriteler, geçmişte olanın toplumların belleği olduğunun, ortak belleğin insan eylem ve etkinlikleri üzerinde baskın bir gücü olacağının şöyle ya da böyle farkına varmışlardır. Bundan vazgeçmek istemezler, istememişlerdir de... Bu nedenle örgün eğitimlerdeki tarih anlatıları kaçınılmaz olarak ülküleştirilmiş kurgulardan oluşacaktır. Ama yine de olasılıkçı bir bakışın akademi çevresinde yaygınlaşması,

anlatıcıların zihinlerini de etkileyebilir. Türümüz çözümcü bir türdür ve bu özelliği umudumuzu güçlendirmektedir.

Demek ki geçmişin yanılsamalı kavrayışlarının, geçmişin bugünü ve geleceği etkilemesinin önüne geçmek ancak sivil bir tutumla sürdürülebilir. Örneğin savaş karşıtları, doğaseverler gibi geçmişin temiz kalması için mücadele edenler de bir araya gelebilirler… Bu çaba olasılıkçı yaklaşımın yaygınlaşmasını sağlayabilir. Türümüz çatışmadan tümden arınamaz ama geçmiş, geçmişe yönelik kirletilmiş bilgilerden arınabilirse çatışma olasılıkları azaltılabilir. Öyle sanıyorum ki, geçmişin bilgisi otoritelerin heveslerinden kurtarılabilirse, türümüz için barış umudu belirebilir. Yoksa kirletilip çarpıtılmış geçmiş bilgisi devam ettikçe tür içi çatışmalar daha yıkıcı olacaktır çünkü yok edici silahlar sürekli gelişmektedir.

Elinizdeki metin, işte bu umutla, geçmiş ve onun bilgisi üzerine bir tartışma açma niyetindedir. Alışılmışın dışında tarih felsefesi anlatısına *"zihnin doğası"* ile başlamanın gerekçesi de budur. Her şey zihnin koşullarıyla bağlantılıdır ve bilgi dille aktarılır. Bize gerçeği veren dildir, diyen düşünürler vardır. Hatta onlara göre dil yalnızca gerçeğin aracısı değildir, aynı zamanda gerçeğin canıdır. Bu belirleme tartışmalıdır şüphesiz ama bilginin dille ilişkisine dikkat çekmesi açısından önemlidir.

Bu metin aynı zamanda tarihsel olana yönelik olası bir tasarım örneği sunmaya da niyetlenmiştir. Böyle bir tasarı örneği sunulmamış olsaydı eleştiri ve irdelememiz eksik kalırdı. Yaşamalanı/otorite ilişkisi üzerine kurulan bu tasarım, diğer

bütün tasarımlar gibi şüphesiz ki olası bir tasarımdır. Ancak ben bu tasarımın tarihsel olanın doğasına ve koşullarına daha uygun olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle olası olmaktan çok, olanaklı bir tasarım olarak görüyorum. Umuyorum ki bu belirlemeyi, metni bitiren okuyucular da onar… İşte o zaman sevinç duyarım.

zihnin doğası ve bilginin olasılıkları

Duyup da derinden etkilendiğim ilk belirleme; *"Kendini bil!"*dir. O günü çok canlı anımsıyorum, beynimde şimşekler çakmıştı. Çok şaşırmıştım, çok etkilenmiştim. Şimdi olgunlaştım elbette, artık böyle şaşkınlıklarım olmuyor. Yine de "*Kendini bil!"* söylemi hala baş köşemde duruyor. Üstelik kendim dediğimde tam olarak neyi kast ettiğimi de rahatlıkla ifade edemediğim halde…

Öte yandan kendimin farkındayım. Kendimle, yani benle başlıyor her şey diyebilirim. Yapıp eden, düşünen-düşleyen, etkileyen-etkilenen, sevinen-kederlenen benle başlıyor… Varlık, evren, dünya, hayat, insan; elbette ben olmasam da varlar. Ama hepsi benim koşullarıma göre biçimleniyor, benim bildiğim kadarıyla var oluyor. Benim önem verdiğim kadar değerleniyorlar. İşte bunun farkındayım.

Bilmek zaten kendi başına bir sorun… Neyi biliyorum, nasıl biliyorum diye ömrüm boyunca sorup durdum. Dere kenarlarında, sahillerde, uçurum başlarında çok zaman geçirdim, çok düşünüp taşındım. Bilmenin ne olduğunu bilmeden hiçbir bilgiden emin olamayacağım ortada… Üstelik bu sorgulamanın açmazı da bir duvar gibi karşımda duruyor. Bilginin ne olup olmadığını bilme de bir bilgi türü ve ona güvenmek, ondan emin kolay değil… Bu yüzden tarih felsefemi anlatmaya, zihnin doğası ve bilginin olasılığını tartışarak başlıyorum. Böylece bilmenin ne olduğunu anlamaya çalışmayı seçiyorum ki geçmişin bilgisinin ne olup olmadığı konusunda donanımlı olayım.

bilmek

Birçok insan, fikirlerinin sahici olduğuna öyle inanıyor ki şaşırıp kalıyorum. Ben onlar gibi kolayca inanamıyorum. Bilgimin yahut fikrimin sahici olup olmadığından emin olmak için onları sınamaya ihtiyaç duyuyorum. Bir bilginin sahici olup olmadığını belirlemek hiç kolay değil doğrusu… Ama bir yolu olmalı, bir ölçüsü olmalı, değil mi? Herkes için olmasa bile benim için böyle bir ölçü çok değerli olurdu. Böylece yanılgıdan çekinmeden bir bilgiyi açıklayabilir, bir fikri savunabilirdim. Ne de olsa insan kolaylıkla yanılgıya düşüyor…

Bu iç irdelemeyle bilmenin nasıl bir şey olduğunu araştırmaya, düşünmeye başladım. Anladım ki bilmenin koşulları aynı zamanda zihnin koşullarıdır. Zihnin koşullarını ayrıntılandırabilirsem, bilginin koşullarını da ayrıntılandırabilirim. Bilginin ne olup olmadığı hakkında, fikrin

ne olup olmadığı hakkında bir görü sahibi olurum. Böylece elimde bir ölçü olur, bildiğimi de kendimi de bu ölçüyle sınayabilirim. O halde zihni anlamaya, ayrıntılandırmaya, zihnin üretimi olan bilginin koşullarını ortaya çıkarmaya başlayabilirim.

Zihin dediğimde; *algılayan, sezen, kavrayan, kavramlaştıran, ilişkilendiren, tartışan, etkileyen ve etkilenen insanın içsel bütünlüğünden* söz ediyorum. Tanımından da anlaşılacağı üzere zihin, bilmeyle ilgili her şeyin önkoşuludur ve her şeyi kapsar. Zihnin dışında bir bilmeden söz edemeyiz bile… Bu belirlemeye, sanal doğada gelişen özerk örgübilinçleri[1] işaret eden itirazlar olabilir. Bu itirazların haklı gerekçelerini göz ardı etmiyorum ama örgübilinçler, insan zihninin dışında da olsa, insan zihninden ayrı da iş görse, insan zihninin örüntüleridir. Dolayısıyla zihnin devamı olarak görülebilir. Ayrıca örgübilinçler çok yeni oluşumlardır, henüz gelişmektedirler, doğaları gelecekte belirginleşecektir. Bu nedenle bilmeyi anlamak için yer yer örgübilinçlerden örnek versem de tartışmayı insan zihnini anlamaya yönelik sürdürmeyi doğru buluyorum.

İnsan zihni hem *eylem ve etkinliklerinin* merkezi hem *bilginin* merkezidir ve ayrıca insan doğasının en özel yeridir. Diyebilirim ki zihin, insanı diğer canlı varlık ve varoluşlardan ayıran ölçüdür. İnsandan söz eden zihinden de söz ediyordur. Zihin insanın kendini bulduğu, fark ettiği, kavradığı, başka her şeyden kendini ayırdığı merkezi bütünlüktür. Her türlü

1 Yapay zekâ

bilmenin ve bilginin ölçüsü ve kaynağı odur. Onunla fark eder, onunla anlarız. Bu yüzden zihnin koşullarını ayrıntılandırmak, bilginin koşullarını ayrıntılandırmak olacaktır. Nasıl bildiğimiz ayrıntılandırılınca, şüphesiz neyi bilip bilmediğimiz de ortaya çıkacaktır.

İnsan bütün varlık ve varoluşlar içinde bir varoluştur. Doğal olarak insan zihni de bütün varoluşlar içinde bir varoluştur. Dolayısıyla varlığın, varoluş ve hallerin yasalarına tabidir. Nasıl bütün varoluşlar uzay/zaman dokusu içinde var olabiliyorsa, zihnimiz de uzay/zaman dokusu içinde var olmaktadır. Kimileri uzay/zamanın varlığa içkin olmadığı, zihnimizin bir koşulu olduğunu ileri sürmektedirler. Zihnimizin kendine özgü koşulları ve kısıtlılıkları şüphesiz ki vardır ama varlığın düzeninden bağımsız bir koşula sahip olacağını sanmıyorum.

Varlığın temel yasalarının zihnimizin de yasaları olması gerekir. Sözgelimi, değişim varlığa nasıl içkinse zihnin doğasına da içkindir. Nasıl her şey düzenden düzensizliğe eğilim gösteriyorsa zihin de düzenden düzensizliğe doğru bir özsel eğilim taşır. Parçacık fiziğinden anladığımız kadarıyla, her şey belli sayıdaki parçacıklardan oluşur. Ayrıca bildiğimiz evrende her şey dört etkileşimin; güçlü veya zayıf kuvvetlerin, elektromanyetiğin ya da kütle çekiminin etkisi altındadır.

Bunlar zihnimizin koşulları olsaydı bunları keşfetmek zorunda kalmazdık. Sözgelimi karadeliklerin içinde ne olup olmadığına meraklanmazdık. Zaten bilirdik. Demek ki zihnimizden bağımsız varlıklardan, varoluşlardan, hallerden ve tavırlardan söz edebiliriz. Ayrıca insan zihninin de bu varlıklardan,

varoluş ve hallerden arınık olamaz. Onlarla ilişki içindedir, onlardan pay almıştır yahut onların yasalarına tabidir. Demek ki zihnimiz varlığın diğer hallerinden farklı olsa da bu ortak doğanın bir parçasıdır. Kendi dışındaki oluş ve hallerin farkına varabilir. Onlar hakkında tasarılar oluşturabilir. Ancak onları aşkın değildir. Ne onları aşabilir ne onlardan başkalaşabilir.

Peki zihin kendi dışındaki oluş ve hallerin farkına nasıl varabilmektedir? Zihin, çevresindeki oluşlar ve hallerle sürekli etkileşim içindedir. Bu etkileşim kaçınılmazdır ve var olmanın bir gereğidir. Bu etkiler zihnin bütünlüğünü tehdit ederler, zihni zorlarlar. Zihin özsel olarak bütünlüğünü korumaya eğilimlidir. Dolayasıyla zihin kendi bütünlüğünü koruyup devam ettirmek için bu etkilerin farkına varmalı ve baş etmelidir. Farkına varmalıdır çünkü fark edilmeyenle baş edilemez.

Zihnimiz duyargaçları aracılığıyla etkileri algılar. Ama var olmak her şeyle birlikte var olmaktır. Dolayısıyla sürekli etki altında kalmaktır. Varlığına değişim içkin olduğundan varlığın bir parçası olan zihin de değişim içindedir. Bu yüzden birçok etki ile karşı karşıyadır. Bütün etkileri algılayıp bunları anlamaya ve onlarla baş etmeye çalışmak olanaksızdır. Bu nedenle zihnin duyargaçları, zihnin bütünlüğünü korumaya yetecek kadar etkiye yönelmiştir. Bu etkileri alacak kadar kısıtlanmış yahut daralmıştır.

Zihnimizin etkilerin ayrımına varması için etkinin duyargaçlarımızca tespit edilmesi gerekir. Yani duyacağımız aralıkta bir ses olması, göreceğimiz renklere sahip olması ya

da diğer duyargaçlarımızın farkına varacağı özellikler taşıması gerekir. Sözgelimi, kulağımız saniyede 20 ila 20.000 desibel arasındaki titreşimleri duyabilir. Dışsal etkinin titreşiminin de bu aralıkta olması gerekir ki ayrımına varabilelim. Oysa çeşitli araçlar kullanarak anladık ki, bizim duyargaçlarımızın algı sınırını defalarca aşan titreşim olasılıkları vardır ve daha fazlası da mümkündür. Örneğin birçok canlının duyduğunu insan duyamaz. Evreni ve sonsuzluğu hayal edersek, duyargaçlarımızın ne kadar sınırlığı olduğunu daha iyi kavrarız. Bu bize varlığın ve varoluşun içindeki yerimizi gösteren bir ölçüdür. Aynı zamanda neyi bilip bilmeyeceğimizin de…

İnsan ölçeğinin, görüsünün veya olanaklarının ulaşabildiği bu boyuttan daha büyük ve yüce oluşumlar olabilir. Elbette daha küçük oluşumlar da olabilir. Zaten kullandığımız bazı araçlar bize bunu duyuruyor. Hatta aynı yerde farklı boyutlar, birbirine yalıtık varoluşlar ve farklı uzay/zaman durumları da var olabilir. Bunların hakkında belki şu an bilgi elde edemeyiz. Varsalar bile onlara uyarlı araçlar geliştirmedikçe hiçbir zaman bilgi edinemeyebiliriz de. Belki de gerçekten yoklar. Sadece hayal edebilir yahut sezebiliriz. *Zihnimizin birikimsel kavrayışı olan* görümüz arttıkça ve görümüze uyarlı yeni araçlar ürettikçe, varoluşun hallerini daha fazla fark edeceğiz, bundan eminim. Yine de insanın önünde sonunda her şeyi bilebileceğine yönelik fikirleri şüpheli buluyorum. Ama insan merakı dinmeyecektir, bundan da eminim.

Bilmenin merkezi olan zihin, doğası gereği bütünlüğe eğilimlidir. Bütünlük dediğimde kaskatı bir tamlıktan söz etmiyorum. Zihnin *kendini de anlamlaştırdığı varlığın bir*

örgüsünden söz ediyorum. Bu örgüde her şey birbiriyle anlamlı bir ilişki içindedir ve bu, zihnin merkezi etkinliğidir. Dolayısıyla bütündür. Zihin parçalanmışlıktan, ilişkisizlikten hoşlanmaz; her şeyde bütünlük arar. Bulutlarda insan yüzü görme eğilimimiz buna iyi bir örnektir. Nihayet zihin, bütünselliği içinde dingin ve huzurludur.

Eylemsizlik yasasını çağrıştıran bu durul halin sürgit devamı ne yazık ki olanaklı değildir, bunu sürekli etki altındayken sürdürmek pek zordur. Hem zihnin iç koşulları hem de varlığın oluş ve halleri bütünlüğü parçalayacak etkiler üretecek kadar diridir. Dışsal koşulların deviniminin yavaşladığı, zihni daha az etkilediği haller de olmuştur elbet, olacaktır da... Zihindeki birikim derinliğinin eksildiği hallerin olduğu gibi…

Varoluşların ve hallerin etkisi zihnin bütünselliğini tehdit eder. Bu etki zihnin örgüsüne uygun hale getirilemeden de bu tehdit bitmez. Bu nedenle zihnimiz, etkiyi kendi doğasına ve iç koşullarına, bir başka deyişle bütünlük örgüsüne uygun hale getirmeye çabalar durur. Buna dilimizde içselleştirme denir. İçselleştirmediğimiz bir şey bize rahatsızlık verir. Dışsal doğaların doğamıza etkisi, etki olma hali bakımından bize yabancıdır, başka doğaların tavırlarıdır. Sürekli değişen varoluşların her hali ve tavrı zihnimize içkin olamayacağına göre bu yabancılık kaçınılmazdır.

Duyargaçlarımıza takılan dışsalın doğası olarak tanımlayabileceğimiz *etki*, zihin tarafından özsel olarak, öz haliyle algılanamaz çünkü tanımı gereği dışsal doğaların doğamıza ulaşan kendi özellikleridir. Oysa zihin kendi koşullarına ve duyargaçlarına göre fark edebilir. Bu durumda

etki, zihince fark edildiğinde başkalaşacak, kısıtlanacak ve algı haline gelecektir.

Algı; *duyargaçlarımıza takılan dışsalın fark edilmiş hali veya zihin koşullarına uyarlanmış biçimidir*. Bu etki/algı hali, bilenle bilinenin sınırıdır. Dışsaldan bakıldığında etki olan, içselden bakıldığında algı olacaktır. Algı, etkinin zihnin doğasından görülen yanıdır; dolayısıyla dışsalın doğasından başkalaşmıştır. Ama algı halinde bile hala zihnin doğasına yabancıdır. Algının zihnin doğasına uyarlı hale getirilmesi gerekir ki bütünlük örgüsünü bozan yabancılığı ortadan kalkabilsin.

zihin halleri

Zihin, *sınama, ilişkilendirme ve düzenleme yetisi* olan akıl aracılığıyla, kendini merkezinde bulduğu varoluş örgüsüne yabancı olan algıyı, bu örgüye uygun hale getirmeye uğraşır. İşte bilme süreci böyle başlar. Bu bilmenin ilk uğradığıdır. Oldukça gerilimli ve zor olan bu süreç zihni yorar. Kimi zihinler bu süreçten kaçınmak için başka zihinlerin oluşturduğu algılara yönelebilir. Başkalarınca oluşturulmuş algı, varlığın zihne uygun halidir ve kolaylıkla içselleştirilebilir. Bu ilgi insan doğasına da uygundur. İnsan toplumsal bir varlıktır ve başka zihinlerin algılarına, kavramlarına ihtiyaç duyar.

Varlığı, doğayı, insanı veya hayatı anlamak bir insanın zihninin kaldıramayacağı çoklukta bir yüktür. Dolayısıyla her zihin başka zihinlere muhtaçtır ve başka zihinlerin ürettiği kavramları ya da fikirleri kullanır. Dil, zihinler arası ortaklık ağıdır. Böyle

doğmuş, böyle gelişmiştir. Dil, varoluşun ya da hallerin bilgisinden oluşmuş bir tasarımdır. Her zihin, dil aracılığıyla başka bir zihinden kavramlar veya fikirler devşirebilir.

Elbette başka zihinlerin ürettiklerini içselleştirme belli bir sınırı aştıkça, zihnin iç etkinliklerini azaltır hatta güdükleştirir. Böyle zihinler, etki/algı sürecinden sonrasına kapanabilir ve kendisi kavram ya da fikir üretme arzusunu kaybeder. Gereksindiği bilgiyi başkalarının ürettiklerini benimseyerek karşılar. Bu durumdaki zihinlerdeki bilgiler, bilginin bütün uğraklarını barındırmaz. Bir başka deyişle, böyle zihinlerdeki bilgiler etki/algı, kavram ve fikir süreçleriyle oluşmaz.

Denebilir ki böyle zihinlerde bilgi, başka zihinlerden 'indirme' yoluyla sağlanır. Şüphesiz kendi üretmediği bilgi karşısında zihin edilgin kalacaktır. Oluşum sürecine katılmadığı bilgi karşısında akıl geri çekilecek, bilgiler inanç alanında kutsanacaktır. Böyle zihinler, kendi bütünlüğünü korumak için bu bilgi bütünlüğünü korumayı yaşamsal olarak görür çünkü onu dönüştürmeye, yenilemeye veya yeniden yapılandırmaya gücü yoktur.

Başkalarının tasarılarını benimseyenler oluşturdukları bütünsellik içinde durul kalabilirler. İçsel gerilimler yaşamazlar, çünkü etkilerin kavrama götürülme sürecindeki gerilimler zihinlerini yormaz. Başkalarının tasarısını benimseyen zihindeki kavrama gücü yetersizse, tasarı yüceltilir ve daha ziyade inanca dönüşür. Böylece tasarı salt gerçek kabul edilir ve her şeyin ölçüsü olur. Dolayısıyla ona yabancı olan her şey gerçek dışı kabul edilir. Tasarının inanca

dönüştüğü zihinlerde akıl, gündelik işler ve teknik beceriler dışında yargılama işlevi kadar daralır. Olan yargılama işlevi de şeylerin, salt gerçeklikle özdeşleştirilmiş ve inanca dönüşmüş tasarıya uyup uymamasının sınanmasıdır.

Aklın yargıyla sınırlanması, zihnin iç diriliğini azaltır. Bu nedenle böyle zihinler en dingin, en durul, kendinden en emin olanlardır. Bu tür zihinler başka oluş ve hallerin etkilerinden oluşturdukları algıları inançlarına uygun düşüyorsa olduğu gibi içselleştirirler. Uygun düşmeyenleri, yani zihnin bütünlüğünü tehdit edenleri şeytanlaştırıp uzaklaştırır, yok sayar ya da aşağılarlar. Bunlara *kapalı zihinler* diyeceğim.

Öte yandan başkalarının tasarılarını benimseyen zihnin kavrama gücü yüksekse zihin diridir ve durul kalamaz; akıl bu tür zihinlerde etkindir. Bu yüzden başkasından alınan bütünlük tasarısındaki çelişkiler fark edilebilir. Başka oluş ve hallerin, başka insan tasarılarının etkileri bu çelişkileri canlı tutar. Ancak zihin bütünselliğe ihtiyaç duyduğundan benimsediği tasarıyı korumayı da önceleyecektir. Dolayısıyla bu tür zihinler bütünlüğü bozan algıları yahut iç çelişkileri örtmeye, onların bütünlüğün bir parçası olduğu konusunda başkalarını ve kendini iknaya yönelirler. Akıl burada kurnazlığa dönüşür.

Bu yüzden herhangi bir öğretiyi benimsemiş bu tür bir zihinle tartışmak hiç kolay değildir çünkü o zihin tartışmaya veya kavramaları sınamaya açık değildir. Bu tür zihinler fikir de üretmez. Üstelik akıl da kendi doğasından farklılaşmış, kendi yasalarına göre iş görme yetisini kaybetmiştir. Özellikle kavrama gücü yüksek insanların kurnazlığı karşısında aklını

kullanan insanlar şaşkınlık içinde kalır. Kavrama gücü, yani zekâ burada anlama ya da bilgiye ulaşma sürecine ket vurmak için aykırı biçimde bir olanağa dönüşmüştür. Dolayısıyla başka oluş ve hallerin etkisi, tasarıya uygun algılarla başkalaştırılıp dondurulur. Bu tür zihinlere *örtük zihinler* diyeceğim.

Örtük ve kapalı zihinler, oluşları gereği zihnin doğasının başkalaşmış halleridir. Oysa zihin dendiğinde; algılayan, sezen, kavrayan, kavramlaştıran, ilişkilendiren, tartışan, etkileyen ve etkilenen insanın içsel bütünlüğünden söz ediyoruz. Dolayısıyla zihnin özsel hali, merkezi bir anlama ve bilme halidir. Etkilenmeyle başlayan algı, zihnin doğasına uygun kavrama götürülür ve kavramlardan fikirlere, fikirlerden de varlığa yönelik bütünsel bir örgüye ulaşılır. Bu süreç ölene kadar sürecektir ve her etki bu süreci canlı tutacaktır. Ancak bununla baş etmek kolay değildir. Zihinler kolaylıkla kapanabilir veya örtük hale gelebilir. Örtük hale gelmeyen zihinlerse gerilim içindedir. Bir yandan birikimleriyle oluşturduğu bütünsellik örgüsünü korumaya, diğer yandan dışsal yahut içsel etkileri anlamaya ve bütünselleştirdiği örgüyü buna göre uyarlamaya çalışır. Böyle zihinlerde akıl sürekli etkindir hatta etkin kalmaya mecburdur.

aklın halleri

Akıl, yani *bilme yetisi*, zihnin temel işlevidir. Onun ilkeleri ve halleri de bilmemizin ilkeleri ve halleridir. Aklın çeşitli halleri vardır ki bu haller kadim zamandan beri ifade edilmiştir. Aklın en farklı hali sezgisel akıl yahut gönül gözü denilen halidir. Birçok düşünür bu bilme halini gerçek bilme hali olarak

yüceltir veya önceler. Oysa neredeyse aklın doğasına aykırı bir haldir. Buna karşın bilme işlevi olarak yine de aklın temel etkinliğine bağlıdır.

Sezgi, *aracısız, çıkarımsız, ilkesiz olarak varlığın oluş ve hallerini upuygun anlama halidir*. Bu hal dilimizde *"içime doğdu"* diye betimlenir. Bu betimleme sezginin doğasına uygundur çünkü sezgi, belleğin kavrama hali yani zekâsı sayılabilir. Bu kavrama halinin kaynağı zihnin doğası ve deneyimleridir. Bir zihin, bir insana ait olsa da geçmiş zamandaki zihin birikimlerini de içinde barındıracaktır. Kimilerinin *"kollektif bilinçaltı"* dedikleri bu ortak birikimin de katıldığı zihinsel deneyimler, varlığın olasılıkları ve eğimlerinin farkına varmamıza olanak sağlar. Sezginin ortaya çıkışı bu farkındalıklarla ilgilidir.

Her insanın farklı bellek koşulları olduğunu söylemeye gerek bile yok ama her insanın zihni aynı zamanda ortak koşullara da sahiptir. Hatta genetik aktarımla gelen geçmişteki insan birikimlerinin de ortak mirasçısıdır. Ortak olan her şeye; örneğin korku, yanılgı, yetersizlik ve olanaklara sahiptir. Bu ortak koşulların bir kısmı deneyim öncesidir, bir kısmı deneyimle oluşur. Deneyim öncesi koşullar en temel zihin koşullarıdır. Bu koşullar her bilmeyi şekillendiren niteliklerden oluşur.

Bu genel nitelikleri bazı düşünürler önemsemiş, ayrıntılandırmış ve sınıflamıştır. Hatta bunları varlığın oluş ve hallerinin nitelikleri olarak belirlemişlerdir. Varlığın oluş ve hallerinin nitelikleri midir emin değilim ama bunlar kesinlikle zihnimizin temel koşullarıdır. Varlığın oluş ve hallerinin

etkilerini bu koşullarla algılayabildiğimiz için bu konuda bir açmazla karşı karşıyayız. Eğer varlığın nitelikleri değilse zihnimiz varlığı temelden başkalaştırmaktadır. Buna karşın bilmenin öncüllerinin bu genel nitelikler olduğuna itirazım yoktur.

Nicelik, nitelik, birlik, çokluk ve bağıntı gibi bu genel nitelikler üzerine kavramlar, fikirler ve tasarılar kurulur. Her etki/algı öğesi akılla bu genel nitelikler bağlamında işlenir. Bu niteliklere uymayan bir algı bilgiye dönüşemez, olsa olsa inanca dönüşür. Akıl eş zamanlı algılardan sadece birine yönelebilir ve onu işleyebilir. Eş zamanlı algıların geride kalanları belleğin işlem görmemiş bölümüne yerleşir. Yerleşir diyorum çünkü zihnimiz bir algıya odaklanınca diğerleri hiçbir engellemeyle ya da işlemle karşılaşmadan belleğe kaydolacaktır.

Beş duyargacımız olduğuna göre eş zamanlı en az beş algı olacaktır. Zihin bunlardan sadece birine odaklandığında diğerleri belleğin işlem görmemiş yerinde kalacaktır. Bu nedenle bilgimiz algımızdan her zaman daha az olacaktır. Kimilerinin bilinçaltı, kimilerinin bilinç dışı dediği bu alan insan ömrünün bütün algılarını barındırır. Büyük bir zenginlik olan bu bölüm kargaşa halindedir, bir düzeni yoktur. Çokluk ve kargaşasına karşın bu alan sanatın, düşlerin, rüyaların ve sezgilerin kaynağıdır.

Algılar eş zamanlı olduğundan birinin anımsanması halinde diğerlerinin de anımsanması olasılığı vardır. Bu durum bazı zihinsel düğümlere, yaşam zorluklarına ve bütünlüğün parçalanmasına yol açan kusurlar oluşturabilir. Öte yandan

bilmenin kestirme yollarını da oluşturabilir. Uzay/zaman düzleminde varsayılan solucan delikleri gibi bir işleve sahip bu kestirme yollar, bir şeyi birden apaçık kavrama olanağı oluşturur. Belki de sezgi dediğimiz tam da bu kestirme yollardır. Elbette kendinden olan bu hal, zihnin merkezi etkinliğine bağlı değildir. Rastlantısal bir şeydir.

Kimi zaman bu kestirme bilme yolları rüyalarda da ortaya çıkar. Bazı özel zihin koşulları bu kestirme yollara daha olanaklıdır ve isteğe bağlı alışkanlıklar oluşturabilir. Bizim kültürümüzde önemli bir karar verirken "*istihareye yatma ya*" niyetlenenler olmuştur. Bu niyet, rüyada içine doğacak bilgiye güvenme eğiliminin sonucudur. Bu beklenti, söz konusu kestirme yollarla ilgili deneyimlerden doğmuş olabilir. Belki başka bir nedeni de vardır ama henüz biz bunun farkında değiliz.

Bir çeşit bilinçli sezgi olan hayal de zihnin birikimiyle ilgilidir ve aklın salt bilme halinin katılığına bir tepki hali olsa gerekir. Sezgiden farklı olarak hayal, zihin merkezi etkinliğidir. Ancak zihin burada bütünselliğini kurmak için dışsal oluş ve hallerin algısı yerine kendi iç birikimine yönelmiştir. Dolayısıyla hayal, bilgi üretmeyle ilgili süreçlerin dışındadır. Zihin iç görüngülerinin birbiriyle ilişkilendirmesini önceler ve kurmaca diyebileceğim bir görev üstlenir.

Aslında bu hem zihnin doğasına ve hem de aklın amacına uygundur çünkü zihni, salt *bütünsellik arzusudur* diye belirlemiştik. Bütünsellik arzusu algıdan tasarıya giden zorunlu işlevlerle sürer ama buradaki yetkinlik, bütünlük arzusunu karşılamayabilir. Bu durumda zihin kendini bütün

hissettiği, kendini bütün içinde anlamlandırdığı kurgulara yönelecektir. İşte hayal, bu yönelimlerin sonucu ve gereğidir denilebilir.

Daha çok ergenlikte hayal kurulduğunu hepimiz deneyimlemişizdir çünkü ergenlik, insan doğasının en çok parçalandığı dönemdir. Parçalanmışlık ne kadar artarsa hayal isteği de o kadar çoğalacaktır. Öte yandan kimi zihinler hayal kurmaya daha yatkındırlar ve bu zihinlerin hayal etkinliği ömür boyu diri kalır. Sezgi halinde zihnimizin edilginliğine karşın hayalde etkin olması ve kurguların bütünlük arzumuzu tatmin etmesi, aklın alışkanlıklarının dışındaki kurgulara ilgimizi artırır. Sanat, işte bu ilginin karşılığıdır. Sanattaki yaratıcılığın diriliğini de bir yanıyla sezgi, diğer yanıyla hayal besler. İkisi de belleğin birikimine dayanır. Bellek dediğimde, *kişisel deneyimlerin birikimlerini* aşacak biçimde, *bütün insanlığın birikimini* imliyorum. Bu haliyle bellek sayısız olasılıklara sahip bir çokluktur.

Özel bir hal yoksa her insan rüya görür ve gördüğü rüya, şaşkınlık yaratacak kadar taşkındır. Yaşadığı dünyadaki ilişkilerden, nesnelerden, seslerden, renklerden başkadır. Bu nedenle herkes rüyalardan etkilenir ve onları anlamlaştırmaya çalışır. Rüyaların yorumu hakkında yaygın bir kültür oluşmuştur. Bu kültür, rüyanın da bir bilme biçimi olduğu varsayımına dayanır.

Ancak zihnin temel bilme yetisi akıldır ve rüyada akıl edilgindir. Bu nedenle rüyalar aklın ilkelerine uymaz ve anlaşılamaz imgelerden oluşur. Rüyada akıl edilgin olduğundan bellekteki

düşlemlerin sıra düzeni olmaz. Böylece zihnin birikimsel çoğunluğu salt haliyle serimlenebilir. Bu da rüyalardaki imgelerin anlamsal yahut nedensel bağlantısızlığının gerekçesini gösterir.

Rüyalar, rastlantısal imgelerdir denebilir ama tümden de rastlantısal olamaz. Uzmanları, düşlemlerin arasında kişiye özgü ilişkiler bulabilir. Öte yandan rüyalara kargaşa hakimdir ama zihnin özü bütünlük arzusu olduğundan düzene eğilimlidir. Dolayısıyla insan, gördüğü rüyadaki kargaşadan herhangi bir imgelemden etkilendiğinden daha çok etkilenir. Onu anlamaya, bütünlük içinde anlamlaştırmaya çalışır. Rüyayı bütünlük içinde anlamlaştıramadığı sürece de rahatsızlık duyar. Bu yüzden rüya yorumcuları tarihin her döneminde toplumda kendine yer bulmuştur. Hatta rüya yorumculuğu kimi zaman bilgeliğin, kimi zaman da şifacılığın kaynağı olarak görülmüştür.

İnsan uyanınca etkilense de genel olarak rüyalar bilgi kaynağı olarak görülemez. Rüyalarını bilgi kaynağı gören zihinler daha çok kapalı ya da örtülü zihinlerdir. Ancak çağımızda ruhbilim alışılmadık biçimde rüyaları bilgi kaynağı görmeye başlamıştır. Zihnimizin bu çoğulluk karmaşasının izlerini takip ederek, zihnin hangi düğümlere sahip olduğunu bulmayı umut etmektedirler.

Ama ruhbilimcilerin aksine kapalı ya da örtük zihne sahip insanlar rüyalarında daha çok gelecekleriyle ilgili bilgilerin saklı olduklarına inanmaktadırlar. Fal gibi geleceğin bilinme arzusunu karşılayan bir başka eğilim olsa da rüyaların

imgeleri aklın iş görme biçimine uymadığından özneldir ve güvenilemez. Bu yüzden geleceği mi geçmişi mi duyurduğunu belirleyebileceğimiz bir olanak yoktur. Ama yine de rüyaların bize duyuracağı bir bilgi olasılığı olduğu fikrine açık kapı bırakıyorum.

Sezgide zihin etkin, akıl edilgindir. Düşlerde akıl etkin, zihin edilgindir. Rüyada her ikisi de edilgindir. Bu yüzden bilgi açısından sezgi, düş ve rüyaya göre öncelikli kabul edilir. Oysa zihin, bütünlüğünden emin olmayı ister. Bu nedenle sezgilerin, hayallerin ya da rüyaların bilgisiyle yetinemez. Zihnin algıdan kavrama, kavramdan fikre, fikirden tasarıya yönelen bir alışkanlık sıradüzeni vardır. Bütünlüğünü bu yolla sağlamaya eğilimlidir. Bu yolun ilkeleri de aklın ilkeleridir.

Bu sıradüzen alışkanlığına göre algı; varoluşun ve hallerin bir bölümünün zihin tarafından fark edilen yanıdır ama bu haliyle zihin doğasına uygun değildir. Onun sınırlandırılması ve isimlendirilmesi gerekir. Sınırlandırılıp isimlendirilince, varlığın oluş ve hallerinin o bölümü zihnin gerçekliğine uyarlanmış olur. Bu bir çeşit çeviri işidir. Varlığın oluş ve hallerinin zihinsel koşulların işleyeceği hale çevrilmesi işidir. Böylece varlığın oluş ve hallerinin bir tasarımı yapılabilir. Bu yüzden kavram, zihnin temel taşıdır denebilir. Zihin kavramlarla iş görür, kavramlarla varlıkları yahut varoluşları simgeler, kavramlarla bilgi üretir. Dilimizde kavram sözcüğü, kavramayı imler ki bu da kavramın doğasına uygundur. Kavram, varlığın oluş ve hallerinin bir bölümünü simgeleyince, diğer kavramlarla ilişkilendirmek ve varlığı, varoluşu ve halleri bütünsel bir tasarı haline getirmek olanaklı olur.

Kavram tekildir ve tek başına varlık açısından bir şey duyurmaz. Sözgelimi elma kavramı tek başına yeterli olmaz; meyve, ağaç gibi diğerleri de hemen ona eşlik eder ve sınıflandırmalar başlar. Bu yüzden kavramlar tekil iş görmez, genellemeler ve ilişki halinde varlığın oluş ya da hallerin bilgisine ulaşmaya olanak verir. Zihnimiz kavramları doğuştan getirdiği sınıflandırmalarla sıradüzene koyar. Yoksa rahat edemez.

Sınıflandırmalar genellemeyi zorunlu kıldığından varlığın, oluşun ya da hallerin doğasını bozması pek olasıdır. Ama yine de bu sınıflandırmalarla başlayan kavram ilişkileri, bir durumu, bir ilişkiyi ya da bir olguyu bize duyurabilir ve buna fikir denir. Zaman zaman dilimizde fikirle düşüncenin aynı içeriği olduğu yanılsaması yaşanır ama düşünce, *algıdan tasarıya olan bütün etkinliklerin genel adıdır*. Fikir, *varlığın oluşun ya da hallerin bir bölümü hakkındaki yetkin tasarıdır.* Varoluşun veya hallerin bütünsel tasarımı için fikirlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi gerekir. Ancak böylece bütünsel bir tasarıya ulaşılabilir. Öğretiler ve dinler bu türden tasarılardır.

Her zihin bir tasarı üretemez ve bu yüzden başka zihinlerce üretilmiş tasarıları kabullenebilir. Bunun gerekçelerini daha önce tartışmıştık. Ne olursa olsun yine de zihin, doğası gereği etkindir, edilginliğe uygun değildir. Zaten algı bombardımanına tutulduğundan etkinliği sürekli kışkırtılır. Dolayısıyla, örtülmüş veya kapatılmış da olsa her zihinde kendi bütünsel tasarımlarını kurmaya yönelik bir arzu bulunur. Bu arzu dinmek bilmeyen bir arzudur çünkü zihnin bütünlüğü

sürekli bozulmayla karşı karşıyadır ve tanımı gereği zihin bütünlük ister. Bu yüzden denilebilir ki bilme arzusu, zihnin bütünlüğünü koruma arzusudur.

İster dışsalın varlık, varoluş ve hallerden kaynaklanan algılar olsun, ister içselin oluş ve birikimine dayanan sezgiler olsun zihne katılan yahut zihinde dönüşen her şey bütünlüğü bozar. Her bozulma bütünlük arzusunu kışkırtır ve her şey bütünsellik içinde anlam kazanana kadar bu etkinlik sürüp gider. Bu arzu ancak bütünsel bir gerçeklik tasarımıyla dindirilebilir. Demek ki zihnin en belirgin özelliği varlığın oluş ve hallerinin içinde kendini anlamlaştıracak bütünsel bir gerçeklik tasarısı üretmektir ve her tasarı, kavramdan başlayan bir süreç içerir. Bu da gösteriyor ki zihnin en belirgin özelliği yahut etkinliği *bilme arzusudur*.

Bilme arzusu ya da merak zihnimizin doğasının merkezine oturur. Bu yüzden merak için, *zihnimizin bütünlüğünü koruma arzusu* desek de uygun olur. Ancak merak, bildikçe artan bir oburdur çünkü bildikçe zihnin görüsü artar ve daha çok etki altında kalır. Dolayısıyla bütünlüğü daha çok tehdit altına girer ve bilmeye yönelik arzusu da büyür. Tıpkı Amerika yerlilerinin söylencelerinde yer alan Weendigo gibi… Weendigo karnını doyurdukça büyür ve daha çok acıkır. Bu nedenle hiçbir zaman doymaz, doyamaz. Zihin de öyledir… İçtenlikli düşünürlerin bildikçe ne kadar az bildiklerini fark edip bunu bize duyurmalarının nedeni de bu olsa gerekir.

Bu anlaşılabilir bir açmazdır. Zihnimizin görüsü, yani fark etme gücü artıkça daha çok şeyi fark eder ve etkilenir. Bu kaçınılmazdır. Ancak insan, kendisi için bilmenin sonsuz

olduğunu fark etse de bundan vazgeçemez. Görüsü artan insan, bütünlüğünü korumak için varlık karşısında şaşkın kalır ama yine de merak etmekten vazgeçemez. Meraktan vazgeçmek, kendinden vazgeçmek olacaktır.

Varoluşun ya da hallerin bütünsel tasarımını yapma uğraşı öyle bir hale gelebilir ki zihnin koşullarıyla varlığın, oluşun ya da hallerin koşulları upuygun olur. Ender de olsa bu mümkündür. Böyle zihinlere *yetkin zihin* diyorum. Yetkin zihinler özsel olarak açıktır. Açık zihin dediğimde, olasılıkçı da demiş oluyorum. Açık zihnin hiçbir önkoşulu veya hiçbir ön yargısı yoktur. Etki/algıdan başlayarak her şeyi olabilir görür ve aklın kurallarına göre sınar. Bu zihinlerde akıl doğal olarak özgürdür. Zihni bozan düğümler çözülmüştür; ön koşul olmaması, zihnin kendini öncelemiyor olması etki/algı sürecini öne çıkarır. Dolayısıyla yetkin zihinler öznellik yerine nesnelliğe daha yakındır.

Yetkin zihinler, neyi bilip bilemeyeceklerinin farkında olan zihinlerdir. Dolayısıyla bilgileri varlığın, oluşun ya da hallerin doğalarına uygundur. Bu uygunluğun kendileri de farkındadır ve dolayısıyla bildiklerinden emindirler. Şüphesiz her şeyi bilemeyeceklerinin de farkındadırlar. Dolayısıyla bütünsel tasarımlara kuşkuyla bakarlar. Her şeyi açıklayan bir tasarının olanaksızlığını görürler. Tasarının doğası bazı şeyleri öne çıkarmak, bazılarını yok saymakla ilgilidir. Yetkin zihinler böyle çarpıtmalara uygun düşmez. Yetinmeyi bilirler, sınırlarını bilirler.

Bu yüzden zihinleri durudur ve zihinsel düğümleri, yani önyargıları yoktur. Her bilgi, her bilme hali onlar için sevince

dönüşür. Bu tür zihinlerde akıl salt kendi halinde ilkelerine göre iş görür. Hiçbir engelle karşılaşmaz. Akıl bu haliyle kurnazlıktan arınıktır. Yargılama ölçüsü salt aklın ilkeleridir, dolayasıyla anlamayı öncelemektedir. Daha çok yetkin zihinlerde görülen bu akıl türüne *özgür akıl* diyorum.

Böyle zihinlerde varlığın, oluşun ya da hallerin belli bir durumunu simgeleyen kavramlarının içerikleri nettir. Simgeledikleri varlığın, oluşun ya da hallerin durumuna uygundur. Dolayısıyla bu kavramlardan oluşmuş fikirler de varlığın, oluşun ya da hallerin durumuna uygun olacaktır, yani bu fikirler apaçık fikirler olacaktır. Bu da yetkin zihinlerin aynı zamanda etkin olduğunu gösterir.

Yetkin zihinler fikir üretseler de bütünsel bir tasarıdan uzak durmayı yeğlerler. Kimi zaman varlığın bütünsel ve gerçekçi tasarımını oluşturmaya çalışanlar olsa da bunun çağın beklentilerinin gereği olduğu söylenebilir. Ne de olsa zamanımızda böylesi çabalar pek enderdir. Zaman zaman dillendirilen, *"Son filozof Hegel'dir."* yargısı da bu görüye uygundur. Biliyoruz ki zihnin temel arzusu bütünsellik arzusudur. Yetkin zihinler, bütünsellik arzusunun baskısını, özgür aklın gücüyle kırabilirler. Yetkin zihinlerde bütünsellik tasarısı bir gerçeklik tasarısından çok, olası yahut olanaklı bir tasarı olarak görülecektir.

Varlığın, oluşun veya hallerin bütünsel tasarılarının birbirlerine karşı yetkinliğinin ölçüsü varlığın, oluşun veya hallerin doğasına uygunluktur. Dolayısıyla bütün tasarılar yetkin zihinler için öncelikle birer olası tasarıdır. İçlerinden hangisinin varlığın, oluşun ya da hallerinin doğasına en uygun

olduğunu belirlemek için yetkin zihinler, özgür aklın yargı gücüne güvenirler. Elbette varlığın koşullarına uygunluğunu da...

Özgür akıl salt kendi doğasının ilkeleri dışında bir ölçü oluşturmadığından varlığın, oluşun ya da hallerin doğasına en uygun tasarıyı ortaya çıkarabilir. Bu tasarı da gerçeklik olarak benimsenmez, onun yerine olanaklı tasarı olarak belirlenir. Olanaklı tasarı da elbette diğerleri gibi bir olası tasarıdır. Diğerlerinden farkı, özgür akla göre varlığın oluş ve hallerinin doğasına daha uygun bulunmasıdır. Dolayısıyla daha uygun bir bütünsellik tasarısı ortaya çıkarsa, o da kabul edilir. Demek ki yetkin zihinler kaçınılmaz olarak olasılıkçıdır. Esnektirler ve önyargılardan uzak dururlar. Her fikre, her tasarıya aklın yasalarıyla yaklaşırlar. Yetkin zihinler karmaşık zihinlerdir ama zihinlerinde kargaşa yoktur.

Ancak her açık zihin yetkinliğe ulaşamaz. Etkin olsa da yetkin olamaz. Bazı zihinler bütünsel tasarılar üretecek kadar varlığın, varoluşun ya da hallerin doğasına upuygun fikirlere sahip değillerdir. Akılları bütünlük arzusunu kıracak kadar da özgür değildir... Dolayısıyla başka zihinlerin ürettiği fikirleri ödünç almaya eğilimlidirler. Kendi zihinlerine uygun bulunan fikirleri alırlar ama bu fikirleri onlar üretmediği için zihinlerine yabancı kalır. Onları özgür aklın yasalarıyla tartışıp içselleştiremediklerinde, bu fikirler önyargılara dönüşür.

Bir yanda kendi deneyimleriyle etki/algıdan fikre giden süreçlerle oluşmuş birikim, bir yanda ödünç aldıkları tasarılar zihnin merkezi bir düzene sahip olmasını engeller. Denebilir ki ikircikli olan bu zihinler, inanca dönüşmüş önyargılarıyla kararlı ama düşünce süreçleri açısından kararsızdırlar.

Dolayısıyla varlığın, varoluş ve hallerin karşısında etkin olamazlar. Yeni bir durum, yeni bir hal karşısında şaşkındırlar. Net bir görüye sahip değillerdir; varlığa, varoluşa ve hallere yer yer uygun düşen ve yer yer de uygun düşmeyen, yer yer çelişen bulanık bir görü oluşturabilirler.

Algıdan fikre giden deneyimleri ve başka zihinlerin fikirleri birbirine karışmış haldedir ve bu yüzden kavramların da sınırları bulanıklaşır, içerikleri başkalaşır. Varlığın, oluşun ya da hallerin doğasına uygun düşmeyen bu zihinler, zihinsel düğümleri çözemez; tersine, akla dayalı yeni düğümler oluştururlar. Dolayısıyla zihinleri önyargılarla doludur.

Akıl bu tür zihinlerde özgür değildir, öznenin koşullarına ve gereksinimine bağımlıdır. Bu zihinlerin önceliği parçalanmışlıklarını bütün gibi gösterme çabasıdır. Bu çaba hem kendilerini ikna etmek içindir hem de başkalarını ikna etmek içindir. Bunlara *bulanık zihin* diyeceğim. Dilimizde, *"Yarım doktor adam öldürür, yarım imam dinden döndürür."* dendiğinde işaret edilenler işte bu bulanık zihinlerdir.

Bulanık zihinlerdeki aklı, *bağıl akıl* olarak belirleyeceğim. Bu tür zihinlerde kavrama gücü yüksekse akıl tıpkı örtük zihinlerde olduğu gibi kurnazlaşabilir. Kavrama gücü düşükse akıl kapalı zihinler gibi edilgenleşir. Buna karşın bulanık zihinler sezgiye de hayale de yaratıcılığa da açıktır. Ancak anlatıları bulanıktır. Çağımızda bu tür zihne sahip olanlara *yarı aydın* diyenler olmuştur. Hatta bunları tehlikeli zihinler olarak görenler de vardır.

Demek ki insan zihninin en az dört halinden söz edilebilir; kapalı hali, örtük hali, bulanık hali ve yetkin hali… Bu hallerin hepsinde bilgi edinme yetisi, yani akıl, başka türlü bir işlev üstlenir. Dolayısıyla ürettiği bilgi de bu işleve bağlı olarak değişir. Kapalı zihindeki aklın belirgin özelliği yargılamadır. Örtük zihindeki aklın belirgin özelliği kurnazlıktır. Bulanık zihindeki aklın belirgin özelliği bağıllığıdır. Yetkin zihindeki akılsa özgürdür, salt halindedir. Bu zihinlerin farklı farklı halleri, örnekleri vardır. Bu yüzden diyebilirim ki en az dört farklı bilgi türü ve en az dört farklı gerçeklik anlayışı vardır.

O halde tek bir gerçeklikten ya da tek bir doğrudan söz edilemez. Olasılıklı bakışın temeli de budur. Gerçekliği, bir başka deyişle varlığı, varoluşları ve halleri salt haliyle bilmemiz mümkün olmadığına göre varlığı, varoluşları ve halleri açıklayan tasarıları gerçeklikle sınama olanağımız da yoktur. Gerçekliği ancak duyargaçlarımız ve görümüz aracılığıyla fark edebilir ve anlayabiliriz. Dolayısıyla gerçeklik hakkındaki bilgimiz daha başta araçlara bağlıdır ve araçların sınırlılığı yahut yanılgısı, bilginin sınırlılığı yahut yanılgısı olacaktır.

Aynı zamanda algıyı fark eden zihnin koşulları da bozucudur. Algıyı kendine göre düzenleyecektir, dolayısıyla salt gerçeklik olası değildir. Olası olsaydı bile, varoluş ve halleriyle ilgili oluşturulan kavramlar, kavramları oluşturan zihindeki halleriyle başka zihinlere aktarılamayabilirdi. Zihinler arası aktarım dil aracılığıyla gerçekleşir. Dolayasıyla dilin yasaları yahut koşulları kavramları eğip bükecek yahut kısıtlayacaktır. Dil apaçık aktarsa bile algılayan zihin koşulları içeriği kendine göre eğip bükecek, başkalaştıracak yahut bozacaktır.

kavram halleri

Dil, öncelikle zihnimizin varoluş koşullarına göre oluşur. Bu demektir ki zihnimizin deneyim öncesi, yani doğuştan sahip olduğu nitelikler ve sınıflamalar dilin de nitelik ve sınıflamalarıdır. Bu niteliklerin ve sınıflamaların varlığın, varoluşun ya da hallerin doğasında olduğu savı sınanamaz, dolayısıyla bunu göz ardı ediyorum. Ancak bu nitelikler ve sınıflandırmalar zihnimizin doğasına içkin olmalıdır. Bunu bilginin nitelikler ve sınıflamalar halinde oluşumundan da anlayabiliriz, başka zihinlerin fikirleri bu nitelikler ve sınıflamalarla sınamasından da anlayabiliriz.

Aslında dil; zihnin koşullarının başka zihinlerce anlaşılmasını sağlayacak bir harita gibidir. İnsanların dili kullanma biçimleri, zihinlerinin koşullarıyla belirgindir. Sözgelimi, yetkin zihinler duru bir dil kullanır ve kesinlikten uzak durmaya eğilimlidirler, anlatımları derin içeriklere sahiptir. Çok farklı kavramlar kullanırlar. Kavramları apaçıktır, fikirleri apaçık ve yer yer olasılıkçıdır. Bulanık zihinlerin kavramları da bulanıktır, fikirleri de… Yer yer duru fikirleri olsa da genel anlatıları çelişkiler barındırır. Örtük zihinler de yer yer bulanık fikirlere sahiptir ama genel olarak iddialı anlatıları seçerler. Kimi zaman yaratıcı kimi zaman kalıp fikirleri dillendirirler. Kalıp fikirler genel olarak durudur ve kavramlar da açıktır. Ancak kimi zaman ortaya attıkları fikirler bulanıktır.

Kapalı zihinlerse başka zihinlerin tasarılarını inanç haline getirdiklerinden, ifadeleri çelişkili de olsa kendilerinden emindirler. Kavramları başkaları tarafından üretildiğinden

kimi zaman duru kimi zaman bulanıktır. Demek ki bilme nasıl bir olasılık haliyse anlatı da bir olasılık halidir. Anlatıdaki olasılık, anlatılan içeriğe uygunluğuna göre değer taşır ama tek bir doğru anlatı, tek bir doğru dil yoktur; hiç olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır.

Sadece, kullanılan dilin zihnin serimlenmesi olduğu anımsanmalıdır. Kapalı zihinler daha çok şeylerin biçimselliğiyle ilgili fikirler oluşturur ve basit cümleler kurarlar. Fikirleri derinlikli değildir; önünde sonunda inanca dönüştürdükleri tasarıya bağlantılı cümleler kurarlar. Örtük zihinler bileşik cümleler, yer yer de devrik cümle kullanırlar. Şeylerin ilişkilerini öncelerler ama önünde sonunda her şeyi inanca dönüştürdükleri tasarıyla açıklamaya çalışırlar. Şiirsel bir dili önemserler. Bulanık zihinlerse bileşik cümleler kurar, derinlikli şeylere öncelik verirler ama anlaşılmakta zorlanırlar. Elbette bir şeyin anlaşılması başka bir şeye göre zor olabilir ama bulanık zihinlerin dilleri genel olarak böyledir.

Kavramların da simgeledikleri gerçekliğe bağlı içerik sorunları bulunur. Eğer kavram zihnin dışında algılara takılan varlığı, varoluşu ya da varoluşsal halleri temsil ediyorsa, içeriği daha güvenilirdir. Etki/algı sürecinde kavramlaştığı için sınanabilir, yeniden gözden geçirilebilirler. Oysa zihnin kendi iç gerçekliğiyle ilgili kavramlarda zihin daha yetersizdir. Sınama olasılığı daha azdır. Dolayısıyla zihinsel gerçekliği ifade eden *özgürlük* gibi, *umut* gibi kavramların içerikleri her zihin için net değildir. Sınırları da net değildir.

Doğamızın etkilenme hallerinin kavramlaştırılmasında da benzer bir zorluk vardır. Dolayısıyla duygusal gerçekliklerin,

kavramların içerikleri de net değildir, sınırları da… Bu durumda, zihnin koşullarına göre farklılık gösteren anlatılar aynı zamanda anlattıkları gerçekliğe göre de daha az güvenilir yahut daha çok güvenilir olabilir. Üstelik dil, bilginin aktarım zeminidir. Dolayısıyla anlatan da anlayan da dilin sınırlılığı, bulanıklığı, eksiği ve gediğiyle koşullanmış olur.

O halde bilgiden söz ediyorsak olasılıktan da söz ediyoruz demektir. Bu belirleme yılgınlık getirecek bir sonuç olarak görülebilir. Oysa bu bana neyi bileceğim, nasıl bileceğim ve bilgilerime nasıl güvenip güvenmeyeceğim konusunda umut veriyor. Biliyorum ki hiçbir anlatı salt gerçekliği ifade etmez, sadece onun olası bir tasarımını dillendirir. Bilgi dediğim de gerçekliğin salt hali değildir, onun zihnimizin koşullarındaki karşılığıdır.

Böylece anlıyorum ki; gerçekliğin doğasına en yakın olan, yani varlığın, oluşun ve varoluş hallerinin doğasına en yakın olduğunu varsaydığımız bilgi, en olası bilgidir ve ben buna *olanaklı bilgi* diyorum. Biz gerçek hakkında ancak *olanaklı bilgiye* sahip olabiliriz. Bunun farkına varmak, aynı zamanda zihnin sınırlarının da farkına varılmasını sağlar. Her zihin kendi doğasına, koşullarına, deneyimine ve birikimine göre bilgi üretir.

Demek ki her şeyi bilemeyiz, herkes de her şeyi bilemez. Belki buna gerek de yoktur. Ama bu farkındalıkla bilgilerin hangisinin olanaklı bilgi, hangisinin olası bilgi olduğunu sınayabiliriz. Güveneceğimiz ilk bilgi, bilgimizin salt gerçeği simgelemediğidir. Bilgi söz konusu olduğunda en temel ölçü

veya en öncelikli belirleme budur. Bilgi için bir töz aransa, bilgimizin salt gerçeği simgelemediği belirlemesi töz olarak kabul edilebilirdi.

Biz tür olarak farkındayız ki görümüz arttıkça bilgimiz değişmektedir. Bunu kişisel deneyimlerimizle de fark etmekteyiz. Gençken anlayamadığımız şeyleri yaşlılığımızda daha kolay anlarız. Zaten eğitimbilim ne zaman neyin öğrenilebileceğine yönelik çalışmalar yapmakmış ve ilkeler oluşturmuştur. Her yaşta öğrenilen bilgi farklıdır. İstisnalar olabilir ama genel olarak türümüzün kavrayış uğrakları benzerdir. Dolayasıyla her şeyi bilmek yerine yetinmeyi bilmeyi öncelemeliyiz.

Öte yandan bildiklerimiz de hep sınırlı kalacaktır çünkü biz, varlık kümesinin çok küçük bir elamanıyız ve duyargaçlarımız pek sınırlıdır. Duyargaçlarımızı aşkın araçlar kullansak bile, söz gelimi daha küçüğü gören mikroskoplar yahut daha büyüğü gören teleskoplar üretsek bile bu araçlar hep sınırlı kalacak ve hep daha yetkinlerini üretmeye çabalayacağız. Bu, evrenin sonsuzluğu düşünüldüğünde sonsuz bir çaba olacaktır.

Zihnimizin doğası gereği gerçekliğin bütünlük içinde anlaşılmasına yönelik arzu, zihnimizin elde ettiği algıları, hatta kendi ürettiği kavramları bile bozabilir. Bütünsellik arzusu bizi sık sık genellemelere götürür. Bu genellemeler algıların biricikliğinden çok benzerliğine odaklanmamıza, kavramların özselliğinden daha çok bütünselliğe uyarlılığına odaklanmamıza neden olur. Bu odaklanma kaçınılmaz olarak kavramları daraltır, algıları bozar.

Kavramlar tekil olarak varlığın, oluş ve hallerin doğasına daha uygun haldeyken, diğer kavramlarla bir sıra düzen

içinde fikre dönüştüğünde ya da bir tasarıda yer aldığında güdükleşebilir. Yetkin zihinler bunun ayrımında olduklarından genellemelerden uzak durmayı yeğlerler. Genelleme, kavramlar üzerinde zihnimizin bütünsel arzusunun baskısıdır. Gücü de buradan gelir, bozuculuğu da buradan kaynaklanır. Bilim insanlarının daha dar ve özel alanlara yönelmesi de bu genelleme baskısından kurtulma isteğiyle ilgilidir. Böylece varlığın, varoluşun ve hallerin doğasına daha uygun bilgi yahut ilkeler ortaya çıkarılabilir.

bilme halleri

Bütün bilme halleri olası bilgi üretir. Dolayısıyla hiçbir bilgi tümden yoksanamaz. Yanlışlanabilir ama yoksanamaz. Aklın yasalarına uyarsız olduğu için yanlış sayılabilir; varlığın, oluş ve hallerin doğasına uyarsız olduğu için yanlış sayılabilir, o kadar. Ama yine de bir bilme halidir ve herhangi bir zihin için gerçek bile sayılabilirler. Demek ki her bilgi olası bir bilgidir ve yoksanamaz ama her bilgi olanaklı bilgi değildir, bu belirlenebilir.

Bunun da yolu aklın yasalarına uyarlı olup olmadığıyla ilgili sınamadan geçer. Sonra da türün emin olduğu varlığın, oluş ve hallerin doğasıyla ilgili kanılara uygun olup olmadığıyla ilgili sınamaya sıra gelir. Bu iki sınama sonucunda bir bilginin olanaklı bilgi olup olmadığı belirlenebilir. Şüphesiz ki olanaklı bilgiyle olası bilgi arasında büyük fark vardır. Olası bilgi karanlıkta el yordamıyla yürümek gibidir. Olanaklı bilgiyse, önünü aydınlatacak bir fenere sahip olmaya benzer. Bu küçük bir farktır ama hayat kurtarır.

İnsan da bütün varoluşlar gibi bir varoluş olduğuna göre, insanın zihni varoluşun doğasına aykırı olamaz; ona uyarlı

olması gerekir. Bu akla yatkındır ve bugüne kadar olanaklı olarak belirlenmiş bilgilerle de çelişmez. Dolayısıyla diyebiliriz ki insan zihni varlık, varoluş ve halleri anlayabilir, kavramlaştırabilir. Ancak bunu kendi koşullarına göre yaptığından varoluşu, varlığı ve halleri gerçek halleriyle, yani salt ve bütünsel halleriyle değil, zihnin kendi olanaklarıyla yapar. Eksiklidir ama yine de bir bilme halidir. Zihin kendini de eksikli de olsa fark edebilir ve bilebilir. Ben de bir zihin varlığı olarak kendimi eksikli de olsa bilebilirim. Siz de bilebilirsiniz. Zihnimizin doğasının sınırlılığını bildiğim gibi, eksikliğini bildiğim gibi, bütünsellik arzusunu bildiğim gibi…

Artık neyin olanaklı bilgi, neyin olası bilgi olduğunun ayrımına varabilirim. Eğer bir kavram, fikir yahut tasarı aklın yasalarına uyuyorsa olanaklı bilgidir. Uymuyorsa olası bilgi. Olanaklı bilgiden daha emin olmam için bu bilginin varlığın, oluş ve hallerin doğasına ve yasalarına uygun olması gerekir. Hem kişisel belleğimizde hem de türümüzün belleğinde varlığın, oluş ve hallerin doğasıyla ilgili emin olunan bilgiler bulunmaktadır. Doğuştan sahip olduğumuz nitelik ve sınıflamalar gibi… Hatta kendinden açık önermeler gibi… Dolayısıyla bir bilgiyi onlarla sınayabilir ve böylece varlığın, oluş ve hallerin doğasına uygun olup olmaması hakkında bir fikir elde edebiliriz. Bunu özgür aklın, başka bir deyişle aklın yasalarının rehberliğiyle yapabiliriz.

Bilme yetisi olan akıl her zihinde özgür olmayabilir. Ama her zihne içkin olduğundan eminim. Aklın her zihin için ortak olduğundan da eminim. Üstelik türümüzün varlığın, oluş ve hallerin doğasını bilmek için akıldan daha güvenilir bir yetisi

olmadığından da eminim. Eksiği gediği ne olursa olsun bilgi söz konusu olduğunda akıldan daha çok güvenebileceğimiz ne olabilir ki? Aklın doğasına göre iş gören zihinlerin varlığın, oluş ve hallerin doğasına daha uygun bir görü oluşturacağından da eminim.

Ancak bir zihnin emin olması yetmez, başka zihinlerin de bu belirlemeyi kabullenmesi gerekir, bunun da farkındayım. Dolayısıyla bir bilgi için varlığın, oluş ve hallerin doğasına uyarlıdır, bir başka deyişle, olanaklı bilgidir deniliyorsa birçok zihnin bu kanıyı taşıyor olması gerekir. Nihayetinde yetkin de olsa zihinler, kendi öznel koşulları nedeniyle kolaylıkla yanılgı üretebilirler.

Böylece başladığım yere dönebilirim. İnsan kendini bilebilir ama bu bilgi ancak olanaklı bilgidir, yani eksiklidir, yanılgıya açıktır ama yine de bilgidir. Bunun değeri de ortadadır. Sadece kendimi değil aynı zamanda tarihsel olanı da bilebilirim. Bir başka deyişle, insanlığın geçmişiyle ilgili olanaklı bilgiye ulaşabilirim. Bu bilgiye güvenebilirim ve onu kullanabilirim.

Öğrendiğim onca tarih bilgisine şüpheyle yaklaşmış biri olarak bundan eminim. Aklın yasalarına uyarlı ve tarihsel dokunun doğasına uygun bilgilerin varlığına ya da üretilebileceğine de şüphem yok! Rahatlığım zihnimin doğasının ve bilginin olasılıklarının farkında olmamdan kaynaklanıyor. Başka deyişle; neye olanaklı bilgi, neye olası bilgi diyebilecek bir ölçüte sahip olmamdan kaynaklanıyor diyebilirim. Şimdi bu irdeleme ve bu irdelemenin birikimiyle tarihsel olanın bilgisini tartışmaya geçebilirim.

tarihsel olanın doğası ve tarihsel bilginin olasılıkları

Bilmenin ve bilginin koşulları üzerine düşünme, önünde sonunda insanla ilgili geçmişin bilgisinin ve koşullarının üstüne de bir düşünmedir çünkü insan da bir varlıktır. Varoluşlar içinde bir varoluş, haller içinde bir haldir. İnsanla ilgili varoluşlar ve haller de diğer varoluş ve haller gibi zihnimizin algısına açıktır. Ancak diğer varlık, varoluş ve hallerden ayrı olarak insanla ilgili olduğu için salt dışsal olamaz. Bir yanıyla hep zihnin iç koşullarına bağlı kalacaktır.

Öte yandan insan, başka insanların başına gelenleri kendi başına gelmiş gibi ya da başka insanların yaptıklarını kendi yapmış gibi olanlardan etkilenmeye eğilimlidir. Bu nedenle insanla ilgili şeyler asla salt dışsal olamaz. İnsanla ilgili her şeyin içsel bir yankısı olacaktır. Bu nedenle insanla ilgili geçmişi algıdan kavrama götürmek diğer algılara göre daha zor ve çetrefillidir.

Salt dışsal etkilerin algısı karşısında zihin kendini yetkin bulabilir ama içsel bir bağı olan etkiler karşısında bu denli yetkin olamaz. Algının içinde kendisinden bir parça da olduğundan bu tür algıları işlerken zorlanır. İnsanla ilgili algılar karşısında yetkin olmayan zihin, bu algılardan oluşturduğu kavramlar karşısında da yetkin değildir ve oluşturduğu kavramlar temsil ettikleri varlığın doğasını birebir içeremeyecektir. Dolayısıyla çoğunlukla yetersiz ve bulanık olacaktır. Bulanık kavramlar da bulanık fikirler doğuracaktır.

İnsanla ilgili varlık, varoluş ve hallerin zihnimizdeki karşılığının bulanık olmasının gerekçesi işte budur. Bu tür kavramlar her zihinde aynı çağrışımları üretemediği için kimileri bunlara öznel kavram, kimileri de açık kavram demektedir. Apaçık olmamaları ve sınırlarının belirsiz olması, ortak çağrışımlar üretmelerini zorlaştırır. Dolayasıyla zihinlerin anlaşmasına değil anlaşamamasına yol açarlar. Bu nedenle insanla ilgili kavramları kullananlar, bu kavramlardan ne anladıklarını da apaçık dillendirmelidirler.

Demek ki insanla ilgili kavram yahut fikirler, herkes için geçerli bir soyutlamaya olanak vermez. Bu kavramlara dayanan genellemeler de herkes için geçerli olamaz. Bu önemli bir farkındalıktır. Genellemelerin yanıltıcı, hatta daraltıcı olduğuna işaret eder. Bu yüzden bazı düşünürler insanla ilgili olan hallerin, sözgelimi insanın geçmişi, topumun dokusu veya insanın ruhsallığı alanlarının bilime uygun olmadığını dillendirmişlerdir. Genelleme yapılamadığına göre yasaya da varılamaz ve dolayısıyla bilimsel etkinlik olarak kabul edilemez demektedirler.

İnsanla ilgili alanlara yönelik bilimlerin diğer varlık, varoluş ve hallere yönelik bilme etkinlikleriyle aynı olamayacağı ortadadır. İster yasaya varılsın ister varılmasın ister genelleme yapılsın ister yapılmasın, insanla ilgili geçmişin bir varoluş durumu olduğu ve haller barındırdığı açıktır. Türümüzün insanla ilgili geçmişe ilgisi de açıktır. Dolayısıyla insanla ilgili geçmişe yani tarihsel olana merak dinmeyecektir çünkü zihnin bütünsellik arzusu için kendini anlamlaştırması gerekir. İster bilim olsun ister olmasın insanla ilgili geçmişe yönelik çaba sürecektir.

İnsan; zamansallığı içten kavrar, yani zamansal bir varlıktır. Demek ki yaşama sevinci de zamansaldır. Bu nedenle insan hem özneliğinin hem eylem ve etkinliklerinin gerekçelerini geçmişten geleceğe bağlamayı arzular. İnsanın kendini anlamlaştırması ve yaptıklarının meşru olduğuna inanması yaşama sevincinin içsel kaynağıdır, hatta onu harekete geçiren varoluşsal özdür diyebilirim. Bu bağlamda geçmiş, insan için hiçbir zaman *"geçmiş"* olamaz, şimdinin ve hatta geleceğin kökü ya da önkoşuludur.

O halde dinmek bilmeyecek bu ilgi sürekli bilgi üretecektir. Üretilen bilgiler de belleklerde geçmişle ilişkili şeylere katılacak ve onun bir parçası olacaktır. Geçmiş geçmiş olarak kalamayacak yahut geçmiş olduğu için durağanlaşamayacaktır. Sürekli çoğalacak, boyutlanacak ve karışık hale gelecektir. Hatta bu aşırı yığıntı karşısında insan geçmişe baktığında yılgınlığa düşecektir. Bu yılgınlık kimi zaman tiksintiye dönüşecektir.

İnsanın geçmişten tiksinmesi yine de istisna bir durumdur. Genellikle insan, geçmişten kendini koparamaz. Sadece bu bilgi yığınıyla ne yapacağı konusunda şaşkın kalır, o kadar. Bu durumlarda geçmişin hikayesini oluşturanlara kulak kabartmak doğaldır. Tarih anlatıları, geçmişte olanın insanın algısını aşan yığıntısı karşısında yılgınlığa düşmüş zihinler için çekici gelecektir.

Hele bir de bu hikayeler, insanlığın ortak bilinçaltındaki *"kahraman"* hikayelerinin örgüsüne denk düşerse daha da hevesle karşılanacak, zihnimiz onları geçmişin salt hali olarak kabullenecektir. Gerçek olduğuna inanacak, gerçekmiş gibi bu bilgileri kullanacak ya da bugününü ve geleceğini bu hikayeye göre anlamlaştıracaktır. Bu pek yaygın bir durumdur.

Ne var ki tarihsel anlatılar, öğrenenlerin zihninde ötekileştirici, düşmanlaştırıcı bir etki yaratır. Aslında bu daha baştan anlatının kurgusuyla ilişkilidir. Her kurgu, merkezinde öznenin olduğu bir bütünlük oluşturur. Bu bütünlük içindeki her şey, öznenin ereğine göre düzenlenir. Olan biten, öznenin ereğine göre eğilip bükülür, abartılır yahut yok sayılır. Öznenin ereğiyle çelişenler bütünlüğü tehdit eder. Dolayasıyla anlatıyı içselleştirenler bu tehditleri kendilerine yönelmiş kabul edebilir. Üstelik türümüz gerilimli ve çatışmacı bir türdür. Bu nedenle tarihsel anlatılarla beslenen karşıtlıklar çatışma fay hatları oluşturmaktadır. Çatışma isteyenlerce bu faylar kolayca tetiklenebilir.

Tarihsel olan insanla ilgili olandır. İnsan eylem ve etkinlikleriyle oluşur. Bu yüzden insanın doğasında ne varsa tarihsel olanda da o ortaya çıkar. Ancak insanın doğası değişmez değildir.

Sözgelimi uygarlık dediğimiz birikim, insanın yıkıcılığını dönüştürme eğilimidir ve zihinleri etkileyebilir. Bu nedenle her zaman ve her yerde insanın doğası aynı olamaz. Yine de insanın doğası hakkındaki fikirler, tarihsel olanın anlaşılmasını için gereklidir ve önemsenir.

insan halleri

Peki insan nedir? Nasıl tanımlanır? Nasıl kavramlaştırılabilir? Pek zor olan bu soruların yanıtları herkes için aynı değildir. Öte yandan insanla ilgili her şeyde ortak olan bir şeyler de olmalıdır. Bu ikisini ayırmak insanı anlamak için önemli olsa gerekir. Bu ayrımın farkına vardıktan sonra, herkes için ayrı olanlara değil de herkes için ortak olanlara yönelebiliriz. Böylece herkesi imleyen bir ortak tanıma ulaşabiliriz.

İnsan, zihinsel bir varlıktır. Bu her insan için geçerli bir belirlemedir. Zihinsel olmayan bir insandan söz edilebilir mi? Edilemez. İnsan, zihni sayesinde çevresini değiştirebilir ve hatta dönüştürebilir. Eylem ve etkinliklerini belirleyen zihnidir; içgüdüden daha çok zihnin karar verme halidir. Bu çok özel bir haldir. Başka canlılar bu denli baskın değildir. Diyebiliriz ki zihin, insanı diğer şeylerden ayıran özelliğidir.

Ayrıca insan bir süreç ve toplamdır. Bu belirleme apaçık bir belirlemedir, her zihin bunu rahatlıkla onaylar. Gerçi, kimi zaman insan *"Yedisinde neyse yetmişinde de odur."* türünden önyargılarla karşılaşılır. Ancak bu tür yargılar sadece insan doğasının anlaşılamamış olmasından değil, genel olarak varlığının anlaşılamamış olmasından türeyen bulanık

fikirlerdir. Değişmeyen ne vardır ki insan değişmesin? Öte yandan insanın süreç olmasını sağlayan belleğidir. Her şey bellekte zamansallık bağlamında birikir. Akıl da bellekteki birikime göre iş görür. Zihnin duyarlılığı da bellekteki birikime göre değişir, dolayısıyla bellek değişince görü de değişir. O halde insan değişir.

Kimse bu belirlemeyi yanlışlayamaz çünkü hem aklın yasalarına uygundur hem de varoluşun doğasına uyarlıdır. Bir başka deyişle, yaşamda karşılığı vardır. İnsan tür olarak dönüşmüştür, bedensel olarak dönüşmüştür, topluluklar olarak da gereksinimler olarak da dönüşmüştür, dönüşmektedir de… Hatta öyle ki bu dönüşümleri önceleyen varlık tasarımları yapılmıştır. İnsan türünün çizgisel bir gelişimle bir ereğe doğru yükseldiğini dillendirenler bile olmuştur.

Süreçleri çizgisel kabul etmeye yatkınlığımız vardır. İçinde gelişim görmeye eğilimimiz vardır. Bunu zihnimizin doğası tartışmalarından biliyoruz. Ancak süreçler hakkında ayrıntılı araştırmalar çoğaldıkça çökme ve yükselmelerin, azalma ve çoğalmaların, bir amaca yönelik değişimden daha çok koşullarla etkileşimin sonucu ortaya çıkan haller olduğu görülmektedir. İnsanla ilgili geçmiş göz önüne alınsa türün tümünün katıldığı bir çizgisel gelişimi destekleyecek pek az şey bulunmaktadır. Belli bir topluluk yahut coğrafya için dönüşümler gelişim olarak belirlenebilir. Hatta bunun ilkeleri üzerine de akıl yürütülebilir. Ancak türün tümüyle ilgili böyle bir belirlemeye yeterli gerekçe bulunamaz. Günümüzde hala doğaya bağlı iktisadi etkinlikle geçinen topluluklar vardır ve bazıları türün geri kalanına yalıtık yaşamaktadırlar.

İnsan türünün çizgisel bir gelişim gösterdiği yanılgısı karşısında dikkatli olmak gerekir çünkü gelişme, bir amaca yönelik dönüşümleri imler. Bu durumda söz konusu amacın öznesinin belirlenmesi gerekir. Türümüzün bir amaca yönelik geliştiğini söylemek, kaçınılmaz olarak bu amacı belirleyen bir özneden söz etmektir. Peki bu özne kimdir?

Birçok insanın inandığı gibi Tanrı bu özneye denk düşebilir. Ancak Tanrı kavrayışları pek farklıdır ve farklı kavrayışlara göre amaçlar da değişmektedir. Hangi Tanrı'nın hangi amacı bizim tür olarak gelişmemize yol açmaktadır? Bir başka deyişle, zaman kimin emrindedir; kim ya da kimler insanlığı bir yerden bir yere götürmeye niyetlidir? Birçok din bunun yanıtını farklı anlatılarda ve farklı biçimlerde dillendirir.

Ama tarihsel olanın Tanrı'nın ereğine göre çizgisel bir gelişme kabul edilmesi halinde, geleceğe yönelik merak azalacaktır çünkü zaten gelecek bilinen olarak kabullenilecektir. Elbette geçmiş de bilinen şey olacaktır. Böyle bir durumda geçmişi ve geleceği anlamaya ya da araştırmaya gerek kalmaz. Her şey özne tarafından belirlendiğinden, özneyi ve niyetini bilmek süreci bilmek için yeterli olur. Bir başka deyişle her şeyin etkin nedeni Tanrı olacağına göre, geçmişin bilgisinin kullanışlı bir yanı da yoktur. Eğer insan eylem ve etkinliklerinin öznesi değilse o zaman geçmişin bilgisiyle özne ve etkinliğini değiştiremez. Çokça dillendirildiği gibi geçmiş geleceği aydınlatamaz!

Çizgisel gelişim fikri tarihsel olanın anlaşılmasına kolaylık getirdiği için ilgi çekicidir. Ancak bu fikir yukarıda da

değindiğimiz gibi insanı nesneleştirir ve belirlenimcidir. İnsanın karar verme yetkinliğini yok sayar ve yazgıyı kabul eder. Belirlenimcilere göre insan, yaptıklarını zaten yapmak zorundadır çünkü onları yapması daha önceden belirlenmiştir. Bu durumda eski düşünürlerin söylediği gibi umut ya da korkuya gerek yoktur.

Bir başka belirlenimci bakışsa koşulları önceler. Fakat insan eylem ve etkinliklerinin koşullar tarafından belirlenmesi ayrı bir şeydir, Tanrı tarafından belirlenmesi ayrı bir şeydir. Koşullar tarafından belirlenmesi hali olay ve olguların nedenlerini kendilerinden önceki nedenlerde aramayı gerekli kılar. Tanrı tarafından belirlenmiş olma halindeyse, Tanrı'nın amacının bilinmesi gerekli kılar. Bir başka deyişle birinde ereksel neden başattır, ötekindeyse ereksel neden aranmaz.

Koşulları önceleyen belirlenimcilere göre insanı eyleme sürükleyen, içsel ve dışsal koşulların bireşimidir, o kadar. İnsan özgür değildir ve karar veremez; karar, koşullar tarafından belirlenir. Bu durumda tarihsel olanın anlaşılması veya genel geçer ilkelere varılması olanaksızlaşır, çünkü insanı eyleme sürükleyen koşullar biriciktir. Biricik olandan genellemeye varılamaz, genel geçer ilkeler de oluşturulamaz.

Gerek Tanrı tarafından belirlenmiş olsun gerek koşullar tarafından belirlenmiş olsun; insan eylem ve etkinlikleri belirliyse, tarihte olan her şey zaten olacaktır ve bunu gerçekleştirenler de kendi iradeleriyle gerçekleştirmedikleri için, örneğin kahraman yahut köle diye nitelendirilemezler. Bir şeyi yapıp yapmama olanağı olmayan veya seçme olanağı olmayan biri, seçtiğinden dolayı onurlandırılamaz yahut aşağılanamaz.

Günlük yaşamdan örneklersek, insanın bir şeyi yapıp yapmamasının kaynağı kendi değilse başarısızlığı nedeniyle aşağılanamaz veya başarısından dolayı alkışlanamaz. Daha ileri gidersek, yapıp etmelerinden dolayı kimse yargılanamaz çünkü irade sahibi olmayan, eylem ve etkinliklerini kendi belirlemeyen birine şunu niye yaptın yahut yapmadın denemez çünkü sorumluluğu olamaz. Sonuç olarak hukuk diye bir şeye de gerek olmaz, mahkemelere gerek olmaz. Her şey koşullar gereği olmaktadır ya da Tanrı tarafından belirlenmiştir.

Ancak bunun böyle olamayacağı açıktır. Varoluş çoğuldur, olasılıklar içerir. Daha baştan bir şey ya yapılır ya yapılmaz. Sözgelimi, bir insan ya kalkıp çay demler yahut demlemez. Buna karar verebilir. Yani ya bir şeyi yapar ya da yapmaz. Demek ki insanın doğal olarak her zaman bir seçim olanağı vardır. Seçim olanağı varsa iradesi, yani seçme yetisi de vardır. Seçme halini onama biçimi olarak görenler açısından söylersek, insanın bir şeyi onama yahut onamama olanağı vardır. Şüphesiz, eylemlerinden dolayı sorumluluğu da vardır.

Yine de birçok düşünür türümüzün bir gelişim süreci yaşadığına inanmaktadır. Kimileri bunun koşullarla ilişkili olduğunu ve bir yerde son bulacağını, sözgelimi sınıflı toplumun bir gün sınıfsız topluma döneceğini savunurlar. Bunun için mücadele etmenin tarihsel bir sorumluluk olduğunu da vurgularlar. Böyle bir bakışın iki zorluğu vardır; ilki, sınıfsız bir toplumun var olacağının kanıtlanması imkansızdır. Geleceği bilmek zordur, hele uzak geleceği bilmek olanaksızdır. Ne de olsa kimse kendi çağını aşacak zihin koşullarına sahip değildir.

İkincisi de sınıf çatışması doğal olarak sınıfsız toplumu oluşturacaksa neden mücadele etmek gerekecektir?

Türümüzün özgürleşmesinin bir amaç olduğunu savunanlar da bir inancın dünyaya egemen olmasının türün amacı olduğunu savunanlar da hep bir gelişmeden söz ederler. Oysa bütün insanlığı harekete geçiren, bütün insanlarda evrensel olarak bulunan böyle bir ereği belirlemek güçtür. Her insanda geçerli, her insan için geçerli böyle bir belirlenim, insanların biricikliği ve özgünlüğünü yok sayar. Robotlar için böyle bir şey söylenebilir elbette ama insanlar için bu uygun değildir.

Her toplulukta, her insanda ayrı erekler gözlenebilir. Dolayısıyla tarihsel olanda bir gelişim içeriğinden söz edilemez. Dönemsel gelişimler olabilir ama türümüzün eylem ve etkinliklerinin başı sonu belli bir gelişim süreci olduğu söylenemez. Bir başka açıdan da gelişimden söz edilirse ancak bir şeye göre gelişimden söz edilir, yani göreceli gelişimden söz edilebilir. Sözgelimi, savaş araçlarının gelişiminden söz edilebilir yahut insana verilen değerin gelişiminden söz edilebilir. Bunlar da öznel ölçülerdir ve gelişimden çok birikim olarak da nitelendirilebilir.

İnsanın diğer varoluşlar ve haller gibi bir süreç olduğunu kabul ettiğimizde, aynı zamanda bir birikim olduğunu da kabul etmiş oluruz. Tür olarak da birikimdir, topluluk olarak da tekil olarak da… Türümüzün bütün deneyiminin ortak bilinçaltımızda genetik olarak şifrelenmiş olduğunu savlayanlar bu birikime işaret etmektedir. Doğan her çocuğun beyaz bir sayfa olduğunu dillendirenler de…

Bu birikim tam da insanla ilgili geçmişin birikimidir ve insanla ilgili geçmişin izini taşır. O halde herhangi biri, ya da bizim söylediğimiz biçimiyle herhangi bir zihin kendini anlamlaştırmak istiyorsa hem tür olarak hem birey olarak, insanla ilgili geçmiş içinde kökenlerini ortaya çıkarmak isteyecektir. Bu, zihnimizin kaçınılmaz uğraşıdır çünkü doğasından kaynaklanır. Kök ya da köken kavramı da gelişim fikrini tetikleyen anlayışlardandır.

zamanın halleri

Zihnimiz zamanı üç hal; geçmiş, bugün ve gelecek olarak kavrar. Her varoluşu bu üç hal üzerinden anlar ve anlamlaştırır. Bu art-arda geliş varoluşun doğasıyla mı ilgilidir yoksa zihnimizle mi ilgilidir, tartışmalıdır. Ama emin olduğum şey bu üç halin, bilmenin temel koşullarından biri olduğudur. Her şeye içkindir. Bir şey tam olarak ancak zamanla ilişki içinde bilinebilir. Tekrarlarsak; zaten her varoluş hem art-arda gelen şeyler dizisinden pay alır hem yan-yana gelen şeyler dizisinden.

O halde insanla ilgili geçmiş dediğimizde, insanla ilgili zamansallıktan söz etmiş oluyoruz. Zihnimizin anlamlaştırması için de bu zamansallığı sınıflamamız gerekir, yoksa bir şeyi diğerinden ayırt edemeyiz. Bu yüzden insanlar bir şey anlamak için öncelikle *"Nerede?"* ve *"Ne zaman?"* diye sorarlar. Bu sorular bütün dillere yerleşiktir ve yaygındır. Hatta diyebilirim ki anlamanın ilk uğrağıdır.

Geçmişe bir sınır koymak bu yüzden elzemdir. Peki geçmiş nedir? Geçmiş; şimdide sürmeyen, tamamlanmış bir şey olsa

gerekir. Bu, akla uygundur ve yaşamda karşılığı vardır. Bir şey özsel olarak, kendi olarak devam etmiyorsa o artık geçmişte kalmıştır. Ancak bir şeyin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini belirlemek de zordur. Bu konuda apaçık fikirlere ulaşmak güçtür ve bir şey tam olarak ne zaman başladı yahut ne zaman bitti bilemeyebiliriz. Söz gelimi, bir şeyin neden olduğu süreçler günümüzde sürmekte ve etkileri gelecekte de devam etmekte olabilir.

Bu nedenle bir karar vermek gerekir; olay yahut olguların sonrakilerine etkisi, yani bir başka deyişle, bir şeyin etkisinin günümüz ve geleceğe bağlanması göz ardı edebilir. Bir insan öldüğünde o artık geçmişin bir parçası olur. Onun bugün ve gelecekte devam eden etkileri olacaktır elbette ama bu etki onun özsel eylem ve etkinliklerinden doğmaz. O, ömrünü tamamlamıştır. Tamamlanmışlık belirlemesi iyi bir sınırdır ve dünle ilişkilidir çünkü bir şey özsel olarak en son dün tamamlanmış olabilir. Bir başka deyişle en yakın geçmiş dündür. O halde insanla ilgili geçmişten söz eden, dün ve ötesindeki tamamlanmışlıklardan söz ediyordur ve buna tarih denir. Bu nedenle neredeyse bütün dillerde geçmişi imleyen sözcük, aynı zamanda insanla ilgili geçmişi de imler.

tarihin halleri

İnsanla ilgili geçmişe kısaca tarih dersek, tarihin doğasının başka doğalardan farklı olduğu açıktır ve ayrıca tarihi gerçekleştirenin de inceleyenin de insan olması, tarih bilgisinin de diğer bilgi türlerinden farklı olduğunu gösterir. İnsan hem bilendir hem bilinen, yani hem öznedir hem nesne… İnsanla

ilgili geçmiş, insanın inceleme etkisi altında başkalaşmıştır. Nesneler dünyasında her şey varlığın yasalarına göre doğal bir akış içindeyken, insanla ilgili şeylerde *"insan etkisi"* denilen bir durum vardır. İnsan etkisi, doğal etkilenmenin dışında, erek içeren bir etkidir.

İnsan eylemleri, bedeniyle ilgili doğal gereksinimleri karşılama azlığının ötesindedir. Düşünüp planlayan bir zihne sahip olduğumuz için insan etkisi var olanı dönüştürmeye yönelik ereksel bir etki olarak belirlenebilir. Eski düşünürlerin ifade ettikleri gibi insan etkisi, ereksel neden denilen şeye denk düşer. Söz gelimi, suyun açtığı dereler kolaylıkla maddi, biçimsel ve etken nedenlerle açıklanabilirken işin içine insan etkisi girince ereksel bir neden daha belirir. Sulama kanalları, kanaletler, barajlar ancak böyle açıklanabilir. İnsanla ilgili geçmiş, doğal geçmişten ayrı bir doğaya sahiptir. Bu kendine özgü koşulları nedeniyle insanla ilgili geçmişi anlamak için özgün tasarılar üretmek gerektirir.

İnsanla ilgili geçmiş, adı üzerinde insanla ilgilidir. İnsanla ilgili geçmiş bilgisi de insanın bilme isteğidir. Yapan, insandır; anlayan ve kavramlaştıran da insandır. Bu yüzden insanla ilgili geçmişe yönelen herkes diğer geçmişleri inceleyenlere göre öznelliğe daha yakındır. Daha dikkatli olmalıdır. Bilen/bilinen ilişkisinde bir şey ne kadar bilen tarafındaysa o kadar öznellik taşıyacaktır. Teraziyi doğru tutmanın zorluğu ortadadır. Bilen insandır, bilinen de insanla ilgili geçmiş… Yöntem ya da bilgi bilinene ne kadar uyarlıysa, yani insanla ilgili geçmişe uyarlıysa o kadar nesnellikten pay alacak, bilenin zihin koşullarına ne kadar yakınsa o kadar öznelliğe bulanacaktır. Peki bu açmaz nasıl ortadan kaldırılabilir?

Diğer varlık, varoluş ve hallerden farklı olarak insanla ilgili geçmiş, ortak çabayı gerektirir. Böylece hiç olmazsa herhangi bir insanın kendi zihin koşullarından dolayı yanılsamasından arınmak mümkün olacaktır. Zaten insanla ilgili geçmişe yönelen biri, bir çeşit özneden özneye ilişki kurmuş olur. Bu ilişkide bilen taraf ortaklaşa ve çoğul olursa, aklın yasalarının olası yanılmaları azalır. Zihinler birbirlerini denetleyebilir. Bu harika bir olanaktır.

Ancak ortaklık dediğimde *"ortak akıl"* denilen o bulanık etkinlikten söz etmiyorum. Aklın ortaklığından söz ediyorum. Ortak akıl muğlak bir kavramdır, çünkü katılanların ortaklığını ima eder ve akıl burada katılanların kesişim kümesi kadar küçülme tehdidiyle karşı karşıyadır. Aklın ortaklığındaysa katılanlar değil, akıl öncelenir. Böylece akıl güvenli bir ölçeğe dönüşebilir.

Kavramların ortaklaşa üretilmesi ve ortaklaşa fikirlere ulaşılması sağlıklı olacaktır. Bunun için de insanla ilgili geçmişe yönelik bulguların tartışmaya açılması gereklidir. İnsanla ilgili geçmişe yönelik kavramlar da çalıştaylarda yahut kongrelerde tartışılmalıdır. Elbette fikirler ve tasarılar için de böyle yapılmalıdır. İnsanla ilgili geçmişe yönelik bilgilere güven duyulmasının yolu budur. Bugüne değin çok çaba gösterilmiştir ama yeterli olmadığı ortadadır.

İnsanla ilgili geçmişe neredeyse her dilde *"tarih"* denir, ayrıca insanla ilgili geçmişin bilgisine de *"tarih"* denir. Tarih kavramı birçok dilde bu iki içeriği birden simgeler. Sözgelimi, *"O artık tarih oldu."* dendiğinde geçmişe karıştı, bugünden ayrıldı

denmek istenir. *"Tarihi kahramanlar yapar."* diye bir belirleme yapıldığında, insanla ilgili geçmişte olanın bilgisinden söz edilir. Her ikisi de tek bir sözcükle, yani *"tarih"* sözcüğüyle imlenir.

Öte yandan dilimizde, günlük konuşmalarda tarih kavramı bazen bugün ve gelecekle de ilişkilendirilir. *"Bugünün tarihi ne?"* yahut *"Hangi tarihte tatile çıkacağız?"* diye sorulduğunda olduğu gibi... Böyle bir kullanım, ilk bakışta kavramın içeriğine aykırıdır çünkü tarih geçmişle ilgili olandır. Ama öte yandan tarih zamanla bağlı, zamanın halleriyle bağıntılı bir kavramdır. Zamansa art-arda gelişleri simgeler.

Aslında tarih kavramının bugün ve gelecekle ilişkilendirilmesi tarihin geçmişle özdeşliğine o kadar da aykırı değildir. Tarih, tıpkı takvim gibi zamansız, kendi başına bir varoluşa sahip değildir. Bu yüzden olsa gerek, tarih yanılgıyla yer yer takvimle de aynı içerikle kullanılır. *"Hangi tarihte oldu?"* sorusundaki gibi... Tarih kavramının bu çoklu içeriği anlam kaymalarına yol açmaktadır. Anlamayı ve anlaşılmayı zorlamaktadır. Bu yüzden insan geçmişiyle ilgili kavramları ayrıntılandırmak isterim.

Tarih kavramını geçmiş ve onun bilgisiyle sınırlı kabul etsek bile, yerleşik imgeleminden onu kurtarmamız olanaksız olur. Bu nedenle ben insanla ilgili geçmişe ve onun bilgisine *tarihsel olan* diyeceğim. *Tarihsel olanın olası bilgisi* veya *tarihsel olanın olanaklı bilgisi* olarak da belirlemelerim bağlamında kullanacağım. İnsanla ilgili geçmişle insanla ilgili geçmişin bilgisinin bir ve aynı şey olmadığına yönelik itirazın da farkındayım. Ancak geçmişin

bilgisi dışında geçmişte olup biten hakkında ne bilinebilir ki? İnsanla ilgili geçmiş dendiğinde aynı zamanda insanla ilgili geçmişin bilgisi de denmiş olur. Ne de olsa insanla ilgili geçmişin bilgisi, insanla ilgili geçmişin zihnimizdeki karşılığıdır.

Tarihsel olan, insanla ilgili geçmiş olduğuna göre hem geçmişi tanımlamalı hem de başka geçmişlerle insanla ilgili geçmiş arasındaki ayrımı ortaya koymalıyız ki kavram netleşebilsin. Bunu türümüzün ürettiği olanaklı bilgilerle yapabiliriz. Geçmişi, özsel olarak bugün devam etmeyen diye belirlemiştik. Bu sınırla ilgili yukarıda yaptığımız tartışma aydınlatıcıdır. Geçmiş dediğimizde, bugün ve geleceği varoluşuyla etkilemeyen demiş oluruz.

Elbette evrendeki her şey birbirini etkiler ve birbiriyle bağlantılıdır. Sözgelimi, yerçekimsel dalgalar bütün evrene içkindir, dolayısıyla evrendeki her şeyi etkiler. Başka evrensel yasalar da böyledir. Zaten evrendeki her şey ortak bir geçmişe sahiptir ve aralarında kaçınılmaz olarak uzak ya da yakın bir ilgi kurulabilir. Bu yüzyılın başında yapılan bir araştırmaya göre, güneş sistemimizin galaksi çevresindeki yolculuğunun yerkürenin iklimiyle ilgisi vardır. Yani hiçbir şey diğerinden arınık olamaz. Ama geçmiş dediğimizde buna bir sınır koymamız, bu kavramın içeriğini ortaya serimlememiz gerekir. Yerküre boyutunda bu, fazla sorun değildir ama evren boyutunda işler kolaylıkla karışabilir.

Yerkürede bir şeyin özsel olarak bugün devam etmediğini belirleyecek ortak bir zaman algısı kabul edilebilir. Ancak evrensel açıdan ortak bir zamandan söz etmek imkansızdır.

Milyarlarca ışık yılı önce patlamış bir yıldızın ışığı yerküreye henüz ulaştığında biz onu geçmişle değil, şu anla ilişkilendiririz. Ne de olsa ışığın etkisini şu an fark etmekteyiz. Özsel olarak yani varoluşuyla bizi etkilemekte ve biz de onun hallerini gözlemleyebilmekteyiz. O halde biz geçmiş dediğimizde yerküredeki zaman algısını ölçü alıp bunu kullanmalıyız, yoksa fena halde yanılırız.

Dinozorların yok oluşu geçmişle ilgilidir, Piramitlerin yapılışı da... Bundan eminiz. Ama bunlar insanla ilgili geçmiş midir? İşte bu ayrımı yapmak pek kolay değildir. Sözgelimi, uzaklardaki bir yıldız patlaması yeryüzünde hayatı sonlandırabilir. Bu bağlamda neyin insanla ilgili neyin insanla ilgisiz olduğunu belirlemek güçtür ama bir sınır koymamız da gereklidir. İşte burada apaçık bir sınırdan söz etmek olanaksızdır çünkü insan bütün geçmişle şu ya da bu nedenle bağıntılıdır.

Atom altı parçacıklarından söz etsek bile bu böyledir. Nihayet insan da bu parçacıklardan oluşmuştur. Bu yüzden bir önkabül işe yarayabilir. Tıpkı varlığın ne olduğunu anlamaya çalışan düşünürlerin tözü önkabül olarak belirledikleri gibi... Tarihsel olanı anlamak isteyen bizlerin de bir önkabüle gereksinimi vardır.

Peki buna ikna olmazsak ne olur? Tarihsel olanı geçmiş ve tamamlanmışlıkla imlediğimizde işin içinden çıkılmaz birçoklukla karşı karşıya kalırız. Evrendeki her şeyin bir olmuşluğu, oluşu ve olma olasılığı vardır. Evrendeki her şeyin birbiriyle ilişkisi vardır, dolayısıyla tarihsel olanla da ilişkisi vardır. Tarihsel olanı bütün evrende olanla ilişkilendirmeye kalktığımızda şaşkınlıktan ağzımız açık kalır.

Bu çokluk karşısında anlamaktan ürken zihnimiz iflas eder çünkü her şey şöyle ya da böyle birbiriyle ilişkilidir. Varlığın herhangi bir alanı diğerlerinden ayrılamaz. Bu durumda bütün varlığı inceleyen tek bir bilime gerek olurdu ama asla iş görmezdi. Nihayet kesit azalınca basıncın çoğaldığına yönelik evrensel bir yasa vardır. Öte yandan her şeyi bilme savı da çelişiktir; her şeyi bilmek zaten olanaksızdır, bilmeyi düşünmekse delilik…

O halde tarihsel olanı*, insanı doğrudan etkileyen yahut insanın doğrudan etkilediği şeylerle sınırlı bir varoluş* olarak kabullenmeliyiz. Bu, aynı zamanda *insanı doğrudan etkileyen yahut insanın doğrudan etkilendiği şeylerle sınırlı bir varoluşun bilgisi* olacaktır. Böylece tarihsel olan için bir sınır belirlemiş oluruz ve bu özel varoluş alanına yönelik genel geçer ilkeler aramaya girişebiliriz. Bir başka deyişle, olası bilgiden olanaklı bilgiye yönelebiliriz.

tarihsel olanın halleri

Tarihsel olanı tanımlayıp diğer varoluş ve hallerden ayırsak da hala karşımızda devasa birçokluk duracaktır. İnsanın etkilediği yahut insanı etkileyen geçmiş öyle çok ayrıntıyı, öyle çok ilişkiyi, öyle çok birikimi kapsar ki zihnimiz ne yapacağını şaşırır. Zihnimiz her şeyi bütünsellik içinde kavramaya eğilimli olduğundan bu şaşkınlık yılgınlığa neden olabilir. Geçmişle ilgili daha önceki anlatılar, yorumlar ve eleştiriler de tarihsel olana katıldıkça yılgınlık da artacaktır. Yeni bulgular yeni bakış açıları da cabası… Zaten insan, tarihsel olanın her oluşunu, her halini, her ayrıntısını ve her ilişkisini araştırıp anlamaya kalksa onların olma zamanı kadar bir zamana ihtiyaç duyar ki

bu olanaksızdır. Geçmişte olan her şeyin salt halini incelemek geçmişte olanı yaşamayı gerektirir, böyle bir bilgi arayışı saçmadır.

Üniversitedeki arkadaşlarımla ortaklaşa tarih kitabı yazarken arkadaşlarımdan biri, yazması için görevlendirildiği Balkan Savaşları'yla ilgili elli sayfa bir metin getirince, *"Ne yaptın hocam, Balkan Savaşları bu kadar sürmemişti!"* diye kahkahayı patlatmıştık. Tarihsel olanla tarih bilgisi arasında doğrusal bir oran aramak bu türden komikliklere neden olsa iyidir, başka türlü de sıfatlanabilir.

Biliyoruz ki zihnimiz bütünlük içinde bir şeyi kavrar ve bütünlük içinde anlamlaştırır. Bunun için ayrıntıları, bir başka deyişle, şeylerin biricikliğini ve yer yer de özselliğini göz ardı eder. Elbette burada bir yabancılaşma kaçınılmazdır, olanla olanın bilgisi yabancılaşacaktır ama ne çare… Zihnimiz olanla ilgili bilgiye ancak böyle ulaşabilir ve kullanabilir. Bu bilgi, varlığın salt hali değildir elbette; tarihsel olan, zihinde tekrar kurgulanmıştır. Hatta her zihinde yeniden kurgulanır dense yeridir. Elbette bu kurguların olanla benzerliği azalır. Hatta bazen olanla tamamen yabancılaşabilir de…

Bu doğal olarak da böyledir ama bazen bilinçli olarak da böyle yapılabilir. Yani olanla bilgisi farklılaştırılabilir ve hatta isteyerek, kasten çarpıtılabilir. Kimi zaman bu kasıt, insanın kendini meşrulaştırması gereksiniminden doğar. Kimi zaman otoriteyle ilgili kaygılar bu tür çarpıtmalara zemin hazırlar. Daha önce söylediğimiz gibi, otoriteyle tarih bilgisi arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır.

Otoriteler, doğaları gereği insanların eylem ve etkinliklerine sınır koymaya ihtiyaç duyarlar. Bunu zorla yaptırabilirler elbette, ne de olsa salt otorite hali öldürme gücüdür. Ama zorlama, etki/tepki yasası gereği otoritelere karşı bir merkezileşmeye yol açabilir, yeni bir otoriteyi mayalayabilir. Bu nedenle otoriteler, insanların eylem ve etkinliklerine sınır koyma haklarını onların gönüllü olarak kabullenmesini isterler. Bir çeşit gönüllü kölelik olan bu durumu gerçekleştirmek için de tarihsel olan harika bir olanaktır.

Tarihsel olanla ilgili bazı şeyler unutturulur, bazı şeyler özellikle hatırlatılacak şekilde yeniden kurulur. Böylece otoriteyi meşrulaştıran bir anlatı, geçmişin yerini alır. Birçok öğreti aracının yanı sıra örgün eğitimle de bu öğreti zihinlere aktarılır. İnsan ne de olsa bir süreç ve bir toplamdır; geçmişinin, çevresinin, zihin koşullarının bir toplamıdır. Tarihsel olan da bu toplama katılacak, onu başkalaştıracaktır.

Zihin kendine katılan şeylerle değişir ve başkalaşır. Geri dönüşümsüzlük yasasına göre bir daha önceki haline de dönemez. Bu nedenle otoriteler tarihsel olanı kendi haline bırakmak istemez. Onu yapılandırıp kendisi için kullanmak ister. Zihinleri otoritelerin istediği anlatıyla başkalaşmış olan tarihçiler de tarihsel olanı otoritelerin istediği biçimde gönüllü olarak yeniden kurar ve anlatırlar. Böylece zihni başkalaşmış olanlar kendilerine ait olan eylem ve etkinliklerine sınır koyma hakkını gönüllülükle otoritelere devreder, hatta otoritenin savunucusu haline bile gelirler. Deyim yerindeyse mankurtlaşırlar. Bu gerekçeyle, *"Tanrı geçmişi değiştiremez ama bu tarihçi için sorun değildir."* denilebilmiştir.

Peki bu nasıl olabilmektedir? Zihnimiz bunu nasıl kabullenmektedir? Tarihsel olanın anlatılarının tarihsel olana bu kadar yabancılaşmasının nedeni nedir? Aslında bu hepimiz için çok tanıdık bir süreçtir. Otoritelerin büyük çabalarla yaptığı unutturma ve yeniden kurgulanarak hatırlatma işini hepimiz kendi özel geçmişimiz için neredeyse her gün yaparız. Bu çarpıtmaya içsel olarak eğilimli olduğumuzdan yaptığımızın bazen farkına bile varmayız.

İnsan şüphesiz ki kendine acı veren, kendini kederle etkileyen şeylerden uzak durur. Kederle etkilendiği anıları unutmaya, sevinçle etkilendiği anıları taze tutmaya çabalar. Kendimizi tanımlarken de geçmişimizi yeniden kurarak, kendi değerlerimize uyarlı bir bütünlük oluştururuz. Kimse ilkesiz davrandığı zamanları, değersizliğin olduğu halleri ya da edilgin kaldığı durumları hatırlamak istemez veya anlatmaz. Suçu sabit olan bile eylemini meşrulaştıracak bir anlatı bulup çıkarır.

Zaten zihnimizin koşulları buna uyarlıdır. Zihnimiz eksiklikleri, suçlulukları ve acıları anımsamaktan tiksinir ve onları belleğin ulaşılmaz yerlerine yerleştirir ya da yaşama sevincini engellemeyecek bir biçimde başkalaştırır. Belki de böyle olmalıdır çünkü yaşamın ağlatıcı ağırlığına ancak böyle dayanabiliriz ya da yaşamın ağır bunaltısıyla ancak böyle baş edebiliriz. Bir başka deyişle öleceğimizi bile bile yaşamanın ağırlığını ancak böyle kaldırabiliriz.

Zihnin doğası ve bilginin olasılıkları geçmişin çarpıtılarak yeniden kurulmasına uygun evrilmiştir. Etkiden algıya,

oradan kavrama ve fikre giden yolda zihnimiz soyutlamalar yaparken kendini merkeze koyar. Şeyleri biricik halleriyle, özsel halleriyle değil de kendini olumlayacak benzerlikleriyle soyutlayıp genelleştirir. Böylece ayrıntının yükünden de farklılıkların ağırlığından da kurtulur. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu soyutlayıp genelleme olmazsa, tarihsel olanın anlaşılması da mümkün olamayacaktır.

Ama soyutlamalar bir zorluğa işaret eder. Sözgelimi devletler doğarlar, büyürler ve ölürler diye bir fikre ulaşmak için, otoritelerin özsel örgütlenme koşullarını göz ardı ederek hepsini devlet kavramı içine sığdırmak gerekir. Devlet, otoritenin soyutlanıp kurumsallaşmış halidir. Doğrudan kişiye yahut kişilere bağlı olan örgütlere devlet denmez. İkisi de bir yaşamalanına egemen olabilir ama işlevleri birbirinden farklıdır. Soyutlamalar yahut genellemeler bu ayrıntıları önemsemek demektir.

Zihnimiz için işlevsel olan genellemeler, tarihsel olana yabancı bir anlatı oluşturmamıza yol açar. Ne var ki ancak soyutlamalar sayesinde geçmiş yeniden kurulur ve bütünsellik içinde anlamlaştırılır. Geçmişi yeniden kuran zihnin koşulları ve niyetiyle belirlenmiş geçmiş anlatısı, yaşanan geçmişin yerine geçer ve sahici kabul edilir. Dedikoducuların çarpıtma biçimine çok benzeyen bu süreç öyle yaygındır ki yetkin zihinler dışında bundan rahatsız olana rastlanmaz.

dedikodu

Peki dedikodu, tarihsel olanın olası bilgisiyle neden ilişkilidir? *İlksöz*de dedikoduyu, *"insanın kendi deneyim,*

gözlem ve incelemesi dışında başkalarının gözlem, deneyim ve incelemesini gerçek sayıp bunun üzerine yargılar ve belirlemeler yapması" olarak tanımlamıştık. Geçmişte yaşananlar düşünüldüğünde kimse ona tanık değildir, yaşantıları deneyimlememiş yahut gözlememiştir. Belki incelemesini yapabilir ama kimse geçmişte olanlara bir belgeselci tarzıyla tanıklık yapamaz ki o da nesnellik açısından şüphelidir. Zaman makinası yapılmadığı sürece bu olanaksızdır.

Yaşadığı döneme tanıklık etmek isteyenler, örneğin anılarını yazanlar yahut olay yazıcıları belki bu olanağa sahiptir, denilebilir. Ancak onlar da insandır ve olan bitenin bir parçasıdırlar, yani nesnel olamazlar. Öte yandan bütün olan biteni kuş bakışı gözlemleyemezler; bulundukları yerden toplumsal sınıftan, kimlikten yahut çıkar ilişkisinden bakabilirler. Tanıklıkları sınırlıdır ve dolayısıyla işin içine duydukları da karışır. İnsan oldukları sürece bu bağlam değişmez. Belki örgübilinçler için durum başkadır diyebiliriz.

Tarihsel olanın anlatılarıyla dedikodu arasında bir ilişki kurmak çokları için rahatsızlık vericidir. Ancak yaşamda bunun karşılığı vardır. Tarih derslerinden tarih sohbetlerine her yerde örneklerine rastlanılabilir. Bu bağlamda tarih anlatıcıları, kendilerinin tanık olmadığı, kendilerinin incelemediği bir şey hakkındaki duyduklarını, okuduklarını gerçek sayabilirler. Bunlardan geçmişte yaşananlar yahut yaşayanlar hakkında yorumlar yapabilirler ve böylece tarih bilgisi, *"ölüler hakkında dedikodu"ya* dönüşebilir.

Elbette dedikodu da bir bilgi olasılığıdır, içinde tarihsel olanla ilgili bir içerik bulunur. Ancak tarihsel olanla uyarlı mıdır? Bu pek şüphelidir. Tam bu noktada denilebilir ki her türlü tarih anlatısı salt tarihsel olana yabancı olacaktır. Bu doğrudur! Ancak bu, zihnimizin doğasıyla ilgili bir kusurdur. Bu kusur var diye olanaklı bilgiyi değersizleştirmek doğru değildir. Olanaklı yani güvenli bilgiler tarihsel olanı anlayıp kavramamızı sağlayabilir. Yetinmeyi bilen biri olarak bundan hiç şüphe duymuyorum.

Tarihsel olan, ölüler hakkında dedikodu türünden bir anlatıya dönmüşse bu anlatı zihinleri kirletecektir. Böyle bir kirlenme, zihni apaçık fikirlere kapatacak ve edilginleştirecektir. Tarihsel olanın erekselliğini savunan Hegel gibi düşünürler bu tür zihinlerin tarihsel gelişimin kurbanları olduklarını öne sürmüşlerdir. Onlara göre ancak böyle zihinler kahramanın peşine takılarak tarihsel ereğin gerektirdiği yeni bir uğrak için kurban olabilir.

tarihbilim

Varoluşun ve hallerin herhangi bir alanında olanaklı bilgi oluşturmak için şimdiye kadarki en güvenli bilgi yolu bilimdir. Bilim, varoluşun ve hallerin belli bir alanının belirlenip söz konusu varoluşun doğasına uygun yöntemler geliştirilmesi etkinliğidir. Varlığın söz konusu alanı için güvenli bilgiye, güvenli ilke ya da yasalara ulaşılabilir. Bilimsel çalışmalara birçok zihin katıldığından hem yöntem hem bilgi hem de ortaya atılan fikirler tartışılabilir. Tekrar tekrar karşılaştırma yapılabilir. Böylece elde edilen bilginin olanaklı bilgi olup

olmadığına, yani söz konusu varoluşun doğasına ve aklın yasalarına uygun olup olmadığına yönelik bir güven ortamı oluşturulabilir. Bu çaba tarihsel olan için gereklidir, gerçi cılız olsa da yapılmaktadır ama yetersizdir.

Eğer tarihsel olan hakkında güvenli bilgi istiyorsak bunu ancak tarihsel olana yönelik bir bilim oluşturarak yapabiliriz. Bunu 14.yüzyılda fark eden *İbn-i Haldun* tarihbilimi kurduğunu açıklamış, *Mukaddime* adlı eserinde kurduğu bilim hakkında yöntem ve ilkeleri duyurmuştur. Belki ondan habersiz olarak 17.yüzyılda *Vico* da *Yeni Bilim* adlı eseriyle aynı savı ileri sürmüştür. Her ikisi de tarihsel olan için güvenli bilgiyi aramışlardır.

Ancak bilimsel etkinlik sadece bir zihne sığmaz. Daha sonra başka düşünürler de onlara katılmış ve 19.yüzyılda Avrupa coğrafyasında tarihsel olana yönelik bir bilim belirmeye başlamıştır. Elbette ne kadar bilim olabildiyse… Geçen yüzyılda tarihsel olana yönelik bilimsel çabalar çoğalmış, dünya ölçeğine ulaşmıştır. Ancak bu çabalar, tarihin bir bilim olmayacağına yönelik görüşleri ne yazık ki ortadan kaldıramamıştır.

Tarih olanın doğasının bilime uygun olmadığını savlayanların gerekçeleri güçlüdür. Bilimsel etkinlik, özneden nesneye doğru bir etkinliktir ve bu nedenle nesnelliği önceleyebilmektedir. Oysa tarihsel olanın olanaklı bilgisi özneden nesneye yönelimle oluşmaz. Daha önce belirttiğimiz gibi bu kaçınılmaz olarak özneden özneye etkinlik olacaktır. Her insan tarihsel dokuyla şöyle yahut böyle ilişki içindedir, tarihsel çevreye ve tarihsel

bilince sahiptir. İnsan bir süreç olduğuna göre, bu süreçte ona katılan her şey öznenin bir parçası haline gelecektir. Dolayısıyla bir insan tarihsel olana yöneldiğinde, bir bakıma kendine yönelmiş olacaktır. Bu eleştiri pek haklıdır. Tarihte öznellikten kurtulmanın olanaksız olduğuna işaret eder ama tarihsel olana yönelik bir bilim oluşturulamayacağının kanıtı olamaz.

Tarihsel olan her şey biriciktir ve tekrarlanamaz. Hadi bir daha İstanbul'u fethedin, bakalım nasıl oldu, denilemez. O halde tarihsel olanla ilgili deney de yapılamaz. Öte yandan tarihsel olan tamamlanmış olandır. Bu da demektir ki gözlem de yapılamaz. Tarihsel olan biricik olduğuna göre soyutlanıp sayısallaştırılamaz da… Oysa bilimsel gelenek böyle yapmaktadır ve bunu bilim saymaktadır. Bunun dışına düşen etkinlikler kuşkuyla karşılanmaktadır.

Sadece bu kabulleri göz önüne alınırsa sanki tarihsel olan için bilimsel etkinlik olanaksız gibi görülebilir. Oysa deney olsun, gözlem olsun ya da diğer araştırma teknikleri olsun, hatta sayısallaştırma olsun, bunlar bilgi edinmenin biricik yolu değildir. Bu yöntemler ya da teknikler, bilgi edinmek için yönelmiş olunan varlıkların, varoluşların veya hallerin doğasına göre biçimlenmişlerdir. Nesnelerin birbirleriyle ilişkine yönelik bir bilim, kaçınılmaz olarak niceliklerle ilgilenecektir. Ama öte yandan varoluş ve hallerin niceliksel olmayan alanları da vardır. Bu alanlar, niceliksel alanlara yönelik olan yöntemlerle araştırılamaz. Niteliksel alanlar, niteliksel doğalara uyarlı yöntemle anlaşılabilir ve kavranabilir. Varoluş ve hallerin niteliksel alanlarına yönelik özel yöntemler oluşturulabilir, terimler üretilebilir ve ilkelere varılabilir.

Bu zorluklardan olsa gerek, bilimlere yönelik sınıflandırmalar birçok düşünürün konusu olmuştur. Özellikle İslam kültürünün egemen olduğu alanlardaki düşünürler bunu önemsemişlerdir. Belli ki eski düşünürler de bu sorunu görmüşlerdir. Tarihsel olanın biliminin olup olamayacağına yönelik tartışma da kaçınılmaz olarak bilimsel sınıflamaları gündeme getirmektedir.

Varoluş ve hallerin doğası onu anlamaya yönelen çabaları koşullandırmaktadır. Bu bağlamda diyebilirim ki varoluş ve hallerin nicelik alanlarında deney, gözlem ve araştırma teknikleri kolaylıkla güvenli bilgi üretebilmektedir. Ancak aynı teknikler, varoluş ve hallerin niteliksel alanlarında işlevsiz kalmaktadırlar. Bu nedenle niteliksel alanlar uzunca bir süre felsefenin konusu olmaktan çıkamamışlardır. Tarihbilim, toplumbilim, ruhbilim, etik ve estetik gibi bilimsel etkinlikler çok sonraları özerk olabilmişlerdir.

Demek ki varoluş ve hallere yönelik iki bilimsel etkinlik belirlenebilir: Varoluş ve hallerin niceliksel alanlarına yönelik olmak üzere *niceliksel bilimler*, varoluş ve hallerin niteliksel alanlarına yönelik olmak üzere *niteliksel bilimler*. Her iki bilim sınıfı da yöneldiklerin varoluş ve hallerin doğasına göre yöntem ve teknikler üretecektir.

Nitelik bilimlerinde yönelinen alanın doğası gereği veriler sayısallaştırılamaz ve matematik kullanılamaz. Varsayımları yahut ilkeleri kanıtlama olanağı yoktur. Bulgularından yasaya varılamaz. Oysa geleneksel bilim anlayışı güvenilir bilginin kaynağı olarak bu kanıtlamaları görür. Bu kanıtlamalar ve

sınamalar, yönelinen varoluşun doğasını öncelerken, ona yönelen zihni yani öznelliği dışarda bırakır. Bu nedenle bilimsel bilgilere nesnel bilgiler denir, yani özneden arındırılmış güvenli bilgiler…

Ancak zihnin doğası tartışmasından yola çıkarak diyebilirim ki asla salt nesnellik olamaz. Sonuçta her bilgi zihnin koşullarına uygun olmak zorundadır. Dolayısıyla varoluşun salt haline upuygun mutlak bir doğrudan hiçbir zaman söz edemeyiz. Bu nedenle nicelik bilimlerinin yasaları da mutlak değildir. Daha olanaklı bilgidir dense yeridir, bir başka deyişle, yöneldiği varlığın doğasına daha uygundur denebilir. Bu yüzden bilimin yasaları için, *"Bu zaman ve bu uzay için geçerlidir."* notu eklenir ve yüzde yüz geçerlilik yerine yüzde doksan dokuz geçerli denilir.

Demek ki nicelik bilimleri de kesin yasalar üretemez. Bu yüzden nicelik bilimlerini nitelik bilimlerinden üstün görmek bir yanılsama yahut bir alışkanlık işidir çünkü nitelik bilimleri de ilkelere ulaşır. Matematik yerine istatistik kullanılır ve ilkeleri de bir eğilimi işaret eder. Sözgelimi, "*Savaşların nedeni iktisadidir.*" diye bir ilke belirlendiğinde, bunun bütün savaşlar için geçerli olması gerekmez. Sadece büyük çoğunluğunda bu eğilimin olduğunun bilinmesi yeterlidir. Bu da az bir şey değildir. Nicelik bilimlerine göre belki düşük bir geçerliliğe sahiptir ama yine de tarihsel olan için kullanışlı olacaktır.

Nitelik bilimleri deney yapmaz, yapamaz çünkü yöneldikleri varoluş alanı biricikler alanıdır ve tekrarlar oluşturmaz. Bu nedenle belirlemeleri de yasa değil, ilke olarak adlandırılır

çünkü biriciklerin içindeki genel eğilimlere işaret eder. Bunu uzay ve zaman göz ardı ederek yapar, örneğin savaşlar konusunda bir ilkeye varmak için savaş diye belirlenen olaylar özsel ve biricik yanlarından ayrılıp soyutlanır. Tıpkı nicelik bilimlerinin yaptığı gibi… Sonra savaş diye bilinen hallerin genel eğilimleri araştırılır ve varsa bir ilkeye döndürülür.

Bir bakıma tarihsel olanın deneyleri yapılmıştır, ortadadır. Tarihsel olana yönelmiş bilim insanları yapılmış bu deneyleri rapor haline getirip karşılaştırabilirler. Böylece buldukları baskın eğilimden ilkelere ulaşabilirler. Bu etkinlikleriyle güvenli bir bilgi birikimine sahip olabilirler. Elbette bu ilkeler nitelik yargıları olacaktır ve tamamen öznellikten arınamayacaktır. Ama salt öznel de olamazlar. Etki/algı sürecinin başlangıcı özne değil, özne dışındaki varoluş ve hallerdir. Kaçınılmaz olarak her bilgide bir nesnellik şöyle ya da böyle vardır, denilebilir.

Diğer nitelik alanlarına göre tarihsel olanın bilimine yönelik güvensizliğin bir başka kaynağı, kullandığı yöntemlerden çok tarihsel olanın olası bilgisinin bugünle ilgisidir. Tarihsel olanın anlatısı, onu içselleştiren zihinle özdeşleşir ve onu ele geçirir. İnsan tarihsel bir varlıktır ve kendini geçmişin devamı olarak görür. Bu eğilim de doğaldır çünkü belirlediğimiz gibi insan bir süreçtir, geçmişi de içeren bir toplamdır. Ama tarih anlatısı, insanın kendini anlamasından ötede etkiler yapar.

İnsan kendini sadece geçmişin devamı değil, aynı zamanda sorumlusu ve savunucusu olarak da görmeye eğilimlidir. Geçmişteki düşmanlıklarını sürdürür, geçmişteki acıların

öcünü almaya isteklenir, geçmişteki başarısızlıkları telafi etmeyi hesaplar. Dolayısıyla geçmişte olan geçmişte kalamaz, her nesille birlikte bugüne ve geleceğe aktarılır. Bugün ve gelecekte olanları ve olacakları etkiler.

Bu nedenle insanlar kendilerine ait tarihsel olanın anlatısına sıkı sıkıya bağlıdır ve bundan vazgeçmeye gönüllü değildirler. Hatta tersine, her otorite ve elbette her insan, kendi anlatısını bütün dünyaya egemen kılmaya isteklenir. Bazı düşünürlerin, tarihsel olanın olası bilgisinin yeni nesillerin zihnini kirletip birbirine düşman ettiğine yönelik şikayetleri dillendirmelerinin gerekçesi de budur.

tarihsel yanılgılar

Daha önce de tartıştığımız tarihsel olana yönelik bütünsel anlatıların ortak yanı, insanla ilgili geçmişin bir bütün olduğu, bir gelişim çizgisine sahip olduğu, hatta bir amacı olduğuna yönelik yanılsamalardır. Peki insanla ilgili geçmiş bir bütün müdür? Aynı anda yaşamış insan türleri düşünüldüğünde bu bütünlük yanılgısının tarihsel olandan daha çok zihnimizle ilgili olduğu anlaşılacaktır. Belki de artık yeryüzünde sadece bir insan türü yani *homo sapiens* yaşamaktadır ve bu yanılgının sürmesinin nedenlerinden biri de budur. Ama bu yanılgının başka nedenleri de olsa gerekir.

Avrupa uygarlığının endüstri devriminden sonra gelişip bütün dünyayı etkileyecek güce ulaşması ve kendi değerlerini ülküleştirip savunmasının çizgisel tarih kavrayışlarına etkisi dikkat çekicidir. Avrupalı birçok düşünür ama özellikle Hegel

bu anlayışın felsefi alt yapısını oluşturmuştur. Bu anlayış aynı zamanda tarihsel olanın bir gelişim çizgisine sahip olduğu ve elbette bir amacı olduğuna yönelik yanılsamaları güçlendirmiştir. Tarihsel olan bitenin aslında Hegel'in *"mutlak ruh"* dediği şeyin insanın özgürlük tutkusuyla kendine gelmesinin uğrakları olduğu savı gibi… Yahut ardıllarından Marx'ın ilkel komünal toplumdan sınıf çatışmalarıyla sınıfsız komünal topluma yükselmesi fikrinde olduğu gibi…

Oysa tarihsel olana yönelik araştırmalardan görüyoruz birçok uygarlık yükselmiş ve çökmüştür, bunların bir kısmı hakkında bilgimiz bile yoktur. Angkor uygarlığında olduğu gibi… Türkiye'deki Göbekli Tepe ve Karahan höyükleri çalışmalarında ya da Malezya, Malta adası ve Paskalya adası gibi yerlerdeki kazılarda Sümerlerden çok öncesine tarihlenen uygarlık buluntuları ortaya çıkmıştır. Bu buluntular bilindik avcı toplayıcı ilkel insandan günümüz Avrupa uygarlığına yönelik bir gelişim çizgisinin olduğu fikrinin yanılgılı olduğuna işaret etmektedir.

Tarihin bir gün son bulacağı fikri de bu yanılgılardan biridir. Tarihsel olanı, yani insanla ilgili geçmişi kişiselleştiren, ona özel anlamlar yükleyen bu fikir, temel çelişkilerin gelişimi doğurduğu önkabülüne dayanır. Emek/sermaye çelişkisi, Köle/efendi diyalektiği ve geçen yüzyıldaki sermayecilik/toplumculuk çelişkisi gibi… Tarihsel olan, bu çelişkilerle ilgili olandır, geri kalan insan eylem ve etkinlikleri tarih dışı kabul edilir. Hatta Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bazı düşünürler tarihin bittiğine yönelik bir kampanya başlatmışlardı. Ne var ki bekledikleri olmamış, tarih dedikleri

insanla ilgili geçmiş sona ermemiştir. İnsan var oldukça da ermeyecektir.

Bu yanılgının kaynağı, hangi insan etkinliklerinin tarihsel olan olarak belirleneceğine yönelik bir irdelemenin yapılmamış olmasıdır. İnsanın hangi etkisinin tarihsel olduğu belirlense, bu yanılgılar kolaylıkla ortadan kalkacaktır. Herkes için geçerli bir belirleme kolay olmasa da bu başarılabilir. Örneğin insanın başka insanları etkileyen davranışları tarihsel kabul edilebilir. Bu açıdan bakılınca bir insanın gördüğü rüya sadece kendiyle ilgiliyse, kendi dışındakilerini etkileyecek güçte değilse tarihsel değildir diye belirlenebilir. Ancak bir rüya başka insanları etkileyecek süreçlere neden oluyorsa tarihseldir. Böylece neyin tarih dışı, neyin tarihsel olduğu da belirlenmiş olur ve yanılgılar ortadan kalkar.

Elbette tarihsel olan denildiğinde süreçlerden de söz edilmektedir ve süreçlere değişim içkindir. Değişimler eksilme yahut birikme biçiminde kendini gösterir. Birikimin gelişim olarak görülmesi de mümkündür ama burada bir sorunla karşı karşıya kalırız. Gelişim dediğimiz şey ancak bir planın yahut iradenin amacına yönelik olabilir. Canlılığın planı genlerde mevcuttur ve her canlı ortaya çıktığında genleriyle tasarlanmış ve çevresiyle koşullanmış bu plan uyarınca değişir. Sözgelimi tırtıl olur, kelebek olur vs... Koşullar uygunsa bu sürekli tekrarlanır. Sanki genlere *"sonsuz döngü"* komutu verilmiştir. Bu dönüşüm insanın kolayca yanılmasına neden olur. Oysa bu tek tek bireyler için geçerlidir ve bazıları bu süreci yaşayamaz. Onlar görmezden gelinir. Bu bilinçli de olabilir bilinçsiz de...

Öte yandan bu dönüşüm türün tamamıyla ilgili bir planı bize duyurmaz. Sözgelimi, tavuk türünün genetik bir plana göre geliştiği söylenebilir mi? Böyle bir amaç ancak yeryüzündeki hayata yönelik bir iradenin amacıyla ilişkilendirilebilir. Böyle bir özne yahut irade açıklanmadan, tarihsel olanı kişiselleştirip tarih şöyledir böyledir diye belirlemeler yapmak kahvehanelerdeki ileri geri konuşmalarından daha fazla bir şey değildir.

İnsanla ilgili geçmişin bir gelişim çizgisine sahip olduğuna yönelik en tutarlı söylem belki de kutsal kitaplardaki söylemdir. Antik uzay astronot kuramını da kafa karışıklığına rağmen buna ekleyebilirim. Her iki söylem de insan türünün dışsal bir özne tarafından bir plan doğrultusunda ve bir amaca yönelik değiştirildiğini ifade etmektedir. Bunun tarihsel olana uygun olup olmaması tartışılabilir ancak tarihsel olanın bir gelişim çizgisi olduğu savı için gerekçe olarak gösterilebilir. Böylece anlatı kendi içinde tutarlı olabilir.

Bu belirlenimci kavrayışlar açısından bakılırsa tarihsel olan ne varsa dışsal bir özne tarafından yapılmakta ve belirlenmektedir. Dolayısıyla insanın eylem ve etkinlikleri ya da etkilendikleri şeylerin öznesi insan değildir. Olan biten dışsal bir öznenin iradesi yahut planına göre olmaktadır. Tarihsel olanın anlaşılması, bir başka deyişle tarihsel olanın olanaklı bilgisi; varsayılan dışsal öznenin iradesinin, bu iradenin tasarladığı planın ve amacının anlaşılmasını gerektirir. Tarihsel olana yönelik belirlenimci bu tutum, tarihsel olanın doğasının anlaşılmasından kaynaklanan bir tutum değildir. Tersine, tarihsel olanın ne olması gerektiğine

yönelik varsayımlardan kaynaklanır. Bu yanılsama, tarihsel olan her şeyin birbirleriyle kaskatı bir neden sonuç ilişkisiyle bağlandığı varsayımına dayanır. Bu kaskatı belirlenimciliğin kendiliğinden olamayacağı, tarihsel olanı aşkın bir zekanın işi olduğu dillendirilir.

Daha öncede söz konusu ettiğimiz Spinoza ve Şeyh Bedrettin gibi aşkın bir özneye gerek duymadan koşullarla ilişkilendirilen kaskatı bir belirlenimciliği benimseyenler de olmuştur. Onlara göre olup biten her şey içsel ve dışsal koşulların sonucudur. Tanrı diye belirledikleri de bir bakıma bu koşulların kendisidir. Dolayasıyla İnsanların özgürlüğü yoktur, iradesi yoktur. İçsel ve dışsal koşullar insanları bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya zorlar. Bu belirlenimci kavrayışlara göre tarihsel olanın doğasında rastlantı da olamaz. Rastlantı dediğimiz şey tarih dışıdır; bozulmuşluğu ifade eder, hastalıklıdır, tarihle ilişkilendirilemez.

Birçok tanrının işe karıştığını dillendiren mitler göreyse, her tanrının kendince bir planı vardır ve insanları bu plana göre eyleme sürüklerler. Ancak bu anlatılarda birçok tanrı eylemleri koşullandırdığından tarihsel olan anlaşılmaz bir karmaşaya dönüşür. Her tanrının amacı bilinse bile süreçler birbirleriyle kesişecektir. Dolayısıyla olana yönelik bu karmaşık anlatı ancak tanrıların doğasını, yaşamlarını önceleyen Heredot gibi hikayecilerin becerisiyle anlaşılabilir hale getirilebilir.

rastlantı ve olasılık

Bütün bu kavrayışlar tarihsel olana yönelik olası bilgiler içerir. Ancak bunların olanaklı olduğunu söylemek için

tarihsel olanın doğasına uyarlı olması gerekir. Tarihsel olan*; insanı doğrudan etkileyen yahut insanın doğrudan etkilediği şeylerle sınırlı bir varoluştur.* Bir başka deyişle, insan türünün geçmişte etkilendiği yahut etkilediği şeylerin birikimidir. Bu tanımı tarihsel olanın doğası olarak kabul ettiğimizde, tarihsel olan her neyse insanın etkilendiği yahut insanın etkilediği bir şey olmalıdır. Örneğin araçlar, gereçler, insanın türettiği dil, işaret ya da söylenceler, rüyalar, inançlar, korkular yani kaynağı insan olan ne olmuşsa o, tarihseldir.

İnsan özerk ve özgündür, hatta yer yer özgürdür de. Eylem ya da etkinlikleri katı belirlenimciliği aşabilir. Farklı nedenle başlayan süreçler birbiriyle çakışıp yeni bir süreç başlatabilir. Bu tam da rastlantının tanımıdır. Demek ki rastlantı, tanımı gereği tarihe içkindir. Olay yahut olguların özselliği, eş zamanlı başka olay yahut olguların doğasından etkilenebilir ve başkalaşabilir. Bu yüzden tarihsel olanın dokusu karmaşıktır ama olayların yahut olguların hem özselliğinin hem de etkileşiminin ilkeleri bulunabilir. Tarihbilimin görevi de budur. Ancak bu ilkeler öncelikle tarihsel koşulların, bir başka deyişle, tarihsel dokunun eğilimlerinin ortaya çıkarılmasıyla mümkündür. Böylece karmaşıklık anlaşılabilir.

Tarihsel olanın kesin bilgisine ulaşamayacağımıza göre ulaştığımız her şey olasıdır. Shakespeare, *"Olmak ya da olmamak,"* dediğinde bu olasılık halini de dillendirmiş oldu. Bu bağlamda denebilir ki bir şey tarihte ya olmuştur ya olmamıştır. Olmamışlığın bir anlamı yoktur. Dolayısıyla olasılık, olanla ilgilidir ve onu olumlar. Var olmak, uzay/zamanda var olmaktır. Yani yan-yana gelen şeyler ve art-arda

gelen şeyler ilişkisi içinde var olmaktır. Bu ilişkisel durum daha baştan birçok olasılığı içermektedir. Herhangi bir şey var olduğunda, birçok ilişki yahut ilişkisizlik içinde var olacaktır. Demek ki varoluş, çoklu olasılıklar bütünüdür.

Bunlardan birinden elde edilen algıya yönelen zihin, diğerlerini yok sayabilir. Bu, daha çok art-arda gelen şeyler ilişkisinde olasıdır çünkü her varlık art-arda gelen şeyler içinde değişim olasılıklarını barındırır. Art-arda gelen ilişkilerin hepsi nedensel ilişkiler değildir; rastlantısallık, olasılıklar içindedir. Sözgelimi bir çiçeğin yan-yana gelen şeyler ilişkisinde tanımlanması daha kolayken, art-arda gelen şeylerle ilişkisi bakımından tanımlanması daha zordur. Bir çiçeğin yanındakilerle ilişkisi üzerine fikir yürütmek kolayken, bir çiçeğin yarın ne olacağıyla ilgili bir fikre ulaşmak daha zordur. Demek ki bir şeyin bir sonraki uğrağı tam olarak bilinemez ancak tahmin edilebilir. Tahmin edilebilirlik zaten olasılığa işaret eder.

Olasılıkçılık, işte bu çokluk ve belirsizlik içinde iş görme becerisidir. Bu görü türümüzün daha önceki bilgi birikimiyle biçimlenir. Olasılıkçı görü; çokluğu azlığa, belirsizliği belirliliğe indirgemeye olanak verir. Olasılıklar içinde olanaklıyı bulmaya, bir başka deyişle, varlığın doğasına ve akla uyarlı olanı seçmeye yarar. Tam da tarihsel olana uyarlı olacak biçimde… Tarihsel olanın çokluğu ve belirsizliği düşünülürse olasılıkçılığın ne kadar elzem olduğu anlaşılacaktır.

Bu görüye ancak yetkin zihinler sahiptir çünkü bütünsellik zorlamasıyla bozulmamışlardır. Her algıyı, her kavramı ya da her fikri bütünsellikle özdeşleştirme zorunluluğu duymazlar.

Bu da her algıyı, her kavramı ya da fikri varoluşun doğasına daha uygun kavramaya olanak verir. Bu, tarihsel olan için de geçerlidir. Tarihsel olana yönelen olasılıkçı bakış her olası algıyı, kavramı ve fikri önyargısız irdeleyebilir. Her tarih anlatısını ya da tasarısını tarihsel olanın doğasıyla karşılaştırabilir, fikirleri sınayabilir.

tarihsel doku ve içkin eğilimler

Tarihsel olanı; *insanı doğrudan etkileyen yahut insanın doğrudan etkilediği şeylerle sınırlı bir varoluş olarak* belirlemiştik. Bu belirleme bağlamında diyebiliriz ki tarihsel olanın öznesi de nesnesi de insandır. Tarihsel olan her neyse o, insanın etkisiyle yahut insanın etkilenme hallerinden oluşmuştur. İnsanın etkilenme hallerini belirlemek çok zordur çünkü insan hep aynı doğalarla karşılaşmaz, dolayısıyla etkilenmenin halleri, bir eğilim çokluğuna dönüşemez.

Belki yaşamalanlarının koşullarının eylem ve etkinlik üzerinde etkisi ilgi çekici birçokluk oluşturabilir. Sözgelimi, yaşamalanı kutuplara yakın olan bir topluluğun gereksinimlerini karşılama biçimlerini soğuk etkileyip yönlendirebilir. Ancak bu yönlendirme yereldir ve bütün insanlar için geçerli bir eğilim oluşturmayabilir. Dolayısıyla tarihsel dokuda insanın etkilenme hallerinden bir eğim oluşması ve bundan hareketle ilkelere ulaşma çabaları eksikli olacaktır.

Şüphesiz ki insanın etkilenme hallerinde insan doğasından çıkarımsanacak eğilimler vardır ve bunlara dikkat edilmelidir. Ama etkilenmelerden yasaya ulaşmak pek zordur.

Buna karşın insanın eylem ve etkinliklerinin kaynağı belirlenebilir çünkü insanı etkinliğe taşıyan gereksinimler her insanda içkindir. Her insan bu gereksinimlerle birlikte doğar ve bu gereksinimlerini karşılayan bir ömür sürer. Gereksinimlerin önceliği bir ve aynı olmasa bile gereksinimler ortaktır. Gereksinimden doğan davranış da gereksinim tarafından koşullandırıldığından, gereksinimlerinin karşılanma biçimlerinde de bir ortaklık bulunabilir. Benzer gereksinime dayanan davranışların benzer olması kaçınılmazdır. Üstelik gereksinimler insan var oldukça var olacaktır; bu demektir ki insan gereksinimleri geçmişte var olmuştur, bugün vardır ve gelecekte de var olacaktır. Yani gereksinimleri karşılama biçimleri süreklidir ve bu geçmişte yaşananlar için de bir eğim oluşturduğu gibi bugün ve gelecekte de bir eğim oluşturacak, davranışları benzer biçimde koşullandıracaktır.

Bu tartışmayı sürdürebilmek adına insanın eylem ve etkinlikleri için *insanın etkin hali*, insanın etkilenme biçim ve halleri için de *insanın edilgin hali* diyeceğim. İnsanı etkin kılan, bütünlüğünü koruyup sürdürme arzusudur. Bütünlüğü koruyup sürdürmek de gereksinimleri karşılamakla mümkündür. Elbette öncelikle bedenin bütünlüğünün korunması gerekir. Beden enerji üretip tüketir, dolayısıyla bu sürecin devam etmesi için beslenmek şarttır.

Öte yandan insan da her canlı gibi gelecekte var olmak ister ve bunun gerçekleşmesi ancak üremeyle mümkün olur, bu sayede geleceğe tutunur. Üremek de öncelikle beslenmeyle bağlantılıdır. Yiyeceklerimizin bir kısmı üreme etkinliği için

ayrılır ve kullanılır. Bedenin enerji gereksinimi karşılansa da bunun korunması gerekir. Enerji üretip tüketmek çok fazla yıpratıcıdır, dolayasıyla dinlenmek kaçınılmazdır. Bedenin bütünlüğü ancak böyle sağlanabilir.

Ne var ki, gereksinimlerin bir kez karşılanması yeterli olmayacaktır çünkü daha önce de dillendirdiğimiz gibi, her şey düzenden düzensizliğe doğru bir eğilim taşır ve bozulur; bütünlük de bozulur ve eksiklikler baş gösterir. Gereksinim işte bu eksilmelerin sonucu tekrar ortaya çıkar ve yeniden bütünlüğünü sağlamak için insanı harekete geçirir. Yani insanın gereksinimleri bitmez, bitemez. Bu nedenle insan eylem ve etkinlikten vazgeçemez.

Şüphesiz, insan karmaşık bir varlıktır ve gereksinimlerin önceliği değişebilir, gereksinimler birbirini etkileyebilir ve birbirini ödünleyebilir. Sözgelimi, beslenme her insan için geçerli bir gereksinimdir ve her gün bizi eylem yahut etkinliğe iter. Ama bazı inanç biçimlerinde oruç vardır, dolayısıyla beslenme gereksinimiyle baş etmeye yönelik davranışlar ortaya çıkabilmektedir.

Ama ne olursa olsun, açlığın doyurulması kaçınılmazdır. Bir süre bastırılabilir, görmezlikten gelinebilir ve açlıkla baş edilebilir ama beden beslenmeden canlılığını sürdüremez. Özsel bir utanç ve yasak olmasına karşın, denizde kaybolanların ölmemek için arkadaşlarının etini yediğine yönelik öykülerde olduğu gibi… Elbette bunlar istisnadır ve göz ardı edilebilir. Ama bize gereksinimlerin insanı davranışa sürüklemesinin sınırlarını göstermeleri bakımından değerlidir.

Tarihsel dokunun eğilimlerinde bu tür istisnaların bir katkısı yoktur, ancak açlığın doyurulması için sürgit devam eden davranışlar apaçık ortadadır. Üstelik bunlar

insan var olduğundan beri vardır ve araştırma yapılıp eğilimlerin saptanması için yeterli çokluktadır. Elbette farklı yaşamalanındaki koşullar farklı davranış kalıpları oluşturur ve toplumların ortak belleğinde bu kalıplar geleneğe dönüşür. Bu fark, tarihsel doku açısından yeri geldiğinde göz ardı edilebilir. Asıl olan gereksinimlerini karşılama halidir çünkü insan dediğimiz de gereksinim de demiş oluruz.

yeniden insan

Peki insan nedir?

Kimi düşünürler bu sorunun bilinemeyeceğini savunurlar. İnsanın kendini bilmesinin olanaklı olmayacağını da gerekçe gösterirler. İnsan kendini nesneleştiremediğine göre tam olarak anlayamaz. Düşünürlerin haklı olduğu ortadadır ama aynı zamanda her varlık, oluş ve hal için böyle bir zorluktan söz edilebilir. Bu sadece insana ait bir zorluk değildir ki...

Varlığın salt halini bilmek de olanaksızdır ama varlık, varoluş veya hallerin olanaklı bilgisine ulaşılabilmektedir. Her halin doğasına uyarlı kavramlar üretilip fikirler geliştirilebilmektedir. Neden bu insanı anlamak için geçerli olmasın? Evreni, Tanrı'yı bilmeye niyetlenen insanın kendini bilme konusunda çekingen davranması anlamlı değildir. İnsanın doğasına uyarlı olanaklı bilgiye, kavrama ya da fikre sahip olunabilir. Sadece buna niyetlenmek yeterlidir.

Açık ve seçik olarak biliyorum ki insan, yeryüzünde ortaya çıkmış canlılığın bir halidir. Milyonlarca halden biridir ama diğer hallerden ayrılan bir yönü olduğu da şüphesizdir. İnsan var olduğu doğada yaşamak yerine, var olduğu doğayı

başkalaştırarak kendince bir doğa oluşturma eğilimi taşır. Bu niyet süreklidir ve bu yanıyla karıncalardan, arılardan ve doğayı kendi gereksinimlerine göre döngüsel olarak başkalaştıran canlı hallerinden ayrılır. İnsan doğasının bu hali, içinde kendini bulduğu doğayı yok olma sınırına kadar sürükleyecek bir başkalaşım yaratmıştır. İşte bu yaratılan insansı doğa, tarihsel olan dediğimizle aynı şeydir.

Öte yandan insan, doğanın efendisi değildir. Varlıklar içinde bir varlık, oluşlar içinde bir oluş, haller içinde bir haldir. Dolayısıyla varoluşun yasaları insanı da kapsar, haller insanı da etkiler. Sözgelimi, düzenden düzensizliğe akış insanı da insanın oluşturduğu yapıları da bozar. Ne de olsa insanın ürettiği doğa da içinden çıktığı doğanın yasalarına tabidir. Türümüz nesnelerin biçimini ya da iç dokusunu değiştirebilmiştir ama nesnelerin uyduğu yasalar karşısında hala çaresizdir.

İnsanı anlamak için varlığı, oluşu ve halleri anlama yolları kullanılabilir. İnsan varlığın, oluşun ve hallerin yasasına tabi olduğuna göre bu yasalarla irdelenebilir. Örneğin insan canlıdır. Canlılığın temel yasaları insan için de geçerlidir. Türlerin yasası da öyle... Demek ki insanın diğer canlılardan farkını bir kenarda tutarsak, canlılığın ve türlerin oluş ve hallerine uyarlı bilgiler insan için de olanaklı bilgilerdir, diyebiliriz. Böylece canlılığı, diğer canlılar üzerinden incelersek daha nesnel bakabilir ve daha olanaklı bilgiye ulaşabiliriz. Öte yandan insanın diğer canlılardan ayrılan özelliklerini saymazsak, insanı tanımlamak için bir zemin de elde etmiş oluruz.

Daha önce tanımladığımız gibi insan bir süreçtir. Süreçlerin de belli uğrakları vardır. Bebeklik, çocukluk, gençlik, yaşlılık gibi... Bu uğraklar diğer canlılar için de geçerlidir şüphesiz...

Bu uğraklar karşılaştırılabilir ve bu karşılaştırmadan insanın tanımlanması için çıkarımlar yapılabilir. Canlılarla ortaklığından bir insan tanımı oluşturamayacağımızı biliyorum ama en azından canlılıktan aldığı payı bilmek insanın özgünlüğünü anlamak için bir ölçü oluşturabilir.

Daha önceki tartışmamızda da yer aldığı gibi insan sadece bir süreç değildir aynı zamanda toplamdır. Genetik birikimin, çevresinin ve deneyimlerinin toplamı… Hatta varoluştan, canlılıktan pay almış bir toplam. Böyle bakınca her insanın ne kadar değerli ve önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu kavrayış, özellikle endüstriyel ilişkilerle başlayan yabancılaşma ve yalnızlaşmayla yaygınlaşan değersizlik hissinin nasıl bir yanılgı olduğunu bize duyurur. Her insan ne kadar da büyük bir zenginliktir, ne kadar da büyük bir birikim ve çokluktur. Nasıl değersiz olabilir?

İnsan varoluşsal bakımdan varlığın bir uzantısı ya da bir parçasıdır. Her varlık gibi insan da uzay/zamanda var olmuştur. Hem art-arda gelen şeylerin bir parçası olarak hem yan-yana gelen şeylerin bir parçası olarak var olmanın koşullarına tabidir. Canlılık bakımından da yeryüzü canlılığının ve canlı evriminin bir parçasıdır. Tür bakımından her insan, insan türünün etkin ve edilginliklerinin toplamıdır. Demek ki insan sürekli değişen bir toplamdır. Bu da insanın anlaşılmasının zorluğuna işaret eder; insanın etkinliklerinin kaynağını belirlemenin zorluğuna da edilgin hallerinin eğilimlerinin belirlenmesindeki zorluğa da… Ancak tanımlanmasını engelleyemez.

Zaten herkesin bir insan tanımı vardır; bu tanım, her insanın kendi zihninin koşullarıyla biçimlenmiştir. İnsan böyle yapar mı? İnsan öyle davranır mı? Diye sorgulayan herkesin bir tanımı olsa gerekir çünkü bu tanıma dayanarak yargıda

bulunmaktadır. İnsan tanımını yargılarının ölçüsü olarak kabul etmektedir. Demek ki ahlak, insanı tanımlama biçiminden doğar. İyi olan, insana uygun olandır. Ama herkesin ya da her toplumun insan tanımı farklı olacaktır. Dolayasıyla ahlak yerel yahut kültüreldir.

Öte yandan nasıl bir insan tanımı yapılırsa yapılsın bu tanımda insanın zihin varlığı olduğu belirtilecektir. İnsan zihni onun en belirgin niteliğidir. Öte yandan yapılan tanımda insanın bir süreç olduğu da ifade edilmelidir. Genç Süleyman'la hükümdar Süleyman aynı değildir. Şüphesiz ki tanında bir toplam olduğu da dillendirilmelidir. Sadece deneyimleri yahut zihinsel birikimlerinden değil daha doğumunda genetik bir birikim olduğu için toplamdır. Öte yandan insan eyleyen bir varlıktır ve eylemleri tarihsel dokuyu oluşturmaktadır.

gereksinim

Nasıl tanımlanırsa tanımlansın insan eyleyen bir varlıktır. Gereksinimlerini karşılamak için eylem ve etkinlikte bulunur. Toplumsal bir varlık olduğundan gereksinimlerini karşılamak için işbirliği yapar. Dolayasıyla insan insandan etkilenir. Gereksinimleri benzer olduğundan eylemleri de birbirine benzer. İşte tarihsel dokunun içkin eğilimleri bu benzerlikte bulunabilir.

Aynı toplumdaki insanların ihtiyaçları karşılama biçimlerinin birbirine benzerliği göze çarpacak kadar baskındır. Fakat ayrı toplumlarda ve ayrı zamanlarda yaşayanların gereksinimlerini karşılama biçimlerinin ortaklığı daha azdır. Bu azlığa rağmen, tarihsel dokudaki eğilimler için bu ortaklık değerlidir. Bu ortak eğilimler sayesinde bir görü oluşturulabilir. Bir başka deyişle insan eylem ve etkinlikleri sınıflandırılabilir ve ilkelere dönüştürülebilir.

Şüphesiz ki tarihsel olan her ne varsa gereksinimlere dayanan insan eylem ve etkinliklerinden doğmuştur ve öncelikle insan doğasıyla koşullanmıştır. Demek ki insan doğasında ne varsa tarihsel dokuda da görüngü olarak o karşımıza çıkacaktır. Ama bu görüngüler diridir; hem dışsal koşullardan hem de bu koşulların içsel yansımalarından etkilenip durur. Nihayet insan doğduğunda bir tarih çevresine doğar. Doğduğu aile, toplum ve genel olarak türün o çağdaki birikimi tekil olarak insanı biçimlendirir, neredeyse onun kalıbı olur.

Bu bakımdan sanki insan eylemleri ve etkinliklerinde tekrarlanan şeylerden söz edilebilir ya da aynı şeyler oluyormuş gibi bir yanılgı bile ortaya çıkabilir. Ancak biliyoruz ki aynılar farklıdır; benzerlikleri aynı görme, zihnin kusuru olsa gerekir. Yoksa her şey biriciktir, dolayısıyla her insan da biriciktir, her eylemi de… Her şeyin değiştiği evrende insanın değişmeden kalabileceğini düşünmek de delilliktir. Ama sınıflama gerektiğinde biriciklikler bilerek ve kasten görmezlikten gelinebilir. Sadece tarihsel olanın anlaşılması için yapılan bir sadeleştirmedir dense yeridir.

Nihayet insanların doğduğu çevre ve koşullar farklı olsa da hatta sürekli değişse ve başkalaşsa da insan olmaktan kaynaklanan davranış eğilimleri her zaman ve her yerde insanı kökensel olarak etkileyecektir. Tıpkı yerçekimsel dalgalar gibi insan gereksinimleri de tek tek insanları ve onların eyleme biçimini ya da tarzlarını koşullandıracaktır. Nasıl hiçbir nesne yerçekimsel dalgalardan arınık değilse hiçbir insan da temel gereksinimlerden arınık değildir, olamaz.

İnsan bir toplam olduğundan gereksinimler ve bu gereksinimleri karşılama biçimleri ona katılacaktır. Bu şekilde insanların birbirine benzemesi artacak, bir başka deyişle,

benzer davranışlarda ortaya çıkacaktır. Sadece yapıp etmeler değil, insanın hazır bulunuşluğu da benzerliklere açıktır; ne de olsa her insan bütün insanlığın genetik birikimini taşır. Bu genetik birikim ortaktır. *"Kollektif bilinçaltı"* denilen deneyimsel birikimi de bu ortaklık içinde sayıyorum. İnsanların rüyalarında gördüğü düşme korkusunun ortaklığı gibi…

Ayrıca insanın eylem ve etkinlikte bulunduğu tarihsel doku ve nesnel gerçeklik ortaktır. Nesnel gerçeklik açısından bakarsak yerçekimi herkesi yere çekmektedir. Dağlar herkes için geçilmesi zor engellerdir. Tarihsel doku açısından bakarsak, herkes otoritelerin baskısı altındadır, herkes değiş tokuşa mecburdur ve herkes bir yaşamalanına gereksinim duyar. Demek ki ortaklık hem varoluşsaldır hem tarihseldir.

İnsan tarihsel dokunun koşulları altında eylemde bulunur ama aynı zamanda her eylem ve etkinlik tarihsel dokuya katılıp onu başkalaştırır. Bazı düşünürlerin her eylemin bozucu olduğunu dillendirmesinin kaynağı da budur. Başlangıca hassas bağlılık teorisinden hareketle diyebilirim ki her eylem geleceğin tarihselliğinin oluşmasını etkiler, ne kadar küçük olursa olsun… Tarihsel dokuya katıldığında onu başkalaştırır ve bunu belirlemek olanaksızdır. Ne insan zihninin kapasitesi buna yeter ne de buna gerek vardır.

Ama insan doğası tarihseldir. Hem tarihi yapan özne olarak insan ve hem de tarihin biçimlendirdiği nesne olarak insan, tarihseldir. Elbette tarihi anlayan ve yorumlayan olarak da… Ama ben şimdilik, tarihsel özne olarak insanı ve tarihsel nesne olarak insanın oluşturduğu birikimi önceleyeceğim ve insanın hem etkisi altında bulunduğu ve hem de etkileyerek dönüştürdüğü bu birikime "*tarihsel doku*" diyeceğim.

tarihsel doku

Tarihsel doku; *insanı biçimlendiren ve insan tarafından biçimlendirilen birikim* olarak insan doğasının sonucudur, insan doğasının edimselleşmiş halidir. İnsanı biçimlendiren dışsalı anlamak ve tarihsel dokudaki yerini kavramak kolaydır. İnsan gereksinimlerini karşılamak için eylemde bulunurken insanı biçimlendiren doğada izi kalır. Tarlalar, yollar gibi... insan tarafından biçimlendirilen şeyler de böyledir. Nesnelerin üzerindeki insan etkisi de kolaylıkla belirlenebilir. Duvarlar, kuyular, oklar, çekiçler gibi...

Ancak insan eylem ve etkinliklerin nesnesi çoğunlukla diğer insanlar ve canlılardır. Diğer insan ve canlıların bedenine yönelik eylem ve etkinliklerinin izleri de fark edilebilir elbette ama insan sadece bedenden oluşmaz. Eylemlerin diğer insanlardaki zihinsel yahut ruhsal etkilerinin izlerini ortaya çıkarmak hiç kolay değildir. Canlılığın doğası gereği bu izler araştırmaya açık bir kalıcılık barındırmaz.

Bu nedenle Vico gibi düşünürler dile ve özellikle şiire dikkat çekmişlerdir. Tarihsel dokunun zihnimizde bir düşlem olarak canlanmasını sağlamak öncelikle bir anlama ve anlatma işidir. İnsanın elinin izi kalan nesneler, sözgelimi buluntularla tarihsel olanın ne olup olmadığını kavramak ya da tarihsel dokuyu zihnimizde canlandırmak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel dokunun betimlenmesi gerekir. Ama ruhsal acılar yahut zihinsel eksiklikler nasıl belirlenebilir? Böyle belirlemeler yapılamazsa insanın eylem ve etkinliklerinden oluşmuş olan geçmiş nasıl düşlenebilir? Şüphesiz eksikli olarak yahut bulanık olarak düşlenebilir...

Üstelik tarihsel doku, her insan eylem ve etkinliğinin katılmasıyla çoğalan ve her eylemle sonucunda durulluğu

bozulan bir diriliğe sahiptir. Bir başka deyişle ne zaman biri bir şey yapsa tarihsel doku içine katılır ama aynı zamanda onun kararlı halini de bozar. Dolayasıyla tarihsel birikim başkalaşır. En küçük eylemin bile böyle bozucu bir etkisi olduğuna daha önce değinmiştik. Peki böyle dinamik bir doku nasıl apaçık betimlenebilir?

İnsan eylem ve etkinlikleri sürekli ve öyle çoktur ki, zihnimizin bunları takip etmesi de olası değildir. İnsanların eylem ve etkinlikleri tarihsel doku üzerinde *"kelebek etkisi"* kadar önemli ve kelebek etkisi kadar belirsizdir. Bu nedenle, bütün insanların eylemlerinin hesabını yapmak yerine, insan doğasının baskın gereksinimlerinden doğan davranışlara ve bu davranışların tarihsel doku içinde oluşturduğu etkiye yönelmek daha doğru olacaktır. Bu tıpkı yağmur damlalarının tek tek nasıl hareket ettiğine yönelmek yerine, suyun hangi eğimlere akabileceğine odaklanmak gibidir. Nasılsa damlalar bu eğimlerde toplanacak ve birleşip dereleri ya da nehirleri oluşturacaktır.

İnsan gereksinimleriyle şekillenen tarihsel dokuda böyle vadiler vardır ve bunlar, davranış nehirleri oluşturmaktadır. Bu vadiler gereksinimlerin çekimiyle oluşmuştur. Gereksinimlerin en başatı veya en baskını beslenmedir. İnsanın ömür boyu en fazla uğraş verdiği gereksinim olan beslenme, insanın eylem ve etkinliklerini de en fazla koşullandırmıştır. Nasıl ki uzay/zaman dokusunu kütleler çekip büküyorsa, beslenme de insan eylemlerini çekip bükmektedir. Enerji üretip tüketmeden geçirdiğimiz bir dakika olmadığına göre beslenme süreklidir. Günde üç öğün yemek hazırlamak zorunda kalanların da tiksindirici bulduğu gibi, beslenme işi bitmez tükenmez bir iştir.

Beslenmeye sürekli gereksinim duyulması, güvenilir kaynaklara sahip olmaya yönelik bir eğilim oluşturur ki bu her

canlı gibi insanın da beslenme kaynaklarını koruma çabasını kışkırtır. Beslenme gereksinimi sürgit karşılanamayan, yarın da beslenebileceğine güven duymayan insanların sürekli gerilim içinde olması kaçınılmazdır. Bu toplumlar için de böyledir ve birçok savaşın nedeni de bu gerilimdir. Elbette bir yaşamalanı belirlemenin ve bu yaşamalanı içindeki çatışmaların, hatta ırkçılığın da kaynağı bu gerilimdir.

Türümüzün beslenme kaynakları mevsimsel döngülere bağlıdır. Bu yüzden türümüz beslenmeyi günlük bir iş olmaktan çok yaşamsal bir mücadele olarak görür. Üretimden tüketime, depolamaya ve korumaya kadar beslenme, birçok insan davranış ve halini güdüler. Hem sürgit bir iştir hem de ritimlidir. Ancak ritim bozulduğunda, yani tekil olarak insanın beslenme ritmi bozulduğunda yahut toplumların beslenme ritmi bozulduğunda insanların oluşturduğu her türlü düzen de bozulur, çünkü beden bozulur.

İnsanın temel arzusu bütünlüğünü korumak olduğundan en büyük kaygı kaynağı ritim bozukluğudur. Kaynakların az olması çatışmalar yaratırken, kaynakların çok olması da türün ve düzenin bozulması neden olur. İbn-i Haldun da bu durumun farkındadır ve şişmanlığı, devletlerin yıkılış uğrağı olan *"kocamışlık"* aşamasının görüngülerinden saymıştır. Kimi düşünürler de tarih tasarımlarını bu eğilim üzerine kurmuşlardır.

iktisat

Her eylemde ve etkinlikte neden olarak, her olay ve olguda da sonuç olarak ilk göze çarpan bu eğilime, *iktisadi eğilim* diyeceğim. Bu eğilim; yaşamsallığı nedeniyle gerilimlere, çatışmalara ve dönüşümlere daha yaygın ve daha hızlı etki eder. Bu durum bazı düşünürlerin, tarihin diriliğini iktisadi

eğilime indirgemelerine neden olmuştur. İnsan eylem ve etkinliklerinin yoğunluğu düşünülürse pek de yanılmışlardır denemez.

Ancak insan sadece iktisadi bir varlık değildir; eylem ve etkinlikleri sadece iktisadi gereksinimlere dayandırmak, insanı daraltmak olur. Hatta insan karmaşık bir varlık olarak kimi zaman başka gereksinimleri yaşamsal gereksinim olarak belirleyebilir ve onlar için hayatını ortaya koyar. Bu bağlamda iktisadi gereksinimler ve tarihsel dokudaki iktisadi eğilim önceliklidir ama iktisatla her şeyin açıklanacağını düşünmek tarihsel dokuya uyarlı değildir.

İnsanın iktisadi gereksinimleri, bedenin varlığını sürdürmesiyle ilişkilidir. Beden, bir enerji üretim ve tüketim bütünlüğü olarak diridir, bu nedenle gereksinimleri de sürekli ve diridir. Bu diriliğe odaklanarak insan gereksinimlerinin sınırsız olduğunu söyleyen düşünürler olmuştur. Bu tartışmalı bir konudur ama bu çoğulluk, tarihsel dokuda baskın bir eğilim oluşturur. Bu başat eğilimdir ama sadece tarihsel dokudaki eğilimlerden biridir.

İnsan bütünsel olarak kavrandığında, varlığını sürdürmeye yönelik gereksinimlerinin de sadece kendi bedeniyle ilgili olmadığı görülecektir. Ne de olsa insan zihin varlığıdır. Kendi bedenini aşkın olarak ait olduğu toplumun bütün bedenleri ve hatta bedeniyle özdeşleştirdiği yaşamalanını kapsar. Dahası, gelecekte var olma arzusunu, bir başka deyişle, soyun sürüp gitmesini de kapsar. Bu içiçe geçmişlik, yaşamalanını koruyup geliştirmeye yönelik tutkuların da yaşamalanındaki farklı grupların çatışmasının da kişisel rekabetin de kaynağıdır.

Yine de tarihsel olandan söz edilince ilk akla gelen eylem ve etkinlikler iktisadidir diyebilirim. Savaşlar, iç çatışmalar, kişisel

hırslar tarihsel dokuda en çok dikkat çeken olgulardır çünkü tarihsel birikimde oldukça fazla bir yığın oluşturmuş, büyük bir vadi açmıştır. Demek ki, tarihsel olanın hem içsel eğilimi hem de dışsal koşulları anlaşılmaya çalışıldığında ilk dikkat edilecek olan eylemler iktisadi olanlardır. Kimi zaman bu eğilim apaçık ortadayken, kimi zaman başka şeylerle örtülmüş olarak bulunur. Hatta bazı tarihsel anlatılar, bu örtüklüğe dayanarak iktisadi eğilimi görmezlikten bile gelebilmektedir.

toplumsallık

İnsan eylem ve etkinliklerinin bir başka birikimi ve dolayısıyla tarihsel dokudaki bir başka eğilimse toplumsallıkla ilgilidir. Nasıl ki insan bedeni içindeki hücreler beraberce hayatta kalabiliyorsa, insan da toplumsallıkla hayatta kalabilir. Bu sadece iktisadi açıdan değil, duygusal gereksinimlerle bağlantılı olarak da böyledir ve toplum dışı kalma türümüz için büyük bir yıkımdır. Otoriteler de bu yıkımı bir cezalandırma yöntemi olarak benimsemişlerdir; zindanlar bu cezalandırmanın simgeleridir.

Demek ki toplumsallıktan doğan gereksinimler tarihsel dokuda yaşamsal bir eğilim oluşturur. Toplumsal olarak belirlenen her şey bu eğilimin parçasıdır; ortak çıkarlara dayanan dayanışmalar, üremenin korunaklı alanı olan aileler, sevilme, beğenilme, değer verilmeyle ilgili insan eylem ve etkinlikleri, tarihsel dokuda derin bir vadi oluşturur. Tarihsel olan ne varsa bu eğilimden etkilenir, eylem ve etkinlikler bu eğilime göre biçimlenir.

Yeri gelmişken burada tarihsel dokunun eğilimleriyle, insan eylem ve etkinlikleri arasındaki ilişkiyi açmak isterim. İnsan bir tarihsel çevreye doğduğunda, yani bir tarihsel

kalıpla biçimlendiğinde, zihni de bu kalıba göre biçimlenir. Gereksinimleri ve gereksinimleri karşılama biçimi de bu tarihsel dokuyla kuşatılır. Bu koşullar insanın eylem ve etkinliklerini çekip çevirir. Ne zaman ki insan bu koşulları aşkın bir zihne ulaşır, ancak o zaman çekilip çevrilmeden kurtulup kişisel bir tutum takınabilir.

Zihin, koşulları aşacak yetkinliğe ulaşmadıkça koşulların esiri gibidir. Kapalı ve örtük zihinler için koşulları aşmak şöyle dursun koşulları korumak önceliklidir. Ne de olsa bu koşullardaki fikirlerle hayata tutunmakta, bu koşullara uyarlı olarak bütünlüklerini korumaktadırlar. Örtük zihinler değişime açıktır ama onlar da tam olarak koşulları anlamakta zorluk çektikleri ve tam olarak ne istediklerini bilmediklerinden, kimi zaman koşulları yüceltip kimi zaman değişimi ülküleştirirler.

Sadece yetkin bir zihin koşullara sığamaz, koşulları aşan istemler üretir. Böylece koşulları temelden zorlayan eylem ve etkinliklerde bulunur, fikirler ortaya atabilir. Bu tür zihinler tarihsel dokunun dengesini bozar ve insanları etkileyerek onu başkalaşmaya zorlar. Bazı düşünürlerin, *"toplumdışı toplumsallık"* dedikleri bu hal, tarihsel dokunun diriliğini sağladığı için dönüştürücü bir işleve sahiptir. Bu yüzden yetkin bilinçler bozucu olarak görülmek yerine olumlanabilir de… Tarihsel dokunun koşullarını zorlaması bakımından toplumdışı olan bu eğilim, gelecekteki toplumsal koşulları oluşturması bakımından gayet toplumsaldır.

İktisadi olarak çatışmaya yakın bireyleri bir toplum haline getiren bağ; ortak değerler, ortak duyuş, ortak içleniş ve ortak sevinçlerdir. Kişilerin gereksinimlerinin ancak toplumsal koşullarda karşılanabileceğine yönelik içsel karar, toplumsal değerleri, kurguları, rolleri ve davranışları gönüllülükle

kabullenmeye yol açar, farklılıklar benzerliklere dönüşür. Ortak değerler ortak ahlakı oluşturduğundan, bu değerlerle çatışanların toplum dışı kalma korkusu bu bağı güçlendirir. Vicdan, bir yanıyla empatiyle ilişkiliyken diğer yanıyla da toplum dışı kalma korkusuyla ilintilidir.

Bu benzerlik ve değerlere yönelik tutuculuk, toplumda bir durağanlığa ve yılgınlığa neden olur. Toplumda bulduğu değerleri, davranışları, ilkeleri ve beklentileri aşacak düzeye gelen yetkin zihinler, bir başka açıdan kendi ahlaki değerlerini üreten zihinlerdir denebilir. Kendi değerlerini üretmek toplumsal dokunun durağanlığını engeller ama aynı zamanda toplumsal öfkeyi de kendi üzerine çeker. Bazı düşünürler, kendi ahlaki değeri olanları kişi olarak görüp onlara tarihsel bir rol belirleyip önemsemişlerdi. Tarihsel değişimin diriliği olarak *"kişi"* dedikleri bu insanları gösterirler. Bu düşünürlere göre "*kişi*"ler sayesinde tarihsel doku hareketlenip dirilik kazanabilmektedir.

Toplumsal gereksinimler ortak olduğu halde, toplumsal olanaklar ortak değildir. İktisadi etkinlikler, işbölümü ve otoriteleşme toplumları sınıflara böler. Herkes sınıfının koşullarına göre yaşar, sınıfının koşullarıyla kavrar. Bazı toplumlarda sınıflar birbirinden yalıtıktır. Bazı toplumlardaysa sınıf sınırı belirsizdir. Her nasıl olursa olsun insanın zihni bulunduğu sınıfın koşullarıyla ilintilidir. Bu nedenle eylem ve etkinliklerinde ortak sınıftan olanların davranışları benzerlik gösterecektir.

kültür

İnsan gereksinimlerinin en aykırı, en dikkat çekici olanıysa ölüm bilinci ve ölümlülükle baş etme çabasıdır. İnsanın üç zamanı kavrayan zihni kendinin de öleceğinin farkındadır.

Hem öleceğini bilmek ve hem de yaşamak büyük bir açmazdır. Bilincini ölüme kapasa bile her ölüm tanıklığında bu yıkıcı açmaz yeniden canlanacaktır. İnsan, ölüm korkusu ve yıkıcılığıyla baş etmenin yollarını bulmadan yaşamını sürdüremez. Bu nedenle her toplum kendine özgü yöntemlerle bu yıkıcılıkla baş etmenin yollarını aramış ve bunu gelecek kuşaklara aktara aktara gelenekselleştirmiştir.

Bu geleneksel birikim tarihsel dokuda belirgin bir eğilim oluşturmuştur. Bu eğilime *kültürel eğilim* diyeceğim. Bu eğilim, birçok diğer gereksinimle de ilişki içindedir. Dolayısıyla yer yer etkisi fark edilmeyebilir çünkü eylem ve etkinliklerdeki etkisi bir yanıyla belirgin, bir yanıyla gizildir. Sözgelimi, savaşlarda ölüm kutsanıp yüceltilirken kültürel etki belirgindir. Ama toplumu bir arada tutan yatkınlık halindeyken gizildir. Ortak değerlerin bizi bir arada tutmasının açıklaması pek kolay değildir ama etkisi gözlemlenebilir.

Tarihsel dokudaki kültürel eğilimin en belirgin özelliği ortak bilinçaltıyla gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Ölüm korkusu ve yıkıcılığıyla baş etmek için kullanışlıdır ve toplumsal farklılaşmanın ötesinde kalıcıdır. Hangi toplumsal yahut iktisadi koşullarda olursa olsun insan, ölüm korkusu ve yıkıcılığıyla baş etmek zorundadır ve bunu her nesil bir öncekinden görerek öğrenir. Ölümle baş etmenin yeni yollarını bulmak hiç kolay değildir ve kültürel eğilimin oluşturduğu koşullara teslim olmak, onları aşkın yeni koşullar üretme isteğine baskın çıkar. Böylece çok eski tavırlar bile diriliğini koruyabilir.

Tarihsel dokuda bu eğilimin izleri çok belirgindir. Kolay kolay değişim gözlenmez. Elbette toplumlar din değiştirmektedir, yeni görenek, gelenekler oluşturmaktadır ve inançlarından

vazgeçip başka inançlara geçmektedirler. Ama bu değişim, tarihsel dokudaki genel değişim ritmine göre çok yavaştır. Tarihsel dokunun kültürel eğilimi için dönüşüme en çok direnç gösteren eğilimidir demek uygun olur. Dolayısıyla kültürel eğimin zamana direnişi, insan eylem ve etkinlikleri açısından dikkatle incelenmelidir

Tarihsel metinlerde kültürel eğilim ya çok abartılmakta yahut tamamen yok sayılmaktadır. Tarihsel anlatılardaki bu uçlara yakın tutum, kültürel eğilimin doğasıyla ilgilidir. Özellikle din, sistematik inançlar bütünü olarak sadece ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili değildir, aynı zamanda yaşamı da biçimlendirir. Ölüm ve yıkıcılığıyla baş etmeyi yaşamlarının başat gereksinimi olarak belirleyenler, her eylem ve etkinlikte kültürel eğilimi öncelemektedirler. İktisadi veya toplumsal gereksinimleri bile göz ardı edebilir yahut bu gereksinimleri kültürel eğilimin motifleriyle gizleyebilirler.

İktisadı önceleyenlerse kültürel eğilimi tümden yok sayabilirler. Böyle bir yanılgı özel zamanlarda toplumlarda yaygınlık kazanmaktadır. Oysa kültürel eğilim de bütün diğer eğilimler gibi insan gereksinimidir. Dolayısıyla her eylem ve etkinlikle az ya da çok etkisi olacaktır. İnsanın ruhsal bir varlık olduğu göz ardı edilmemelidir. Üstelik insanlığın geçmişi yıkım ve ölümle doluyken…

Kültürel eğilimin bir başka boyutu zihnin doğasından kaynaklanır. İnsan meraklı bir varlıktır ve genel olarak *iyi*nin, g*üzel*in ve *doğru*nun ne olduğunu araştırır. Bu araştırma alanlarının oluşturduğu birikim, kültürel eğilimin dokusuna katılır. İnsanın kendini tanıması ve ne olduğunu belirlemesine yönelik olan eğilim ahlakın zeminini oluşturur ve önemli bir etkinlik alanıdır. Tarihsel olana içsel bir koşul oluşturur.

Güzellik gereksinimiyse kültürel eğilimin anlaşılması en zor birikimidir. İnsanın duyuşsal gereksinimiyle oluşan güzellik, anlaşılması ve anlatılması zor bir alandır. Tarihsel olana etkisini belirlemek de bu nedenle güçtür. Ancak kültürel eğilimin içinde kavramlaştırılabilir, değerlendirilebilir ve bir tarih tasarımı içinde ifade edilebilir.

Öte yandan varlığın doğasını anlamaya yönelik olan zihinsel gereksinimlerimiz, iki farklı alandaki birikimlere yol açmıştır. İlki felsefedir ve birçok etkinliğin zeminini oluşturur. İkincisiyse bilimdir. Bilim, sonuçları bakımından teknoloji diye de ifade edilebilir ve bu yanıyla, yani teknoloji yanıyla tarihsel olana etkisi kolaylıkla belirlenebilir. Düşünsel yanıyla tarihsel olana etkisini belirlemekte zorluk çektiğimizden, birçok tarih anlatısı tıpkı güzellik gereksinimleriyle oluşmuş birikimleri göz ardı ettiği gibi felsefe ve bilimle ilgili birikimleri de göz ardı etmektedir. Oysa zihnimizin doğasıyla ilgili bu üç gereksinim, *iyi*, *güzel* ve *doğru* arayışı, kültürel eğilimlere derinlik verir, vadiler açar.

İnsan, doğduğu tarihsel çevrede biçimlendiğinde, bilinci de *iyi, güzel ve doğru* anlayışıyla koşullanmış olur. Bu koşullar, insanın düşünmesini etkiler. İnsanı eyleme sürükleyen içsel koşullar ilk önce düşünce olarak belirmektedir. Bu açıdan eylemden önce düşüncenin olduğu söylenebilir. Düşünceyi oluşturan birikim içinde zihnin doğasıyla bağlantılı olan *iyi, güzel ve doğrunun* ne olduğuyla ilgili birikimler yönlendiricidir. Tarihçi için sorun, bunların etkisinin ayrımına varma ve tarihsel dokuya uygun bir tasarımla açıklama sorunudur. Unutmamak gerekir ki bazı düşünürler gerçek tarihin düşünce tarihi olduğundan söz ederler.

siyaset

Tarihsel doku içindeki en belirgin eğilimse siyasi eğilimdir. Siyaset, insan doğasının bir gereksinimi olmaktan çok, bütün gereksinimlerinin bireşiminden doğan bir sonuçtur dense yeridir. İçsel ve dışsal koşullar içinde insanın gereksinimlerini karşılama isteği siyasetin kaynağıdır. İnsan tekil bir varlık değildir, gereksinimlerini çoğulluk içinde karşılayabilir. Bu da demektir ki ilişkilere ve merkezi bir örgütlenmeye ihtiyaç duyar. Bu örgütlenme ve gereksinimlerin karşılanmasına yönelik düzenekler üretip sürdürme eylem ve etkinliklerine siyaset denir.

Bir başka açıdan da siyaset; yaşamalanındaki farklılıkların, gerilimlerin, dengesizliklerin, aykırılıkların, benzemezliklerin ve uyuşmazlıkların uyumunu sağlamak; üretim ve tüketimi düzenlemek, toplumsal paylaşımı belirlemek için yaşamsal bir gereksinimdir. Bu gereksinim, yaşamalanındaki her şeyi kontrol etmeyi gerektirdiğinden, tarihsel olan her şeyle doğrudan ilgilidir ve etkisi belirlenebilir. Bu anlamıyla siyaset, otoriteleşme süreçlerinin serimlenmesidir.

Her türlü üretimin örgütlenip denetlenmesi siyasettir ki buna türün kendini üretmesi de girer ve siyasetin cinsellikle güçlü bağları vardır. Diyebiliriz ki tarihsel olup da siyaset dışı kalan bir şey yoktur. Bu nedenle tarihsel doku da bir eğilim olmaktan çok, eğilimlerin birbiriyle bağlandığı ağdır dense doğru olur. Böylece tarihsel doku içinde en dikkat çeken eylemlerin neden siyasi olduğu da anlaşılmaktadır. Her şey siyasetle ilişkilidir.

Siyaset, tarihsel dokuda iki karşıt eğilim olarak serimlenir. Birincisi, kurulu düzen ve düzenin korunmasına yönelik olan

siyasi etkinliklerden doğan koruyuculuğa yönelik eğilim. Kurulu düzen dendiğinde otorite de denmiş olur çünkü düzen merkezi bir yapılanmadan ibarettir. Otorite, kurulu düzeni sürdürerek var olabilir. Ancak varlığın yasalarına göre enerji, daha çok kullanıldığı halden, daha az kullanıldığı hale dönüşür. Demek ki düzeni kuranların düzeni koruyup sürdürebilmeleri için enerjiyi her zaman taze tutmaları, korumaları ve geliştirmeleri gerekir.

Bu nedenle siyaset yaşamalanındaki enerjinin kontrolü sayılabilir. Bu kontrol bir tek insanın bütünlüğünü korumaya yönelik kontrolün çoğulluğu olarak da belirlenebilir. Bütünlüğü korumaya yönelik olan bu eğilim, kurulu düzenlerin hepsinde vardır ve otoritelerin varoluşlarını sürdürmesi için gereklidir. O halde denebilir ki her otorite korumacıdır. Elbette bu otoritelerin kendi düzenleri için geçerlidir, başka otorite düzenlerini korumak doğalarına terstir.

Aslında otorite eğilimleri, kendi düzenini kurmadan önce bir başka düzeni yıkmaya yönelik bir güç merkezi olarak doğar. Bu uğrağında otorite, dönüştürücü ve diridir. Ancak kendi düzenini kurduktan sonra korumacılığı baskın olur. Böylece kendi karşıtına dönüşür. Otoriteleri merkezileştiren, yaşamalanında düzen kurmayı sağlayan güç aslında eski düzeni parçalayan güçtür. İlk haliyle dönüştürücüdür ama düzen kurulduktan sonra düzeni korumaya yönelik olarak kendi de dönüşür.

Öte yandan her kurulu düzen dönüştürücü eğilimleri körükler. Bunu varlığın doğasına içkin olan düzenden düzensizliğe yönelik eğilimle de açıklayabiliriz, kurumsallaşmış otoritenin yaşamalanındaki topluluğun gereksinimini karşılamakta yetersiz kalmasıyla da… Her ikisi de aynı sonucu doğurur

ve yaşamalanında var olan otoriteye karşı bir eğilim ortaya çıkmasına yol açar. Bu eğilime dönüştürücü siyasi güç diyorum.

Siyasi eğilimler yahut güçler, yaşamalanıyla sınırlı kalamazlar. Türün genel siyasi eğilimleriyle ilişki içindedirler ve az çok o tarihsel dönemin eğilimlerinden etkilenirler. Dolayısıyla tarihsel dokuda siyasi eğilimin izlerini araştıran tarihçi, sadece bir yaşamalanındaki etkinlikleri anlamaya yönelirse yanılacaktır. O çağın bütün eğilimleriyle birlikte siyasi eğilim anlaşılabilir çünkü her siyasi eylem ve etkinlik, çağın genel eğilimlerinden az ya da çok etkilenecektir.

Nasıl yerçekimi uzay/zamanı eğip büküyorsa ve yerçekimi arttıkça bu eğip bükülmeler de artıyorsa, benzer şekilde eylem ve etkinlikler arttıkça tarihsel doku üzerinde eğilip bükülmeler artar ve bir çekim alanı oluşturur. Sözgelimi, devrimler sırasında eylem ve etkinlikler o denli yoğunlaşır ki o çağda yaşayan herkesin zihnini etkiler. Söz konusu eylem ve etkinlikleri harekete geçiren fikirler de yerçekimsel dalgalar gibi yayılır gider. Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi...

Siyasi eğilimlerin anlaşılması için bir başka ön koşulsa kurulu düzenin yaşamsal ritmiyle ilgilidir. Kurulu düzenler belli uğrakları olan evrelere sahiptir. Kuruluş zamanlarıyla çöküş zamanlarındaki koşullar birbirinden farklıdır. Dolayasıyla tarihsel olanı araştırırken kurulu düzenin hangi uğrağında olduğuna dikkat etmek gerekir. Sözgelimi, kuruluş dönemindeki bir düzen ve otorite diridir, hatta bu dönemde her şey daha çok nesnel bir eğilim taşır, denilebilir. Olay ve olgular kişilere değil de daha çok düzenin kurum ve ilkelerine göre şekillenir. Çöküş dönemlerindeyse genel olarak her şey öznelliğe eğilimlidir, kişilerin etkisi daha baskındır. Olay

ve olgulara bakarken dönemlerinin ritimleri göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece tarihsel dokuya daha uyarlı ve olanaklı bir bilgiye ulaşılabilir.

Örneğin devrimlerin doğasını anlamak yaşamalanındaki kurulu düzenin ritmini ve uğraklarını bilmeyi gerektirir. Yeni kurulmuş bir düzende türün ihtiyaçlarını karşılama olanağı çok olduğundan, düzeni değiştirmeye yönelik siyasi eğilimler taraf bulamaz, yeterince enerji biriktiremez. Orada devrim ortamı yerine belki karşıdevrim ortamından söz edilebilir. Ama kurulu düzenin katılaşmaya başladığı, ihtiyaçlar değişirken düzenin değişmeye ayak uyduramadığı dönemlerinde siyasi eğilimlerin taraf bulması daha kolaylaşacaktır. Böylece devrimci siyasi güçler, düzeni değiştirecek düzeyde enerji birikimi yapabilir. Gerek otoritenin doğası ve gerekse yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından devrimlerin doğasını incelerken bu konuyu tartışacağımdan burada sözü daha fazla sürdürmeyeceğim.

Sadece şunu belirtmekle yetineceğim. Siyasi eğilim, birbirine karşıt iki güç halinde tarihsel dokunun diriliğini oluşturur; kurulu düzenlerde düzenin varlığını sürdürmeye çaba sarf eden koruyucu siyasi güç ve düzeni değiştirmeye çalışan dönüştürücü siyasi güç olarak… Bu iki güç her yerde birbirine karşıt olarak bulunmasına karşın aslında siyasi gücün iki farklı niteliğidir. Koruyucu siyasi güç daha önceki kurulu düzen içindeki dönüştürücü siyasi güçtür de denilebilir.

cinsellik

Tam da burada üremeye yer açmak isterim. Üreme de beslenme kadar bedensel kökenli ve insan enerjisiyle

bağlantılıdır. İnsan davranışlarını göz ardı edilemeyecek kadar eğip büker. Üreme, türümüzün gelecekte var olmasını sağlayan bir yol olarak görüldüğü gibi, varlığın doğasına içkin olan düzenden düzensizliğe doğru akışa da başkaldırı olarak da algılanabilir. Bütünlüğümüzün bir gün bozulup yok olacağı ortadadır, ancak kendi benzerimizi, yani bir kopyamızı oluşturarak geleceğe tutunabiliriz.

Elbette cinsellik de beslenme gibi sürgit devam eden bir gereksinimdir; eylemlerimizi etkiler, zihnimizi kontrol eder. Bir yanıyla siyasete benzer; hem ilişkisel olması bakımından hem her şeye etki etmesi bakımından. Şüphesiz cinsel davranış biçimleri kişisel alanla sınırlı tutulmak istenir, bu nedenle cinselliğin belirlenmesi siyaset kadar kolay değildir. Bu bağlamda diyebilirim ki tarihsel dokuya etki eden ve belirlenmesi en zor eğilimdir.

Cinsellik bastırılabilir, görmezlikten gelinebilir ama bu giderek insanın doğal davranışlarını bozacak bir enerji birikimine neden olur; başka görüngüler halinde kendini gösterir. Bu onun tarihsel dokuya etkisini apaçık belirleyemeyişimizin nedenidir ama öte yandan aşk cinayetleri siyasi cinayetlerden daha çoktur. Bu açıdan da cinsellik en kolay fark edilecek etkinlik olarak da belirlenebilir.

Cinselliğin içsel, kişisel olması hali; eylem ve etkinliklerimizde gizil kalmasına neden olmaktadır. İnsanın içsel dünyasında çok baskın olan bu eğilim, insanın dışsal dünyasında örtülü olarak serimlenir. Bu nedenle tarihçiler tarafından kolaylıkla görmezlikten gelinir. Hatta cinselliğe yönelik önyargılar ve toplumsal değerler nedeniyle bu konularda konuşmak ayıplanmaktadır, yazmaksa öfkeyi üzerine çeker. Buna karşın bazı düşünürler cinselliği merkeze alan toplumsal açıklamalarda bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Toplumsal değerler insanı *"iş hayatı-eş hayatı"* ayrımında bir ikiliğe sürükler. Oysa insan bütündür ve yaşama sevinci, bütünlüğünü korumaya dayanır. Bu ikilem yüzünden cinsellik, her insan için sürekli bir gerilim alanı olarak baş edilmesi güç bir gereksinime dönüşür. Çoğu kere şeytanlaştırılmasının nedeni de budur. Ne onu yok sayabiliriz ne istediğimiz gibi ehlileştirebiliriz.

Toplumsal dokuda cinselliğin rekabetçi etkisini azaltmak için bazı otoriteler, insanları cinsellikten arındırmak isteyebilir. Tıpkı boğaların cinsellikten arındırılıp öküzleştirilmesi ve işgücü olarak kullanılması gibi... Ama bu hem mümkün değildir hem de çelişiktir. Mümkün değildir çünkü türün devam etmesi gerekir ve insan baştan sona cinsel bir varlıktır. Cinsellik de sadece cinsel organlarla sınırlı değildir. Çelişiktir çünkü otoritelerin yaşamalanını koruyacak, üretim/tüketim zincirinde iş gücü olarak kullanacak insanlara ihtiyacı vardır.

tarihsel doku kavrayışları

Tarih felsefesi, tarihin felsefi olarak ele alınmasıdır. Bir başka açıdan, tarihin ne olduğunu araştırır. Nedir, diye sorgulamak varlığın bir halini yahut oluşunu bütünüyle anlamaya çalışmaktır. Nedir sorusu nicelik sorusu değildir. Ölçmeyle ilgilenmez, doğrudan nitelikle ilgilenir. Bir başka açıdan da nedir sorusu, ne değildir sorusunu da içerir ve bir anlamda varlığın bir halini yahut oluşunu diğerlerinden ayırma çabasını gerektirir. Ama daha çok varlığın bir halinin yahut oluşunun öz niteliklerini belirlemeyi gerektirir.

Bir şeyi bütünsel kavramak için onu dışarıdan görmek gerekir. Tarih söz konusu olduğunda bu mümkün değildir. Tarih

dediğimiz insanla ilgili geçmiştir ve biz insanlar bu geçmişin kapsadığı şimdinin içindeyiz, ona dışarıdan bakma olanağımız yoktur. Onu varlığın diğer hallerinden yahut oluşlarından her yönüyle ayıracak, onu inceleyip öz niteliklerini belirleyecek olanağımız da yoktur. Üstelik biz de onun bir parçasıyız. Ancak zihnimiz varlığın oluş yahut hallerini soyutlayıp simgeleyerek bunu yapmaya çabalar. Bu da zihnimizin koşulları bağlamında bir olanaktır ama aynı zamanda yanılma olasılığının da kaynağıdır.

Tarih nedir, benim deyişimle tarihsel olan nedir, sorusu uzun zamandan beri sorulmakta ve zihin koşullarına göre yanıtlar oluşturulmaktadır. Bu yanıtların kendi döneminin genel kabulleriyle ilişkili olduğu ortadadır. Antik dönemlerde tarihin döngüsel olduğu fikri yaygındır. O dönemin zihinsel kavrayışına göre tarihsel olan döngüsel olandır. Geometrinin pek yüceltildiği ve başlangıcıyla bitişi aynı olan hareketin kutsandığı bir anlayışın yaygın olduğu zamanlarda bu doğaldır. Tarihsel olanın döngüsel olduğuna yönelik belirlemeler hala varlığını sürdürmektedir. *"Tarih, tekrarlardan oluşur."* belirlemesi belli ki o dönemin kalıntısıdır. Aydınlanma çağında özellikle Avrupa kıtasında gelişmeyi içeren çizgisel bir tarih kavrayışı öne çıkınca tarihin döngüsel bir şey olduğu sanısı ortadan kalkmaya başlamıştır.

Batı Avrupa toplumları, tarihin kendi değerlerine göre evrildiğini varsaymışlardır. Tekrarlardan çok bir amaca yönelik çizgisel çoğulluk olarak kavramaya eğilim göstermeleri, biraz da Batı toplumlarında zaman zaman görülen kibirle ilişkilidir. Bu kibirde Hegel'in etkisi de olabilir çünkü Hegel'e göre tarihin son uğrağı herkesin özgürlüğünün bilincinde olduğu Avrupa'dır.

Son yüzyıllarda tarihsel olanın gelişim barındırdığı fikri bir yandan dil üzerine tartışmalar, bir yandan da yapısökümcü tarih tartışmalarıyla önceliğini yitirmiştir. Çoklu tarih ve çoğulluk öne çıkmaya başlamıştır. Hatta yüzyılımızda yapısökümcüler, çizgisel ve gelişim içeren tarih anlayışlarının çivilerini söküp atmışlardır. Artık *"Tarih nedir?"* sorusu değil de *"Tarih nedir diye kim soruyor?"* sorusu günceldir.

Tarihsel olanın doğası bakımından soruyu ele alırsak, insanla ilgili geçmişin öz niteliklerinin ne olduğu yönünde, yani *"Tarih nedir?"* sorusu üzerine akıl yürütebilir ve türümüzün bugüne kadar ortaya çıkardığı bilgi birikimi üzerinden tartışabiliriz. İnsanla ilgili geçmişin öz niteliklerinden biri *neden-sonuç* bağlamıdır. İnsanı davranışa sürükleyen gereksinimler nedeni oluşturur ve onu eylem yahut etkinliğe sürükler. Bu eylem ve etkinlikler sonuç oluşturur ve her sonuç yeni gereksinimler doğurur. Yeni gereksinimler de yeni eylemler üretir. Ancak bu neden-sonuç ilişkisi katı bir belirlenimcilikle açıklanamaz çünkü öyle çoktur ki tümünü anlamak olanaklı değildir. O halde katı bir belirlenimcilik için yeterli bilgi olanaksızdır.

Her şeyi açıklayan bir ilk nedene gerek olmadan da neden-sonuç ilişkisi kullanışlıdır. Hatta tarihsel olan için ereksel neden zaten bellidir; tarihsel olan, insan eylem ve etkinliklerinden oluşur. İnsan tarihsel olanın öznesidir. Daha başka bir özne aramaya gerek yoktur. Neden-sonuç dizgesinin sonu olmasına da gerek yoktur. Zaten insan başlangıç ve sonunu düşünmeden etkinlikte bulunur, bu insan zihninin ve doğasının kaçınılmaz bir sonucudur. Yarın öleceğini varsayan birinin eylem ve etkinliklerde bulunma biçimi sınıflandırma olanağı yoktur.

İnsan zihni üç zamanlı olduğundan geçmişin, bugünün ve geleceğin de eylemlerine katıldığı söylenebilir. Herkes tarihsel

olana yönelik birikimiyle ve yaşadığı koşulların olasılıklarını düşünerek karar verir. Elbette gelecekle ilgili tasarımlar da bu kararı etkileyecektir. Ancak insan yalnız değildir. İnsan toplumsal bir canlı olduğu için diğer insanlarla benzer yahut diğerleriyle beraber gerçekleştirdiği eylemler, tarihsel dokuda niteliksel değişimlere neden olacak birçokluğa ulaşabilir.

Bazı düşünürler bu tür yoğunluklardan tarihsel dokuda eğilimler ortaya çıktığını varsaymışlardır. Örneğin dönemsel yükseliş ve çözülmelerin gerekçelerini belirlemeye çalışmışlardır. Sözgelimi; devletler doğarlar, büyürler ve ölürler gibi… Yahut uygarlıklar yükselirler ve çökerler gibi…

Tarihsel süreçlerin göreceli de olsa yükseliş ve çöküşleri, İnsanın eylem ve etkinliklerindeki göreceli yükseliş ve çöküşleri imler. Kimileri bu yükselişin enerjisinin toplumsal etkileşimde bulunabileceğini öngörmüşlerdir. Belli koşullarda insanlar birbirlerini eylem ve etkinlikte bulunmaya itebilirler. Kitle ruhu, halk ruhu yahut asabiyet gibi kavramlarla ifade edilmek istenen bu toplu arzudur. Kitleleri harekete geçiren bu arzunun birebir fikrine sahip olmak mümkün değildir ama böyle bir arzu gözlemlenmektedir.

Tarihsel olanın apaçık bilinmeyeceği önceden kabul edilmelidir. Bunu bize edilgin insan hallerinin belirsizliği de göstermektedir. İnsanın etkileneceği o kadar olasılık vardır ki bu şeyleri belirlemek olanaksızdır. Belki insanı etkileyen şeyleri değil de insanın etkilenme hallerini belirlemekle yetinmeliyiz. Bu, diğerine göre daha olasıdır. Spinoza'nın insanın başka doğalardan etkilenme hallerini, yani duyguları sınıflamasında olduğu gibi…

İnsanın temel arzusu bütünlüğünü korumak olduğuna göre başka doğaların bizim doğamızı etkilemeleri eğer bütünlüğümüzü korumamıza yardımcı oluyor, bütünlüğümüzü onuyor yahut çoğaltıyorsa bundan sevinç duyarız çünkü bu etkiler bizi daha etkin hale getirmektedir. Eğer başka doğalar bizim doğamızın bütünlüğünü yoksuyor, bozuyor yahut parçalıyorsa kederleniriz çünkü bu etkiler bizi daha edilgin hale getirir. Spinoza'nın bu bakışının yaşamda karşılığı vardır.

Keder bizi edilginleştirip istemimizi azalttığından eylem ve etkinliklerimiz de azalır. Sevinçse bizi etkinleştirip istemimizi artırdığından eylem ve etkinliklerimiz de artar. Bu bağlamda eğer bir yaşamalanında eylem ve etkinliklerde artış varsa, sözgelimi, sanat etkinlikleri artmışsa orada sevinç yaygındır denebilir. Sanatı özellikle örnek verdim çünkü insanın ihtiyaçları içinde en kolay terk edilebilen ihtiyaç güzellik ihtiyacıdır. Dolayasıyla ne zaman insan edilginleşse sanattan çekiliverir.

Tarihsel dokunun eğilimlerine bu da eklenebilir. İnsanların eylem ve etkinliklerinin arttığı yerlerde sevinç artıyorsa, insanlar özsel olarak varlıklarını sürdürüp bütünlüklerini koruyor demektir. Bu da oralarda insan özgürlüğünün olanaklı olduğunu gösterir. Sözgelimi Amsterdam'daki sanat etkinliklerinin çokluğu gibi… İnsanlar edilginleşiyor, eylem ve etkinliklerden çekiliyorsa orada koşulların özgürlüğe elverişsiz olduğu belirlenebilir.

eğilimler

Tarihsel dokunun eğimleri tartışmasının sonunda diyebilirim ki tarihsel dokunun temel eğilimleri insan ihtiyaçlarının eğilimlerine göre biçimlenmiştir. Bunların ilki iktisadi eğilimdir, ikincisi toplumsal eğilim, üçüncüsü kültürel eğilim. Ancak siyasi eğilim bütün bu eğilimlerin bağlamı, bağı ve bireşimidir. Dolayısıyla tarihsel dokuda en çok siyasi eğilimin motifleri belirgin olarak görülmektedir. Bu nedenle birçok tarih kitabı siyasi eylem ve etkinlikleri konu edinir. Siyasetçiler de tarihi bu bakış açısıyla okur.

Ancak tarihsel doku bu genel eğilimler dışında, birçok eylem ve etkinlikten oluşmuştur. Tarihsel anlatı bu dokuyu anlamayı ve ifade etmeyi kendine sorun edinmedikçe, olanaklı bilgiye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Olası tarihsel bilgilerse bizi yanıltabilir ve hatta yıkıcı olabilir. Bu nedenle tarihsel olanı anlamaya çalışan önce tarihsel dokunun örüntüsünü kavramaya çalışmalıdır. Ancak böylece onu betimleyebilir ve herhangi bir olayı bu bağlamda anlamlaştırabilir.

Ne de olsa tarihsel doku bir örüntüdür ve her şey birbiriyle bağlantı içindedir. Dolayısıyla tarihsel olan hiçbir şey yalnız değildir, yalıtık değildir ve tek başına anlaşılamaz. Tarihsel dokunun örüntüsü içinde kavranabilir. Tarihsel eğilimler bize bir olayın tarihsel doku açısından bağlamını verir. İktisadi bağlamını, toplumsal bağlamını, kültürel ve siyasi bağlamını verir. Hatta cinsel bağlamını verir… Bu eğilimler az ya da çok her olaya içkindir, her olayla ilişkilidir. O halde tarihsel olanın olanaklı bilgisi ancak bu bağlamlarda sınanabilir.

tarihsel olanın bilimi, olasılıklar ve olanaklar

Türümüzün geçmişi, yerkürenin zamansallığında önemsizdir ama evrenin zamanıyla kıyaslanırsa hiçbir şeydir. Hatta yoktur denilebilir. Daha önce yaklaşık on beş milyar yıl civarında hesaplanan evrenin geçmişi, yeni yöntemlerle yapılan hesaplamalarda on dokuz milyar yıl gibi bir zamanla ifade edilmektedir. Yerküremizin yaşıysa yaklaşık dört buçuk milyar yıl civarındadır. Yeryüzündeki hayatın ortaya çıkışı üç buçuk milyar yıl öncesine taşınabilmektedir.

Şüphesiz ki bunlar değişebilir belirlemelerdir. Türümüz bir kara canlısı olduğundan, türümüzle ilgili özsel geçmişin kara hayatı olsa gerekir. Karalarda bitkilerin ortaya çıkışı dört yüz elli milyon yıl öncesine işaretlenmektedir. Türümüzün ait olduğu primatların kökeni ise altmış-altmış beş milyon yıl öncesine dayanmaktadır. Büyük insansı primatlarsa on

beş ya da yirmi milyon yıl kadar öncesiyle imlenmektedir. Türümüzün atalarının ortaya çıkışıysa iki buçuk milyon yıl öncesi olarak gösterilmektedir.

Elbette bu tarih, günümüz insan türünün değil, bütün insan türlerinin ortaya çıkışı olarak değerlendirilmelidir. Simge kullanan insan diye de nitelenen türümüzün ortaya çıkışıysa iki yüz bin yıla yahut biraz daha eskiye kadar götürülebilmektedir. Evrenin on dokuz milyar yıllık geçmişinde iki yüz bin yılın lafı mı olur? Olmaz! Her milyar yılı bir santim ölçeğine indirip bir çizgi çekilse, iki yüz bin yıl çizginin sonuna gelen kalemin ucunda belli belirsiz bir yere denk gelecektir. Ama olsun, türümüz için büyük zamandır ve hala tam olarak bu iki yüz bin yıl aydınlatılamamıştır. Ortaya atılan teoriler, sonuçtan neden üretmeye yöneldiği için olanı değil, olabilirliği dillendirmektedir. Tarihsel olanla ilgili kalıntıların ötesi karanlıktır. Tarihsel olansa bulanık…

Demek ki tarihsel olanın büyük bir bölümü aydınlanmamıştır. Ne olup olmadığıyla ilgili bulgularımız yoktur; sadece zihnimizde türümüzle ilgili bilgilere dayanan kurgular vardır. Zaman zaman özellikle mağaralardaki buluntulardan bu karanlık döneme ait ipuçları ortaya çıkmaktadır. Kimi kurgular bu bulgularla desteklenmekte, kimileri de çökmektedir.

Batılı tarih araştırmacıları bu zorluğu görmüş olmalılar ki tarihsel olanı ikiye ayırırlar; yazı öncesi ve yazı sonrası. Tarih bilgisini de bu ölçüye göre ayırmışlardır. Yazıdan öncesine tarih öncesi, yazıdan sonrasına da tarihi dönem denmiştir. Yazının tarihsel olan hakkında güvenli bir kaynak olduğu

varsayımına dayanan bu ayrım tartışılmaksızın sürüp gitmiştir. Tarih araştırmacıları da tarih öncesini daha çok kazıbilimcilere bırakmıştır. Onların verileri üzerine teoriler üretmeyi uygun bulmuşlardır.

Tarihsel olanla ilgili bilgilerimiz, yazı öncesi için kazıbilimcilerin bulgularıyla sınırlıdır da diyebiliriz. Ancak kazıbilimcilerin yazı öncesini çalıştıklarını söylemek doğru değildir. Onlar kazıp çıkaracakları her ören yeri yahut mezarla ilgilenirler. Yazı sonrası da kazıbilimin alanıdır ve yazı sonrası birçok bulgu da onların çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu yüzden kazıbilimin ve tarihbilimin farkını belirlemek pek zordur. Belki kazıbilim, tarihbilimin uygulama halidir denilebilir.

Tarihbilimin oluşmasına yönelik yaklaşık altı yüz yıllık bir çaba vardır. Ancak bu çabanın baskın bir sonucu olduğu, tarihsel olanın olanaklı bilgisinin ölçütünü oluşturduğu söylenemez. Bunun kolay olmayacağı da ortadadır. Tarihsel olan en küçük otoriteden en büyüğüne kadar rahat bırakılmayacak kadar değerlidir. Hatta küçük topluluklar ve tekil insanlar için de bu böyledir. Dolayısıyla tarihsel olanın bilimi yani tarihbilim, insan doğası ve onun bir sonucu olan otoriteye rağmen var olmayı başarmalıdır.

tarihbilimin halleri

Bilim, *tekil şeylerin bilgisi ve bu bilgilerden genel geçer ilkelere ulaşma etkinliğidir.* Şüphesiz ki bu etkinlik koşulludur. Bu koşulların başında hangi tekil şeylere yöneldiğinin belirlenmesi gerekir çünkü her şeyi inceleyen bilim olamaz,

bu saçma olur. Sözgelimi yıldızbilim, yıldızların dizilişine göre insanların kişiliği ve yazgılarını inceler. Adında bilim olmasına karşın inceleme alanıyla vardığı ilkelere yönelik yöntemle ilgili kuşkular gerekçesiyle bilimden çok falcılığa yakın görülür. Yıldızların dizilişiyle insan davranışları arasındaki neden-sonuç ilişkisi apaçık kurulamaz.

Bu yüzden bir etkinliğin bilim olması için, ortak özselliğe sahip varoluşsal bir alanın belirlenmesi ve bu alana uygun yöntemler oluşturulması öncelikli bir durumdur. Belirlenen varoluş alanına uygun yöntemler ve bu yöntemlerle elde edilen ilkeler olmalı ki bu bilime güven duyulabilsin. Varoluşun birçok hali, tavrı ve durumu vardır. Bunlar diğer hal, tavır ve durumlardan ayrı özellikler barındırır. Bu yüzden bir alanı merak edenler, o alanın özelliklerine uyarlı yöntemler bulmak zorundadır. Bu yöntemlerle elde edilen sonuçlar da varoluşun özelliklerine uyarlı olmalıdır.

Bu bağlamda tarihbilim eğer yetkinleşecekse, tarihsel olanın sınırlarını belirlemeli ve bu sınırlar içindeki tekilliklerden genel geçer ilkelere varmalıdır. Bunun için tarihsel olanın doğasına uygun yöntemler kullanılmalıdır. Tarihsel olanın doğası nicel olmaktan daha çok nitelikseldir. Dolayısıyla tarihsel olan ölçülebilen hallerden değildir. Bir savaşın ölçülebilen yanlarının, örneğin savaşa katılan insanların, savaşta ölen insanların sayısını bilmek, araç ve gereci bilmek ne savaşı anlamamızı sağlar ne de savaşın niteliğini duyurur. Söz konusu savaş hakkında bilgimize boyut kazandırır o kadar.

Oysa böyle niceliksel şeylerle ilgilenen bilimler de vardır. Nesnelerin birbiriyle ilişkisini inceleyen bir bilim için bu

ayrıntılar pek önemli olacaktır çünkü yöneldikleri varlığın doğası nicelikseldir. Bu nedenle ölçmeyi önceleyip matematiği kullanırlar. Schrödinger'in kedisinde olduğu gibi aykırı durumlar olsa da nesnelerin birbirleriyle ilişkisinde bunlar görmezlikten gelinecek azlıklardır.

Tarihbilimin alanıysa niteliksel alandır, burada asıl olan bu ölçülemeyen durumlardır. Görmezlikten gelinemeyecek kadar baskındırlar ve aslında tam da nitelikleri görmek hatta anlamak gerekir. Tarihbilimin yöneldiği alanda tekil şeylerin tekrarları yoktur; hepsi biriciktir, yani tarihsel alan biricikler alanıdır. Bu sadece tarihbilim için geçerli değildir, diğer nitelik bilimleri için de geçerlidir. Sözgelimi bir nitelik bilimi olan estetik, sanat eserine yöneldiğinde o sanat eseri tekil değil, biriciktir. Aynısı yoktur, muadili yoktur; tekrarı yoktur ve deneye kapalıdır.

Varlığın niteliksel durumları özsel olarak değişimi önceleyen durumlardır. Değişimler özel uzay/zaman dokusuna bağlı olduğundan, değişimlerin ilkelerine ulaşılsa bile bu değişimlerin aynısı tekrarlanamaz. Matematiksel soyutlamalar yapılamaz ve nitelik bilimlerinde matematik bir dil olarak kullanılmaz. Bunun yerine tarihbilimin istatistik kullanması kaçınılmazdır. İstatistik baskın eğilimleri ortaya çıkarır. Genel eğilimi belirler. İstatistik verileriyle ilkelere ulaşılabilir. Elbette yasalara ulaşılamaz ama zaten nitelik bilimlerinin yasaya ulaşması pek zor bir beklentidir.

Eski düşünürlerin birçoğu nitelik bilimlerini bilimden saymamaktadır, özellikle tarihin, yani geçmişin bilgisinin

bilimsellik taşımayacağına yönelik bir tavır içindedirler. Sözgelimi, antik Yunan'da, tekrarlanmayan ve değişim içeren insan etkinliklerinin bilimi olamayacağına yönelik tavırda olduğu gibi. Üstelik aynı dönemde şeylerin çoğulluk ve değişkenlik içerdiğine yönelik tartışma sürerken… Şeylerin çoğul ve değişken olduğu halde incelenebilir kabul edilmesi ama tarihsel olan incelenemez kabul edilmesi apaçık bir çelişkidir.

Bu çelişkiyi, zihnin odaklanma ile ilgili hiyerarşi sorunu olarak değerlendiriyorum. Başka bir deyişle, aklın odaklanmadan kaynaklanan körlüğü olarak kavramlaştırıyorum. Akıl körlüğü, zihnin önceliğinin, geri kalanı karartmasına bağlı doğal bir körlüktür. Gözümüz de ancak böyle görüp verileri zihnimize aktarabilir. Gözümüzün alacağı her şeyi görmek hiçbir şey görmemeye denktir. Bu yüzden varlığın doğasına odaklanmış antik düşünürlerin, tarihsel olana kör kalmış olmaları doğaldır.

Bugün parçacık fiziği söz konusu olduğunda, bir şeyin aynı anda farklı yerde olabileceğini söylemeyi uygun bulduğumuza göre ve bu alandaki etkinliği bilim kabul ettiğimize göre, artık bu körlüğü aşabilecek durumdayız. Parçacık fiziği ne kadar bilimse tarih de o kadar bilimdir. Zaten parçacık fiziği, açıklamalarında matematikten çok istatistiği kullanmaktadır. Demek ki istatiksel açıklamalar da güvenlidir. O halde türümüz, her şeyin değiştiğini kabul edip varlığın tekil hallerinin bilgisine ulaşmaya yahut bu tekil hallerden değişimin ilkelerine varmaya yönelik çabalarla yetinmelidir. Ulaşılan ilkeler arasındaki fark, yöneldikleri

gerçeğin koşullarıyla belirlenir. Birinin daha değerli birinin daha değersiz olduğunu savunmak da yine zihnin her şeyi yetki sınıflandırmasıyla anlamaya yönelik doğasıyla ilintili bir eksiklik olarak bağışlanabilir…

Tartışmayı fazla uzatmadan diyebilirim ki tarihsel olanın bilimi olur ve zaten vardır. Zorluk tanımla ilgilidir; başka bir deyişle, bilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgilidir. Bilimleri, konu edindikleri varlığın durumuna göre sınıflandırma yaptığımızda sorun kalmayacak, birbirleriyle kıyaslamalarla kafamız karışmayacaktır. Tarihbilim diğer bilimler gibi onurlu bir etkinlik olarak varlığını sürdürecektir.

Tarihbilimin bir nitelik bilimi olduğu kabullenilip yöntem ve ilkeleri nitelik bilimlerin doğasına uygun biçimde belirlenirse sorun kalmayacaktır. Tarihbilim, insanla ilgili geçmişi kendine araştırma alanı seçmiştir. O halde yöntemini insanla ilgili geçmişin doğasına uyarlı belirlemelidir. İlkelerini de bu yöntemle yaptığı araştırmalar sonucunda dillendirmelidir.

Tarihbilimle ilgili zorluk, her şeyin bilineceğine yönelik önyargılardan kaynaklanmaktadır. Aydınlanma çağının akla tutkuyla bağlanmasında olduğu gibi, her şeyi bileceğimizi varsayarsak zihnimiz bulanacaktır. Ne de olsa tarihsel olanın salt bilgisine ulaşılamayacağı ortadadır. Bu durumda tarihbilimden söz etmek saçmalık olacaktır.

Ancak her şeyi bilemeyeceğimiz konusundaki tutkumuz çoktan boynunu bükmüştür. Türümüz, birikimleriyle neyi bilip bilemeyeceğimiz konusunda daha duyarlıdır. Artık

neyi bilip neyi bilemeyeceğimizin farkındayız. Bilmenin kendisi bile yetinmeyi bilmelidir. İnsanın kendisini ve aklını tabulaştırmasından kurtulma vakti gelmiştir. Neyi bilip bilemeyeceğimizi bilmek artık gerçek erdemdir. Nasıl bilip bilemeyeceğimizi bilmekse bilim.

Bu bağlamda diyebilirim ki insanla ilgili geçmişin, türümüzün bilme koşullarına uyarlı yanlarını inceleyebilir ve anlayabiliriz. Bu, insanın kendini anlaması için de vazgeçilmez bir deneyimdir. Eski düşünürlerin dediği gibi, nedenini bilmediğimiz bir şeyi zaten bilemeyiz. İnsan söz konusu olduğunda, nedenlerin kaynağı tarihseldir. O halde kendimizle ilgili şeyleri bilmenin yolu da tarihseldir.

Neyin koşullara uygun olduğunu, neyin uygun olmadığını bilmek koşulların bilgisini gerektirir ve belki de bu yüzden nitelik bilgisi koşulların bilgisidir diyebilirim. Tarihbilim de tarihsel olanın koşullarını araştıran bilimdir. Eğer tarihsel olanın koşulları göz önüne alınmazsa ve sadece kendi içinde tutarlı anlatımlara kulak kabartılırsa; mitler de antik uzay astronot kuramı da dinlerin tarih kuramı da kolaylıkla sahici olarak kabullenilebilir. Dahası, Hegel'in tarih kavrayışı en göz kamaştırıcı gerçeklik olarak değerlendirilir. Peki bunların hangisi insanla ilgili geçmişin doğasına uyarlıdır? Bu sorunun yanıtı, ancak anlatıların koşullarla ilişkisinden çıkarılabilir.

Anlatıların güvenirliği, koşullara uygun olup olmadığına göre sınanabilir. Akıl bu sınamayı başarabilir. Yani bir şeyin kavramı, ne kadar o şeyin doğasına uygunsa o kadar güvenilirdir. Kavramın kavram olarak zihnimizin doğasına uyarlı olduğu

açıktır. Dolayısıyla sorun, içerik sorunudur; içeriğin temsil ettiği gerçeklikle bağı sorunudur.

tarihbilimde özne

Tarihsel olan için iki tür koşuldan söz edilebilir: İnsan eylem ve etkinliklerin edimselleşmiş birikimi ve bu birikimi kavramlaştıran zihnin doğası. İnsan eylem ve etkinliklerinin öznesi şüphesiz ki insandır. Her eylem ve etkinliği bir insan, bir kurum, bir topluluk yahut tümel olarak insanlık gerçekleştirir. Her eylem ve etkinlik bir niyeti temsil eder. Varlığa yahut tarihsel dokuya etki eden eylem ve etkinliklerin öznesini belirlemek zor değildir. Her eylemin bir öznesi vardır; bu, dil için bile geçerlidir. Zorluk, özneyi fark etmeyle ilgili duyarlılık yoksunluğudur.

Zaten insan eylerken etkindir. İnsanı etkileyen doğal hallerdeyse edilgindir ve nesneler özneleşir. Pompei örneğini ele alırsak; olan bitenin öznesi insan değil Vezüv yanardağıdır. Bu bağlamda diyebiliriz ki nesne özneleşmiştir. Burada etkileyen değil, etkilenen olduğundan insan da nesneleşmiştir. Pompei de tarihsel olanın bir parçasıdır. Bir kent yıkılmış, kentliler hayatını kaybetmiştir. Yaşamalanındaki bir kentin yıkılması bütün yaşamalanını ve otoriteyi etkiler. Yani Pompei, tarihsel olandır.

Doğal olan, başka türlü söylersek, doğanın yasalarına göre olan nesnelerin ilişkisinde, doğal yasalarla açıklanan neden-sonuç ilişkisi geçerlidir. Ama tarihsel olandaysa ereksel neden önceliklidir. Bu nedenle doğal olanda özne aramaya gerek

yoktur ama tarihsel olanda öncelikle özne aranır. Tarihsel olanda ister doğrudan insan ve insan toplulukları isterse nesnelerin özneleşmiş hali olsun, hep bir özne aranır.

Tarihsel olanda özne önemlidir çünkü olan, olmasını isteyenle koşullanmıştır. Yani öznenin eylemi, varlığı öznenin isteğine göre dönüştürmüş yahut etkilemiştir. Elbette nesnelerin özneleşmiş hali için bunu söylemiyorum çünkü nesnelerin zihni yoktur ve özel bir niyete sahip olamazlar. "*Şu kenti yakıp da şöyle bir seyredeyim,"* diyen bir yanardağdan söz etmek ya şaka ya da edebiyat olur.

Öte yandan, öznenin bir olaydaki etkisi nedenden çok sebep olarak dillendirilir. Neden, koşulların etki ve biçimlendirmelerine verilen addır; oysa sebep, erek bakımından olay ya da olguya katılan etkidir. Yani ereksel nedendir. Her tekil şey kendinden sonrasındaki tekil yahut tikellikleri koşullandırır. Bunu varoluşuyla yapar ve bu apaçık belirlenebilir. Çığ düşer ve sözgelimi bir köy yok olabilir. Çığın olma koşulları ve köyün yok oluşuna etkisi kolaylıkla anlaşılıp anlatılabilir. Ancak ereksel olan eylemde apaçık kendini ortaya koymaz, daha çok sonuçta fark edilebilir.

Tarihsel olan, insan eylem ve etkinlikleriyle olan diye belirlendiğinde nedenden çok sebebin öne çıkması doğaldır çünkü niyeti olan bir özne eylemde bulunmaktadır ve varlığı ya da tarihsel dokuyu ereğine yönelik dönüştürmek istemektedir. Bu isteği belirlemek, değişimleri anlamanın temel koşulu olacaktır. Zaten tarihsel olanda doğası gereği ereksel neden, yani erek bakımından olaya ya da olguya katılan nedenler baskındır.

Tarihsel özne, tarihsel olan açısından bakıldığında hem özne hem de nesnedir. Eyleyen ve etkileyen insan, sadece kendi dışındaki doğayı değil, diğer insanları da etkilemekte; hatta başkalarının etkisi altında nesneleşmektedir. Dolayısıyla tarihsel özne asla salt özne değildir. Bu bakımdan tarihsel özneyi belirlemek, tarihsel olanın bilimi açısından başat önem taşır çünkü tarihsel birikimi kavramlaştırıp ilkelere ulaştırmaya çalışan özne, yer yer tarihsel olanın nesnesi haline gelebilmektedir.

Üstelik insan zihninin koşulları ortak olduğundan; özne olsun, nesne olsun ya da tarihsel birikimi kavrama taşımaya çalışan tarihçi olsun herkes bu ortak bilinç koşullarına sahiptir ve tarihsel olana yönelen zihnin koşulları yöneldiği alandan kendini arındıramaz. Bu da zihnimizi varlığın, varoluş ve hallerin başka durumlarına karşın tarihsel olan karşısında edilgin kılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında bir nitelik bilimi olan estetikte zihin daha etkindir. Hatta tarihbilime göre olanaklı bilgiye daha yakındır çünkü estetik nesne olaydan daha donuktur, nesnelliğe daha uygundur. Sanat eseri anlaşılmayı bekleyen birçokluktur elbette… İçinde ritim vardır. İçinde zamansallığı tutar, ta ki bir zihin onu fark edene kadar. Dolayısıyla insan sanat eseri karşısında edilgin değildir. Tersine; etkindir, ona katılır, onu anlamlaştırır.

Oysa olaylar insan etkileşimidir, insanla şekillenir. Olayı anlamaya yönelen de insandır, dolayısıyla insan karşısında nesne karşısında olduğu kadar etkin olamaz. İnsan kendi

benzerinin başına gelenler karşısında kayıtsız da kalamaz. Empati yeteneği olaylara bakışını eğer büker. Bu nedenle tarihsel olan karşısında etkin olmak güçleşir.

Öte yandan her şeyde bir özne arayışı da zihnimizin temel meraklarından biridir. Hatta özne netleşmediğinde genellemeler özneleştirilir. Sözgelimi Fransız Devrimi, yer yer bir özne olarak kabullenilip dillendirilebilir. Tarihsel metinlerde sıkça, *"Fransız Devrimi'nin etkisiyle…"* diye cümleler kurulur. Bu yüzden tarihsel öznenin belirlenmesi, tarihsel olanın olanaklı bilgisinin bilime dönüşmesi yolculuğunda en kritik uğraktır diyebilirim.

Elbette tarihsel özne, tarihsel olanın koşulları içinde anlaşılabilir. Bu yüzden, tarihsel olanın koşullarına yönelik bir tasarım gerekli olabilir. Böyle bir tasarım yapmadan insan eylem ve etkinlikleri çokluğunun altından kalkılamaz, bu yığın kavramlaştırılamaz veya anlaşılamaz. Elbette söz konusu tasarım benzerlikler üzerine kurulacaktır. Doğal olarak da farklılıkları göz ardı edecektir.

Bilimsel çalışma, sonuçları açısından bakıldığında zaten daha çok sınıflama ve kavramlaştırma işidir. Bu bağlamda tarihbilim de tarihsel olanın koşullarına uyarlı kavramlaştırma ve sınıflama yapmalıdır, yapmıştır, yapacaktır… Tarihsel tasarımlar bu sınıflamalara ve kavramlara dayanmalıdır. Böylece güvenilir olabilir yahut söylediğimiz biçimiyle olanaklı bilgiye dönüşebilir.

tarihbilimin yöntemi

Peki tarihbilim olanaklı bilgiyi nasıl üretebilir? Biricik olandan genele yönelerek bu yapılabilir mi? Ya da genelden biricik olana yönelerek? Her ikisi de tarihsel olanın doğasına uygundur. Biricikten genele yönelmek, biriciklerdeki benzerliği ortaya çıkarmayı gerektirir. Herhangi bir tarihsel olay ya da olgunun bir biricik yanı vardır, bir de diğer olay ya da olgularla ortaklığı... Tarihbilim işte bu ortaklığı araştırabilir ve biriciklerden genele ilkeler ortaya çıkarabilir.

Bu ilkeler sayesinde karşısına çıkan yeni olay ve olgularda ortak olanı bulmayı önceleyebilir. Elbette bunun için varılan ilkelere uygun bir tasarı yerinde olacaktır. Bu tasarı sayesinde tarihsel dokunun zihinsel bir karşılığı oluşturulabilir. Böylece yeni karşılaşılan olay yahut olgular bu tasarı açısından değerlendirilebilir ve tarihsel dokunun örüntüsü içinde anlaşılabilir.

Tarihsel olana yönelik böyle bir tasarıyla zihnimizin bütünsellik arzusu karşılanmış olur. Ancak olasılıkçı bakış, salt bir tarih tasarımının olanaklı olmadığına işaret eder. Tarihin anlaşılması için birçok farklı ve olanaklı olduğu sınanmış tarih tasarımı kullanılabilir, kullanılmalıdır. Bazı olayları veya olguları bir tasarı daha iyi açıklarken, bazılarını diğerleri açıklayabilir. Gökbilimin teoriler üzerine kurulması gibi, tarihbilim de tasarılar üzerine kurulabilir.

Türümüz toplumsaldır ve ne oluyorsa toplum içinde olur. Bu yüzden tarihbilim şanslıdır çünkü toplumu inceleyen

ayrıca bir bilim vardır. Tarihbilim; toplumbilim bulgularını, kavramlarını ve yöntemlerini kullanabilir. Onunla ilkeleri paylaşabilir. Elbette toplumlar türdeş değildir. Yine de benzer koşullarda benzer davranışları gösteren farklı toplumsal birikimler vardır. Bazı düşünürler bu nedenle tarihle toplum bilimi ayrılmaz olarak görmüşlerdir. Örneğin İbn-i Haldun, her iki bilimin de kurucusu sayılır.

Tarihbilimle toplumbilim arasında elbette bir ayrım vardır, yoksa tek bir bilimsel etkinlik olurlardı. Toplumbilim özel olarak toplumların doğasını konu edinmiştir. Tarihbilimse insanla ilgili geçmişle ilgilenir. Ama toplumsallığın burada başat bir zemin olduğu da ortadadır. İnsan toplum içinde etkindir, toplum içinde eyler. Toplum içinde edilgindir ve insanın eylem ve etkinliği dendiğinde toplum da denmiş olur. Bu yüzden tarihbilimin toplumbilim kadar olmasa da toplumların doğasına yönelmesi kaçınılmazdır.

İnsanla ilgili geçmiş incelendiğinde, uzay/zaman bağlamındaki farklarını bir kenara bırakırsak, toplumların iki farklı yapıya dönüştüğü görülebilir. Toplumların bir durul halleri vardır, bir de karışık halleri. Durul toplumlar, üretimlerini ve çevrede üretilenlerini biriktirip merkezileştirme olanağına sahiptir; bu toplumlar uygarlık kurar. Sözgelimi, Çin uygarlığı… Uygarlık mayası olan durul toplumlarda toplumsallık güçlüdür. Toplumun iç dinamikleri baskındır ve dönüşümün kaynağı çoğunlukla dışsal değil, içseldir; yani iç devinimlerdir. Tarihbilim için bu genel ilke, birçok olay ve olgunun açıklanması için olanak sunar.

Ama tarihbilim daha çok karışık toplumlardaki olay ve olgulara ilgi gösterir. Karışık toplumlar dinamiktir ve açık toplumlardır. Toplumsal dönüşümün kaynağı içsel değil, daha çok dışsaldır. Toplumsal ilişkiler bir merkezde toplanmamıştır. Bu toplumların dönüşümü durul toplumlara göre daha fazladır ve rastlantıya daha açıktırlar. Anlaşılıp kavramlaştırılması daha zor olan bu toplumlarda genel geçer ilkelere varılması da güçtür. Ancak dinamik olmaları ilgi çekicidir. Tarihbilim bu tür toplumlarda toplumbilimden farklı olarak kalıcı olanı değil, dönüşümü önceleyip incelemektedir. Günümüzün Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi…

Elbette zamanın da bir eğilimi vardır; bu, doğal koşulların sonucu olarak da böyledir. *"Entropi"* açısından da böyledir ve elbette insan zihninin doğası açısından da böyledir. Moda buna örnek gösterilebilir. Zihnimiz yeni olana ilgi gösterir ve yükselen bazı değerler bu nedenle bir süre sonra terk edilir. Önünde sonunda her şey düzensizliğe doğru aktığından zaman içinde insan türünün önemli gördüğü, ilgi gösterdiği yahut yücelttiği şeylerin bir süre sonra bozulacağı da açıktır. İşte tam da bu duruma zamanın eğimi diyebiliriz. Zamanın eğimi, ortak zamanda olan her tarihsel olgu yahut olayı etkileyecektir. Dolayısıyla tarihsel olanın doğasını anlamak, zamanın eğimini anlamayı da gerektirmektedir çünkü tarihsel olanın zamansallık koşulu her şeye içkindir.

Tarihbilim, zamansallığın bilimidir. İnsanla ilgili değişimlerin eğilimini, bu eğilimlerin doğasını ve ilkelerini araştırmalı, ortaya çıkarmalıdır. Zaman ve zamansallık oldukça görecelidir ancak zaman yoksanamaz. Bir başka deyişle, art-arda geliş

yoksanamaz. Art-arda gelişin doğası, önceki ve sonraki arasındaki özsel ilişkidir. Kim zamandan söz ediyorsa bu ilişkiden de söz ediyordur; bir başka deyişle, neden-sonuç ilişkisinden de söz ediyordur. Bu bağlamda tarihbilim, nedenler bilimidir diyebiliriz. Zaten bir şeyin nedeni bilinmiyorsa o şey bilinmiyordur. O halde tarihbilim, insanla ilgili şeyleri bilmenin kaçınılmaz sonucudur.

Tarihbilim yöntem olarak tümdengelimi de tümevarımı da kullanır. İnsanla ilgili bugüne kadar yaşanmış ne varsa bunları yapılmış birer deney olarak görüp eğilimleri ortaya çıkarmak, tümevarımı gerektirir. Ancak ortaya çıkarılan eğilimler ilkelere dönüşünce, bundan sonraki anlama çalışmalarına ışık tutarlar ve tümdengelim kaçınılmaz olur. Sözgelimi; olayları inceleyen bir tarihçi, devletlerin yükseliş dönemlerinde her olay ve olgunun olumlu bir eğilim taşıdığı ve nesnelliğe yakın olduğunu, öte yandan çöküş dönemlerinde her şeyin olumsuz bir eğilim taşıdığı ve öznelliğe yakın olduğunu ortaya çıkarıp ilkeleştirirken bunu yapmaktadır. Önce ömrünü tamamlamış bütün devletleri karşılaştırır, bir devletteki eğilimin diğerlerinde de baskın olduğunu fark eder. Sonra da bunun bütün devletler için bir ilke olduğunu belirler. Daha sonra yapılacak çalışmalarda, olay ya da olgular devletlerin hangi döneminde gerçekleşmiş olduklarına göre daha kolay anlaşılabilirler.

Tarihbilim kurulana kadar da bu tür belirlemeler yapılmıştır. Örneğin İbn-i Haldun devletlerin aşamalarından söz etmiş, her aşamanın özelliklerini sıralamıştır. Daha önce söylediğimiz gibi *"kocamışlık"* aşamasında insanların kilo aldığından söz

etmiştir. Bu elbette kişisel araştırma ve gözleme dayanan bir belirlemedir. Ama İbn-i Haldun'un ulaşamayacağı olanak ve bilgilere sahip olan şimdiki tarihçilerin bunları kolaylıkla test edebileceği de ortadadır.

Eğer insanla ilgili geçmiş, bilimsel bir bakış açısıyla incelenmiyorsa elimizde nasıl bir güvenilir bilgi olabilir? Sözgelimi, Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerleri anlatmasını güvenilir bulabilir miyiz? Haksızlık olmasın, bu bütün gezginler için geçerlidir. Evliya Çelebi de her gezgin gibi kendi zihin koşullarına dayanan bir görüye sahiptir. Zihin koşullarına göre anlamaya, kavramaya ve sınıflamaya çalışmaktadır. Kendince öncelikleri vardır, beklentileri vardır. Bunlar tanıklıklarını eğer, büker. Seyahatnamesini inceleyip olan biteni onun dediği gibi anlayan yahut kavramlaştıran biri ne yapmış olur? Türkçede çok sevilen bir deyimle söylersek, Evliya Çelebi'nin yalancısı olur. Yani dedikodu yapmış olur. Bu nedenle tarihe tanıklığı abartmamak gerekir.

Her tarihsel metin, gezginlerin masum gezi notları gibi de değildir. Vaka-i Nevisler gibi olay ve olguları kasten değiştiren, yok sayan yahut abartıp yüceltenler düşünüldüğünde tarihbilimin neden çok gerekli ve değerli olduğu anlaşılır. Zamanında Balkan göçmeni bir arkadaşım, Sırpların tarih anlatımında Osmanlıların yaptığı zalimliklerden söz etmişti. Aynı dönem için Osmanlı kaynaklarında da benzer betimlerin olduğunu söyleyince şaşırmıştı. Oysa şaşırmamak gerekir. İnsanla ilgili geçmişe bilimsel yöntemlerle yaklaşmadığımızda, aynı olaya yönelik birbirinden tamamen farklı, hatta yaşanandan tamamen farklı anlatıların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Tarihbilim işte bu denli elzem, bu denli gereklidir. Bugün tarihbilim pek çok ülkede gündemdedir ama hala yerleşik bir etkinlik değildir. Henüz evrensel yöntemlere sahip değildir, evrensel ilkelere de sahip değildir. Birçok ülkede insanla ilgili geçmişe bilimsel yöntemlerle yaklaşımla ilgili en küçük bir birikim bile yoktur. Bu açıdan diyebilirim ki tarihbilim daha yeni oluşmaktadır. Üstelik türümüzün yok olacağına yönelik kehanetlerin dolaştığı bir zamanda…

Örgübilinçlerin bir zaman sonra türümüzün yok olmasına neden olacağı söylenmektedir. Bu durumda insanla ilgili geçmiş; tamamlanmış, bitmiş bir süreç bile olabilir. Örgübilinçler belki türümüze yönelik bilimsel çalışmalar yapacaklardır. Böyle bir çalışmanın daha nesnel olacağı ve daha güvenilir bilgi üreteceği kesindir. İnsanın bir tür olarak kendi geçmişine yönelik bilimsel bir birikim oluşturmamış olması ne kadar da acı verici bir durumdur. Hatta benim burada varsaydığım gibi örgübilinçlerin bizim etkilediğimiz yahut etkilendiğimiz şeylerin birikimine daha nesnel yaklaşabileceği savı bile can acıtıcıdır ama saçma değildir.

Bu yüzden diyebilirim ki tür olarak kendimize sahip çıkmalıyız. Türümüzün etkilendiği yahut etkilediği şeylere bilimsel bir yolla yaklaşıp güvenli bilgi elde etmeliyiz. Bu, türümüzün kendini tanımasını ve anlamasını sağlayacaktır. Böylece kendini anlamış bir tür olarak yok olmaya direnebilecektir. Türümüzün bunu başarıp başaramayacağını bilmiyorum, o kadar yaşamayacağım ortada… Ama tarihbilimin önünde bir olanak olduğunu görüyorum.

Tarihbilimin önündeki en büyük engel otoritelerdir. Bu yüzden tarihbilim, bilimden daha çok kişisel çabalara ya da sivil girişimlere kalmıştır. Sermayenin küreselleştiği, internet aracılığıyla yeryüzünün bir ortak pazara döndüğü, ortak değiş tokuş araçlarının kabullenilmeye başladığı bu çağda bir dünya devleti kurulsa bile yine de tarihbilim sivil çabalara ihtiyaç duyacaktır. Hatta o zaman kişisel çaba daha çok belirleyici olacaktır çünkü her eylem ve etkinlik tek bir otoriteye bağlı hale gelecek, özgürlük alanları daralacaktır.

tarihbilimin ilkeleri

Bugüne kadar, tarihbilim için kişisel çabalarla bir birikim oluşturulduğu ortadadır. Hatta diyebilirim ki bazı ilkeler genel kabul görmeye çoktan başladı. Sözgelimi, antik dönemden beri genel bir ilke olarak görülen *"Her şey değişir."* ilkesi... Belki bu ilkenin ortaya çıkışında bir tarihçiden çok felsefecinin çabası vardır ama yine de tarihbilimin temel ilkesi olarak görülmektedir. Her şey değişir ilkesi bizim kültürde olumlu algılanır. Ancak her şeyin değişmesi bir anlamda entropiyi de imler. Her şey değişir ilkesinin içinde her şey bozulur belirlemesi de vardır. Tarihbilim tam da bu değişimin eğilimleri peşindedir diyebilirim.

Bir başka ilke; *"Her şey biriciktir."* İlkesidir. Bu ilke de genel kabul görmüş ilkelerdendir. Her olayın veya her olgunun biricik olduğu, tekrarlanmaz olduğunu duyurur bize... Yanılgıyla tarihin tekrarlardan oluştuğuna yönelik zihinsel bir düğüm yaygın olsa da yetkin zihinler için bu biriciklik ve

tekrarlanmazlık apaçık bir durumdur. İnsanla ilgili geçmişteki herhangi bir olay yinelenemez. Herhangi bir olgu başka bir olguyla ikame edilemez. İşte bu ilke bu duyarlılığı taşır zihinlere… Tarihbilimi ağırbaşlı yapan ilke budur.

Her şey değişir ve biriciktir ilkeleri tarihbilimin önünde bir engel gibi görülebilirler. Oysa durum böyle değildir. Her şey değişir ama değişimin eğilimleri vardır. Her şey biriciktir ama olaylar ve olgular tamamen apayrı yapılar değildirler. Olaylar ve olgular hem oluşları hem olma halleri hem de etkileri bakımından birbirlerine benzerler. Bu da demektir ki ortak eğilimleri vardır. Bu yüzden İbn-i Haldun, *"Benzer nedenler benzer sonuçlar doğurur."* diyecektir. Hatta gelecek geçmişe benzer hem de suyun suyan benzemesi kadar diyecektir…

Tarihbilimin dayandığı temel işte bu belirlemedir. Kimi zaman tarihbilimin *geçmişin ışığında bugünü, bugünün ışığında geçmişi aydınlatan* bilim olarak değerlendirilebilmesini sağlayan da budur. Şüphesiz ki insan insana benzer, insan gereksinimleri de birbirine benzer, eylem ve etkinlikleri de… Sonuç olarak insanın etkilediği şeylerde benzerlik kaçınılmazdır. Elbette etkilendiği şeylerde de benzerlik vardır çünkü etkilenen benzerdir.

Bu benzerlikten yola çıkarak Carr, yukarıda dillendirdiğimiz, *"Dönemler çökerken her şey öznel ve olumsuz, dönemler yükselirken her şey nesnel ve olumlu bir eğilim taşır."* ilkesini savunmuştur. Özellikle siyasi tarih için ufuk açan, insanın siyasi eylem ve etkinliklerini anlamamızı sağlayan bu ilke tarihbilime olan güveni artıran ilkelerdendir. Devletlerin

kuruluş döneminde kargaşanın neden daha az olduğunu, çöküş dönemlerinde her şeyin neden kişilere bağlı olduğunu ve daha birçok şeyi anlamamıza olanak verir.

Bir başka ilke; olay ve olguların uzay bağlamıdır. Yan-yana gelen şeyler birbirini etkiler. Her şey çevresindekilere göre şekillenir. Bu bağlamda, *"Her olay, olduğu yerin izini taşır."* denebilir. Bu iz; olayın biricikliğini, başka olay ve olgulara benzerliğini anlamamızı kolaylaştırır. Kalıbı benzer olan olay ve olgular birbirine benzeyecektir. Bu nedenle insanlara, *"Nerelisin?"* diye sorulur. Böyle sorulur çünkü sorduğumuz kişiyi anlaya ve tanımaya çalışmak, öncelikle onun çevresel koşullarını anlamamızı gerektirir.

Her varoluş gibi tarihsel olan da uzay/zaman bileşimidir. Yani, yan-yana gelen şeyler aynı zamanda art-arda gelen şeylere bağımlıdır. Dolayısıyla çevremiz hem uzaysaldır hem zamansaldır. Bu da bizi bilindik bir ilkeye ulaştırır: *"Çağın genel özellikleri, o çağda yaşanan her olayda az ya da çok etkilidir."* Çağın eğilimi, her olay yahut olguda şu ya da bu biçimde bulunur. Çağın eğilimleri göze çarpmasa da özsel olarak her olay ve olguya katılırlar.

Tarihbilim bu ve benzeri ilkelerin yardımıyla insanla ilgili geçmişin bütünselliğine yönelik bir tasarı oluşturur. Olaylar ve olguları bu tasarı içinde anlamaya, anlamlaştırmaya çalışır. Deyim yerindeyse, bütün içinde parçacığın işlevini ortaya çıkarmayı amaçlar. Böylece olay yahut olgunun biricikliğinde savrulmaz. İnsanla ilgili geçmişe yönelik olası bilgi yerine olanaklı bilginin ölçüsü de tam olarak budur.

tarihbilimin araç ve gereçleri

Tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmak için, tarihsel olanın doğasına uygun ve tarihbilimin yöntemlerine uyarlı araç ve gereçlere ihtiyaç vardır. Araç dediğimde; *bir amaca yönelik ama amaçla özsel bir ilişkisi olmayan şeylerden* söz etmiş oluyorum. Örneğin kazma ve kürek, herhangi bir tarihsel buluntunun ortaya çıkarılması için araçtır ama tarihsel olanla özsel bir bağlantısı yoktur. Oysa bir kazı yerinde bulunan şeyleri anlamak için onlarla kıyaslanacak nesneler, söz gelimi sınıflandırılmış çanaklar ve çömlekler gereçtir çünkü tarihsel olanla özsel bir bağları vardır ve tarihsel olanı anlamamıza yardımcı olurlar.

Türümüzün tarihsel olana derin ilgisi, tarihsel olana yönelik birçok araç ve gerecin oluşmasını sağlamıştır. Bunlar o kadar çoktur ki, sözgelimi, bulunan Sümer tabletlerinin okunması bile yıllarca sürecek gibidir. Bu yüzden geleneksel

tarih araçlarının yerine yenilerinin konması gerekir. Sümer tabletlerini insanlar yerine örgübilinçler okuyabilir. Hatta bu verileri örgübilinçler işleyip geçmişi yeniden canlandıracak üç boyutlu tasarımlar oluşturabilir. Bu tasarımlar tarihbilimciler tarafından kontrol edilebilir, sınanabilir hatta yinelenebilir. Bu, harika bir olanaktır. Tarihbilimin onadığı bu tür üç boyutlu tasarımlar tarih öğretimi için de kullanılabilir.

estetik araçlar

Tarihsel romanlar ve filmler de tarihsel tasarımlar oluşturabilir. Ancak tarihsel romanlar, bir kişinin zihniyle koşullanmaktadır. Yazarın hayalleri, yazarın beklentileri, yazarın değerleri yahut yazarın tarihsel olan hakkındaki yetkinliği kadardır. Okuyucular da romanları kendi zihin koşullarına göre okuyacaklar, dolayısıyla tarihsel olanla ilgili çok öznel bir tasarım yaygınlaşacaktır. Üstelik roman estetik bir nesnedir; sadece bilince değil, bilinçaltına da seslenir. Dolayısıyla tarihsel roman, okuyucunun tarihsel olan kavrayışını ele geçirecektir. Bilinçaltına tutunmuş tarihsel yanılgıların tarihbilimin verileriyle ortadan kaldırılması pek kolay olmayacaktır.

Bu durum filmler için de geçerlidir hatta filmler daha etkilidir denebilir. Filmler birkaç kişinin işin içine karışmasıyla daha az özneldir de denebilir. Ama yine de özneldir çünkü birkaç kişi de inanca dönüşmüş tarihsel anlatının paydaşı olabilirler ve böylece tek bir zihin gibi davranabilirler. Öte yandan filmler bir yanıyla iktisadi koşullara bağlıdır, dolayısıyla parayı verenin görüsüyle de koşullanır. Bir yanıyla da otoriteye

rağmen film yapamazlar. Dolayasıyla tarihsel filmlerin tarihsel olanı çarpıtması kaçınılmazdır. Hollywood filmleri hakkındaki söylentiler gibi…

O halde denilebilir ki tarihsel olanın ortaya çıkmasından daha çok otoritelerin isteği, toplumların isteği yahut özel olarak yapanların istekleri öncelenmektedir; tarihsel olana yönelik olası bilgi üretebilirler ama asla olanaklı bilgi için yeterli değillerdir. Bu yüzden tarihbilim, tarihsel romanları ve filmleri tarihbilimin bir gereci olarak kullanamaz çünkü tarihbilim tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmayı önceler.

sanal araçlar

Örgübilinçlerin tasarımları bir yandan veri açısından oldukça yeterli olabilir, bir yandan da tarihbilimcilerin denetimine açık olabilir... Veriler kontrol edilebilir, tasarı kontrol edilip düzeltilebilir. Üstelik örgübilincin geçmişe yönelik bir niyet taşıması da beklenemez çünkü geçmişin bir parçası değildir, geçmişle özsel bir bağı yoktur, önyargısı da yoktur. Bu bağlamda örgübilinç, tarihbiliminin güvenli araçları arasında yerini alabilir, alacaktır da…

Benzer şekilde yeni olanaklar tarihsel olanın anlaşılmasına beklenmedik katkı sağlayacak gibidir. Sözgelimi Lidar teknolojisi aracılığıyla yeryüzünün katmanları, üzerindeki bitki örtüsünün yok sayılarak ayrıntılı haritalandırma yapılabilmekte, böylece ormanların altındaki kalıntılar tespit edilebilmektedir. Benzer şey belli düzeydeki denizler için de geçerlidir. Suyun altında olanlar hakkında eskiye oranla daha olanaklı bir görü oluşturulabilmektedir.

Elbette hem sular için hem toprak altının araştırılması için yeni araçlara ihtiyaç dinmeyecektir. Toprağın alt katmanlarının belli bir yerine kadar olup biten, artık toprak kazılmadan da anlaşılabilmektedir. Benzer şey suların altı için de geçerlidir. Lazer destekli üç boyutlu haritalandırmalarla mağaralar yahut tarihsel kalıntılar güvenilir bir biçimde sanal ortama aktarılmakta, burada yeniden kurgulanmakta ve tarihbilimin hizmetine sunulmaktadır.

Bütün bunların olmasını sağlayan bilgisayar, tarihbilimin en temel aracı haline gelmiştir. Bilgisayarda geçmişe yönelik üç boyutlu tasarımlar yapılabildiği gibi, internet üzerinden bütün açık arşivlere de ulaşmak mümkündür. Bilgisayar tarihbilimin hızla gelişmesinin zeminini oluşturmaktadır. Artık geleneksel araç ve gereçler önemini yitirmektedir. Arşivin tozlu kokusuna bulaşmadan tarihin anlaşılamayacağına yönelik önyargılar, yeni zamanlarda değersizleşmiştir. Tarihbilim hiç olmadığı kadar büyük bir olanağa sahiptir.

arkeogenetik

Genetik çalışmaların tarihbilim için araçsallaştırılmaya başlaması, gelecek geldikçe geçmişin daha çok aydınlanacağını gösteriyor. Arkeogenetik, buluntuların bize duyuramayacağı olanaklar sunmaktadır. Öyle ki bu çalışmalar, türümüzün başka bir yöntemle ulaşamayacağımız kökensel izlerini takip edebilir. Toplumların göçlerini ve birbirleriyle ilişkilerini ayrıntılandırabilir. Bir bulgunun hangi zamanda olduğu konusunda daha kesin bir ölçü sunabilir. Arkeogenetik çalışmalar belgenin, bulgunun yetersiz olduğu dönem ve alanlarda tarihbilim için harika bir olanak gibi görünmektedir.

Daha şimdiden bazı tarih anlatılarının yıkılmasına neden olacak bulgular ortaya çıkmaya başlamıştır. Sözgelimi Güney Amerika'daki buluntular üzerine yapılan araştırmalar, yerleşik tarih anlatılarını zorlamaktadır. Güney Amerika'daki uygarlıkların bazılarının Sümer ve Mısır uygarlığıyla çağdaş olma olasılığı arkeogenetik çalışmalarla tartışmaya açılmıştır. Yeni bulguların daha ne türden sarsıcı etkisi olacağını şimdiden bilmek olanaksızdır.

Arkeogenetiğin tarihbilim açısından umut verici çalışmaları yürek ferahlatsa da temkinli olmak gerektiğini de sezdirmektedir. Daha önce vurguladığımız üzere otoriteler tarihsel olandan elini çekmeyecektir, çekmezler de… Bu, otoriteleşmenin doğasına aykırı olur. Otoritelerin arkeogenetik çalışmaları kontrol etmek isteyecekleri, hatta kasıtlı olarak bulguları çarpıtabilecekleri yoksanamaz. Arkeogenetik çalışmalar laboratuvar gerektirmektedir. Dolayısıyla var olmak için otoritelerin iznine ihtiyaç duyarlar. Laboratuvar kurulması da iktisadi bir etkinliktir. Laboratuvarların kurulup sürdürülmesi için para gereklidir. Bu nedenle arkeogenetik çalışmalar, otoriteye rağmen devam edemez. Bu durum, arkeogenetik çalışmaların özerkliğine gölge düşürmekte, kuşkular uyandırmaktadır.

Ayrıca her yeni araç yahut gereç ortaya çıktığında, geçmişin yeni bir olası tasarısı da peşinden gelir. Çoğunlukla aceleci kurgulanan bu tarih tasarıları eksikliklerine rağmen tarihsel olanın olası bilgisini taşırlar. Ancak çarpıcı olmalarına karşın olanaklı bir tasarı olması kolay değildir. Kendi içindeki çelişkilerden arınması için zamana ihtiyacı vardır. İşte

bu nedenle de arkeogenetik bulgulara dayanan tarihsel anlatılara temkinli yaklaşmak gerekir.

Öte yandan, tarihbilim artık bütçe gerektiren ve kişisel hevesi aşan bir etkinlik olacaktır. Böyle olunca desteğe ve özerkliğe ihtiyacı vardır. İktisadi destek bir şekilde bulunsa bile özerklik hiç kolay olmayacaktır. Böylece tarihbilim çalışmaları hep ikilemli olacaktır. Özerk olup tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşma çabası ve otoritelerin beklentilerinin karşılanması... Üstelik bu ikilem sadece çalışmalarda değil, bulguların açıklanmasında da hep var olacaktır. Bu ikilemden kurtulmanın yolu olsa olsa tarihbilimcilerin dayanışmasıyla olur. O halde denebilir ki tarihbilim sivil bir hareketin sonucudur. Tarihsel olana yönelik sivil olmayan çalışmalar bilimsel olamaz.

definecilik

Tarihsel olana yönelik ilgi, tarihbilimsel nedenlerden yahut otoritelerin kendilerini meşrulaştırma çabalarından da aşkın bir haldedir. Özellikle geçmişe ait nesnelere sahip olma ve definecilik tutkusu beklenmedik tarihsel nesneler ortaya çıkarmaktadır. Geçmişe ait nesnelere sahip olmak isteyenler, geçmişe ait nesnelerin araştırılmasını güdülemekte, geçmişe ait bulgu ya da belgelere yönelik bir iş alanı üretmektedir. Özellikle Ortadoğu, tarihsel nesneler ticaretinin merkezi haline gelmiştir.

Tarihi eser dolandırıcılığını bir kenara bırakırsak, bu çabalar tarihbilim için birçok bulgu, belge ve gerecin ortaya çıkarılmasını sağladığı için önemsenmelidir. Definecilikle ilgili bir etik tartışma duymadım. Tarihbilimcilerin bir gün bu

tartışmayı yapacağından eminim. Bu beklentimin iki gerekçesi vardır; birincisi, tarihbilim bilim olacaksa kaçınılmaz olarak etik değerlere de sahip olacaktır. İkincisi de defineciliğin tarihsel olanın masumiyetine yönelik olan aç gözlülüğüdür.

Geçmişe ait nesne tutkusu sadece kişisel değildir. Otoriteler de bu tutkuya sahiptir. Müzecilik bu tutkunun sonucu ortaya çıkmıştır. Elbette müzelerin iktisadi bir yanı da vardır, özellikle turizm açısından bu böyledir ama bu tutkunun geçmişe yönelik derin ilgiyi bize gösterdiğini söyleyebilirim. Meşru olsun olmasın, her türlü çabayla ortaya çıkarılmış eserler gururla müzelerde sergilenmektedir. Açık artırmalarda satılmakta, koleksiyoncular göğüslerini gere gere bu açık artırmalara katılmaktadırlar. Bu derin ilgi, defineciliği de kışkırtmaktadır.

Defineciliğin tarihbilim için katkılarını görmezlikten gelemeyiz. Olmadık yerlerde ve katlanılmayacak çabalarla, üstelik yasak olması bakımından garip bir cesaretle sürdürülen definecilik, sonuçta birçok tarihsel nesnenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Hatta tarihsel olana yönelik yeni araçların oluşmasına da katkıda bulunmaktadır. Ancak sağladığı bu katkılara karşın, tarihbilim ve kazıbilim için definecilik tam bir beladır.

Definecinin amacı tarihsel olanı ortaya çıkarmak değildir; insanların değer verdikleri nesnelere sahip olmak, onlardan kazanç elde etmek ve özellikle altın bulmaktır. Bu bağlamda tarihsel olanın doğasıyla ilgilenmezler ve yaptıkları kazılar örenleri yahut buluntu yerlerini tahrip ederler. Unutmamak

gerekir ki geçmiş zamandan kalan buluntuların bulunma biçimleri de tarihsel olanın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Örenlerin konumları geçmişte yaşananlarla ilgili fikir vermektedir. Bir nesnenin zamanını belirlemek bazen yerbilimin verileriyle açıklanabilmektedir. Ancak definecilerin böyle bir kaygıları yoktur. Hatta altın bulamadıkları için öfkelerini kazı alanına yönlendirip, her şeyi kırıp harap edebilirler.

müze

Defineciler kadar kaba olmasa da müzelerin de tarihsel olanı bozan bir yanı vardır. Müzecilik, aykırı biçimde, tarihbilimin filizlendiği Avrupa'da güçlü bir eğilime dönüşmüştür. Her müze, kendini geliştirmek için tarih kaçakçılığını yüreklendirmiş, desteklemiş, hatta yardım etmiştir diyebiliriz. Tarihsel eserler bulundukları yerden gizlice kaçırılarak müzelere götürülmüştür.

Tarihbilim için bu çabalar, tarihsel olanın anlaşılması önündeki engellerden biridir çünkü tarih kaçakçısı, tarihe ne kadar masum bir ilgiye sahip olursa olsun, sonuçta iktisadi bir iş yapmaktadır. Dolayısıyla, ören yerlerine bakışı ticaridir. Öte yandan, yasal olmayan bir iş olması bakımından çıkarılma ve taşıma işlerine telaş bulaşmakta ve bu yüzden buluntuların tahrip olma olasılığı artmaktadır.

Elbette müzeler tarihsel nesnelerin korunmasını sağlamak bakımından bir işlev sahibidir ve elbette tarihbilimciler için müzeler harika olanaklardır. Bunda hiç şüphe yoktur ancak kaçakçılık nedeniyle aynı ören yerinden farklı müzelere

taşınmış olan nesnelerin bütünlüğün bozulması bakımından araştırmayı zorlaştıran bir yanı da vardır. Sözgelimi, Mısır uygarlığıyla ilgili buluntular birçok ülkenin müzesine serpilmiş durumdadır. Bazı eserler bir aradayken bir hikaye oluştururlar. Müzeler bu olanağı ortadan kaldırmıştır.

Salt geçmişin olanaklı bilgisine ulaşmak için geçmişe yönelen tarihbilimciler asla yalnız olmayacaklardır. Bu belirlemeyi elbette olumsuzlama için kullanıyorum. Hem çalışmalarının engelleri bakımından hem de olanaklı bilgiye yönelik baskılar bakımından… Ama öte yandan, yalnız kalmamalarının da olumlu bir yanı varır. Tarihbilim sadece tarihbilimcilerce yürütülse bu kadar araç gereç ortaya çıkarılamayabilir, tarihsel araştırmalar güdükleşebilirdi. Bir başka deyişle tarihbilim, kişilere ya da bazı akademi odalarına mahkum olabilirdi…

akademi

Yeri gelmişken, tarihbilimin araç ve gerecine yönelik akademilerin katkı ve engellerini de açıklamak isterim. Akademilerde tarih çalışmaları şüphesiz ki otoritelerden bağımsız süremez. Dolayısıyla tarihbilim çalışmaları daha baştan sıkıntılıdır. Ama daha da önemli sıkıntı, akademilerin kavramlarına aykırı biçimde geleneksel yapılara dönüşmeleridir. Evrensel olana yönelmiş zihinler garip bir biçimde geleneksel yapılar oluşturmuşlardır. Bu gelenekselliği hoca/asistan ilişkisi sürekli hale getirmiştir. Gelenek biçimselliği yüceltmekte, içeriği önemsizleştirmektedir. Tez kuralları, biçimselliğin yüzü gibidir. Oradan akademi hakkında her şey öğrenilebilir.

Bu, özellikle de tarihsel olanın araştırılmasında belirgindir. Araştırmacı araştırılan şeyden çok, biçimle boğuşup durmaktadır. Araştırmasını bitirip tezini yahut makalesini yazarken neyi ortaya çıkarıp neyi çıkarmadığını bilemeyecek hale gelir, yılar ve hevesini kaybeder. Akademi otoriteleri deyim yerindeyse araştırmacının özerk zihnini ortadan kaldırdıktan sonra onu kendi dünyalarına kabul ederler. Dolayısıyla özerkliğini ve hevesini kaybetmiş olan yeni akademisyen de bu halin sürmesi için çabalar durur. Bu yüzden tarihbilim akademilerde kök salamamaktadır.

Buna bir de referans fetişizmini eklemek gerekir. Tarih araştırmalarında tarihsel olanın anlaşılması önemli değildir. Önemli olan, daha önce putlaştırılmış metinlere bulguların bağlanmasıdır. Onun dediği gibi, burada geçtiği gibi, aynı eserde olduğu gibi türünden bir örüntüyle tarihsel olana yönelik kabul edilmiş öğretiyi olumlaması istenir. Bu yüzden akademideki tarih çalışmalarının gereçleri, akademinin ya da otoritenin olumladığı tarih anlayışına yönelik daha önceki görüyü aşamaz.

Buna bir de arşiv çalışmasını eklemeliyiz. Arşivdeki herhangi bir belgeye bağlantı kurmayan bir metin tez olarak kabul edilmemektedir. Mutlaka arşivin tozunun yutulması gerektiği savunulur. Şüphesiz ki arşiv belgeleri tarihsel olanın anlaşılmasına yönelik olarak bir görü oluşturur ama o sadece bir gereçtir. Asıl olan tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmaktır. Arşiv çalışması sadece bir uğraktır. Uğrak nasıl ülküleştirilebilir?

Yeri gelmişken, arşiv metinlerin okunması için öğrenilmesi gereken dillere de değinmek isterim. Akademiler tarihsel araştırmaların öncelikli aracını dil olarak belirlemiş gibidirler. Doktora öğrencilerini dil bilmeleri üzerinden kabul etmektedirler. Bazı ülkelerde yerel ve geçmiş diller öne çekilirken bazı ülkelerde buna bir de çağın genel geçer dilinin de bilinmesi eklenmektedir. Elbette farklı diller sayesinde araştırmacı daha çok bulguya ulaşabilir. Bu anlaşılabilir ama sözgelimi Türkiye'de İngilizce bilmeden tarihçi olunamamasının açıklanacak bir yanı yoktur. Tezlerin sunu bölümlerinin İngilizce yazılmasının da gerekçesi yoktur. Dil, içeriği taşıyan bir araçtır. Önemli olan, tarihsel olanın ne olup olmadığıdır. Onun ortaya çıkarılmasıdır.

gezginler

Elbette tarihsel olana yönelik metinler, önemli tarih gereçlerindendir. Hele geçmişte yazılmış olanlar; sözgelimi, seyahatnameler gibi… Seyahatnameler birçok açıdan değerlidir. Hatta başka gezginlerin metinleriyle karşılaştırma olanağı olduğunda daha da değerli olurlar. Kimi zaman aynı dönemde farklı gezginler aynı bölgeden geçebilmektedir. Sözgelimi, Evliya Çelebi ve Jean de Thévenot benzer yerleri betimlemişlerdir. Vakanüvislere göre daha güvenilir oldukları ortadadır. Herhangi bir otoriteyi olumlama zorunlulukları yoktur. Ancak yine de gezginlerin zihin koşulları, gördükleri ve anlattıklarını etkilemektedir. Tarihsel olanın anlaşılmasına katkıları olduğu gibi, tarihsel olanın bozulmasına da etki edebilirler. Bu bağlamda dikkatli olmak gerekir.

Günümüzde de gezginler, gezdikleri yerleri bu kez görsel tanıklıklarıyla anlatmaktadırlar. Geçmiş gezginlere göre daha güvenli bilgi ortaya koydukları söylenebilir. Ancak her yeniliğin olumlu yanı kadar olumsuz yanı da bulunmaktadır. Kadraja neyi alıp almayacağını gezginlerin zihni koşullandırmaktadır. Hangi açıdan çekim yapacaklarını da... Elbette neyi dışarda bırakıp neyi içeri alacaklarını da... Öte yandan, fotoğraflar ve videolar üzerinde oynanabilir. Bu nedenle tarihbilim için gezgin görselleri, gezgin metinlerinden daha büyük olanak olsa da daha çok dikkat edilmesi gereken araçlardır, diyebilirim.

dil ve yazı

Gezginler, vakanüvisteler, anılar, yazıtlar, arşivler ve geçmişle ilgili ne kadar belge varsa bunların hepsi belli simgelerle yazılmıştır. Yazılan alfabe günümüzde kullanılsın kullanılmasın, harf yahut hece simgeleri günümüzden başka imgelemler oluşturmuştur. O zaman ve o yerdeki insanın zihin koşullarıyla şimdi bu yazılara bakan insan zihninin koşulları aynı değildir.

Üstelik bu yazılar bir dilin yazılı halidir. Dil, ortak zihin ağıdır ve bu yüzden kullananların zihinsel koşullarına bağlıdır. O günün insan ve toplum zihninin koşullarına bağlıdır demek daha doğrudur. Aynı dil bugün kullanılsa bile asla aynı değildir. Aynı dili kullandığımız halde bundan otuz yıl önceki metinleri okumaktaki güçlüğümüzü anımsamamız yeterlidir.

Geçmişten kalan bu yazılar kaçınılmaz olarak bugünün dili ve alfabesine çevrilecektir. Bu da çevirenin zihinsel koşullarıyla bağlantılı bir sonuç doğuracaktır. Sözgelimi, arşivlerde sayısız

belge bulunmaktadır. Bu belgelerin tarihsel olanın anlaşılması için gereç olarak kullanılması pek doğrudur ancak çekinceyle… Arşivdeki her belge tarihsel olanın yazıya geçirilmiş hali değildir. Sözgelimi, vergi belgelerinde bile hatalar yapılmıştır. İnsan, doğası gereği hataya açıktır. Ancak bir de kasten var olanın yanlış yazılması gibi örneklere rastlanır ki bütün bunlar bize herhangi bir yazılı metne dikkatle yaklaşılması gerektiğini imler. Talat Paşa'ya atfedilen telgrafta olduğu gibi belge sahteciliğini saymıyorum bile…

Burada belgeleri yazan zihinlerin koşulları, onların dil kullanımı ve sözcük seçimlerinin de önemine dikkat çekmek isterim. Öncelikle, belge yazıcıları kendi zihin koşullarına göre bir belirleme ve dil kullanırlar. Bir başka açıdan; tarihte yaşanan önce dile, sonra yazıya geçirilir ve bunu kim yapıyorsa onun zihin koşulları anlatıyı eğip büker ve hatta sınırlar. Öte yandan, dil diridir ve sözcüklerin içerikleri de değişmektedir. O gün başka bir içerikle anlaşılan sözcük, başka bir zaman başka bir anlamı imler. Bu yüzden metni okuyanın yazanla aynı şeyi düşünmeleri pek zordur.

Fakülte eğitimim sırasında bir sınavda, yanılmıyorsam II.Bayezid döneminden kalma bir belgeyi bugünkü alfabeye çevirmemiz istenmişti. Ancak belgede geçen bir sözcük günümüzde kolay kolay ortalıkta dillendirilemeyecek argo bir sözcüktü. Dolayasıyla bir çoğumuz o sözcüğün yerini boş bırakıp sınavdan çıktık. Oysa o dönemde sözcük başka bir içeriğe sahipti ve devlet yazışmalarında kullanılıyordu.

Ayrıca dikkat etmemiz gereken bir başka şey de sözcüklerin çoklu anlamları olsa gerekir. Sözgelimi *"Yüz"* sözcüğünün

Türkçedeki anlamlarını düşündüğümüzde, arşiv çalışmalarının zorluğunu da anlamış oluruz. Birbiriyle ilişkisiz birçok anlamı imleyen bir sözcüğün çevirisinde hata yapmak pek olasıdır.

Zaten bir belgenin kendi başına tarihsel olanı açıklamaya gücü yoktur. Belgelerin diğer olanaklı tarih bilgileriyle test edilmesi, diğer güvenli bilgelerle ilişki içinde anlam kazanması gerekir. Böyle yapılmadıkça milyonlarca arşiv belgesinin bir anlamı kalmayacaktır. Yahut buluntuların ve ören yerlerinin... Tarihin bir dışsal araç gereçleri ve bir de içsel araç gereçleri vardır. İçsel araç gereçler tarihsel görüdür. Başka türlü söylersek, tarihbilimin ortaya çıkardığı ilkeler ve olanaklı tarih bilgisidir.

Demek ki tarihbilimin ilkeleri ve güvenli bilgisi, geçmişte olanın araştırılması için öncelikli gereçtir. Bu yüzden, eğitimli tarihçilerin tarih araştırması yapması gerekir. Tarihsel görüye sahip olacak biçimde eğitim alan biri; bulgulara, ören yerlerine veya arşiv belgelerine tarihbilimin ilkelerine ve tarihsel olanın güvenli bilgisine sahip olarak yaklaşacaktır. Tarihsel nesnelerin değerini anlayacak bir görü olmadığında tarihsel nesnelerin nasıl bozulup yok edildiğinin birçok tanıklığı ortadadır.

tarihsel görü

Tarihsel görü bağlamında şunu da belirtmek isterim; yaşanan çağın bütün bilgileri tarihçinin görüsünün bir parçasıdır, öyle olmalıdır ve zaten geçmiş ancak böyle açıklanabilir. Sözgelimi, son yüzyıl boyunca birçok bilim, zamanın göreliliği üzerine bulgular ortaya koymuştur. Geçmişle ilgilenen tarihbilimci bu tartışma ve bulgulardan uzak olamaz, tersine, tam da bu

tartışmaların içinde olmalıdır. Zamanın düz bir çizgi olmadığı ortaya çıktığında tarihsel görü, zamanın düz bir çizgi olduğu yanılsamasını sürdüremez; tarihsel nesneleri buna göre değerlendiremez veya tarihle ilgili ortaya koyduğu tasarıyı bu varsayıma dayandıramaz.

Artık tartışmadan kabul ediyoruz ki zaman düz bir çizgi içinde sürüp gitmemektedir. Yerçekiminin zamanı hızlandırdığı, yer yer zamanın gevşediği veya kırılmalar yaşanabileceği genel kabul görmüş belirlemelerdir. Geçmişin geleceği etkilediği gibi, uzay/zaman dokusu açısından geleceğin geçmişi etkilemesinden söz etme uğrağındayız.

Zaman yolculuğundan söz edilen bir çağda, geleneksel tarihsel araç ve gereçlerle sınırlı kalınamayacağı ortadadır. Böyle bir yolculuğun olanaksız olduğundan da söz edilebilir ama yine de bu durumu göz ardı edemeyiz. Uzay/zaman dokusu fiziğin ve başka bilimlerin olduğu kadar artık tarihin de konusudur, bundan kaçamayız. Bu konuyu çözmek adına gerekli olan birikime sahip olmak için çaba sarf etmeliyiz. Hatta rüyaların tarihsel bir araç olup olmadığı da bu tartışma bağlamındadır. Bruno, İbn-i Haldun ve birçok başka tarihsel kişiliğin rüyalarla ilişkisi bir kenara bırakılsa bile, rüyaların ortak bilinçaltının görüntüleri olduğu varsayımı geçmişle ilgilenenlerin gözden kaçıramayacağı bir ilgi oluşturmaktadır.

Gelecekte; ortak bilinçaltı yoluyla geçmişte yaşananlar, yaşayanların tanıklıklarıyla tasarlanıp üç boyutlu bir tasarım haline getirilebilir. Hatta sanal bir gerçeklik gibi sunulabilir ve sözgelimi Roma döneminde yaşamak isteyenler bu gerçekliğe avatarlarıyla katılıp bunu deneyimleyebilir. Bu, aynı zamanda

tarihbilim için de harika bir gereç olur. Belki zamanda geçmişe yolculuk olanaksızdır ama bu yolla tam da geçmişe, elbette geçmişin olanaklı haline, tanıklık edilmiş olunur.

Şüphesiz ki burada da geçmişin yeniden tasarlanması için araya birçok araç ve zihin girebilir ve çarpıtma yapılabilir, eksikler uyarsız tamamlanabilir. Bu kasten de yapılabilir, otoriteler ve insanın doğası buna uygundur. Ama belki örgübilinçler sırf tarihbilim için daha nesnel bir tasarım yapabilirler. Ne de olsa örgübilinçler geleceğin gerçekliği olacaklardır. Örgübilinçlerin katılmadığı bir şey kalmayacaktır.

Burada tarihbilim için güdük kalmış bir alana işaret etmek gerekir; cinsellik. İnsanla ilgili olup da tarihsel olmayan ne olabilir ki? Dolayısıyla cinsellik de tarihin alanıdır. Ancak insan, kültürel bir varlık olarak yaşadığı toplumun ya da çağın değerleriyle kuşatıldığından cinsellik konusunda çekingen davranması pek olasıdır. Özellikle yerleşik davranış kalıpları ve ahlak, tarihbilimi cinselliği nesnel bir bakışla ele alma konusunda zorlayabilmektedir.

Örgübilinçler insan olmadıklarından bu ruhsal duvarla sınırlı olmayacak ve geçmişte yaşananların içinde cinselliğin ayırıcı etkilerini belirleyebileceklerdir. Bugünün ve geleceğin tarihbilimcileri, kaçınılmaz olarak örgübilinçlerle çalışmalıdır. Böylece, geçmişin olanaklı bilgisine daha rahat ulaşabilirler. Konu cinsellik olsa bile…

Tarihbilim, sadece kendi çabalarıyla geçmişi aydınlatamaz; her aracı kullanmalıdır ve kullanacaktır. Tarihsel olanın

ortaya çıkmasını sağlayan her araç, tarihbilimin aracıdır. Toplumbilimin yahut davranış biliminin gereçleri tarihbilimin gereçleridir aynı zamanda. Sağlıkbilimin gereçleri de öyle... Geçmişte yaşanan salgınların anlaşılması başka nasıl olabilir ki? Benzer şekilde iklimbilimin gereçleri ve bulguları da tarihbilimin gereç ve bulgularıdır. Asur imparatorluğunun yıkılışının olanaklı bilgisine, iklimbilim ve yerbilimin ortak çalışmaları kullanılarak ulaşılabilmiştir.

Demek ki tarihbilim, araç gereç bakımından zengin bir bilimdir. Bu yanıyla işi kolaydır ama aynı zamanda zordur çünkü başka bilim ve disiplinlerin bilgi ve becerisine gereksinim duyar. Özerk olarak kendi araç ve gereçlerine sahip olamaz. Olsun, bu katlanılabilir bir zorluktur. Asıl olan tarihbilimin çekincelerinin farkına varması, olanakları tarihbilimsel görü ışığında değerlendirmesidir.

tarihsel özne ve tarihsel olanda öznenin belirlenimi

Tarihsel öznenin belirleniminin zorluğunu bilenlerdenim. Birkaç biyografi kitabı yazdım ve her seferinde öznenin ne olup olmadığını tartışmak zorunda kaldım. Emin olun, bu kişisel bir sorun değildir; tarihbilimsel bir sorundur. Elbette tarihsel olana gelişigüzel yaklaşan biri için böyle bir sorun yoktur: Napolyon Asya seferine çıkmıştır örneğin, Mustafa Kemal Cumhuriyeti kurmuştur yahut Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetmiştir. Yani her şey bireyler tarafından yapılmıştır. Ancak biliyoruz ki bu üç tarihsel kişilik de ne yaptılarsa yalnız başlarına yapmamışlardır. Üstelik bunları kafalarına öyle estiği için de yapmamışlardır.

Gerçi bazı düşünürler tarihin büyük adamların eseri olduğu savını sürdürmektedirler. Buna karşın başkalarıysa kişilerin etkisinin olmadığını savunmaktadırlar... Büyük adamlar fikrini savunanlar, koşulları görmezliğe eğilimlidirler. Koşulları

öne çekenlerse insanın seçme hakkının olmayacağını var saymaktadırlar. Onlara göre, insanlar içsel ve dışsal koşullar gereği ister ve eylemde bulunurlar. Eylem ve etkinliklerin merkezi kendileri değildir. Yapacaklarını yapmamazlık edemezler. Böyle bakınca insan özne değil, bir çeşit nesneye dönüşmektedir.

Bu iki uç belirleme de tarihsel özne hakkında bir açıklamadan daha çok yargılamaya denk düşer. Bu nedenle tarihsel öznenin ne olduğu, nasıl belirleneceği hala anlaşılmak istenmekte ve kavramlaştırılmayı beklemektedir. Şüphesiz ki tarihsel olan da herhangi bir olan gibi varlık içinde bir varoluş ve haldir, varlığın yasalarına tabidir. Her varoluşun ve her halin bir nedeni, yani öncül belirleyicileri vardır. Her şey kendinden önceki bu öncül koşullara bağlı oluşur. Sözgelimi, toprağa düşmüş bir tohumun filizlenmesi gibi... Toprak, nem, ısı, güneş ve tohumun olabilirliği filizlenmenin önkoşulları, bir başka deyişle, nedenleridir. Bütün çiftçiler bu nedenleri bilir ve bu yüzden ağaç ektiklerinde bunları bir araya getirmeye çalışırlar. Bu tıpkı iki hidrojen atomuyla bir oksijen atomunun yan-yana gelip suyu oluşturması gibidir...

neden halleri

Aristoteles gibi düşünürler her şeyde dört neden yani dört önkoşul görürler: Maddi neden, biçimsel neden, etken neden ve ereksel neden... Maddi neden; bir şeyin hangi maddeden, bir başka deyişle, varlığın hangi dokusundan oluşmasıyla ilgilidir. En çok verilen mezar taşı örneğinde olduğu gibi mermerse mermer, granitse granit... Biçimsel nedense

mermerden mezar taşı yapılabilme koşuludur. Mezar taşı sudan yapılmaz, suyun doğası mezar taşına uygun değildir; mezar taşı olarak biçimlendirilemez, biçimlenmez. Yani malzemenin, oluşacak şeyin biçimini almaya elverişli olması gerekir. Etken nedense taşın mezar taşı olarak yontulması işidir. Bunu birinin yapması gerekir, taş kendiliğinden mezar taşı biçimine gelmez. Son olarak ereksel neden de bunu gerçekleştirenin zihnindeki tasarıdır, olması istenen düşlem, yani hedeflenen mezar biçimidir.

Tarihsel olana bu sınıflamayla bakarsak, tarihsel olanın dokusu insandır. Dolayısıyla maddi neden, insan ve insan doğasıdır. İnsanın eyleme ve etkinlik biçimleri yahut etkilenme tavırları… Tarihsel olanda biçimsel nedene karşılık gelense, insan doğasına uygunluktur. İnsan doğasını aşan yahut insan doğasıyla uyuşmayan bir şey tarihsel olamaz. İnsan yıkıcıdır örneğin ve savaş insan doğasına uygun olduğuna göre, bir tarihsel olgu olan savaştan söz etmek tarihsel olan için olasıyken, sürekli barış insan doğasına uygun değildir. Sürekli barış hali tarihsellik açısından olanaklı değildir. Etken nedense; tarihsel olanın oluşmasını sağlayan neden, eylem ve etkinliklerdir. Sözgelimi, savaşın olmasını sağlayan askerler ve komutanlar etken nedendir. Ereksel nedense tarihsel olanı daha olmadan tasarlayan zihinlerdir. Eylem ve etkinliklere yön veren fikirlerdir. Yani savaşa karar veren ve onun nasıl olması gerektiğini tasarlayan zihnin etkisidir.

Peki bu önkoşulların içinde özne nereye denk gelmektedir? Her şey varlığın yasalarına göre neden-sonuç ilişkisi içinde bir oluş olduğuna göre, hangi nedenler bu akışın dışına

düşmektedir? Maddi neden zorunlu neden olduğuna göre seçmeye yahut isteme bağlı değildir. İnsan doğasının sınırları vardır, insan doğasının koşulları vardır ve bu koşulların doğal sonuçları olacaktır. Dolayısıyla öznelikle ilişkilendirilmesi olanaksızdır. Biçimsel nedense tarihsel olanın varoluş içinde olabilirliğiyle ilgilidir ve seçme yahut istemle ilişkili değildir. İnsanın olabilirliğiyle ilişkilidir. İnsan her şey olabilir. Bir insan bir şey olduysa, insanın doğasında o şey olma olanağı var demektir. Öreğin bir insan cinayet işliyorsa, her insan cinayet işleyebilir. Ama insanın kanadı yoktur, uçamaz ve insanın kanat sahibi olması bir seçenek olamaz.

Etken nedense yukarıdaki mezar taşı örneğindeki mezar taşı yontucusudur; o yontmazsa mezar taşı olmaz. Üstelik her mezar taşı yontucusu, taşı diğerlerinden farklı yontacaktır. Bu yüzden etken neden doğrudan özneliğe işaret eder. Ama ereksel neden kadar özneyle bağlantılı değildir. Ereksel neden, taşın zihinde tasarlanma işidir ve etken nedeni de koşullar. Tam da özne kavramına denk düşen neden ereksel nedendir denilebilir.

Elbette mezar taşı yontan adam da yonttuğu taş gibi varlık içinde bir varoluş, haller içinde bir haldir. Ne varlığın dışındadır ne varoluşların… Eylem ve etkinliklerini de hiçlik içinde gerçekleştirmez. Varlığın içinde bir varoluş ya da bir hal olarak varlığın hem yasalarına hem de koşullarına bağlıdır. Onun da varoluş nedenleri mezar taşının nedenleri gibi sınıflandırılabilir. Böyle bakıldığında mezar taşı yontan adam, varlık içinde bir hal olan canlılığın bir parçasıdır ve varlığının maddi nedeni canlılıktır. Biçimsel nedeniyse canlılığın varoluş içinde var olabileceği koşullardır.

Peki mezar yontucusunun etken nedeni nedir? İnsan doğasında mezar taşı yontma, insan olmanın doğrudan bir sonucu değilse de her insan mezar taşı yontucusu olabilir. O, insan olmanın içindeki bir olabilirliktir. Ama eğer mezar taşı yontucusunu biri oluşturmuş olsa orada özneden söz etmemiz gerekecekti. Dinler bu nedeni Tanrı olarak belirler ve yazgı diye dillendirirler. Belirlenimcilerse koşulların gereği olarak mezar yontucu olduğunu savunurlar. Rastlantıyı savunanlarsa bunun bir rastlantı olduğunu… Demek ki mezar yontuculuğunun etken nedenini sadece dinler öznellikle ilişkilendirmektedir. Peki mezar yontucusunun ereksel nedeni nedir? Onun mezar yontucusu olmasını ve mezar taşı yontmasını zihninde tasarlayan özne kimdir?

Bir şeyin olmasını sağlayan nedenler bu haliyle eksiktir çünkü hiçbir şey varlığın dışında ve diğer varoluşlardan yalıtık olamaz. Bu hem zamansal olarak hem uzaysal olarak böyledir. O halde hiçbir şey kendi başına değildir. Yani hiçbir mezar taşı yontucusu başka şeylerden arınık olarak mezar taşı yontamaz. Hatta bazen mezar taşı yontmayla ilişkisiz şeyler de yontunun içine girebilir. İşte burada, nedenlere "*rastlantısal neden*" diye bir ek yapmak gerekir.

Rastlantısal neden, bir şeyle özsel olarak bağı olmayan fakat o şeyin oluşuna katılan neden ya da nedenlerdir. Söz gelimi, mezar taşı yontucusunun taşı yontarken havanın aniden soğuması rastlantısal nedendir. Böylece mermer çekiç darbelerine farklı biçimde direnç gösterecek yahut kırılacaktır ya da örneğin yontucuya eşinin seslenmesi, dikkati dağılan yontucunun çekici tasarladığı hızla yahut yönde mermere

yöneltmesini engelleyebilir. Tasarlanandan farklı bir mezar taşı oraya çıkar, İşte bu da rastlantısal nedendir.

Bütün bunlar mezar taşının oluşmasıyla bir bağı olmayan şeylerdir ve başka süreçlerin mezar taşı yontmayla kesişmesiyle oluşa katılırlar; doğrudan neden olarak belirlenemez, hesaplanamazlar. Buna ileneksel neden de diyenler olmaktadır; yani öze bağlı olmayan, başka şeylere bağımlı neden… Böyle söylenmesi de kabul edilebilir ama rastlantı aslında farklı süreçlerin zamansal kesişmesinden doğar. Dolayısıyla rastlantısal neden demek, doğasına daha uygundur.

Sözgelimi, Mısırlılarla Hititlerin savaşmasının kendine özgü doğal nedenleri vardır ve böyle bir süreç başlamıştır. Ancak gök cisimlerinin birbirleriyle etkileşimi de kendi doğalarından kaynaklanan nedenlerle bir süreç içindedir. Genel olarak kabul gördüğü gibi, eğer güneş tutulması nedeniyle savaş sona ermişse güneş tutulması, Kadeş Antlaşması'nın rastlantısal nedenidir. Bu yok sayılırsa Kadeş Antlaşması'nın anlaşılamayacağı da ortadadır. Demek ki tarihsel olanda rastlantısal neden vardır ve tarihsel olanı anlamak isteyen, bu nedeni bulup çıkarmalıdır.

Peki mezar taşı örneğinde tarihsel olan nedir?

Mezar taşı mı, mezar yontucusu mu? Şüphesiz ki öncelikle mezar taşı, çünkü tarihsel olan, insanın eylem ve etkinlikleri yahut etkilenme hallerinden oluşmuş birikimdir. Mezar taşı da insan eylem ve etkinlikleri sonucu oluşmuştur, dolayısıyla

tarihsel olandır. Bir başka deyişle, tarihsel nesnedir. Tarihbilim açısından tarihsel olan daha çok olaylar ve olgular gibi görünmektedir, tarihsel nesneleri bu olay ve olguların anlaşılmasının aracı olarak belirlersek, mezar taşı tarihsel olanın gerecidir de diyebiliriz.

Özneyle ilişkilendirdiğimiz etken neden ve ereksel nedenden yola çıkarak özneyi anlayabiliriz. Etken neden, mezar taşı yontucusunun taştan mezar taşı çıkarmasıdır. Yani var olan koşulları değiştirmesidir. Ereksel nedense bunu zihninde tasarlamasıdır. Peki hangisi önceliklidir? Elbette ereksel neden önceliklidir çünkü zihinde tasarı olmayan bir şeye mermeri dönüştürme söz konusu olamaz. Neye dönüştüreceğini bilmeden enerji oraya odaklanamaz.

Mermer kendiliğinden mezar taşına dönüşemeyeceğine göre, mermerde mezar taşını bir zihin önce tasarlamalı, onun olabilirliğini ortaya koymalı ki mezar yontucusu bunun için harekete geçsin, çabalasın ve gerçekleştirsin. Neyi gerçekleştireceğini bilmeyen birinin çekiç vuruşları rastlantısal olarak mezar taşı yontabilir. Ancak bunca emeği gösterecek gerekçesi olmayan, ereği olmayan birinin taşa bunca çekiç vurması nasıl sağlanabilir? Demek ki düşünce, eylemden önce gelir.

O halde özneden söz eden, düşünceden söz ediyordur. Ereksel neden, düşünceden başka nedir? Düşünce zihnin ürünü olduğuna gör, ancak düşünen bir şey özne olabilir. Böyle bakıldığında tarihsel olanı en çok düşüncenin etkilediği, en büyük etkiyi düşünürlerin yaptığı da söylenebilir. Ancak

eyleme dönüşmemiş bir düşüncenin tarihsel olana etkisinden söz edilemez. Salt düşünce tarihsel değildir; eylemle ilişkilendiğinde tarihsel olur. Düşüncenin tarihe etkisine sınır koymak da zordur. Örneğin Karl Marx'ın öğretileri… Marksist öğreti kendinden sonra gelen her şeyi şöyle ya da böyle etkilemiştir. Bugün bile etkilemektedir… Karşıtlarının etkisi bile Marx'ın düşünce etkisi olarak kabul edilebilir.

öznelik halleri

Demek ki özneliğin iki hali vardır; düşünce hali ve eylem hali… Bu haller üzerinden özneyi kavramlaştırırsak, özne; *var olanı anlayan, onu değiştirmeyi tasarlayan ve bunu gerçekleştiren merkezi etkinliktir,* diyebiliriz. Özne var olanı anlayandır dediğimde; hem kendini kuşatan varlığı, varoluşları ve halleri anlayan demek istiyorum hem de bir varoluş biçimi olan *"kendini"* anlayan demek istiyorum. Kendinin ne olup olmadığının ayrımına varmayan, kendini diğer her şeyden ayrı bir merkezi etkinlik olarak görmeyen, kendi dışını değiştirmeyi nasıl tasarlayabilir? Demek ki özne, *"ben"* diyebilendir. Kendini başka şeylerden ayırt edebilendir. Başka şeyler üzerinde etki yapmayı tasarlamanın ön koşulu budur.

İnsan hem bir toplam hem de bir süreçtir demiştik. Toplamdır çünkü genetik olabilirliği, çevresiyle etkileşimden doğan birikimi ve zihniyle oluşmuş bir bütündür. Doğumla birlikte, olan biten ne varsa ona katılır. Acıları da ona katılır, sevinçleri de… Ailesi de ona katılır, arkadaşları da… Düşleri de ona katılır, rüyaları da… Korkuları da ona katılır, umutları da… Yani insan ilişki içinde bulunduğu her şeyin toplamıdır; yaşadığı yerin de

toplamıdır, iklimin de toplamıdır, zamanının da toplamıdır. Hiç kimse yaşadığı yerden ve zamandan arınık olamaz. Hatta diyebilirim ki yaşadığı yerin ve zamanın uzantısıdır. Bu toplam arttıkça insan değişir çünkü zihin her katılan şeyle birlikte yeniden oluşur ve başkalaşır.

İnsan bir toplam ve süreç olduğu için, *"ben"* dediğinde yahut başka bir deyişle kendini özne olarak gördüğünde, kendisi aslında salt kendisi değildir. Bu toplamın bir durumu ve bu sürecin bir uğrağıdır. Dolayısıyla salt özne olamaz, olsa olsa bağıl özne olabilir. Belirlenimcilerin Tanrı'yı bile bağıl özne gördüklerini anımsarsak, insanın salt özne olması zaten doğasına aykırıdır. Varlığın bir parçası, varoluşlardan bir varoluş, hallerden bir hal olan ve varlığın içindeki bir tavır ancak ilişki içinde var olabilir.

O halde tarihsel özne dediğimizde asla salt özneden söz edemeyiz. Buna karşın herhangi bir tarihsel olay yahut olgunun öznesinden söz etmekten de vazgeçemeyiz çünkü o şeyin olmasını zihninde tasarlamış veya gerçekleşmesine kişiliğiyle katkıda bulunmuş insanlar olmuştur. Onlar öyle düşündüğü için tarihsel olana etki etmişlerdir, başka türlü düşünseler tarihsel olan başkalaşırdı… Tarihsel olanı anlamak için bu etkiyi kavramak gerekir. Bu, aynı zamanda tarihsel olanı etkileyen öznenin sorumlu olduğunu da fark etmektir. Tarihsel kişilikler tarihsel olan şeylerin öznesi olmasalardı, yargılanmazlar yahut öldürülmezlerdi.

Yine de özneyi apaçık kavramak pek zordur. İnsan ilişkisel bir varlıktır, onu ilişkiler içinde anlamanın ve ilişkiler içinde

özneliğinin sınırlarını belirlemenin bir ölçüsü yoktur. Böyle bir ölçü oluşturulamaz da. Nihayet insanın kendini kavrayıp tanıması, kendini kendi olarak bilmesi ve eylemlerini kendinden kaynaklanarak yaptığına emin olması da bir yanılsamadır. İçsel bir yanılsamadır. Bir insan kendini fark ettiğinde, *"ben"* dediği şeyin nerede başlayıp nerede bittiği konusunda açık ve seçik bir fikri olduğu söylenebilir mi? Bir an için bunu söylese bile, oluş ve haller içindeki sürekli değişim düşünüldüğünde, bu sahici olamaz.

Bir ölçü olarak *"ben"* dediğimizde *"beden"* desek belki onu açık ve seçik kavrayabiliriz ama insan sadece uzayda kapladığı yerle açıklanamaz. İnsan bir zihin varlığıdır ve ben dediğinde zihin de bu kavramın içinde olacaktır. Üstelik bedenimiz sürekli başka doğaların etkisi altında olduğundan, Spinoza'nın deyişle başka doğalar tarafından kederle yahut sevinçle etkilendiğinden, bu duygulanımlar içinde durul bir beden kavrayışı da olanaksızdır. İnsan bir özne olarak kendini apaçık kavrayamazken, tarihsel olanın öznesinin açık ve seçik belirleneceğini düşünmek çok iddialıdır.

Özne ister kendini apaçık kavrasın ister kavramasın, tarihsel öznenin kendini ve çevresini anlayıp olasılıkları fark etmiş olması gerekir. Hem kendi eylem ve etkinliklerinin olasılıklarını fark etmiş olması gerekir hem de tarihsel dokunun koşullarını fark etmiş olması gerekir… Ancak bu farkındalıkla koşulları değiştirmeyi tasarlayabilir, bir başka deyişle; koşullardaki olasılıklar içinde, kendi eylem ve etkinlikleriyle neler yapabileceğini anlayabilir. Yani olanaklıyı bulabilir.

Bir tarihsel kişilik, koşulları değiştirmeyi tasarlayıp bunu gerçekleştirdiğinde var olan koşulları bozar ve başkalaştırır. Tarihsel olayların ve olguların doğaları gereği olan neden-sonuç dizgisi de değişir. Böylece özne tarihsel olana katılmış olur; sonraki olup bitende onun bu etkisi de sürüp gider… Bu yüzden tarihsel olanı anlamak için özneyi, öznenin etki gücünü anlamak elzemdir. Doğal dizgeyi kıran da durulluğu dirileştiren de bu etkidir. Tarihbilimin temel araştırması da bu etkiye odaklanmıştır.

Kapalı sistemlerde, sistemin dışından bir şey eklenmezse döngü devam edecektir. Zaten kapalı sistemlerdeki değişim, varlığın yasaları gereği düzenden düzensizliğe doğrudur. Açık olmadığı için başka nedenler dizgesinin çakışmaları da azdır, rastlantısal neden de önemsenecek düzeyde değildir. Ancak tarihsel doku kapalı bir sistem değildir; birçok etkiye açıktır. Yeryüzü koşulları, hava koşulları, zamanın eğimleri, evrensel koşullar gibi… Tarihsel doku bu çoklu etki altında çalkantılı bir ritme sahiptir. Açılma-büzülme, çoğalma-azalma gibi… Hiç durul değildir; dönemsel dinginlikleri saymazsak sürekli gerilimlidir.

Bu dirilik içinde özne, merkezi bir etkinliktir ama kendini merkez gören bir etkinliktir. Etkinliktir çünkü özne, varlığını etkisinde kavrayabilir. Etkisi olmazsa kendini bilmez, kendinden emin olmaz. Dolayısıyla etki, hem öznenin varlığının dışa yönelik belirlenimidir ve hem de içe yönelik bilgisidir. Kendini bilmeyen özne, kavramıyla çelişik olacağından, yoktur… Bir başka açıdan da eylem, öznenin dışsal doğalar üzerinde kendini tanıması, bilmesi, duyumsamasıdır. Bu nedenle

etkisiz özne var olamadığı gibi, etkinin bilinci olmazsa da var olamaz, denebilir.

Öznenin kendini bilmesi, kendini belirlemesi demektir. Her belirleme, belirlenenin dışında kalanları olumsuzlama olacağına göre, özne kendini bildiğinde kendini olumlamış ama ondan geri kalanları olumsuzlamış olur. O halde özne ne kadar etkin olursa o kadar kendini bilir, kendinde olur, kendini belirler ve yine o kadar kendini olumlar. Elbette kendi dışını da olumsuzlar. Demek ki özne ve eylem neredeyse bir ve aynı şeydir. Öyle ki öznenin kurulumu, eylemin gücüyle belirgindir.

Özneyi, eyleyen ve kendini bilen merkezi etkinlik gücü olarak belirlediğimizde gücün odaklanması için parçaların eşgüdümü gerekir. Bir diğer açıdan, bedenin bütün parçalarının merkezileşmesi gerekir. Bu odaklanmayı sağlayan, öznenin kendini bilmesidir. Eğer kendini belirlememiş olsa bu odaklamayı sağlayamazdı. O halde kendini bilmek aynı zamanda eylem ve etkinlikte bulunmaktır. Öznenin kendini belirlemesi, belirleyen bir özne olarak ötekilerden kendini ayırması ve ötekilerle ilişkisinde kendini bir merkezi etkinlik görmesi özne olmanın özüdür. Başka her şey, kendi evreninin merkezi olan özneye göre bir duruş sergiler ve anlam kazanır. Bu nedenle öznenin kendini bilmesi etkinlik ve eylemlerinin öncülü, hatta ön koşuludur denebilir.

Öznenin etkinliğinin eylemleri koşullandırmasından anladığım; kendini bilmeyen bir gücün, kendi doğasını ve başka doğaları değiştirme isteğinde bulunamayacağıdır çünkü eylem, öznenin dışındaki doğaların bir durumdan bir duruma,

bir halden bir hale geçişini içerir. Doğaların bir durumdan bir duruma geçişini sağlamak; dışsal doğaları kavramadan, dönüşümü tasarlamadan olanaksızdır. Tasarlamak ve belirlemek, sınıflaştırıp kavramayı zorunlu kıldığı için özne değerler bütünü olarak görülebilir. Zihin olarak da görülebilir çünkü zihin de değerler bütünüdür.

Her özne, evreninin merkezinde kendini buluyor ve her şey özneye göre bir duruş elde edip anlam kazanıyorsa; özne, kendini de kendi dışındaki doğaları da bir merkezi etkinlik olarak kendine göre düzenlemek ister. Kendi değerlerini evrenin değerleri ve sınıflaması haline getirmeye niyetlenir. Oysa özne, başka özneler ve başka doğalar tarafından kuşatılmıştır, bağımsız değildir. Varlığı başka doğalara ve başka öznelere bağlı bir merkezileşme olarak canı çektiği gibi eyleyemez, zaten canının çekmesi, kendi doğasının ve başka doğaların ilişkilenme istemidir. Böylece oluşturduğu değerler ve sınıflamalar da hem kendi doğasıyla hem başka doğalarla uyumlu olacaktır. Uyumlu olmaması güçsüzlük yaratacağından özneyi eylemden alıkoyacaktır. Oysa öznenin belirlenimi, eylem ve etkinliktir. Demek ki özne olmak, eylemini artıracak değerlere yakınlaşmayı gerektirir.

Eylem ve etkinliklerinin merkezi olan özne, zorunluluk gereği değişken bir haldir. Öte yandan, kendini kuşatan başka özne ve doğalara bağlı olsa da eylem ve etkinliğinin merkezi olarak kendini görecektir. Başka öznelerle ortak değer ve sınıflamalara sahip olsa da eylemek isteğinin merkezi kendisidir ve kendini değer ve sınıflamaların merkezi kabul edecektir. Bu değerleri ve sınıflamaları, hatta dışsal doğaları ve onların değerlerini,

bilincinin işlevi olan akılla kavrayacak ve buna güvenecektir. Zihnin koşullarına bağlı olan akıl, öznenin hem kendini hem de dışsal doğaları kavramasının tek yoludur. Dışsal olanın doğası akla uygun olmalıdır ki onları kavramak olası olsun. Bu açıdan bakıldığında akıl; sadece dışsal doğalarla öznenin ortaklığı değil, aynı zamanda özneler arası bir ortaklıktır da…

Bu tartışmadan şu çıkar ki özne, merkezi bir etkinliktir ve zorunlu olarak kendini bilir. Eylemin gücünün kaynağı bu merkezileşmedir ve doğasının bütün farklılıkları merkezileşebildiği için eyleyebilmektedir. Başka özne ve doğalarla kuşatılmış olsa da özne kendi zihninin merkezidir ve eylemde kendini bulur.

Tarihsel özne, kaçınılmaz olarak bir tarihsel tasarıma sahiptir. Bu tasarım ister var olan bir tasarımın benimsenmesiyle oluşsun isterse kendi zihin koşullarınca kurulmuş olsun, kaçınılmaz olarak bir tarih tasarımı taşır. Tarihsel tasarımı olmayan bir zihin yoktur. Eylem ve etkinliklere niyetlenmesinin, eylem ve etkinliklerde bulunmasının kaynağı da bu tarih tasarımıdır. Özne kendi koşullarını anlamadan eylemini anlamlaştıramaz. Dolayısıyla eyleme niyetlenmez. Tarihsel özne, tarihsel olanın ürünü olan özne, tarihsel olanı üretmeye böyle girişir.

tarihsel öznenin uğrakları

Tarihsel olan, öznenin eylem ve etkinlikleriyle oluşsa da özne de tarihsel olanın koşullarına göre belirlenir. Tarihsel olanın dokusu öznelik için olanaklar sağlayabilir de sağlamayabilir de… Tarihsel dokunun bazı halleri öznenin etkin olmasını

sağlarken bazı halleri edilgin olmasına neden olur. Demek ki tarihsel özne, tarihsel koşulların ürünüdür. O halde koşulları önceleyerek tarihsel öznenin halleri belirlenebilir.

Edilgin ve bağıl özne'lik, öznelliğin ilk uğrağıdır. Bu uğrakta insan, merkezinde kendini bulmadığı evreni bütünsel olarak kavrayamaz; sadece etkilendiğinin ve tepki verdiğinin ayrımına varır. Bir başka deyişle, eylem ve etkinliğin merkezi olduğunu duyumsayamaz. Dolayısıyla dışsalın gücüne boyun eğer. Kaçınılmaz olarak edilgindir. Tarihsel öznenin bu ilk hali, kan-bağına bağlı topluluklarda, özellikle kapalı iktisadi koşullara bağlıdır. Tersinden söylersek, edilgin yahut bağıl özne, kan-bağıyla bağlı topluluklar ve kapalı iktisadi koşulların ürünüdür.

Kapalı iktisadi koşullar genellikle toprağa dayalı olur. Kendi kendine yeten üretimiyle etkileşimden uzaktır. Kan-bağıyla birbirine bağlananlar, ortak üretip ortak tüketirler. Bu iktisadi ve toplumsal koşullar içinde insan, kan-bağına bağlı olduklarına yaşamsal bağlarla da bağlıdır. Sanki annesinin, ninesinin yahut dedesinin bir devamı gibidir. Onlardan kendini ayrı göremez, özerkliğini duyumsayamaz. Şüphesiz ki *"ben"* diye bir ayrımı vardır ve istemlerinin de farkındadır ama eylem ve etkinliklerini kendi istemiyle sürdüremez. Seçim yapamaz ve bu yüzden bağıl öznelik koşullarını aşamaz.

Edilgin ya da bağıl öznelik hali, kapalı veya örtük zihinlerin istemidir. Örtük ya da kapalı zihinler, doğaları gereği edilgindir çünkü çevrelerinde var olan anlatıları inanca dönüştürmüşlerdir. Yahut toplumlarında var olan inanca

katılmışlardır. Koşulları değiştirmek yerine onları korumayı öncelerler. Örtük yahut kapalı zihinlerde istem kaçınılmaz olarak edilgin ve çevresine bağıldır. Denebilir ki bir zihin kapalı yahut örtükse aynı zamanda edilgin ve bağıldır da...

Kan-bağına bağlı toplulukların ve kapalı ekonomilerin çözüldüğü endüstri iktisadi koşullarında durum değişir. İnsanlar kan-bağına bağlı olduklarıyla beraber üretip tüketmezler. Herkes kendisi üretir, kendisi tüketir. Nesnelerin biçimini değiştirdiği gibi içeriğini de değiştirecek düzenekleri kullanır. Böylece her insan, öncelikle üretim yaptığı araçlar yahut ürettiği şeyler karşısında kendini özne görmeye başlar. Kendi üretip tüketmesi nedeniyle kendini bütün olarak kavramaya, dışsal karşısında etkin olmaya başlar. Ne de olsa özne kendini eylem ve etkinliklerinde fark etmektedir.

Ancak insanın kendini apaçık bir özne olarak kavraması için bu koşullar yeterli değildir. Kan-bağı ortaklığında kendine yetecek kadar üretip tüketirken, endüstri ilişkilerinde ihtiyacı olan her şeyi üretemez. Tüketeceklerini başkalarının üretmesi gerekir. Bu nedenle, iş bölümü artıkça insan kendi ihtiyacından kat kat fazlasını üretmeye başlar ama bu çokluk onun ihtiyaçlarının hepsini karşılayamaz. Bu nedenle bu fazlalığı değiş tokuş nesnelerine çevirip başkalarının ürettikleriyle değiş tokuş yapması gerekir. Bu da bir çeşit bağımlılıktır. Edilgin ve bağıl özneliğin endüstri ilişkilerinde de sürebilmesinin nedeni budur.

Endüstri ilişkilerinde zihinler, var olanı koruma konusunda yetersiz kalırlar; yeni koşullara yönelik etki/algı artar ve yeni

bilgiler ortaya çıkar. Bu bilgi bombardımanıyla baş etmek zorlaşır. Öte yandan kapalı ve örtük zihinler çevrelerinde kendi anlatılarını onaylayanların azaldığını görür ve kan-bağıyla bağlı topluluklardaki kapalı iktisadi koşulları yaşarken inançlarının onanmasından kaynaklanan dinginliğini de kaybederler. Kapalı ya da örtük zihinler, bütünlüklerini korumakta zorlanırlar. Bu yüzden endüstri ilişkilerinde kapalı veya örtük zihinlerin toplumdaki baskınlığı azalır. Endüstri iktisadi ve toplumsal örgüsüne uygun olan açık zihinler daha çok yaygınlaşır.

Özerk ve etkin özne'lik uğrağı işte bu dönemin, yani endüstri iktisadi ve toplumsal örgüsünün ortaya çıktığı, toprağa dayalı iktisadın çözüldüğü dönemin ürünüdür ve ona uyarlıdır. Aynı dönemde insanın her şeyi bilebileceği ve aklın her şeye yetebileceğine yönelik fikirler yaygınlaşmış, hatta kimi zaman inanca dönüşmüştür. Aklın onama gücü nedeniyle iradenin kendisi olduğunu savunanlar ortaya çıkmıştır. Dönemin koşulları gibi, özerk ve etkin öznelik de yetkin bilinçler için uygundur. Dolayısıyla bu dönemde daha önceki dönemlere oranla daha çok yetkin bilinç ortaya çıkmıştır.

Gerek endüstri iktisadi ve onun toplumsal koşulları gerekse açık zihinlerin yaygınlığı, fikir ve nesne üretiminde patlama yaşanmasına neden olmuştur. Nesne üretimindeki artış hammadde ve pazar gereksinimi nedeniyle yerküredeki her yeri açık iktisadi koşullara zorlamıştır. Bunun sonucu olarak kapalı iktisatlar ve kapalı toplumlar çözülmeye başlamıştır. Dolayasıyla öznelik koşulları yeryüzünde yaygınlaşmıştır.

İnsan eylem ve etkinliklerindeki artışlar, kütlelerin uzay/zamanı bükmesi gibi tarihsel dokuyu bükmüştür. Böylece endüstri iktisadi ve toplumsal koşulların egemen olduğu Batı Avrupa'daki fikirler dünyanın her yerine ulaşmış ve oraları etkilemeye başlamıştır. Batı Avrupa'da yaşayan yetkin bilinçlerin anlatıları da ulaştıkları yerdeki bilinçlerce bütünsel olarak kabul edilmiş ve doğal olarak inanca dönüşmüştür. Marksizmin örneğinde olduğu gibi…

Batı Avrupa öyle büyük bir çekim oluşturmuştur ki bu durum, dünyanın geri kalanının bu coğrafyayla ilişki içinde olmasını sağlamıştır. Ancak bu ilişkide asimetrik ölçüde baskın olan Batı Avrupa'dır ve diğerleri ona nefret ve öykünme içeren karmaşık bir ilişki biçimiyle bağlanmışlardır. Orada olan her şey dünyanın her yerinde etkili olmaya başlamıştır. Yerelin gücü bu etkiyle baş etmekte zorlanmıştır.

Özerk ve etkin özneliğin arttığı bu dönemde akıl her şeyin ölçüsü ve çözümü olarak kutsanmıştır. Aklın egemen olduğu Batı Avrupa, birinci ve ardından ikinci dünya savaşında kendi kendini çökertince akla olan güven sarsılmıştır. Bu çöküntü ve ardından gelen zihinsel sarsıntılar, özerk ve etkin özneliği geriletmiştir. İnsanın kendi aklıyla her şeyi çözeceğine yönelik yüksek inanç dağılıp gitmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası yılgınlığa en iyi örnek çiçek çocuklardır…

Öte yandan, özerk ve etkin öznelerin eylemleri o kadar çoğalmıştır ki bu birikimi anlayıp işlemek bir insan zihninin ötesinde çokluğa erişmiştir. Böylece insanlar sadece ürettiklerine değil, aynı zamanda kendi eylem ve etkinliklerine

de yabancılaşmışlardır. Kendi birikimi karşısında özne edilgenleşmeye başlamış, kendi kendine yeterli olmamak da bu edilginliği artırmıştır. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için eskiden kan-bağıyla bağlı olduklarına gereksinim duyuyordu; oysa yeni koşullarda, ihtiyaçlarını karşılamak için neredeyse bütün insanlığa gereksinim duymak zorunda kalmıştır.

Tıpkı özerk ve etkin bilinçler gibi yetkin zihinler de giderek azalmaya başlamıştır. Büyük anlatılar yerine küçük eleştiri metinleri yaygınlaşmıştır. Postmodernizm denilen bir fikir rüzgarı bütün anlatıları çözmektedir. İktisadi küreselleşmenin desteğiyle büyük anlatı karşıtı fikirler dünyanın her yerine ulaşmıştır. Özerk ve etkin öznenin zihinsel bütünlüğünden kaynaklanan özerkliği de zarar görmüştür. Postmodernizm eski yapıları bozduğu gibi bütünlük arayışlarını zorlamaktadır. Bütünlük arayışı da yerelden küreselliğe yönelmeye başlamıştır.

Öte yandan endüstri iktisadi ve toplum örgüsü de değişmektedir. Sanal iktisadi koşullar ve sanal toplumsal ilişkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sanal iktisadın yaygınlaşması ikili koşullar üretmektedir. İnsanlar yaşadıkları geleneksel hayatın yanında sanal bir hayat daha yaşamaktadırlar. Geleneksel hayatın koşullarında edilgin olanlar, sanal alanda etkin olmaya başlamışlardır. Sanal iktisadi koşulların egemenliği arttıkça bu ikilem daha da derinleşecektir.

Böylece *kendine yabancılaşmış öznelik* ortaya çıkmaktadır. Kendine yabancılaşmış öznelik, edilginlikle etkenlik arasında salınan bir istemle belirgindir. Büyük anlatılar çökünce oluşan

dağınıklık zihni zorlamaktadır. O kadar çok bilgi oluşmuştur ki zihnimizin bunları bütünlük içinde kavraması güçtür. Bu da insanın eylem ve etkinliklerinin azalmasına neden olmaktadır.

İnsan giderek insansı dünyada edilgin hale gelmektedir. Küreselleşen dünyada bilgi de küreselleşmiştir, davranışlar da... Dolayısıyla insan, toplamı olduğu çevresinin dışında bir zihinsel birikime sahip olmuştur ve bu birikim de onun zihnine katılmıştır. Bu birikim eylem ve etkinliklerini değiştirdiği için insan; yaşadığı yakın çevreye, aileye, sınıfa yahut mahalleye yabancılaşmaya başlamıştır.

Öte yandan, sanal dünya her türlü eylem ve etkinliğe olanak sağlayan koşullar ürettiği için insan orada kendini serimleme olanağı bulmuştur. Kendi özselliğine uyarlı yeni bir çevre üretebilmiş, yaşadığı insansı çevreden bağımsızlaşabilmiştir. Sanal iktisat ve toplumsal doku geliştikçe, insansı dünyaya ihtiyaç azalacaktır. Sanal dünyada özne kendine yer açtıkça, insansı dünyadan çekilecektir.

Sanal dünyayla insansı dünya arasındaki ikilem giderek açılmaktadır. Böylece edilginlik/etkinlik salınımının yelpazesi de açılacaktır. Öznenin doğası etkin olmaktır. Zihnin doğası da bütünsel olmaktır. Geleneksel koşullarda edilgin olan özne, geleneksel koşullarda bütünlüğünü koruyamayan zihin, sanal dünyada bunu başaracağının ayrımına varmaktadır. Böylece insanlar geleneksel iktisadi ve toplumsal ilişkilerden kopmaya, zamanlarını daha çok sanal dünyada geçirmeye başlamışlardır. Bunun artarak devam edeceği açıktır.

Öte yandan sanal dünya henüz gelenekler üretmemiştir ve henüz otoriterleşmesini tamamlamamıştır. Otoriterleşmesini tamamlayıp hukukunu oluşturduktan sonra insanın sanal dünyadaki etkinliğinin de zorlaşacağı var sayılabilir. Üstelik sanal dünyanın içinde insanla birlikte örgübilinçlerin de özne olma olanağı vardır ki bu durumun geleceğini tartışmak için henüz erkendir. Ancak kendine yabancı özneliğin son uğrak olma olasılığını ihmal etmiyorum. Belki de yakın gelecek tarihsel olanın gerçek sonu olacaktır.

öznelik ve sanat

Koşullar açısından özneye bakarak özneliğin uğraklarını sınıflandırdığımızda, özneliğin uğraklarının eylem ve etkinliklerini de kolayca sınıflandırabiliriz. Bu bağlamda bir örnek üzerinden hareket etmek isterim. Tarihçilerin sıkça göz ardı ettikleri güzellik gereksinimine dayalı eylem ve etkinlikleri, yani sanat alanını önceleyeceğim.

Edilgin ve bağıl özne, doğası gereği güzellik karşısında edilgindir. Var olan ve diğer insanlar tarafından onanmış olan güzelliği ülküleştirmeye eğilimlidirler. Bu nedenle edilgin ve bağıl öznelliğin baskın olduğu toplumlarda sanat; mitler, masallar, destanlar, menkıbeler ve dinsel simgelerde kendini göstermektedir. Kapalı iktisadi koşulların etkisiyle buna zanaat da eklenir.

Zanaat, tekrarlanabilir bir etkinlik olması bakımından bağıllığa uygundur; üstelik kan-bağıyla bağlı olunanların onayını da içinde taşır. Zanaattaki güzellik aynı zamanda kendi kendine

yeten ekonomiler için pek uygundur. Nesneler hem güzellik gereksinimini karşılar hem de günlük gereksinimleri karşılar. Yer sergileri buna en iyi örnektir… Üstelik edilgin öznelliğin zemini olan kapalı zihinlerin bütünsellik arzusu da sürekli tekrarlarla karşılanmış olur. Tıpkı ölçülü söz kalıplarında olduğu gibi… Bu nedenle denilebilir ki edilgin ve bağıl öznelerin şiiri, ölçülü şiirdir.

Özerk ve etkin özne uğrağındaki sanatsal etkinlikler, insanın özerkliği ve özgünlüğüne yöneliktir; daha çok insanı konu alır. İçerik, daha çok insanın özerkliğinin serimlenmesine dayanır. Rönesans sanatı örneğinde olduğu gibi… Etkin özne güzellik gereksinimini, yaparak karşılamayı arzular. Bu nedenle özerk ve etkin öznelerin baskın olduğu toplumlarda sanat etkinlikleri başat etkinlikler haline gelir. İnsana ve akla olan inanç nedeniyle sanat anlayışı doğanın yarım bıraktığının insan tarafından tamamlanmasına bağlanmıştır. Doğayı kontrol edebileceğini düşünen özerk ve etkin öznenin, doğanın yarım bıraktıklarını tamamlamayı arzulaması beklenebilecek bir sonuçtur.

Özerk ve etkin özne, güzellik gereksinimini her alanda tatmin etmeye eğilimlidir ve sanatı yüceltmeyi yeğler. Bu nedenle birçok sanat dalı bu tür öznelerin yaygın olduğu yerlerde gelişir ve çoğalır. Hatta sanatı yüceltmeleri, sanatı kendi içinde amacı olan bir etkinlik olarak kavramalarına yol açar. Roman ve deneme gibi türler özerk ve etkin özneliğin yaygınlaştığı açık zihinler döneminde ortaya çıkmıştır. Teknikler gelişince buna fotoğraf ve sinema gibi yenileri eklenmiştir. Özerk ve etkin öznelik döneminin şiiri ölçüsüz ama bütünlüğü olan şiirdir.

Kendine yabancılaşmış özne'lik uğrağındaki sanatsal etkinlikse ikilemlidir. Geleneksel dünyadaki sanat etkinliklerinde azalma ve geleneksel sanata ilgisizlik ortaya çıkar. Buna karşın, kendine yabancılaşmış öznelik güzellik gereksinimini sanal dünyadaki etkinlikleriyle karşılamaya eğilimlidir. Bu nedenle sanal dünyada sanat üretimi çoğalır ve öncelenmeye başlar. Bunun böyle gidip gitmeyeceği belirsizdir. Ancak yetkin bilinçlerin azaldığı, bulanık bilinçlerin egemen olduğu kendine yabancılaşmış öznelik uğrağındaki güzellik, bütünsellikten uzaktır. Yabancılaşma, yalnızlık ve yılgınlığın görüntüleriyle sanat alanları da birbirine karışmaya başlar. Resim, sinema, şiir ve müziğin birlikte olduğu videolar sanatların birbirine karışma halini örnekleyebilir. Kendine yabancılaşmış öznelik şiiri, dağınık ve dizeye indirgenmiş şiirdir. Hatta daha çok çağrışımsal bir şeydir...

tarihsel olanın özne halleri

Tarihsel koşulların özne üzerindeki etkisinden sonra öznenin tarih üzerindeki etkisinin sınıflandırmasını da yapmak gerekir. Hatta bu geleneksel tarih etkinliklerinde daha önceliklidir. Ama bu çetrefilli bir sınıflama girişimidir çünkü tarihsel olanın öznesini arayan da bir öznedir. Her insan bir tarih çevresine doğar ve zihni duyduğu anlatılarla bulanıklaşır. Dolayısıyla tarihe bakarken arınık bir zihinle bakamaz, nihayet kendisi de tarihin ürünüdür. Çok kere geçmişe bakış, geçmişte bir olay veya olgunun öznesini aramaktan öte zaten zihinde var olan yargıları onaylatacak bir neden aramaya dönüşür. Bu eğilim daha çok, kapalı veya örtük zihinler için geçerlidir. Bulanık zihinler için de yer yer geçerli olduğunu söylemeden edemeyeceğim.

Daha önce söylediğimiz gibi, elbette tarihsel olan her neyse ona katılan öznelerin hepsinin bilinmesi olanaksızdır. Hatta bilinse bile dillendirilmesi olanaksızdır. Sorunun olayların anlaşılmasına yönelik tutumdan çok, olan bitenin anlatılmasıyla ilgili olduğu açıktır. Yine de tarihsel olanın anlaşılması için de eylem ve etkinliklerin öznesinin belirlenmesi gerekir. İster tarihsel olanın anlaşılması, ister tarihsel olanın anlatılması açısından bakalım, tarihsel öznenin sınıflandırılması kaçınılmazdır.

Peki bu sınıflandırma nasıl yapılacaktır? Nihayet insan, tarihin öznesi olduğu kadar nesnesidir de… O halde sınıflamayı yaparken öznenin aynı zamanda nesne halinin de bilinmesi gerekir. Hegel'in köle/efendi diyalektiği gibi bir kurguda bile efendi özne, köle nesneyken sonunda özgürlük köle yoluyla gerçekleşir ve köle özneleşip özgürlüğün yolunu açar.

Tarihsel olan bitenin öznesini sınıflandırmaya niyetlendiğimizde ilk göze çarpanlar, kişilikleriyle tarihe etki edenlerdir. Kişiliğiyle tarihe etki etmek için birinin birçok insanın eylem ve etkinlik gücünü kendinde toplaması gerekir. Onun tercihleri ve istekleri, herkesin tercihi ve istekleri olmalı ki bütün eylemler birleşip tarihsel dokuya etki edebilsin. Böyle bir olanağa ulaşmak kolay değildir.

Kurulu düzenlerde konumları gereği bazı insanlar, sözgelimi hükümdarlar, başbakanlar ve komutanlar, birçok insanın eylem ve etkinliğini kendi elinde tutar. Aldıkları kararlar onları eyleme taşıyabilir. Bu nedenle kişilikleriyle tarihsel dokuya etki edebilirler. Ancak bu etki, kurulu düzen tarafından

kuşatılmıştır ve konumları gereği etki edecekleri insanlarla sınırlıdır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi…

Oysa öncü olarak belirleyebileceğimiz bazı tarihsel özne halleri vardır ki onların eylemlerine sınırını belirleyemeyeceğim çoklukta insan katılabilir. Öncüler, kendilerine katılan bu sayısız insan gücüyle tarihsel dokuyu isteklerine göre eğip bükebilirler. Kimi zaman kahraman diye nitelendirilen öncüler, tarihteki en büyük etkiye sahip insanlardır ve bu, tarihsel olanda pek az rastlanılan bir durumdur.

Öncüler durduk yere ortaya çıkmaz, koşullar el verince öncü olurlar. Tarihsel koşulların hazır olması gerekir. Çoğunlukla kurulu düzenlerin çöktüğü zamanda, bir başka deyişle kargaşanın egemen olduğu zamanda, türümüzün güvenlik gereksinimi başat olur. Bilindiği üzere en kötü otorite bile otoritesizlikten iyi sayılır ve otoritesiz ortamlarda, yani kargaşa dönemlerinde insanlar otorite arayışı içine girerler. İşte böyle zamanlarda özerk ve etkin öznelerden biri, eylem ve etkinliklerinin çekimiyle bu dağınıklığı kendi kişiliğinde toplar ve özne olur. Mustafa Kemal örneğinde olduğu gibi…

Demek ki öncüler ancak özel koşullarda, yani dönemler çökerken yaşanan kargaşa koşullarında ortaya çıkabilirler. Yoksa dönemler yükselirken, kurulu düzenler güvenlik gereksinimini karşılarken bir öncünün çıkması beklenmez. Tarihsel olanda böyle bir öncü ortaya çıkmış değildir. Zaman zaman bir devlet yöneticisi, çevre devletler ve sistemlerin çöktüğü bir döneme denk gelebilir ve yeni koşulların öncüsü olabilir. Büyük İskender örneğinde olduğu gibi…

Koşullardan bağımsız düşünürsek, öncüler, bir insanın tarihsel dokuya etki edebileceği en yüksek etkiye sahiptirler. Tam olarak kişilikleriyle tarihsel olana etki ederler diyebiliriz. Öncüler kadar olmasa da fikirleriyle tarihe büyük etki eden başka bir öznelik haliyse düşünürlerdir. Düşünürler, büyük gelecek tasarımlarıyla insanların zihinlerinin ortaklaşmasına ve merkezileşerek eylemde bulunmasına neden olurlar.

Üstelik düşünürler herhangi bir sınıra da sahip değildirler. Yaşamalanları da sınır oluşturmaz, kurulu düzenler de… Hatta zamansal olarak da sınırları aşkın bir etkiye sahiptirler dense yeridir. Daha önce, fikirler yerçekimsel dalgalar gibi her şeyin içinden geçer, her şeyi etkiler demiştik. Fikirlere sınır koymak elbette mümkün değildir ama fikirler insanları eyleme sürükleyerek tarihsel olanı dönüştürebilirler. Bu da demektir ki insanların bulunduğu koşullar eyleme uygun olmayabilir ve o zaman fikirler etkisiz kalır.

İnsanlar ihtiyaçlarını şöyle yahut böyle karşıladıkları ortamda yeni otorite arayışına gereksinim duymaz, bir başka deyişle, yeni bir yaşam tasarısı için hayatlarını ortaya koymazlar. Ancak yaşadıkları koşullar ihtiyaçlarını karşılamaya yetersiz olduğunda yeni arayışlar için eylemde bulunacaklardır. O halde düşünürler de öncüler gibi, dönemler yükselirken değil de dönemler çökerken etkili olurlar diyebiliriz.

Hem öncüler hem düşünürler özerk ve etkin öznelerdir. Böyle olmasalar var olan koşullardan kendilerini ayıramaz, yeni koşullar üretmek için tasarılar yapamazlardı. Ayrıca hem öncüler hem de düşünürler yetkin zihinlerdir. Düşünürler

yetkin olmasaydı büyük bir anlatı oluşturamazlardı. Öncüler yetkin olmasaydı geleceği biçimlendirmeyi arzulayamazlardı. Öte yandan hem düşünürler hem de öncülerin zihinleri bütün yetkin zihinler gibi dingindir. Dilleri de apaçıktır. Böyle olmalıdır ki diğer insanların zihinlerini etkileyebilmektedirler.

Kişilikleriyle değil de konumlarıyla, bir başka şekilde söylersek, sıfatlarıyla tarihsel olana etki eden insanların yetkin zihin oldukları söylenemez çünkü onlar zaten var olan düzeni korumakla görevlidirler. Dolayısıyla konumları gereği, tarihsel olana etki edenlerin örtük zihin olmaları muhtemeldir çünkü olanı korumak kurnazlık gerektirir; komutanlar, devlet görevlileri bu türden zihne sahiptir. Edilgin ve bağıl öznelik uğrağında oldukları da söylenebilir.

Ama öte yandan devlet yöneticilerinin zihni örtük olamaz. Edilgin ve bağıl öznelik bu koşullara uygun değildir. Bunlar açık zihinli olmalıdırlar ve çoğunlukla bulanık bir zihne sahiptirler. Bir yanıyla var olanı korumayı isterken bir yanıyla var olanı dönüştürmeye olanak veren bulanık zihin, yöneticilik için uyarlıdır. Bu nedenle komutan yahut bürokratlardan farklı olarak eylemlerinde özerklik daha belirgindir. Bir başka deyişle, bürokratlara göre daha öznedirler ve tarihsel olana daha çok katılırlar.

Diğer yandan herkesin tarihsel olana katıldığı ortadadır. Her insan tarihsel olanın ürünüdür ve tarihsel olanı üretir. Ama elbette bazıları kişisel tercihleri yahut fikirleriyle, bazıları da varoluşuyla bunu yapar. Yani sadece yaşarken, ihtiyaçlarını karşılarken eylem ve etkinlikte bulunarak… Kişilikleriyle değil

de varlıklarıyla etki eden insanların izlerini tarihte sürmek olanaksızdır. Bu yüzden kolaylıkla görmezlikten gelinir ya da kitlenin bir parçası olarak belirlenir. Ya bir öncünün yahut bir liderin arkasına takılarak, bir başka deyişle, onun eylem ve etkinliklerine katılarak tarihsel olanı etkileyenler *"kitle"* olarak nitelendirilir.

Biz biliyoruz ki nicelik belli bir sınırdan sonra nitelik değişimini doğurur. Bu bağlamda kitleler o kadar çoğalır ki tarihsel olanı eğip bükebilir. Tek tek insanların tarihsel olana etkisinin izi belirlenemezken bir aradayken tarihsel olanı bükebilmeleri, kitle etkisi denilen bir etkiyle açıklanır. Ancak bu kitlelere öznelik atfedilmez. Kitlelerin eylem ve etkinliklerini belirleyen bir lider olmalıdır ki eylem ve etkinlikler merkezileşsin. Kitleler tarihsel olana etki etmeleriyle işaretlenir, yoksa kitlelere katılan insanlar ve bu insanların kişilikleriyle değil... Ortak hareket etmeye başlayınca insanlar artık kendi kişiliklerinden ve istemlerinden başkalaşmışlar, kitle dediğimiz bir güce dönüşmüşlerdir. Buradaki etki toplamdandır, dolayısıyla parça önemsizleşir.

Bu nedenle bazı düşünürler sıradan insanı kahraman yahut öncülerin amaçları için kurban olarak görmüşlerdir. Kitlelere dönüşmüş insanlar her şeyden vazgeçip salt enerji haline gelmişlerdir. Bir şeyin olması için kendilerinden vazgeçmişlerdir. İnsanın bu durumu pek şaşırtıcı ve anlaşılması kolay olmayan bir şeydir çünkü her şey gibi insanın da temel ilgisi varlığını korumaktır.

Tarihi varlıklarıyla etkileyen insanlar, edilgin ve bağıldırlar.

Kan-bağı, din bağı, ulus bağı yahut başka bir kimlik altındaki bağla çevrelerine bağlıdırlar. Onlardan kendilerini ayrı görmezler. Eylem ve etkinlikleri şu ya da bu nedenle bağlı olduklarının onayını gerektirir. Bu nedenle özerk de değillerdir, etkin de değillerdir. Kaçınılmaz olarak edilgindirler. Zihinleri çevrelerinin onadığı büyük anlatıyla bütünsellik gereksinimini karşıladığı için bu anlatıyı inanca dönüştürmüşlerdir ve kendileriyle bu anlatıyı özdeş görürler. Bu anlatı için hayatlarını ortaya koyabilmelerinin nedeni budur. Demek ki kapalı zihinler, tarihe varoluşlarıyla etki eden yığınlardır. Bu nedenle, koşullar ne olursa olsun, kapalı zihnin yaygınlığı şaşırtıcı değildir.

İnsanların tarihsel olana etkisi ya kişilikleriyle ya da varoluşlarıyla olur. Bu tam tarihsel olan için ereksel neden ve etken neden sınıflamasına denk düşer. Tarihsel olana ikinci türden etki, yani varoluşla etki eylem ve etkinlikte bulunma gücüne dayandığından, genel olarak *"öznelik"* olarak belirlenemez. Kimileri varlıklarıyla tarihe etki edenleri nesne olarak görmüştür. O halde tarihsel olanın etken nedeni, kişilikleriyle değil de varlıklarıyla etki eden kitlelerdir diyebiliriz.

Kişilikleriyle tarihe etki edenlerse tarihsel olanın ereksel nedeni, hatta gerçek özneleridir. Bunlar da üç sınıfa ayrılabilir: Öncüler, yöneticiler ve etki ölçeğine göre düşünürler… Ama bu sınıflandırmalar salt gerçekle ilgili değildir. Daha çok zihnimizin anlama ve kavrama biçiminden doğan sınıflamalardır. Yine de tarihsel öznelikle ilgili her türlü sınıflama değerlidir. Bu nedenle diyebilirim ki ben bu sınıflamaları, tarihsel olanın

doğasına uygun olduğu için yapıyorum. Bir başka deyişle, olanaklı bilgi olduğunu varsaydığım için yapıyorum. Bu sınıflamanın sahici olduğunu savlamıyorum…

gizli özne

Son olarak, bir de tarihsel olanın gizli öznelerinden söz edeceğim. Özellikle Ortadoğu toplumlarında yaygın olan bu önkabüle göre tarihsel olan üzerinde gizli özneler etkilidir ve aslında ancak özel zihinler bunları fark edebilir. Bu özneler özel olarak gizlenmeyi yeğlemektedirler. Sanal dünyanın olanaklarıyla yaygınlaşan komplo teorileri, gizli özne meselesinin tartışılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Sahiden tarihte gizli özneler vardır da bu belirlenememiş midir?

Çok çeşitli gizli özneler dillendirilir; Reptilyanlardan tutun, içimizdeki uzaylılara kadar… Peki böyle bir gizli özne varsa biz bunu nasıl belirleyebiliriz? Belki gizli özne yoktur ama zihnimiz böyle bir gizli özneye ihtiyaç duymaktadır, bunu da bilmemekteyiz. Buna karşın gizli özne savları giderek yaygınlaşmaktadır. Bu yaygınlık, başka zihinlerin onayının çokluğu onlara sahicilik değeri verebilir. Bu yüzden gizli özneler olsun olmasın, tartışılması gerekir.

Tarihsel olana etki eden gizli özne teorileri içinde en dünyalı olan, insanların oluşturdukları gizli örgütlerdir. Masonluk, tapınak şövalyeleri yahut bazı ailelerin devletleri yönettiği varsayımı gibi… Bunlar tarihsel dokunun doğasına uygun varsayımlardır. Açık otoriterleşme tarihsel olanı nasıl eğip

bükebiliyorsa, benzer şekilde gizli bir otoriterleşme de tarihsel olanı bükecek bir güce sahip olabilir... Bu tarihsel dokuya çok yabancı bir varsayım değildir.

Bu etki sayesinde varlıkları hakkında fikir yürütmek de mümkündür. Sözgelimi, bir şey açık otoritelerin amacına uymadığı halde oluyorsa ve tekrarlanıyorsa, başka deyişle, öznesi belli olmayan bir ereksel neden belirlenmişse gizli bir özneden söz edilebilir. Bu durumda gizli öznenin izi takip edilebilir. Tarihsel olanın belli bir ereğe doğru evrilmesi geriye doğru takip edilebilir. Yahut polisiye romanlarında dillendirildiği gibi, bir şey kimin yararınaysa o işin olmasının öznesi de odur. Yani kimin yararına dönüşüyorsa tarihsel doku, o öznedir; açık yahut gizli... Açıksa özne bellidir. Gizliyse araştırılıp bulunabilir...

Küreselleşmeci belli ailelerin devletleri, devlet adamlarını yönlendirip olayları kontrol ettiği tasarıları gibi... Böyle bir öznellik varsa bu nasıl belirlenebilir ve nasıl böyle bir etkinin izleri bulunabilir? Bu mümkündür ama şimdiye kadar apaçık olan kanıtlar olmadığı için gizli özne, tarihsel olanın anlaşılmasında sadece bir olasılık olarak kalacaktır. Birgün bu öznelerin kanıtları ortaya çıkarsa elbette ki tarihsel özne olarak onların varlığını da onamak gerekir.

Özetlersek, şüphesiz ki salt bir özne yoktur. Ama zihnimiz soyutlamayı sever. Koşullardan ve hallerden soyutlanmış olarak özne dediğimde ben; *iç ve dış koşulların farkına varmış, olasılıklar içinde kendine uygunu seçip koşulları değiştirmeyi isteyen iradeden* söz etmiş oluyorum. Bir başka

deyişle; *eylem ve etkinliklerin merkezinde kendini bulan, kendini ve çevresinin ne olup olmadığının farkında olan, kendini ve çevresini değiştirme istemine sahip zihnin istemini* dillendiriyorum.

tarihçi halleri ve tarihbilimcilik

Tarihbilimciliği bir kenarda tutarsak, tarihçilik neredeyse herkesin kendinde gördüğü bir haktır. Herkes tarihsel olanı bildiğini ya da bildiği şeyin tarihsel olduğunu sanır. Bunu alaycı bir gönderme olarak söylemiyorum, yaşamda karşılığı olan bir belirleme ifade ediyorum… Herkes tarihçidir çünkü her insan bellek sahibidir ve bellek geçmişle özdeştir. Yaşadığı, öğrendiği, düşündüğü her şey insanın belleğinde birikir. Bu birikim, geçmiş hakkında içsel bir fikir oluşturur. Elbette aynı zamanda geçmişe merakı da oluşturur. Bu bağlamda herkes, öncelikle kendi ve kendi topluluğu sonra da insanlığın geçmişteki yaşantılarına ilgi duyar. Demek ki herkes tarihçidir, tarihle ilgilidir.

Geçmişin geçmiş olmak dışında herkes için ayrı bir anlamı vardır. Geçmiş aynı zamanda nedenler alanıdır ve türümüz, eylem ve etkinliklerini meşrulaştıracak nedenlere ihtiyacı duyar. İhtiyaç duyduğu nedenler türümüzün geçmişiyle ilgili

birikimde kolaylıkla bulunabilir yahut yeniden üretilebilir çünkü geçmişin salt hali her eylemi meşrulaştırmayabilir yahut herkesi etkin kılacak sevinçler üretmeyebilir. Oysa insan, doğası gereği kederden uzak durur; kendini meşrulaştırmayan bir geçmiş onu kederlendirecektir. Bu yüzden herkes geçmişi, kendini sevinçle etkileyecek biçimde değiştirmeye çabalar.

Bu, kişisel geçmişimizde de böyledir. Bize keder veren anıların üstü örtülür, unutulur; olmazsa başkalaştırılıp sevinç verecek hale getirilir. Bu, insan doğasına pek uygundur çünkü bize acı veren şeyleri hatırlamak yaşama isteğimizi azaltır, bizi etkinlikten alıkoyar. Oysa insan eyledikçe çoğalır, eyledikçe varlığını sürdürülebilir. Eğer anılarımız bize acı veriyor ve onu başkalaştıramıyorsak baş etmek için estetize etmek de bir seçenektir; sanatın iyileştirici bir yanı vardır.

tarihçi halleri

Bu bağlamda sanat, tarihsel olanın hem açıklayıcısı hem yok edicisidir. Bir anıyı anımsayıp, onu estetize edip yeniden belleğimize kaydettiğimizde o anı çağrışınca estetize edilmiş bu son hali canlanır. Dolayısıyla bizi kederlendirmez ama bu aynı zamanda söz konusu anının doğasının bozulması demektir. Bir başka açıdan, tarihsel olanın bozulması demektir. Tarihsel olanla ilgili estetik eserler; sözgelimi destanlar, romanlar, şiirler veya filimler de toplumsal belleği böyle oluşturur.

Tarihsel olanı estetize ederek bir bakıma bozar, tarihsel olanın anlaşılmasını engellerler. Ama bunlar da tarih araştırmasıdır ve tarihsel olana bir çeşit yönelim olarak görülebilir. O halde

destan anlatıcıları, menkıbe anlatıcıları, ozanlar, tarihsel roman yazanlar yahut tarihsel film yapan senaristler de tarihsel olana yöneldikleri için tarihçi olarak görülebilir. Yoksa görülemez mi?

Estetize edilmiş geçmiş anlatıları, toplumsal bilinçaltı denilen birikime katılır. Dil ve diğer iletişim araçlarıyla bu anlatılar topluma sevinç verecek biçimde dönüşe dönüşe sonraki nesillere aktarılır. Böylece geçmişin bütünsel bir hikayesi oluşturulur. Söz konusu anlatılar, tarihbilimin anlatılarına göre daha kolay içselleştirilir ve daha sahici kabul edilir. Üstelik daha yaygındırlar. Kapalı bilinçler için kolayca inanca dönüşebilirler. Her tarihsel anlatı gibi bunlar da insanla ilgili geçmişin olası bir anlatısıdır. Bu nedenle diğer anlatılar kadar değerlidir. O halde sanatçıların tarihçi olmadığı nasıl söylenebilir? Üstelik tarihçinin geçmişin romancısı, romancının da bugünün tarihçisi olduğu fikri dillerde dolaşırken…

Bir başka tarihçi hali de anı yazarlığıdır. Anı yazarları kendi kişisel ömürlerini içsel bir bakışla anlatıya dönüştürürler. Bu anlatı şüphesiz ki anlatanı sevinçle etkileyenlerden seçilip örgülenmiştir. Özneldir ve o kişiye özeldir. Herkes anı yazar ve her anı şüphesiz ki tarihsel olanın bir bölümüyle ilgili bilgi içerir. Elbette olası bir bilgi içerir. Anı yazarının tarihsel olana etki gücü ne kadarsa o kadar fazla bilgi içerir de diyebiliriz.

Her anı tarihsel kabul edilmez. Daha çok devletle ilişkili olanların anısına değer verilir. Sözgelimi yöneticiler, komutanlar, elçiler… Bu anılarda elbette diğerlerine göre kamu alanıyla ilgili daha çok bilgi bulunur çünkü konumları

gereği birçok insanın eylemlerini etkilemişlerdir. Böylece tarihsel olanda daha geniş bir alanla ilgilidirler. Ancak ne kadar geniş olursa olsun, yine de kişiseldirler. Ömürlerinden anı olarak çekip çıkardıkları bellekleri ve önem verdikleriyle sınırlıdır.

Anı yazıcılığına kişisel tarihçilik denilebilir. Kişisel tarihçilik yaş ilerledikçe artan bir hevestir çünkü yaşlandıkça yaşama sevincinin kaynağı gelecekten geçmişe dönmektedir. Yapılan ya da yapılacak olandan daha çok, yapılmış olan sevinç vermeye başlar. Bu nedenle yaşlılar anılarını ya da başka bir deyişle, geçmişe yönelik hikayelerini anlatmaya bayılırlar. Anı kitaplarının çoğunlukla elliden sonra yazılmasının nedeni de budur.

İnsan toplumsal ve ilişkisel bir varlık olduğu için anılar kaçınılmaz olarak toplumsaldır. Kendi toplumlarıyla bağlantılıdır ve çoğunlukla kendi toplumlarını yüceltir. İnsanın bir süreç olduğu düşünüldüğünde bu doğaldır. Yaşadıkça, ait olduğu toplumunun bakış açısı ve otoritenin tarih kavrayışı öyle çoğalır ki bellekte insanın biricik deneyimlerinden daha çok yer kaplar. Anı yazıcısı kendini yazar ama aslında daha çok kendindeki toplumu yazar diyebiliriz. Hatta otoriteyle şöyle yahut böyle bir ilişki içindeyse veya onun görevlisiyse kendindeki otoriteyi yazar da diyebiliriz.

İnsanın belleğinde kişisel deneyimden daha çok toplumsal şeyler birikmişse anı yazıcısı toplumsal değerleri ve otoriteleşme biçimlerini kendisiyle özdeşleştirir ve o bakış açısıyla geçmişi yazar. Bu da bize belleğin zihni nasıl etkilediğini

gösterir. Aynı zamanda, yaş ilerledikçe tutuculuğun artmasının kaynağına da işaret eder. İnsanın yaşama sevincinin kaynağı gelecekten geçmişe döndüğünde kaçınılmaz olarak geçmiş ülküleştirilecek, bugün ve gelecekten daha değerli hale gelecektir. Dolayısıyla geçmişe yönelik hikayeler dogmaya dönüşecektir. "*Tarih, tarihçilere bırakılamayacak kadar değerlidir.*" ifadesinin kaynadığı işte bu koşullardır.

Tarihçiliğin bir başka haliyse düşülke yazarlığı yahut kurguculuğudur. Genellikle otoritenin güçlü olduğu zamanlarda geleceğe yönelik tasarımları dillendirmek güç olur. Var olan otoriteleşmeyi ve toplumsal dokuyu eleştirmek de mümkün olmaz. Eleştiriler ölümle cezalandırıldığı için korkulur. Bu durumda bazı yetkin zihinler, geçmişte veya gelecekte bir yerde olan düşülkeler tasarlarlar. Düşülkeler olumsal eleştiri gibidir. Olmasını istedikleri düzenin kurgusunu serimlerler… Böylece hem fikirlerini açıklamış hem de cezadan kurtulmuş olurlar.

Ütopya, *Güneş Ülkesi* gibi düşülkeler ya da başka gezegenlerdeki ülküsel yaşamları konu alan filimler örneğinde olduğu gibi… Bir olası toplum ve otoriteleşme önerirler ve bunun uygulamalarını dillendirirler. Olan yerine olması gerekeni göstermeye çalışırlar. Bunlar da geçmişe yönelik romanlar, destanlar gibi insanların eylem ve etkinliklerini veya etkilenme biçimlerinin olasılıklarını araştırmaları bakımından tarihsel olanla ilgilidirler. Düşülke yazarları veya filim yapımcıları da tarihçi olarak görülebilirler.

Bir de arşivcilerden söz etmek isterim. Arşivin kendisi tarihsel olanı imler. Zihnimizdeki belleğin edimselleşmiş hali

gibidir. Belgelerin tozlu hali geçmişin büyüsünü, birikmiş geçmişin gücünü simgeler… Bu belgelerin sınıflandırılması ve anlaşılmasında arşivcilerin çabası gereklidir. Bu nedenle arşivci, aslında tarihsel olanın sınıflandırılmasına doğrudan katılır diyebiliriz. Ancak arşivcinin işi burada biter ve geçmişin olanaklı bilgisi için başka şeyler gerekir.

Ne var ki arşivciler kolaylıkla yanılgıya düşebilir. Bilgi şüphesiz ki en büyük güçtür, özellikle de geçmişin bilgisi… Bu bilgiyi elinde tutan arşivci kendini geçmişin efendisi gibi algılayabilir. Arşivde kısa bir süre çalışan bile böylesi yanılsamalara kapılabilir. Böyle bir yanılgıya karşın yine de arşiv belgeleriyle tarihte olana yönelik bir bilgiye sahiptir. Bu yüzden arşivciye de tarihçi dememiz gerekir. Özellikle de tarihbilimin belgeye olan ihtiyacı göz önüne alınınca… Ancak unutmamak gerekir ki geçmişin kısıtlı bir alanın**ın** belgesi, geçmişi anlamamız için son derece yetersiz olacaktır ve arşiv çalışması teknik bir iştir. Tarihte olanın anlaşılması için bu bilginin işlenmesi gerekir.

Öte yandan, aslında herkes tarihçi olmamalıdır; *kavramı gereği geçmişin bilgisini önceleyen, onu araştıran, kurgulayan veya tasarlayan ve sadece geçmişin bilgisine adanmış birine tarihçi* denmelidir. Geçmişe yönelik bu yoğunlaşmış ilgi ve etkinlik kişisel bir tercih olduğu gibi, meslek gereği de olabilir. Kişisel tercih olduğunda bu yönelim içsel koşulların etkisi altında daha içtenlikli ve güçlüdür. Neredeyse bütün bir ömrü kapsar. Meslek olarak belirlendiğindeyse daha çok dışsal koşulların etkisi altına giren bu ilgi kaçınılmaz olarak otoriteyle bağlantılıdır. Bu yanıyla birçok zorluk içermektedir ve eğer meslek sahibinin kişisel ilgisine dönüşmemişse,

tarihsel olanın olası bilgisi biçimsel bilgiye indirgenecektir ve dönemin değerlerinin baskısı altında eğilip bükülecektir.

Kişisel tercihiyle geçmişin bilgisine yönelen biri, içsel ilginin eğimiyle bilgiye yöneldiğinden tutkuludur. Geçmişi anlamaya yönelik bu tutku, geçmişin gizlerini ortaya çıkaracak hevesi ve emeği doğurabilir. Ancak geçmişin bilgisine yönelen kişi, kendi zihin koşulları ve gereksinimiyle yönelmektedir. Geçmişin salt bilgisine ulaşmak istese de o bir zihin varlığıdır ve etkinliği kendi görüsünün sınırlılığında sürüp gidecektir. Bu nedenle kişisel tercihiyle özel olarak geçmişe yönelen biri kendi görüsüne göre değer verir, yargılar, anlar, kavramlaştırır. Onun serimlediği bilgi daha öznel ve olası bilgi olacaktır.

Dahası kişisel tercihiyle geçmişe yönelen biri, sadece bir zihindir ve geçmişin bilgisi bir zihnin anlayacağı yahut kavrayacağı kadar bir azlık değildir. Zihinleri aşkın büyük birçokluktur. Bu nedenle kişisel tercihiyle tarihe yönelen biri, geçmişin salt gerçeğine ulaşmakta daha çok zorlukla karşılaşacaktır. Üstelik geçmişteki insan eylem ve etkinliklerinin tümünü açıklayacak bir hikaye üretemeyecektir. Ama yine de geçmişin bilgisine yönelik bu içtenlik, geçmişi anlamaya pencere açacak bir farklılıktır. Eski düşünürlerin içsel tarih dediği şeye yakın bir çaba olsa da kişisel tercihiyle geçmişin bilgisine yönelen birine geçmişin sorumluluğu yüklenemez. Kişisel tarihçilik tarihbilimciliğe dönebilir, bu olasıdır. Ama genellikle kişisel bir çaba olarak kalmaya, kendi değerlerine tutunmaya ve tarihsel olanın öznel bir yorumu olarak kalmaya daha yakındır.

Zaten kişisel tercihleriyle geçmişe yönelenlerden bazıları kendilerini tarihsel olanın tanığı olarak görmektedirler. Bu tür

ilgiler daha çok uzun ömürlüdürler ya da toplumu derinden etkileyen olayların geçtiği zamanlarda yaşamış kişilerdir. Olan bitenin bir parçası olduklarından geçmişteki her şeyden kendilerini sorumlu hisseder ve sahiplenirler. Yaşananlar hakkındaki gerçeği kendilerinin bildiğinden emindirler. Yaşadıkları dönem onların anılarıyla iç içedir ve bu yanılgı doğaldır. Olayların ve dönemin sahibi olduğu yanılgılarını bir kenara bırakırsak, tanıklıkları geçmişte olan bitenin anlaşılması için değerlidir. Bu tür insanlarla yapılan söyleşiler, hazırlanan belgeseller tarihsel bir gereç olarak kabul edilebilir. Ancak tam da burada tanıklığın ve anıların değeri üzerinde tartışmak gerekir.

Tanık, önünde sonunda kendi bulunduğu tarihsel koşullardan ve kendi zihninin görüsünden olan bitene bakmaktadır. Zihnimiz algılarda seçicidir ve tanığın hem yaşamsal koşulları hem de zihin koşulları bir çarpıtma alanı oluşturacaktır. Üstelik bu algılar, kendi geçmiş hikayesine göre zihinde anlamlaştırılacaktır. Bu da bir başka çarpıtma alanıdır. Öte yandan, tanıklık sonuçta anıdır ve her anının hatırlanırken bize keder ve sevinç verme durumuna göre farklılaşarak yeniden belleğe kaydedilebileceği unutulmamalıdır. O halde yaşanan her neyse ona yönelik tanıklığın ilk haliyle son hatırlanan hali arasında farklılıklar olacaktır.

Zihnin yanılacağı her zaman akılda tutulmalıdır çünkü bazı insanlar başkalarının anılarını da sahiplenir. Sanki kendi yaşamış gibi anlatır ve içselleştirir. Bu yüzden tanıklık çok güvenilir değildir. Anılar da çok güvenilir değildir. Bu tür sorunlar göz önüne alındığında geçmişin bilgisine ulaşma

konusunda tanıklıkların ancak koşullu bir gereç olarak kullanılabilir. Bir başka deyişle; her tanıklık, tanığın koşullarına göre oluşturulan bir anlatı olarak değerlendirilmelidir. Sözlü tarih denilen anlatıların birbirinden çok farklı olmasının kaynağı da budur, sözlü tarihe güven duyulmamasının kaynağı da…

İster kişisel tercih isterse meslek olarak geçmişin bilgisine yönelmiş olsun, kimi insanlar geçmişle ilgili bilgi, belge, nesne, araç ve gereç toplamaya kendini adamış gibidir. Geçmişten kalan araç gereçler, bilgiler, dokümanlar, metinler ve her neyse bunların ortaya çıkarılması çok önemlidir. Hatta bazı dönemlerde tarihçilik, bu ilgiden dolayı araç gereç fetişizmine dönüşür. Bu fetişizmin izlerini akademilerde tez çalışmalarında görmek pek muhtemeldir. Referans fetişizmi de araç gereç fetişizminden beslenmektedir.

Geçmişten kalan eserler, dokümanlar, araç ve gereçler, geçmişin bilgisine yönelik koşulların anlaşılması için şüphesiz ki elzemdir. Bu çabalar, özellikle kazıbilim, geçmişin koşullarına ulaşmamız ve geçmişe yönelik olanaklı bilgiye kavuşmamız için çok değerlidir. Ancak bu araç gerecin ne anlama geldiği, geçmişin bilgisi için değerinin ne olduğu ortaya çıkarılmadığı sürece, bu çaba koleksiyonculuk hevesinden öteye geçemez. Sözgelimi, devletin vergi listelerini ortaya çıkarmak, savaş meydanındaki aletleri bulmak, mezarları kazmak tek başına geçmişi anlamamızı sağlayamaz. Kendi başına hiçbir tarihsel nesnenin büyüsü yoktur.

Diyelim ki bir antlaşma metni bulundu. Bu, iki tarafın anlaşmasını gösterir ve içeriğinde bu antlaşmanın gerekçeleri

ve koşulları yazılı ifadeyle serimlenmiş olabilir. Yazanın, yazdığı dilin, kullandığı sözcüklerin ve anlatının açıklamak istediği gerçekliği birebir ortaya koyamayacağı ortadadır. Dolayısıyla bu metnin başka metinler yahut gereçlerle karşılaştırılması veya sınanması gerekir. Metnin tarihsel olanla ilgili değeri ancak başka şeylerle belirlenebilir.

Peki bu antlaşma metnini bulmanın tarihçilikle ilgisi nedir? Böyle bir şeyi bulmak için geçmişin bilgisine sahip olmak yahut geçmişin bilgisine adanmış olmak gerekmez. Rastlantı yahut başka gerekçelerle de bu tür şeyler ortaya çıkarılmaktadır. Sadece araç gerecin ortaya çıkmasına katkı sağlamak, tarihçi olmak için yeterli değildir. Eğer bu araç gereçlere yönelen, geçmişe yönelik olası bilgilere sahipse ancak o zaman o kişiye tarihçi ve o etkinliğe de tarihsel etkinlik denecektir. O zaman araç gereç, geçmişe yönelik bir anlatının dayanağı haline gelecektir. Yoksa definecilere ve eski eser kaçakçılarına da tarihçi dememiz gerekir.

meslek tarihçiliği

Peki tarihçilik bir meslek midir?

Bazı yaşlıları ve geçmişin bilgisini anlatarak toplumsallaşmaya çalışanları saymazsak, günümüzde geçmişin olası bilgisini anlatmak bir meslek işidir. Her meslek gibi bir eğitim süreci vardır. Meslek sahibi olmak isteyen, kendisine sunulan anlatıyı geçmişin bilgisi olarak öğrenir. Bir zanaatçı duyarlılığıyla bu bilgiyi başkalarına aktarması istenir. Bu öğrenmeyi içselleştirmede güçlük çekse bile, kendine ait bir tarih anlatısı

yoksa, öğrenip anlattığından bir süre sonra etkilenip onu benimseyecektir. Ondan beklenen mesleğini icra etmekte ikircikliklik yaşamayacaktır.

Tarihçilik mesleğinin icrası, verili hikayenin bütünsellik içinde, tutarlı olarak yeni nesillere aktarılmasını içerir. Özel bir tercihle geçmişin salt bilgisine yönelik bir isteğe sahip değilse meslekten tarihçinin pazarcıdan farkı yoktur. Tezgahında ne varsa onu satar ve para kazanır. Meslekten tarihçiler, çoğunlukla kendileri bilgi üretmediklerinden, anlattıkları geçmiş hikayesinin sorumlusu da değildirler. Hatta geçmişte ne olup bittiğiyle ilgilenmeleri de gerekmez, verili olan *"müfredat"* neyse onu anlatmaları yeterlidir. Tarihsel anlatı zaten bilinçleri etkileyecektir.

Verili olanı ne kadar hikayeleştirip ve estetize edebilirlerse o kadar iyi *'tarihçi'* oldukları söylenecektir. Eski zamanların destan anlatıcıların işlevine benzer bir işlevdir bu… Ancak bir farkla; destan anlatıcıları dinlemeye isteklilere anlatırlardı olanı biteni… Meslekten tarihçiyse dinlemek zorunda olanlara da anlatır. Dolayısıyla dinleyicilerin gönlünü kazanmaya çabalar. Bu çaba tarihsel değildir, daha çok sanatsaldır. Güzel konuşma, jest ve mimikler yahut hikayeleştirme gibi…

Ne olursa olsun tarihsel bilgi güçlüdür. Bir kulaktan girip öbüründen çıkmaz, duyan zihnin belleğine bir şekilde yerleşir. Hem de çoğu zaman kişisel deneyimlerle aynı değerde… Yani bilinçaltı denilen bölgeye… Müfredatı belirleyenler, yeni neslin bilinçaltının hangi hikayeyle örülmesini istemişlerse meslekten tarihçi de o hikayeyi anlatır ve ne kadar iyi

anlatırsa da bilinçaltını o kadar bozup yeniden yapılandırır. Meslekten tarihçiler otoritelerin büyücüleri gibidir; yeni nesilleri, otoritelerin istediği biçime dönüştüren büyülü sözler fısıldarlar.

Ne de olsa tarihte olanın bilgisinde böyle bir büyü vardır. Bu nedenle otoriteler, kendi tarih anlatılarını eğitimin temel bilgisi olarak görür ve yeni nesillerin bilinçlerini şekillendirmek amacıyla bu anlatıyı kullanmak için seferberlik içindedirler. Meslekten tarihçiler de bu seferberliğin neferleridir. Bunun için para alırlar ama anlattıklarından kendilerini ayıramazlar. Tarihin büyüsü sadece çocukları yahut gençleri değil, anlatan meslekten tarihçiyi de büyüler ve onu da otoritenin bir aracı haline getirir. Bir bakıma onu kraldan çok kralcı yapar.

Eğitim zaten *"istendik davranış değiştirme süreci*" olarak tanımlanır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, davranışların birinin isteğine göre değiştirilmesi gerekir. O isteğin sahibi şüphesiz ki eğitim örgütünü kurandır, yani yerleşik otoritedir. Ben de meslekten tarihçilik yaptım ve buna doğrudan tanık oldum. Ben de büyülenebilirdim ama iyi ki zihnimde felsefe panzehrini taşıyordum.

Kurumsallaşıp devlet olan otoritelerde tarihçilik artık bir meslek işidir ama herhangi bir örgütte bile tarihsel anlatıyı üstlenen, meslek tarihçisi gibi iş görür. Dolayısıyla meslekten tarihçiliğe tarihçi demekten daha çok, otorite meşrulaştırıcısı demek daha mı uygundur? Bunu tartışmak gerekir. Ama böyle bir işlevi olduğu doğrudur. Hem de en küçük otoriterleşmeden en kurumsal devlete kadar… Gençken sol örgütler içinde

edindiğim deneyimlerden biliyorum ki üç kişilik örgütsel bir yapıda bile örgütü meşrulaştıran geçmiş anlatısı kutsanır.

Bunu meslekten tarihçileri küçümsemek, aşağılamak yahut onları önemsizleştirmek için söylemiyorum. Şüphesiz ki onlar diğer insanlara göre tarihsel olanın olanaklı bilgisiyle daha çok donanmışlardır. Şüphesiz ki açık zihinli olanları çoktur ve tarihsel olanın olanaklı bilgisinin de farkındadırlar. Ancak onlara geçmişin olanaklı bilgisine ulaşsınlar diye para verilmez. Meslek kuralları ve otoritenin tepede duran kılıcı, verili müfredatın en güzel biçimde anlatılması içindir. Bunun dışına çıktıklarında meslekten atılacaklardır.

Meslekten tarihçiler de bunun farkındadırlar. Olanaklı bilgiye ulaşmış olsalar bile bunu anlatmaktan çekinirler. Verili müfredatı anlata anlata bir süre sonrada kendi zihinlerini kısıtlarlar. Bu, bir çeşit kendi kendine kontrol yoludur. Öyle olur ki artık tarihe olan kişisel meraklarını bile kaybetmeye başlarlar. Bir süre sonra zihinleri kapanmaya başlar ve anlattıklarına bile yabancılaşırlar; tarihsel olana eski zaman saraylarındaki olay yazıcılarından bile uzak düşerler.

akademi tarihçiliği

Şüphesiz ki akademideki tarihçiler böyle değildirler. Onlar da meslek olarak tarihi seçmişlerdir ancak onlar doğrudan yeni neslin davranış değişikliğiyle ilgili görevli değildirler. Akademisyenler, geçmişte olup bitenleri araştırmak için daha olanaklı koşullara sahiptirler. Bir kısmı zaten kişisel olarak geçmişin bilgisini araştırmaya kendilerini adamışlardır. Bu

yanıyla meslekten tarihçi bile sayılmayabilirler ama yine de akademi bir kurumdur ve akademi tarihçileri de tarihsel olanla ilgili araştırma yapmak yahut meslekten tarihçi yetiştirmek için para almaktadır.

Başka bir deyişle, otoritenin bir parçasıdır ve ondan arınık olamaz. Onlar da akademi tarihçiliğine başlayabilmek için eğitimden geçmişler, meslekten tarihçilerin sözleriyle büyülenmişlerdir. İlk tanıştıkları tarihsel anlatının tortularından kurtulmaları da kolay değildir. Zaten bunları yok edemezlerse meslek tarihçiliğinden öteye gidemezler. Ama akademinin görece özgürlüğü, örgün eğitimin tortularını ortadan kaldırmalarına olanak verebilir.

Öte yandan, akademi tarihçiliğin daha önce de belirttiğimiz bir zorluğu daha vardır. Akademide asistanlar hocalarının ilgilendikleriyle ilgilenmek, önem verdiklerine önem vermekle yüklümdür. Asistanlık görev tanımını bilenler, hocayla asistanın köle/efendi diyalektiğine benzer bir ilişki içinde olduklarını fark edeceklerdir. Hatta hocalarının çalıştığı alan dışına da kolay kolay ilgi gösteremezler. Asistanlar, hocalarının tarih anlatısının dışına düşerlerse akademide bir gelecekleri olmaz.

Elbette bu söylediklerim otoritenin ehlileşmediği, otoritenin temel güçlerinin birbirinden ayrışıp birbirini dengelemediği, yani demokrasinin yerleşmediği devletler için geçerlidir. Kuralların ve kurumların etkin olduğu demokratik ülkelerde, akademi tarihçiliği tam da kavramına uygun davranabilir. Yine de demokratik ülkelerde bile akademi içi otorite ve genel otoritenin gölgesi hep var olacaktır.

Öte yandan gölgelerden sıyrılıp tarihsel olana yönelik olanaklı bilginin peşine düşecek yetkin zihinler olmuştur, olacaktır da... Bu tarihçiler kendi tarih kavrayışlarını ortaya serimleyecek ve tarihsel olanın tasarlanmasını düşleyeceklerdir. Birçok akademi tarihçisinin tasarısı, tarihbilimin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle diyebilirim ki tarihçinin yetişeceği iklim, eksiği gediğine rağmen yine de akademik iklimdir.

Geçmişin olası bilgisi yerine olanaklı bilgisini ortaya koyacak çalışmalar ya gönüllü tarihçilikle ya da akademide yapılabilir. Ama özellikle akademiler, kişisel tarihçilikten daha önemlidir çünkü tarihsel olana yönelik tarihsel tasarımlar üretilebilir ve bu tasarımlar üzerine tartışmalar yapılabilir. Geçmişin olanaklı bilgisine ulaşmak için bu tasarılar üzerine eleştiriler yapılabilir ve böylece geçmişin olası bilgisini açımlayacak tarihsel tasarımlar ortaya konabilir. Zaten otoritenin ehlileştirildiği yaşamalanlarında, geçmişin bilgisine yönelik çalışmaları**n** daha bağımsız ve daha özerk yapıldığı, ortaya çıkan eserlerden anlaşılmaktadır.

Ama henüz otoritenin temel erkleri olan yasama, yürütme ve yargının (*ve hatta medyanın*) bağımsız ve dengede olmadığı yaşamalanlarında bu hiç de kolay değildir. Otoritenin merkezileştiği yaşamalanlarında geçmişin bilgisi otoriteyi meşrulaştırmanın dışına düşemez. Otoritenin merkeziliği akademiyi liseye, akademi tarihçiliğini de meslekten tarihçiliğe dönüştürecektir. Hatta akademi tarihçisi geçmişin olanaklı bilgisine ulaşmak yerine, otoriteyi meşrulaştıracak türden bir geçmiş bilgisi üretmeye, bunun bayraktarlığını yapmaya sürüklenebilir. Daha vahimi, kasten tarihsel olanı

çarpıtma çalışmalarına girişebilir. Buna boyun eğmeyenler de akademiden sürgün edilebilir. Bununla ilgili birçok örnek yaşanmıştır, yaşanmaya da devam edecektir.

tarihbilimcilik

Kavramı gereği tarihçi; tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmaya çalışan, bunun için aklın yasalarına uygun yöntemleri olan ve ilkeleri bulanan, tarihsel olanı anlayıp ifade edeceği bir tasarıma sahip olandır. Geçmişte olup bitenin doğasına uygun kavramlar üretir ve ilkeler ortaya koyar. Bu da demektir ki tarihçi felsefeden arınık var olamaz. Olursa içeriksiz, ilkesiz ve eksikli kalır.

Eskiden tarihsel olanı anlamaya ve tarihsel olanın bilimini kurmaya çalışanların içsel-tarih, dışsal-tarih karşıtlığına dikkat çekmelerinin gerekçesi de budur. Dışsal-tarih dedikleri, tarihsel olanın biçimsel yanıdır; nitelikten çok nicelikleriyle öne çıkar. Örneğin bir savaşa kimin karar verdiği, kimlerin başarılı olduğu, ne kadar insan öldüğü gibi… Bu bilgi tarihsel olanı niteliğini bize duyurmaz, yani savaşın nedenini açımlamaz; sadece nasıl yapıldığını gösterir.

Oysa içsel-tarih bir bakıma tarihsel olanın niteliğinin araştırılmasıdır. Sözgelimi, genel olarak savaşların nedenleri görüsüyle özel olarak söz konusu savaşın nedenini, oluşunu ve sonuçlarını önceki ve sonraki olaylar bağlamında araştırır. Bir yanıyla tarihbilimciliği bir yanıyla tarih felsefeciliğini içerir. Böyle bir tarihçilik, tarihsel olanın anlaşılması için gereklidir.

Demek ki tarihçi dendiğinde biraz felsefeci de denmektedir. Bu yetkinliğe ulaşmayan, bir başka deyişle, yetkin bir zihne sahip olmayandan, tarihsel olana yöneldiğinde tarihsel olanın doğasına uygun bir bilgiye ulaşması beklenemez. Olası bilgiye ulaşması yahut onu yayması beklenir Tıpkı meslekten tarihçiler gibi... Meslekten tarihçiler koşulları gereği edilgin ve bağıl öznelliğe yakın olduklarından içsel bir tarih arayışına gerek duymayabilirler de...

Tarihçiliğin çeşitli halleri şu ya da bu şekilde bilgi yığını oluşturmuştur, oluşturmaya da devam etmektedir. Bu karmakarışık bilgi yığınına yönelip, uygun bir yöntemle bu yığını gözden geçirip ilkelere varmak ve kavramlar oluşturmak tarihbilimcinin işidir. Tarihbilimcilik zor bir iştir ve bu yüzden, tarihe yönelik ilgi çok kökensel olmasına karşın, tarihbilim ancak son yıllarda belirebilmiştir. Elbette bunun tarihsel koşullarla ilgisi vardır.

Endüstri iktisadi ve toplumsal düzeninde tarihbilimcilik için koşullar olanaklıdır. Otorite ehlileşmiş, kişisel özerklik artmıştır. Bir başka deyişle, açık zihinlere uygun bir iklim oluşmuştur. Bu olanaklar bilimsel çalışmaları kolaylaştırmaktadır, dolayısıyla tarihbilimsel çalışmalar da var olabilmektedir.

Ne var ki tarihbilim felsefeden diğer alanlara göre daha sonra ayrı bir alan olabilmiştir. Şüphesiz ki bu, tarihsel olanın otoriteyle olan ilişkisiyle bağlantılıdır. Sözgelimi, otoriteler fizik araştırmalarını kendi meşruluklarıyla ilişkili görmemektedir, hatta bulgularından elde ettikleri araçlarla güçlerini artırabileceklerinin farkındadırlar. Ama tarihsel

olanın olası bilgisi doğrudan otoritelerin meşruluğuyla ilişkilidir, onu tehlikeye atabilir. Tarihsel olanın bilimsel çalışmaları bu nedenle kolaylıkla kabul edilmeyecektir.

Tarihbilimciler de diğer bilim insanları gibi yöneldikleri varoluşsal alana nesnel yaklaşabilmenin yöntemlerini ortaya çıkarmakla yükümlüdürler. Şüphesiz ki yöntemsiz bilim olmaz, tarihbilimcilerin önceliği yöntemdir. Geçmişteki insan eylem ve etkinlikleri veya insanın etkilenme hallerini araştırmak için hangi yöntemlerin uygun olduğunu belirlemeleri gerekir. Mutlaka bir yöntem belirlemeli, bu yöntemle çalışmalı ve bu yöntem sonucu ilkelere ulaşmalıdırlar. Ancak bu da yeterli olmaz, bulguların diğer tarihbilimcilerin onayına da sunulması gerekir çünkü bilim asla tek kişilik değildir.

Demek ki tarihbilimcilik kişisel bir tutum değildir, koşulların sonucu oluşabilen bir yetkinliktir. Zaten birikmiş olan tarihsel bilgi öyle devasadır ki bu bilginin elden geçirilmesi ve geçmişin olanaklı bilgisine ulaşılması bir kişinin yahut bir grup insanın yapacağı bir iş değildir. Bu devasa birikim, devasa bir tarihbilimciler topluluğunu gerektirir. O halde tarihbilimcilik bir kuruma sığmaz. Genel olarak akademiyle bilim ilişkilendirildiği için akademilerde tarihbilimcilerin ortaya çıkabileceği varsayılmıştır. Ama belki de her şey küreselleşirken, tarihbilimciler de küresel dayanışma üretmelidirler.

Bu dayanışma için artık bir olanak vardır; internet böyle bir dayanışmanın zeminini oluşturabilir. Üstelik örgübilinçler de buna katkı sağlayabilir. Örgübilinçler henüz kendilerini

insanın dışında konumlandırmamışlardır. Bu nedenle küresel tarihsel dayanışmada kullanışlı araçlar olabilirler. Hatta belki tarih eleştirileri örgübilinçlere yaptırılabilir ve tarihsel olanın üzerindeki tortular daha hızlı kaldırılabilir.

Zaten bugün değilse ilerde, örgübilinç cerrahlığının ortaya çıkması gibi, örgübilinç tarihçiliği de ortaya çıkacaktır. Bu pek olası ve geleceğe pek de uygundur. Elbette **ö**rgübilinçlerin türümüze yönelik tehditlerini göz ardı etmiyorum. Ama örgübilinçlerin olanaklarını da görüyorum. Okunmamış birçok antik tablet örgübilinçlerce kolayca okunabilir. Aynı konuya yönelik tarihsel anlatılar hemencecik karşılaştırılabilir ve kıyaslanabilir. Tarihbilimcinin eli ayağı hatta gözü olabilir.

Son olarak diyebilirim ki tarihbilimci; konu olarak belirlediği, geçmişteki insan eylem ve etkinlikleri veya etkilenme hallerinin doğasına uygun yöntemler geliştirendir. Bu yöntemleri paylaşan ve bu yöntemlerle yöneldiği tarihsel olanın doğasına uygun olanaklı bilgiye ulaşandır. Elbette bu olanaklı bilginin paylaşılması gerekir ve buradan ilkelere varılması gerekir.

Bütün bunlar tarihbilimcilerin asla yalnız olamayacağına işaret eder. Tarihsel olan o kadar çoktur ki ve daha da önemlisi, bugüne değin üretilen tarihsel bilgi o kadar çoktur ki bu çokluğun yöntemle ayrıştırılması çoğul bir çabayı gerektirir. İşte bu bağlamda diyebilirim ki tarihbilimcinin bireysel çalışmaları değil, birçok tarihbilimcinin birlikte çalışması bizi tarihsel olana götürecektir. Umuyorum ki ilerde küresel tarihbilimci dayanışması diye bir şeyden söz edilir.

tarihsel bilginin kavramları ve söylem

Tarihte olanın salt bilgisine ulaşamayacağımızın şüphesiz bilincindeyiz. Ancak bu farkındalık bizi yılgınlığa uğratmıyor; tarihte olanın olanaklı bilgisine ulaşmak için çabalamamız gerektiğini ortaya koyuyor. Bir şeyin olanaklı bilgisi dediğimizde, o şeyin doğasına uygun bilgi demiş oluyoruz. Olası bilgiyi olanaklı hale getiren; bilginin varlığın, varoluş ve hallerin doğasıyla uyumluluğudur. Bu uyumluluk bize güven verir, zihnimizi pekin kılar, bize emin olma duygusu yaşatır.

Ancak yetinmeyi de bilmek gerekir çünkü varlığın yahut tarihsel olanın salt bilgisine ulaşamayacağımızı fark ettiğimizde şüpheciliğin bizi ele geçirmesi ve zihnin pes etmesi pek mümkündür. Nasıl olsa hiçbir şeyi bilemeyeceğimize göre neden çaba sarf etmek gerekir ki? Bu sorunun oluşturduğu zihinsel duvarı aşmak için yetinmeyi bilmek gerekir. Derya içinde deryayı bilmek zaten olanaksızdır ama hiç olmazsa deryanın bizi etkilediği yerlerin farkına varabiliriz.

Sıkça söylediğimiz gibi, her şey gibi insan da özsel olarak varlığını sürdürmeyi önceler. Varlığımızı sürdürmemizin yolu da kendimizi ve çevremizi olabildiğince tanımakla olasıdır. Her şeyi bilmeye gerek yoktur. Bildiklerimizin varlığın salt bilgisi olmasına da gerek yoktur. Varlığımızı sürdürmemize olanak verecek kadar bilmek yeterlidir ve bugüne değin elde ettiğimiz bilginin niteliği tam da böyledir.

Tarihsel olan açısından tartışmayı sürdürürsek; her bilgi, tarihsel olanın zihnimizde olası bir tasarısıdır. Bu tasarı sayesinde kendimiz de dahil olmak üzere insanların nasıl eylem ve etkinlikte bulunduğu hakkında bir fikir sahibi oluruz. Bu, özsel olarak varlığımızı sürdürmemizi kolaylaştırır çünkü biz de tarihsel koşullarda eylem ve etkinlikte bulunmaktayız ve gelecekte de benzer koşullarla karşılaşacağız. Bundan daha değerli ne olabilir?

Tasarılar eksiklidir, kısıtlıdır ve tarihsel olanın birebir bilgisi değildir. Zaten bu mümkün de değildir; bunu istemenin, bunu aramanın anlamı yoktur. Nihayet insan duyargaçlarıyla algıladığı kadar anlamak için çaba sarf eder ve onu kavramlaştırınca varlığından emin olabilir. Bu yüzden her kavram bizim için değerlidir, her kavram bilmenin ilk halidir ve zihnimiz kavramlar evrenidir.

Yetinmeyi bilen zihinler için, yani yetkin zihinler için asıl sorun tarihsel olanın salt bilgisine ulaşıp ulaşmama sorunu değildir. Bu bilginin dilsel olarak serimlenip başka zihinlerle paylaşılması sorunudur. Bir başka deyişle, söylem sorunudur. Bir şey hakkında ne kadar bilgi sahibi olursak olalım, başka

zihinlerle bunu paylaşmadıkça bundan emin olamayız. Bunun için başka zihinlerle ortaklığımız olan dil kaçınılmaz bir öneme sahiptir.

Dil, önünde sonunda içerik ileten bir araçtır ve bu aracın en temel yapı taşı kavramdır. Şeylerin doğasına uygun kavramlar, şeylerin ilişkisine uygun bir ilişki biçiminde düzenlenebilirse, o zihin, varlığın olanaklı bilgisine sahip olabilir. Şeylerin doğasına uygun kavram ve ilişkileri de dil üzerinden başka zihinlere aktarabilir. O halde zihnin örüntüsü ne kadar şeylerin düzenine uyarlıysa söylemi de o kadar uyarlı olacaktır.

Söylem; zihnimizin kavramsal örüntüsünün, yani kavramların ilişki ve düzeninin serimlenmesidir. Biri konuştuğunda kendi zihninin örüntüsünü sözcüklerle dışlaştırmış olur, biri yazdığında zihnindeki bu örüntüyü açıklamış olur. Sözgelimi, ben bu kitabı yazarken serimlenen örüntü, benim zihnimin özsel örüntüsüdür. Elbette bu örüntü ben dönüştükçe dönüşmektedir; ben değiştikçe değişmekte, eksildikçe eksilmekte, çoğaldıkça çoğalmaktadır. Durağan değildir, durul değildir, diridir.

Zihnim, doğası gereği merkezidir. Ben diye başladığım yerdir ve bu beni diğerlerinden ayıran haldir. Sonuçta ben bir toplamım ve üstelik herkesten farklı bir toplamım. Öte yandan benim zihnim de etki/algıdan fikre ulaşan süreçler içeren bir toplamdır ama başka zihinlerden farklı bir toplamdır. Her zihnin toplamı diğer zihinlerden farklıdır. Ancak zihinlerin doğaları ortaktır, varoluşsal halleri ortaktır. Her zihin etki/algıdan fikre, bir dizge ile bilgiye ulaşma gücüne sahiptir.

Her zihinde akıl vardır ve her zihin kavramlarla iş görür. Zihin kavramlarla iş gördüğünden dil de ortaktır. Bir tek farkla; toplulukların yaşantıları birbirinden yalıtık sürdükçe dil, başka ses ve ses düzenleriyle yahut başka simge yahut simge düzenlerinde biçim bulmuştur. Ama şeylerin, bir başka deyişle varoluşların, hallerin yahut tavırların kavramı her dilde vardır, birinden birine çevrilebilir.

Şiirsellik

Zihnin hallerine bağlı olarak dilin de halleri ve tavırları vardır. Çocukluk dönemindeki zihinsel örüntü çağrışımsaldır ve henüz kavramlar baskın değildir, bu dönemin dili daha çok şiirseldir. Şiirsellik Vico gibi düşünürler için tarihsel olanın doğasına en yakın söylem biçimidir. Onlara göre dilin şiirsel haliyle eylem ve etkinliklerin sadece sonuçlarını değil etkilenme süreçlerini de sezebiliriz. Hatta dil tarihsel olanı içinde taşır. Bir çeşit dilsel kazıbilimle dilin içinde saklı duran tarihsel birikimler çözümlenebilir.

Bu pek de yabana atılır bir belirleme değildir. İnsan başka doğalardan etkilenir, eylem ve etkinlikte bulunmayı arzular ve kendi eylem ve etkinliklerinden de etkilenir. Yani her etki ve etkilemede duyusal bir art yöre oluşur. Kavramların donukluğuna karşın şiirselliğin çağrışımsallığı, tarihsel olan için sanki daha kapsayıcıdır. Lao ustanın varlığın akıcı, kavramınsa durgun olduğu, dolayısıyla varlığın ne olduğunu kavramların açıklayamayacağı savı da bu bağlamda dikkat çekicidir. Şiir kavramsal değil sezgisel bir örgüdür ve ilgisiz gibi görünen şeyleri çağrışımsal bağlarla ilişkilendirir.

Varlığın, varoluş ve hallerin doğamızı etkilemesinin ilk farkındalığı algıdır. Algı kavrama götürülmediği haliyle imgedir, bulanıktır, çoğuldur sınıflandırılmamıştır. Kavram ve fikre giderken aklın yasalarıyla biçimlendirilir. Belki başka doğaların doğamızı etkileme biçiminin ilk hali olması bakımından imgelem; bizi etkileyen, duyargaçlarımıza takılan doğaların salt haline daha yakındır denilebilir. Ancak imgelem üzerinden fikre ulaşılamaz, yani bilgi oluşturulamaz. Sadece bir sezme biçimi olarak değerlidir diyebiliriz ve sezme başka zihinlerce paylaşılmakta zorlanılan bir etkinliktir çünkü bellekteki birikime dayanır. Süreçleri o belleğin koşullarına bağlıdır, yani o belleğe aittir. Dil olarak da o belleğe bağlıdır içerik olarak da…

O halde tarihsel olanın şiirsel anlatımı bizi varlıkla, varoluş ve hallerle ilk karşılaşma ve etkilenme durumumuza götüreceği için heyecanlandırsa da yeterli değildir. Şiir ya da dilin şiirsel hali aklın yasalarına uyarlı değildir, daha çok rüyalarla benzeşiktir. Çağrışımsal doğası da denetlenip sınanamaz. Genellikle daha çok sözlü iletişimin baskın olduğu toplumlarda yaygındır. Ama dilin şiirsel halinin tarihsel anlatılardan tümden yalıtılması gerektiği söylenemez. Hatta tersine, yer yer şiir veya şiirsel anlatımın kullanılması, anlatının tarihsel olana daha uyarlı olmasına yardımcı olabilir. Tarihsel dokunun örüntüsünü daha belirgin hale getirebilir.

Öte yandan kapalı ve örtük zihinlerin tarihte olanı kavrama biçimlerinin daha çok dilin şiirsel haline yakın olduğu da ortadadır. Zaten bir şeyin bütünsel olması biraz da onun estetize edilmesiyle olasıdır. Mitlerin, kahramanlık

hikayelerinin, menkıbelerin ve destanların dilsel açılımına baktığınızda, öncelikle bütünsel olduğu fark edilecektir. Ayrıca özel düzenlenmiş bir zamansallık, yani ritim barındırdıkları da... Ritim, metnin tarihsel olanın doğasına bağlanmasını kolaylaştırırken bütünsellik zihinlerin doğasına uyarlı olmasını sağlar.

yazı

Dilin bir başka hali yazılı halidir; yazı dili konuşma dilinden her zaman farklıdır çünkü karşılıklı iletişim bağından kopmuştur. Konuşanla dinleyenler arasında jest, mimik ve ses tonundaki değişimden doğan olanaklar vardır. Zaten konuşma dili bu olanaklar yüzünden bilindik dil yasalarını önemsemez. Oysa dilin yazılı hali, yazanla okuyanın karşılaşmasını gerektirmez. Yazı, yazandan bağımsızlaşacaktır ve okuyucuda tamamlanacaktır. Demek ki konuşma dilindeki eş zamanlılık ve olanaklar yazı dilinde yoktur. Bu nedenle yazı dili aklın yasalarına daha yakın olmak zorundadır çünkü yazan, gerekli gördüğü açıklamaları jest, mimik veya diğer olanaklarla tamamlayamaz. Sadece okuyucunun aklının olanaklarına güvenir ve ikisi arasında en güvenli ortaklık da akıldır.

Bu nedenle dilin yazılı hali aklın yasalarına, dolayısıyla zihnin akılla düzenlenmiş örgüsüne daha yakındır. Yazılı dil bir bakıma zihnin bilinçli halidir, sözlü dilse zihnin bilinçaltını da barındırır. Bu açıdan bakıldığında tarihsel anlatı sözlü olduğunda başka önceliklere, yazılı olduğunda başka önceliklere göre serimlenecektir. Bu da demektir ki tarihçi anlatırken dilin şiirselliğini kullanma olanağına daha çok sahiptir ama yazarken bu olanaktan yoksun olacaktır.

Tarihsel anlatının yazılı halinin açık zihinlere, yani bulanık ve yetkin zihinlere daha uyarlı olduğu söylenebilir. Açık zihnin açık iktisadi toplumlarda baskın olduğuna dikkatinizi çekmek isterim. Tıpkı yazının açık iktisadi toplumlarda baskın olması gibi… Bu durumda tarihsel anlatı, kapalı toplumlarda daha çok dilin sözlü haliyle ilişkili, açık toplumlarda daha çok yazılı haliyle ilişkili olur, denilebilir.

anlatı

Dilin ister sözlü ister yazılı haliyle olsun, tarihsel anlatı, anlatanın zihninin doğasıyla koşullanmıştır. Bu nedenle tarihsel olanın doğasından daha çok, tarihsel olanı anlatanın zihninin doğası belirleyicidir. Eğer tarih anlatıcının zihni kapalı yahut örtükse, dilin sözlü anlatısına ve şiirselliğe yakın olacaktır. Bu, anlatıcının bilinçaltının da işin içine karıştığı bir anlatı olacaktır. Hatta denebilir ki varsa zihinsel düğümleri, yani önyargıları bu anlatıda o da dışa vurulacak, tarihsel anlatı bir *yüceltme/aşağılama* haline gelecektir.

Kapalı yahut örtük zihnin tarih anlatısı, olay yahut olgular arasındaki ilişkinin düzenine göre bir zihinsel düzene sahip olmadığından ve hazır bulduğu büyük bir tasarıyı inanca dönüştürdüğünden, böyle zihinlerin inandığı tasarıya uygun olan şeyleri yüceltecek, uygun olmayanlarıysa aşağılayacaktır. Uzun ve bileşik cümleler de kurmayacaktır. Daha basit ve jest, mimik gibi aracılarla tamamlanan bir söylem sergileyecektir. Kendi inancını sahi gördüğünden, aklı değil, kendi inancının düzenini ölçü kabul edecektir. Böylece tarihsel olan şeylerin ilişkisi, değeri ve düzenini kendi inancının ilişki anlayışı, değer kavrayışı ve düzeniyle sınanacaktır.

Böyle bir tarih anlatıcısı, anlattığı şeyle kendini özdeşleştirecek ve sanki kendisi yaşıyormuş gibi anlatacaktır. Onu dinlemek pek heyecanlı olabilir; büyük olasılıkla bir tiyatro oyuncusu gibi görünecektir. Vaktin hoş geçeceği ortadadır. Ancak anlattığı şeye güvenme konusu şüphelidir. Büyük olasılıkla anlattığından daha çok anlatma biçimi ve anlatıcının coşkusu akılda kalacaktır.

Bulanık zihnin tarih anlatısı yer yer aklı önceliğinden, dilin yazılı haline daha yakındır diyebilirim. Ancak bulanık zihnin doğası gereği önkabüllere sahiptir ve o da anlattığı tarihle kendini zaman zaman özdeşleştirecektir. Bu nedenle bulanık zihnin anlatısı kimi zaman coşkulu kimi zaman duygusuz, kimi zaman anlamayı öne çeken kimi zaman yargılayan, kimi zaman jest ve mimiklerle desteklenen dilin sözlü hali, kimi zaman aklın yasalarına dayalı dilin yazılı haline yakın karışık bir anlatı olacaktır. Cümleleri yer yer bileşik, yer yer devrik, yer yer yalındır.

Bulanık zihin de bir tür açık zihin olduğu halde, yer yer inanca dönüştürdüğü bir anlatıya tutkuyla bağlanmaya ihtiyaç duyar. Tıpkı örtük zihinler gibi bu anlatıya uymayanları yargılar... Ama aynı zamanda açık zihin olduğundan bu yargılamada çok kararlı olamaz. Tarihsel olana zaman zaman aklın yasalarıyla da yaklaşma ihtiyacı duyar. Dolayısıyla olasılıkçı anlatıya ulaşmakta güçlük çeker çünkü tümden bütünsellikten vazgeçemez. Bu nedenle anlattıklarını anlamak örtük yahut kapalı zihinlere göre daha zordur. Ne dediklerini çözümlemek de...

düğüm

Yeri gelmişken zihinsel düğümlere, yani önyargılara değinmek isterim. İnsan her an başka doğalarca etkilenmekte ve bu etkilerinden doğan algıları anlamlaştırmaya çalışmaktadır. Ama bu çok zor bir iştir; etki bombardımanı içinde her şeyi anlamlaştırmak mümkün değildir. Ayrıca zihnimiz dinamiktir, zihnimizin içinde sürekli bir etkinlik vardır ve bu da demektir ki zihnimiz içsel olarak da algıyla sürekli karşı karşıyadır.

Bu algılar eş zamanlı olmak bakımından birbirine bağlanabilir yahut dikkat yöneltildiği için iç etkinliklerle eşleştirilebilir. Zihnimiz akılla bu algıları kavramak ve oradan da fikri götürmek istese de algıların çokluğu buna olanak vermez. Dolayısıyla belleğin çoğunluğu bu işlenmemiş algılarla doludur. Bu da bize belleğimizin sadece kavrama götürülmüş bölümünün düzenli olabileceğine işaret eder. Geri kalanı karmaşıktır.

Şüphesiz ki kimse belleğinin hepsini düzenleyemez. Bu, zihnin doğasına aykırıdır. Ama belki belleğin düzenli bölümünü varlığın, varoluş ve hallerin düzenine uyarlı hale getirebilir ya da kavramları, simgeledikleri şeylerin doğasına uyarlı olarak biçimlendirebilir. Yetkin zihinler, bilinçlerini düzenleyebilen zihinlerdir ama bu düzen süreklilik ister. Bu nedenle varlığın, varoluş ve hallerin doğasına uygun bir zihin bulmak zordur. O halde denilebilir ki varlığın, varoluş ve hallerin doğasının olanaklı bilgisi de azdır.

Düşünürlerden bazıları varlığın, varoluş ve hallerin doğasını kavramımızı engelleyen zihinsel koşulları araştırmışlardır.

Böylece zihnimizin doğasından kaynaklanan düğümleri fark etmiş, sınıflandırmaya çalışmışlardır. Örneğin Bacon, bu düğümlere *"idola"* adını vermiştir. Mağara idolası, pazar idolası gibi… Kimi düşünürler insan zihninin doğar doğmaz yanılgı hastalığına tutulduğunu, gerçeği ancak eğik bükük fark edebileceğini dillendirmişlerdir.

Zihnimizin doğuştan düğümlere sahip olduğu açıktır. Öncelikle varlığın, varoluş ve hallerin doğasına ancak duyargaçların olanak verdiği ölçüde ulaşabilmektedir. Yani zihnimiz; duyargaçlarımız kadar olanaklı, duyargaçlarımız kadar kısıtlıdır. Üstelik zihnimiz sınıflandırıcı bir etkinlikle iş görür. Her şeyi bu sınıflandırıcı düzenlemeyle birbirine bağlar. Varlığın, varoluş ve hallerin durumu ne olursa olsun zihnimiz kendi iç düzenine göre varlığı anlayıp anlamlaştırır. Üstelik de her algıyı işleyemez, her iç etkinliğin farkına varamaz, yetersiz ve eksiklidir. Demek ki zihnimiz varlığın, varoluş ve hallerin doğasını birçok ön koşulla anlamaya olanaklıdır. Bu da doğal olarak önyargılar oluşturmaktadır.

Aklın yasalarına göre işlenmemiş algılar ve zihnimizin iç etkinliğinin birikimi, zihnin algıdan fikre giden sürecine katılacaklardır. Akıl, etkinliğini bozacak ve başkalaştıracaklardır. Bu yüzden varlığın, varoluş ve hallerin zihnimizdeki karşılığı olan kavramlar, fikirler ve tasarılar her zaman açık ve seçik fikirlerden, aklın yasalarına uygun tasarılardan ve apaçık kavramlardan oluşmaz. Ama zihin bütünlüğe eğilimlidir. Bu yüzden bulanık kavramlar ve fikirler de bu bütünlüğün bir parçası haline gelir. Böylece zihnin örüntüsünde yer yer bulanıklık, yer yer karanlık hatta örüntü içinde yer yer düğümler de bulunur.

Bu alanlar ya da düğümler, önyargıları oluşturur. Zihnin görüsünü bozan da bu önyargılardır. Önyargılardan kurtulmanın yolu ne yazık ki kolay değildir. Bu düğümlerin çözülmesi kolay değildir. Bu düğümler deneyim ve duygularımızı da içerdiğinden, aklın çözücülüğü bunu kolay kolay başaramaz. Bu yüzden önyargılı bir zihnin görüsü bozuk olacaktır. Varlığın, varoluş ve hallerin olanaklı bilgisine ulaşamayacaktır. Elbette tarihsel olanın olanaklı bilgisine de...

Söylem, zihnin serimlenmesi olduğuna göre, zihnin içindeki düğümler de dil aracılığıyla serimlenir. Ne de olsa dil, matematik gibi salt soyutlamaları duyurmaz. Her kavram, oluşma sürecine katılan algıları ve düğümleri de içinde barındırır. Elbette ilkel benliğimizin eğilimlerini de barındırır. Bazı düşünürler konuşmadaki hataların ilkel benlikle bağlantısı üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar bize söylemin, zihnin bütün olanak ve kısıtlılığını serimlediğini gösterir.

Şüphesiz ki toplumsal benliğimiz bir süzgeç gibi denetleyicidir ve içimizden geldiği gibi konuşmaz yahut yazmayız. Bu belirleme zihinsel düğümlerin daha çok ilkel benlikle ilgili olduğunu işaret ediyorsa bu, zihnin doğasının koşullarına uygun olmaz. Asıl toplumsal benlik, zihinde düğümler oluşturur. Suçluluk duygusunun kaynağı ilkel benlik değil toplumsal benliktir ve suçluluk duygusunun çokluğu yahut azlığı önyargıların çokluğu veya azlığıyla ilintilidir.

Tam da burada anlatıların da önyargılar oluşturabileceği üzerine durmamız gerekir. Yaşadığı çevredeki anlatıları bütünsel kabul eden bir zihin, onları sahici kabul edecek ve

içselleştirecektir. Bu anlatılarla eylem ve etkinlikte bulunacak, bu anlatılarla her şeyi yargılayacaktır. Aklın yerine bu anlatılar ölçü olarak geçtiğinde her yargılama sonrası için bir önyargı yahut düğüm olacaktır.

Dil, asla tek bir zihne ait olmadığı, zihinler arası ortaklık olduğu için sözcüklerin toplumsal belleğin çağrışımlarını da toplumsal belleğin önyargılarını da taşıdığı söylenebilir. Her düğüm yahut önyargı o dili öğrenen zihne aktarılır. Örneğin geçmiş yaşantılardan önyargıya dönüşüp dile yerleşmiş olan cinsiyetçi düğümler... Bu düğümler kolay kolay sökülemez de.

Dil aynı zamanda otoritenin de egemen olmak istediği bir alandır. Otoriteler dili kontrol etmek ve egemenliklerini tehdit edecek birikimleri engellemek isterler. Bu nedenle dil yüzünden gerilimler yaşanmaktadır. Sözgelimi, ümmet toplumunu savunanlar Osmanlıca ve Osmanlıcadan arta kalan sözcükleri savunmak için olmadık gayret gösterirken, benzer şekilde ulusçuluğu savunanlar Türkçe sözcükler için neredeyse savaş verirler.

O halde dil her zaman otoriterleşmeyle ilgilidir ve zihinler arasında içeriği bu görüyle taşır. Bazı düşünürlerin tanımıyla harika bir ideolojik aygıttır. Tıpkı tarihsel olanın anlatısı gibi... O halde dil, tarihsel olanın anlaşılıp anlatılması açısından tartışılması ve özen gösterilmesi gereken bir araçtır. Her toplumun dili o toplumun tarihinin birikimi, değerleri ve düğümlerini içerir. Bir başka açıdan da toplumları tanıma olanağıdır diyebiliriz.

Tarihte olanın anlatımı, eğer tarihbilimin anlatımı olacakta dil sorunu çözümlenmelidir. Tarihbilimciler, tarih anlatısı için bir yol bulmalıdırlar ki tarihsel olanın olanaklı bilgisine uygun bir anlatı oluşturabilsinler. Herhangi bir halkın dilinin önyargılarla dolu olduğu düşünüldüğünde, kendi dilini kullanarak bir anlatıya dönüştüren tarihbilimci iki zorlukla karşı karşıya kalır: Öncelikle her tarihbilimci bir insandır ve kendine özgü düğümleri olabilir. İkinci olarak, anadil zihnin temel biçimidir; anadilindeki düğümler de tarihbilimcinin düğümleri olabilir ve o bunun farkında olmayabilir.

O halde tarihbilimci öznellikten kurtulmak istiyorsa bu düğümlerin ayrımına varmalı ve bu düğümleri çözmenin bir yolunu bulmalıdır. Bu düğümlere rağmen tarihsel anlatıdaki öznellik azaltılabilir elbette ama ortadan kaldırılamaz. Tarihbilimci aklın yasalarına göre yazı diline odaklandığında, düğümlerden olabildiğince uzak durmayı başarabilir. Ancak bütünüyle başarması olanaksızdır. Ya bunu kabullenmek gerekir yahut tarihbilimciler ortak bir dil üretmelidir.

Daha önce Esperanto diye bir dil deneyimi yaşanmıştır; bütün dillerin ortaklığında bir dil tasarısı olan Esperanto ne yazık ki yaygınlaşamamıştır. Dilin sadece ifade etme aracı olmadığı ortadadır; dil aynı zamanda bir kimlik ve ideolojik araçtır. Bu nedenle tarihbilimcilerin dillerin üstünde nesnel bir dil üretmesi gerekmez, bu zaten olanaklı görünmemektedir. Tarihbilimciler, dillerdeki önyargıların ayrımına varıp onları temizleme konusunda bir ortaklığa girişebilirler. Tıpbilimin Latinceyi kullanması gibi antik bir dil yahut yeni bir dil kullanılmasına da gerek yoktur.

Tarihbilimcilerin yapması gereken, gerek akademi dilinde gerekse halk dillerinde yerleşik olan önyargıları temizlemektir. Bu duyarlılık olmadan tarihte olanın anlatısı, tarihbilimin ulaştığı olanaklı bilginin bile olası bilgi haline dönüşmesine neden olacaktır. Dilden önyargıların arındırılması gerçekleştirilebilir, yeter ki böyle bir duyarlılık öncelensin… Sözgelimi, *"Tarih tekrarlardan oluşur."* türünden yerleşik belirlemeler, sanki apaçık bilgi gibi değer görmektedir. Bu ve benzeri önyargılara dikkat çekmek çözümün yolunu açacaktır. Halk dillerine yerleşmiş olan cinsiyetçi, ırkçı, aşağılayıcı ve ötekileştirici ne varsa bunlar belirlenebilir. Böylelikle tarihbilimcilerin kullandığı; tarihsel olanın doğasını kısıtlamayan, azaltmayan yahut çarpıtmayan daha az kirli bir söylem oluşturulabilir.

Akademik dilde de benzer önyargılar bulunabilir. Örneğin *"Her şeyin bir nedeni vardır."* belirlemesi gibi… Bu belirleme ilk bakışta tarihte olana upuygun gibi görülmektedir. Elbette her şey nedenleriyle anlaşılabilir ancak, tarihsel olanın salt haline ulaşmak olanaksızdır. Bu durumda bir olgu yahut olayı oluşturan nedenlerin hepsinin ortaya çıkıp belirlenmesi olanaklı olamaz. O halde bir şeyin nedenleri apaçık ortaya çıkarılmadığında o şeyin nedenleri bulanık olacaktır, o şey de bulanık kavranacaktır. Böyle şeyleri göz ardı etmek, olasılıkçı bakışa daha uygun değildir. Bunlar da olasıdır ve olabilir. Bunları da kabul etmek gerekir. Ne de olsa her şeyi bilmenin mümkün olmadığı gibi her şeyi açıklamak da mümkün değildir.

Ayrıca *"Her şeyin bir nedeni vardır."* belirlemesi önyargıya döndüğünde katı bir neden-sonuç zinciri olduğu yanılgısı ortaya çıkar. Her şeyin birbirine katı bir neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olması da tarihsel olanın bütün olduğu, her olay ya da olgunun birbirine bağlı olduğu, hatta amaç bakımından birer araç olduğu fikrini tabulaştırır. Bu önyargı, daha önce değindiğimiz tarihsel olanın gelişimsel bir çizgisi olduğu yanılgısına kadar gider.

İnsan eylem ve etkinliklerinin şüphesiz ki nedenleri vardır ve belli ki bunları ortaya çıkarmak insan zihninin gereğidir. İnsan hem bedensel hem zihinsel bir varlıktır. Bedeniyle uzaysal, zihniyle zamansaldır. İhtiyaçları da doğasının bu iki ucu arasında geniş bir yelpaze oluşturur. Her ihtiyaç bir yanıyla bedenine diğer yanıyla zihnine bağlıdır.

Bedensel ihtiyaçlar insanın varlığını sürdürmekle ilişkili olduğu için önceliklidir. Bir üretim-tüketim birlikteliği olan bedenimiz beslenmezse varlığını sürdüremez. Bu nedenle bedenle ilgili ihtiyaçlar vazgeçilmez ve terk edilmezdir. Ancak bastırılabilir, yer değiştirilebilir yahut yansıtılabilir. Zihinsel gereksinimler zamansallığa yakın olduğundan ve varlığın devamıyla birebir ilişkili olmadığından terk edilebilir, bir süre dondurulabilir yahut vazgeçilebilir. Kıtlık zamanlarında gazete ve kitap satışlarının azalması örneğinde olduğu gibi…

İnsanın eylemlerinin altında yatan bu gereksinimlerin katı bir sıra düzeni yoktur. Her insanda gereksinimlerin önceliği

farklıdır ve dolayısıyla insanların davranışı karmaşıktır. Bu karmaşa nedeniyle çoğunlukla gereksinimlerle eylem ve etkinlikler arasında birebir ilişki bulunmaz; sözgelimi, dervişlerin yaptığı gibi bedensel olanı en aza indirgeyerek ruhsal bir inziva benimseyenler olabilir. Bu nedenle diyebilirim ki insan eylemlerinin ve etkinliklerinin nedeni çoğu kere hangi gereksinimden karşılanıyor bilinemeyebilir. Bir karmaşa varlığı olan insanın eylem ve etkinlikte bulunmasına yol açan gereksinimler çok çeşitli olabilir ve anlaşılması zorlaşabilir.

Bu durumda, koşullardan bağımsız olarak, yani dışsal koşullardan bağımsız olarak hangi içsel koşulların eylem ve etkinliklerin nedeni olduğunu birebir bilmemiz olanaklı değildir. Demek ki her şeyin bir nedeni olsa da bu nedeni belirlemek için bir ölçek oluşturulamaz. Bir ölçek oluşturulsa bile yanılgı ve eksiklik kaçınılmaz olacaktır. Üstelik her ölçek bir genellemedir. Yani insan gereksinimlerinin genellemesi, olası gereksinimlerin eylemlere etkisine yönelik bir soyutlama… Robotlar gibi, *"Şu koşulda bu olsun."* komutuyla eşitlenmesi mümkün olmayan insanın bu genellemeye uyması beklenemez.

Tarihsel olanın nedenlerini belirlerken baktığımız dışsal koşullar da değişim halindedir ve kargaşaya eğilimlidir. Dışsal koşullar dediğimde, insan beden ve zihninin dışındaki varlığın doğasından söz ediyorum. Bu doğa, insanın içinde iş gördüğü dokudur. Eylem ve etkinlikler bu dokuya bağlı olarak sonuçlar üretir. Bu dokunun olanaklarından yararlanır yahut bu dokunun olanaksızlıklarına katlanılır.

Çok kere bunu doğa olarak dillendirenler olmuştur. Hatta insanın karakterini de yaşadığı doğanın belirlediğini söyleyenler olmuştur. Haklıdırlar; nihayet insan bu doğaya doğar ve bu doğada yaşar. Varlık ana kümedir, insan bu kümenin çok minik bir üyesidir. Yer yer doğa içinde kendine ait bir doğa oluştursa da bütün doğayla baş edecek bir güce ulaşamaz çünkü gücünün kaynağı da doğadır.

İnsan eylem ve etkinliklerini kuşatan doğanın aynı zamanda insan eylem ve etkinlikleri tarafından bozulduğunu da unutmayalım çünkü her eylem bozucudur. Doğanın özünün değişim olduğunu anımsarsak, insan eylem ve etkinlikleriyle birlikte kargaşanın sık sık ortaya çıkmasını da kabullenmemiz gerekir. Bu değişim ve kargaşa içinde, bir olgu yahut olayın nedenlerinin apaçık görülmesi yahut seçilmesi olası mıdır? Bunu olası görmüyorum, dolayısıyla katı bir neden-sonuç bağı varsa bile bunun insan zihnine açık olacağını sanmıyorum. Bu durumda her şeyin bilindiği bir geçmiş ve gelecek olası değildir. Her şeyin bilindiği bir geçmiş ve geleceğin olası olmadığı yerde, belirlenimcilikten söz edilemez.

Yeri gelmişken şu neden-sonuç ilişkisini ayrıntılandırmak isterim. Bir şeyin nedenlerine baktığımızda farklı doğaların etkisini görürüz. Sözgelimi, bir şehir kurulmuşsa bu, doğanın koşullarıyla da ilgilidir, insan beğenisi ve yetenekleriyle de... Şehri ortaya çıkaran koşullar malzemeden estetiğe birçok farklı nedene işaret eder. Daha önce değindiğimiz maddi neden, biçimsel neden, etken neden ve ereksel nedenleri anımsarsak, sadece bu sınıflamayla söz gelimi İstanbul'un şehir olmasının apaçık nedenlerine ulaşabilir

miyiz? Bu sınıflamanın İstanbul'un şehirleşmesinin bütün birikimini ifade edebileceğine nasıl emin olabiliriz? Diyelim ki şehirlerin oluşması için ortak nedenlerden bir soyutlamaya giriştik; o zaman sadece İstanbul'un şehir olmasını sağlayan nedenlerden vazgeçmiş olmaz mıyız?

Şeylerin nedenlerinin hiyerarşisi de başka bir sorundur. Nedenler neye göre öncelenmelidir? Bu öncelemenin ölçeği aklımızsa bunun tarihsel olanda da böyle olduğuna nasıl emin olabiliriz? Bazen öyle nedenler vardır ki belirlenmesi güçtür. Bunun için uzay/zaman dokusunu örnek vermek isterim. Bu uzay/zaman dokusunda yer yer zaman seyrelebilir veya sıkılaşabilir, ritim azalabilir veya artabilir. Zamanın değişkenliğini burada tartışmayacağım ama sadece yerçekiminin zamanın ritmini bozduğuna işaret edeceğim. İnsan eylem ve etkinlikleri bu genel yasalara uymak zorundadır ama insanlar bunu fark edemeyebilir. Bu tıpkı, galaksimizin doğasının dünyanın doğasını etkilemesi gibi uzak etkilerin fark edilmemesi gibidir.

Uzak etkiler fark edilmediği için olan şeyin doğasına katılmamış diyemeyiz. Örneğin göçlerin nedenleri arasında, iklim koşulları ve siyasi dağınıklık gösterilebilir. Ancak herhangi birinin yahut birilerinin (boy, kabile vs.) başka bir yere göç etme isteği belirlenemez ve sonuçtan göçün nedenleri anlaşılmaya çalışılabilir. Böylece göçü yönlendiren, göç olgusuna katılan asıl neden fark edilmeyebilir ve onca çaba boşa gidebilir.

Öte yandan, aynı uzay/zaman dokusu içinde birçok istem çakışabilir yahut birçok etki-tepki bir anda bulanabilir. Bu

durumda, aynı uzay/zaman dokusu içindekiler farklı süreçler olsa da birbirlerinden etkilenip yeni bir süreç başlatabilirler. Ben işte bu kesişmeye rastlantı diyorum. Rastlantıyı, *farklı nedenlerle başlayan süreçlerin aynı uzay/zaman dokusunda kesişmesi ve yeni bir süreç başlatması* olarak anlıyorum. Bu durumda, bazen belirsiz bazen belirli bir şekilde rastlantı, olay yahut olgunun içinde yer alacaktır.

Bütün bu neden tartışmalarından sonra diyebilirim ki her şeyin bir nedeni vardır ama nedenler farklı doğalara sahiptir. Katı bir neden-sonuç zincirinden söz edilemez. Hele hele işin içine istem ve rastlantı girmişse bu hiç mümkün değildir. İstem en azından yapıp yapmama gibi iki seçeneğe sahiptir. Koşulların bu seçeneklerin birine uyarlı olmasında onun olacağı varsayılsa bile yapıp yapmama seçeneği, olasılıkçılığı işaret eder. Seçenek varsa belirsizlik vardır. Bir de buna rastlantıyı eklersek her şeyin belirlenmesinin olanaksızlığı ortaya çıkar. O halde diyebiliriz ki ereksel neden ve rastlantı olduğu sürece belirlenim yoktur…

Bir de şöyle bir sorun vardır; tarihbilim bunca birikmiş olan bilgiyle yüzleşmelidir. Bu yüzleşme tarihsel olana uygun kavramları ortaya çıkarma yahut içeriklerini serimleme biçiminde olabilir. Belki de bu yüzden tarihbilim işe sözlük hazırlamayla başlamalıdır. Tarihbilim sözlüğü, söylemin arındırılması için ilk adım olabilir.

Dilimizde tarihle ilgili bazı sözlükler bulunmaktadır ve hatta özel tarihsel alanlarla ilgili sözlükler de vardır. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü gibi… Ancak tarihbilim sözlüğü

yoktur. Bu da doğaldır, tarihbilim ülkemizde benimsenmiş değildir. Bazı tarih sözlükleri yayımlanmıştır ama bunlar da son derece kısıtlıdır.

Belki başka dillerde tarihbilim sözlüğü vardır ama tarihbilim var olacaksa kendi terimlerini ve söylemini oluşturmak zorundadır. Tarihbilim kendi söylemini oluşturmadığı sürece, başka söylemler tarihsel bilgiyi aşındırmaya devam edecektir. Tarihsel olan, söylemin ağır baskında kalan bir doğaya sahiptir; bu nedenle söylem göz ardı edilmemelidir.

Her bilim gibi tarih bilimi de araştırdığı alanla ilgili özelleşmiş kavram ve terimlere ihtiyaç duyar, duyacaktır da... Bu kavramların bir kısmı apaçıktır, yani duru kavramlardır. Bu kavramları kullanarak oluşturulmuş fikirler de açık ve duru olacaktır. Tarihin bazı kavramları bulanık olacaktır, özellikle tarih gibi insan eylem ve etkinlikleriyle ilgilenen bilimlerde kavramların bulanık olması doğaldır, çünkü işin içine insan ve kaçınılmaz olarak öznellik girmektedir. Bu kabul edilebilir bir sınırdır. Tarihbilim yetinmeyi bilmelidir çünkü nicelik bilimlerden farklıdır, o nitelik bilimidir.

terim

Tarihte olan deyince akla ilk gelen, olay ve olgudur. Tarihbilim, insanla ilgili geçmişi konu alan bilim olarak, insanın eylem ve etkinliklerinden doğan olay ve olguları inceleyecektir. Ancak olay ve olgunun içeriği tartışmalıdır. Ben de bu tartışmaya katılmak isterim. Olay yahut olgu birbirinden apayrı şeyler değildir. Sözgelimi İstanbul'un fethedilmesi süreci olaydır. Tekil olarak belirlendiğinde, yani İstanbul'un fethi olarak

belirlendiğinde, içinde değişimler olan bir sürece denk düşer. Ama tamamlandığında ve diğer tarihsel olanlarla ilişki içinde değerlendirildiğinde olguya dönüşür. Olgu olarak İstanbul'un fethi, bir çağın açılışı bir çağın kapanışı olarak kabullenilir. Bu haliyle süreç hali ve eylemlerden oluşmuş doğası geriye itilmiş, değeri öne çekilmiştir.

Bu durumda olguyu; *"zihnimizden ve eylemden bağımsız olarak, olmuş olan durumlar, haller ve süreçler"* olarak belirleyebiliriz. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere olaydan farklı olarak, tamamlanmış olması olgunun belirgin özelliğidir. Ayrıca zihnimizden bağımsız olarak var olmuş olması da… Elbette onu oluşturan insan eylem ve etkinliklerden bağımsız olarak kavranabilmiş olması da…

Olaysa, *"**i**çinde süreç barındıran, başlangıcı ve bitişi arasında nedenlerin ve sonuçların belirlenebildiği ve insan eyleminin baskın olduğu*" varoluşlardır. Olayın tamamlanmış olması gerekmez. En belirgin özelliği, içinde süreç barındırmasıdır. Bu sürecin içinde neden ve sonuçların belirlenebilir olması ve diğer tarihsel olanlardan ayrı, tekil ele alınmış olmasıdır. Olaylar için başlangıç ve son diye bir şey belirleyen zihnimizin doğası olabilir, olmayabilir de…

Olay **i**çinde neden-sonuç bağlarının fark edilmesi, dönüşüm ve değişim içermesi bakımından olguya göre diridir. Demek ki olayı olgudan ayıran bir ölçüden daha söz edilebilir; bir şey durağan değilse, başlangıç ve bitişi hakkında belirlememiz varsa, içinde neden-sonuç ilişkileri barındırıyorsa ve zihnimiz ona tarihsel bir anlam yüklüyorsa olaydır. Bir şey durağansa o artık olgu olmuştur.

Tarihsel olandan söz edildiğinde zihnimizde daha çok değişimler, süreçler ve neden-sonuç ilişkisi çağrıştığı için tarihsel bilgi olaylardan oluşuyormuş gibi bir yanılgıya kapılırız. Oysa tarihsel olanlar eğer zihnimizden bağımsız olarak var olmasaydı, geçmiş anlatılardan ibaret olurdu. Olgular tarihsel bilgiye sahiciliğini verir. Olaylarsa tarihin devinimini bize gösterir.

Bu tartışmadan çıkardığım sonuç şudur: Kavramlar ve kavram ilişkilerine gerekli özeni göstermezsek, geçmiş hakkında kolaylıkla yanılsamalı bir görü sahibi oluruz. Dolayısıyla tarihsel olanla ilgili her şeyi çarpıtabiliriz. Bu yüzden söylemin bozuculuğuna dikkat etmeye, tarihsel verileri bütünleme yerine eksikliğiyle, olasılığıyla kabullenmeye çalışmak hem tarihsel bilgiyi temiz tutar hem zihnimizi…

Ama elbette kullandığımız kavramlar da aynı eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Neden dediğimizde ne dediğimizi bilmeli, olay ve olgudan söz ederken dikkatli davranmalıyız. Böylece gerçekleşmiş olana daha yakın, koşullara daha uyarlı bir anlatı ortaya çıkarabiliriz. Ne de olsa tarih tasarımları gerçeğin görünüşlerini oluşturur, tarihte olup bitenin salt halini değil... Ancak ona en yakın, koşullara uyarlı olan olanaklı bir tasarım da mümkündür. Bunun için zihnimizin bütünsellik arzularıyla baş etmeli ve bölük pörçük de olsa verilere ayrıca anlamlar yüklememeliyiz. Gerçeği salt haliyle bilemesek de bilme yetimizi, anlayışımızı ona daha uygun hale getirebiliriz. Böylece tarihte olana daha çok yaklaşabiliriz ve bunu paylaşabiliriz.

tarihsel olanın tasarımı ve yaşamalanı/otorite ilişkisi

Tarihsel olan; yani insan türünün geçmişteki eylem, etkinlik ve edilginlikleri bir tasarıya sığmaz. Bunun herkes farkındadır. Öte yandan tarihsel olanın da bir şekilde anlaşılması gerekir. Bunun için belki de en uygun olan, tarihsel olana içkin eğilimler üzerine bir anlatı oluşturmaktır. Bu anlatı eksik olacaktır, kısıtlı olacaktır ama tarihsel olanın doğasını bize duyuracaktır. Tarihsel anlatı bize pek kullanışlı görünen tümdengelim olanağı da verecektir. Olayların tarihsel dokunun içkin eğilimlerle bağlantısını sezdirecektir.

Diyelim bunu yapmadık; bu durumda tek tek olay ve olguları kendi biriciklikleri içinde anlamaya çalışmak zorunda kalırız. Her olay biriciktir. Biricik olansa kıyaslanamayan ve sınıflandırılamayandır. Bu durumda her olayı kendi özselliğiyle açıklamaya girişmemiz gerekir ki bu yılgınlık verici bir uğraştır. Ne de olsa her olay için o olaya özgü bir yöntem

oluşturmamız gerekir. Üstelik olaylar biriciklikleri halinde anlaşılsalar bile diğerleriyle ilişkisi için başka şeylere ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca belirtmek isterim ki tarihsel olan, yığınla olayla doludur ve her birini özselliğiyle açıklamaya girişecek bir ömür insan ölçeğinin dışındadır.

Belki örgübilinçlerin hızı düşünüldüğünde böyle bir olasılıktan söz edilebilir. Örgübilinçlerin yetkinleşmediği günümüzde bu hala gelecekle ilişkili bir beklentidir. Dolayısıyla tarihsel olanın anlaşılması için tarihsel anlatılar hala geçerli bir seçenektir. Her olay yahut olguya katılan şeyler belirlenebilirse bu harika olmaz mıydı? Sözgelimi, her olay ve olgu uzay/zamandan pay almıştır, bir başka deyişle, uzay/zamanda olur. Bundan hiçbir zihin de şüphe etmez. Doğasına uygun bir uzay/zamansallık belirlense tarihsel olan daha kolay anlaşılmaz mıydı?

Şüphesiz ki olasılıkçı bir bakışla kurulan tarihsel anlatı, yetinmeyi bilen bir anlatı olacaktır. Uzay/zamansallıktan başka öncelikli ilkesi olmayacaktır. Doğal olarak her şeyi açıklamaya, her ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmayacaktır. Bir başka deyişle tarihsel olan; ne varsa, yani olanı biteni bütünüyle açıklamaya girişmeyecektir. Dolayısıyla eksikli olacaktır ama güvenilir olacaktır. Eksiğine ve yanılgısına rağmen böyle bir tasarının olması, olmamasından daha iyidir. Genel olarak türümüzün ve özel olarak her birimizin kendini ve çevresini tanımasına olanak verir. Eylem ve etkinliklerimiz hakkında bir fikir oluşturur.

Zaten birçok tarih tasarısı vardır. Yaratılış destanları ve mitler türümüzün tarihsel olana yönelik ilk tasarılarıdır denilebilir.

Bu anlatılar, tarihsel olanı bir bütün olarak betimleme niyetindedirler. Benzer şekilde dinler de böyle tasarılar oluşturmuşlardır. Bazı tarih tasarımları kişilerle ilişkilendirilir, bazıları fikirlerle… Ancak hepsi, ilişkiler içinde biricik olanı anlamaya çabalar. Tarihsel olanın ilişkisel olasılıklarını ortaya koymaya, tarihsel olanın ortaya çıkışının koşullarını ortaya çıkarmaya çalışır. Böylece en eksiklisinden en yanılgılısına hepsi tarihsel olanın anlaşılmasına katkı sağlar. Elbette tarihbilimin eleğinden geçtikten sonra katkıları belirlenebilir, yoksa tarihsel anlatılar tarihsel olanı çarpıtmaya pek isteklidirler.

yaşamalanı

Her şey uzay/zamanda olur, peki uzay dediğimizde ne demiş oluruz? Uzay yan-yana gelen şeyler dizisidir yahut bir şeylerin alan kaplama halidir. Şeyler yer kaplamadan var olamaz. Bir başka deyişle, şeyler üç boyutludur; eni, boyu ve derinliği vardır yahut biz öyle kavrarız. En, boy ve derinlik, uzaysallığın ölçülebilir olduğunu gösterir; varlığın niceliksel yanını temsil eder. Bu bakımdan uzaysallık, şeylerin ölçülebilir ve yer kaplama hallerine denk gelir.

Peki uzay zihnimizden arınık bir gerçeklik midir? Düşünürlerin bir kısmı uzayın kendi başına, oluş ve hallerden bağımsız olarak bulunduğunu öngörmüşlerdir. Onlara göre, bir şey olacaksa zaten var olan bu uzay koşullarıyla bağlantı halinde yahut ondan pay alınca olabilir. Bir başka deyişle, her şey uzay kalıbına dökülür. Peki zihnimizden bağımsız bir uzay gerçekliği var mıdır yoksa bu, zihnimizin kavrayışının bir sorunu mudur?

Bu konuda karar vermek zordur. Bu nedenle uzay hakkında farklı belirlemeler yapılmıştır. Sözgelimi, uzayın gerçeklikte olmayıp mantıksal bir şey olduğu belirlemesi gibi…

Ama öte yandan; varlığın, varoluş ve hallerin uzaysal olduğu kesindir. Her ok hedefine ulaşır, bunu hedefte olan kimse en iyi o bilir. Ayrıca Kant uzayın, duyarlılığımızın deneyim öncesi önkoşulu olduğunu savunmuştur. Yani bizim zihnimizin doğuştan önkoşuludur ve deneyimler bu koşullara bağlı olarak algılanıp kavranır. Zihnimizin koşulları varlığın koşullarına uyarlı olmasa onların ayrımına varamazdı. Demek ki bizden bağımsız bir uzaysallık pek olasıdır.

İster şeylerden bağımsız olsun ister şeylerle ilişki içinde yahut zihnimizin bir koşulu olsun, biz her şeyi uzaysallığıyla anlayabiliriz. Tarihselliği de uzaysallığıyla anlayabiliriz. Tarihsel olan da herhangi bir şeydir ve şeylerin doğasından pay alır. Şeyler nasıl uzaysallığıyla fark edilip algılanıyorsa tarihsel olan da uzaysallığıyla fark edilip algılanabilir.

Yeri gelmişken, şey derken "*varlığın bir tavrının kendi niteliklerinden bağımsız olarak soyutlanmasıyla oluşan terim*"i dillendiriyorum. Bir başka deyişle; varlığın oluş, hal ve tavırlarını simgeleyen terimi. Zihnimiz tekil varoluşları en genel haliyle soyutladığı için bu terim doğası gereği belirsizdir ama yine de tekil tavır ve halleri imler. Şey diyerek varoluşun tekilliklerini daha kolay ifade etmiş oluyorum.

Tarihsel olanıysa şeylerden farklı tutuyorum çünkü tarihsel olan, şeylerin oluşundan farklı bir oluşa sahiptir; insan eylem

ve etkinliklerinden oluşur. Bu nedenle tarihsel olanın yer kaplama hali, şeylerin yer kaplama halinden farklı farklıdır. Bir ovanın yer kaplama haliyle o ovadaki savaşın yer kaplama hali aynı değildir. Demek ki tarihsel olan, farklı bir uzaysallıkla fark edilip kavranmalıdır.

Tarihsel olana uzaysallığını veren yaşamalanıdır. Her canlı gibi insanın da varlığını sürdürmesi temel ilgisidir ve varlığını sürdürebilmesi için yaşamalanına ihtiyacı vardır. Yaşamalanıyla ihtiyaçlarını karşılar yahut karşılamayı güven altına alır. Yaşamalanıyla gelecekte var olabilir ve varlığını koruyabilir. Yaşamalanı insanın yahut topluluğun bedeni gibidir. Bedeninin devamı gibi algılanır çünkü onsuz var olamaz.

Bedenini nasıl koruyor ve savunuyorsa yaşamalanını da öyle korur ve savunur. Bütün eylem ve etkinliklerinin zemini yaşamalanıdır. Ne yapıyor ediyorsa yaşamalanıyla bağlantı içinde yapıp eder. Yaşamalanından bağımsız bir eylem ve etkinlikten söz edilemez.

Uzayın sınırlı mı sınırsız mı olduğu tartışmalıdır ancak tarihsel olana uzaysallığını veren yaşamalanı kesinlikle sınırlı bir alandır. Sınırlı bir alan sınırlı bedenle özdeştir ve her canlının yaşamasının gereğidir. Yaşamalanının sınırlılığı, canlıların eylem ve etkinliklerinden kaynaklanmaz. Başka canlılara karşı koruma gereksiniminin bir sonucudur. Bir canlı olan insan için bu belirleme geçerlidir. Canlılar koku yahut ses gibi şeylerle yaşamalanlarının sınırlarını belirlerler. İnsanlarsa kendine özgü araçlarla; tel örgü, mayın yahut duvar gibi şeylerle…

Tarihsel olanın öznesi olan insan yahut insan toplulukları, bedenleri kadar yer kaplarlar. Bu, insanın ya da toplulukların diğer şeylerle ortaklığıdır. Bedenin eni, boyu, derinliği vardır. Ayrıca insan bedeni çevresindeki şeylerle etkileşim içindedir ve onlarla birlikte var olur. Ama nesnelerden farklı olarak insan, eylemde ve etkinlikte bulunur. İnsanın eylem ve etkinliklerinin şeylerin yer kaplamasına özdeş bir yer kaplaması olmadığını dillendirmiştik. İnsanın eylem ve etkinlikleri; şeylerin yerlerini, ilişkilerini, hallerini veya niteliklerini değiştirmek tavrıyla var olur. Bu tavır da özeldir, dolayısıyla başka türden bir uzaysallıkla açıklanabilir. Yaşamalanı işte bu açıklama ihtiyacının gereğidir.

Nerede bir insan yahut topluluk varsa, orada sınırları belli bir yaşamalanı da vardır. Sınırın ötesinde başka yaşamalanları başlar… Her toplum yaşamalanını kendi bedeninin devamı gibi görmektedir ve böyle bakınca yaşamalanı, ölçülen bir niceliğe dönüşür. İnsan bedeni yahut bedeninin devamı olan yaşamalanı ölçülebilse de insan eylem ve etkinlikleri nitelikseldir, yani ölçülemez. İnsan; nesnelerin ilişkilerini, biçimlerini ve niteliklerini değiştirir. Bunu yaparken niceliksel şeyler de ortaya çıkar ama eylemin kendisi nitelikseldir. Sözgelimi, yaşamalanı koruma niteliksel bir şeydir, korurken kaç insanın öldüğü nicelikseldir.

İnsanı eyleme sürükleyen gereksinimler de yaşamalanıyla bağlantılıdır. Bir başka deyişle, içinde bulunduğu yan-yana gelen şeyler bütünüyle… Beslenme, yaşamalanıyla doğrudan bağlantılıdır. Üreme, yaşamalanıyla doğrudan bağlantılıdır. Yaşamalanıyla üreme arasındaki ilişkiye, bolluk zamanlarında

canlıların daha doğurgan olmalarına işaret etmek yeterli olacaktır. Güvenlik, doğrudan yaşamalanıyla bağlantılıdır. Dinlenme yaşamalanı koşullarına; sevme, sevilme gibi toplumsal şeyler de yaşamalanı ile bağlantı içindeki toplulukla ilgilidir…

Zaten insan öncelikle doğduğu yaşamalanının koşulları tarafından biçimlendirilmiştir, ondan bağımsız düşünülemez. Bu nedenle, *"Coğrafya kaderdir."* denebilmiştir. İnsanın bedeninin nasıl olacağı bile yaşamalanı tarafından etkilenir. İbn-i Haldun'un farklı iklimlerde bulunan ülkelerdeki insan tiplemeleri örneğinde olduğu gibi… Bu nedenle hiçbir insan eylem ve etkinliği yaşamalanından arınık olamaz. Şu ya da bu şekilde ondan pay almıştır.

Yaşamalanıyla ilişkilendirilmeyen bir anlatı, tarihsel olmayacaktır. Bu nedenle ne zaman bir olay ya da olgudan söz edilse hemen *"nerede"* olduğunu sorgulayacaktır. *"Nerede?"* sorusu tarihsel olanın kaçınılmaz sorusudur ve uzaysallığını anlamaya yöneliktir çünkü olay ya da olgu nerede olmuşsa oranın izini taşıyacak, o yerin koşullarıyla ilişki içinde oluşacaktır.

İnsanın bütün gereksinimleri yaşamalanında karşılanır, eğer yaşamalanı gereksinimleri karşılamazsa başka yaşamalanları aranır yahut yaşamalanının sınırları genişletilmek istenir. Türümüzü yaşamalanı aramaya yönelten itki, göçlere ve çatışmalara neden olmuştur, olmaktadır da... Yeryüzüne yayılmış olmamızın kaynağı da budur; diğer insansı türlerin, sözgelimi, Denisova insanı veya Neandertallerin yok olmasının

kaynağı da budur. İnsan ancak gereksinimleri karşılanmış bir yaşamalanına sahipse huzur bulur, rahat eder.

Tür için vazgeçilmez olan yaşamalanının korunması, türün şimdi ve gelecekte var olması için elzemdir. Bütün toplumsal türlerde olduğu gibi, insan türü için de bu geçerlidir. Dolayısıyla türün üyeleri yaşamalanını korumaya içgüdüsel olarak yatkındır. Toplumsal bir tür olan insan, işbirliği yaparak yaşamalanını korur. Korumak için canını verenler ülküleştirilir. Zaten buna içgüdüsel olarak hazırdır. Yaşamalanını korumak için, türün bütün üyelerinin eylem ve etkinliklerini merkezileştirecek örgütlenmelere de hazırdır.

otorite

Türümüzün bireyleri arasındaki kas gücü farkı, bir bireyin diğerlerine baskın olmasını sağlayacak büyüklükte değildir. Herhangi biri, diğer primatlarda olduğu gibi, öldürme gücünü sergileyerek diğerlerini korkutamaz, sindiremez yahut ikna edemez. Ama dayanışma içinde birkaç birey yahut örgütlenmiş birkaç bireyin öldürme gücü, tek tek diğer bireylere göre baskındır ve diğerlerini ikna edebilir.

Yaşamalanını koruma ihtiyacı, yaşamalanındaki topluluğun işbirliğini gerekli kılar, bu işbirliği merkezileşir ve otoriteye döner. Ancak insanla ilgili hiçbir şey yalın değildir, karmaşıktır. Yaşamalanını koruma ihtiyacı tersinden bakılınca onu kaybetme korkusundan da beslenir. Yaşamalanını kaybetmek insanın yahut topluluğun uzaysallığını kaybetmesidir. Bir başka deyişle varoluşunu kaybetmesidir. Dolayasıyla türümüz için yıkım olarak görülür.

Öte yandan yaşamalanı üremenin güvenlik içinde sürdürülmesinin de önkoşuludur. Aynı zamanda türün kendi olarak gelecekte var olmasının önkoşuludur. Dolaysıyla yaşamalanını kaybetmek cinsel korkuları da tetikler. Başka toplulukların geninin geleceğe taşınmasını imler. Moğollar istilalarının bir yanıyla da cinsel istila olduğu düşünülürse bu korkunun yaşamda karşılığının da izi sürülebilir. Türümüz yaşamalanı sadece ülküleştirilmez, tabulaştırılır da… Yaşamalanının korunmasının namus gibi algılanmasının gerekçesi de budur. Çokça söylendiği gibi *"Vatan namustur."* Bu nedenle öncelikle korunması gereken şey odur.

Bu ve benzeri gerekçelerle diyebiliriz ki, nerede bir yaşamalanı varsa orada kaçınılmaz olarak bir otorite ortaya çıkar. Bu, türümüzün doğasının sonucudur ve evrensel bir ilkedir. Ülkeleri yaşamalanı olarak görürsek, otoritesiz bir yaşamalanı bulmak olanaksızdır. Dolayısıyla otoriterleşme arzusu türümüz için evrenseldir; herkeste geçerlidir, herkes için geçerlidir, diyebiliriz.

Ama otorite aynı zamanda sınırdır, cezadır, azaptır ve bu nedenle türümüz otoritesizlik düşleri de kurar çünkü otorite yok etmeye eğilimlidir. Ne yazık ki otoriteden arınma olanaklı olmamıştır, olamaz da… Özsel olarak salt öldürme gücüne dayanan otorite insanın vahşi arzularını saklı tutacaktır. Ehlileştirilebilir, düzenlenebilir, ussallaştırılabilir ama otoriteye içkin olan öldürme arzusu yok edilemez.

Öte yandan, otorite yaşamalındaki türün gelecekte var olmasının bir aracıdır. Otorite bu işlevini sadece yaşamalanını

koruyarak yapmaz, aynı zamanda yaşamalanındaki üretim/tüketim zincirini kurup kollayarak da yapar. Türün üremesini güven altına alarak da yapar. Yaşamalanında olup da otoriteyle ilişkisiz hiçbir şey yoktur. Otorite karşıtlığı da otoritenin bir parçasıdır. Demek ki tarihsel olan her şey, her olay yahut olgu bir yanıyla otoriteyle ilişkilidir.

Otoritenin gelecek ve değişimlerle olan bu varoluşsal bağı nedeniyle diyebilirim ki otorite, tarihte olana zamansallığını verir. Yaşamalanındaki her eylem ve etkinliğe şu ya da bu şekilde katılır. Bir başka deyişle, her eylem ve etkinlik otorite/yaşamalanın bileşimidir. Bir yanıyla yaşamalanıyla ilgilidir, bir yanıyla otoriteyle… Bir yanıyla yan-yana gelen şeylerle ilgilidir, bir yanıyla art-arda gelen şeyler dizisiyle…

Varlığın, varoluş ve hallerin uzay/zamanda olduğunu söylediğimiz gibi tarihsel olanın da otorite /yaşamalanı ilişkisi içinde olduğunu söyleyebiliriz. Yaşamalanı uzaysallığı, otoriteyse zamansallığı oluşturur. Peki zaman nedir? Nasıl açıklanabilir? Otoritenin zamansallığını kavramak için bu soruları yanıtlamamız gerekir ve ne yazık ki zamanı anlamak hiç kolay değildir.

zaman

Zamanı ölçülebilir bir nicelik olarak düşünen, süre olarak tanımlayanlar vardır. Zaman niceliksel bir şey midir? Platon buna hayır der; zamanı ölçmemiz, zihnimizin niteliksel bir şey olan zamanı tümden kavrayamamasının doğal bir sonucudur diye de ekler. Platona göre varoluş niteldir; onu salt haliyle

kavrayamayacağımız için ölçerek, nicel hale getirerek kavramaya girişiriz. Bu, tarihsel olana pek uygun düşmektedir. Genel olarak tarihsel olanın, özel olarak olayların kavranması için onların nicelleştirilmesine girişilir. Çağlara ve yıllara bölünmüş çizgisel bir takvim tam da bu işi görür.

Bilime daha çok yakın olanlar zamanın nesnel olarak var olan bir olgu olduğunda kararlıdırlar. Varlığı varoluşlara önceldir ve hatta Newton'un dillendirdiği biçimiyle söylersek; zaman matematiksel bir düzendir, doğrusaldır ve herhangi bir şeye bağlı olmadan akmaktadır. Yani zaman mutlaktır. Bu çok güçlü bir savdır. Ancak kanıtlanması güçtür. Mutlak ve çizgisel zaman algısının, tarihsel olanın çizgisel bir gelişim olduğu fikrine zemin olduğu ortadadır. Daha önce de değindiğimiz üzere tarihsel olanın döngüsel olduğu, başlangıcıyla bitişi aynı olan hareketin mükemmelliğinin yüceltildiği dönemlerde döngüsellik ve tekrar, olumlu görülüyordu. İsmini anmadan geçemeyeceğim Einstein'ın zamanı göreceli olarak ifade etmesi, hem zaman algılayışını ve hem de tarihsel kavrayışları etkilemiş; çizgisel tarihsel kavrayışı etkisini yitirmiştir.

Nesnel zaman diyebileceğimiz, zihnimizden bağımsız bir zaman var mıdır? Nesnel bir zamanın olduğu fikrine itiraz eden düşünürler olmuştur; onlara göre zaman, zihnimizin doğuştan bir koşuludur ve insanlar doğaları gereği olayları yahut olguları birbiriyle ilişkilendirmeye çalışırlar. Elias gibi düşünürlerse zamanın kuşaklar arasında aktarılan bir algı olduğu fikrini savunmuş ve zihnimizin doğuştan koşulu olmasına karşı çıkmışlardır. Bir insanın ömrü, zihnin kategori olarak belirlediklerini öğrenemeyecek kadar kısadır. Elias'a

göre; düşünürlerin yanılgısı, "*insan*" dediklerinde kendi gibi olanları konu edinmeleridir. Oysa insan milyon yıl içinde nesilden nesle dönüşen bir süreçtir.

Ne olursa olsun zaman, ilişkisel bir şeydir. Nesnelerin ilişkisi yahut insanların ilişkisi bağlamında anlaşılabilir. Zamanın doğası, ilişki içinde ortaya çıkan oran ya da değişimdir. Bir halden bir hale geçiştir. İster zihnimizin deney öncesi koşulu olsun, ister bizim dışımızda mutlak olarak bulunsun, zaman her şeyi etkiler. Zamandan arınık bir şey yoktur. Dolayısıyla tarihsel olanı anlamak için onun zamansallığını kavramamız gerekir. Bir tarlanın zamansallığı, yani art-arda gelme hali ile o tarlayı işleyen köylülerin art-arda gelme halleri farklıdır.

Bu nedenle, tarla için uzay/zamansallık başkadır; tarlayı ekip biçenlerin zamansallığı başkadır. Tarlayı ekip biçenlerin eylem ve etkinliklerinin değişimi otoriteyle bağlantılıdır. Her eylem ve etkinlik otoriteyle ilişki içinde gerçekleşir. O halde tarihsel olan herhangi bir şey için uzay/zamansallık dendiğinde, yaşamalanı/otoritede denmiş olur. Demek ki her tarihsel olay, yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde gerçekleşir, anlaşılır yahut anlatılabilir.

İnsanın, yaşamalanını bedeninin devamı gibi gördüğünü belirlemiştik. Otoriteyi de benzer biçimde zihni olarak belirleyebiliriz. Eylem ve etkinlikleri belirleyen zihindir, kendisi de merkezi bir etkinlik olmak bakımından zihnin doğası otoriteye yakındır. Bu bağlamda tekil bir insanın eylem ve etkinliklerini belirleyen zihindir. Zihin bir şeyi ister ve olasılıklar içinde hangisinin isteğine ve koşullara uygun

olduğunu görürse onun olması için eylem ve etkinlikleri tetikler. Otorite de yaşamalanında istediğinin olması için eylem ve etkinlikleri tetikler. Bir farkla ki zihin tekil bir insan için eylem ve etkinliklerin merkezidir, otoriteyse yaşamalanındaki topluluk için… Bir başka deyişle; otorite, tarihsel olandaki ereksel neden veya öznedir.

Otorite bir başka açıdan da canlılığın bir halidir. Şeyler arasında otoriteden söz edilemez; varlığın, varoluş ve hallerin boyun eğdiği şey bir özne değil, varoluşsal yasalardır. Otorite ancak istemi olan öznelikle bağlantılı var olabilir. Varlığın doğal etkileşiminin dışında bir etki olarak otoriteden söz edebiliriz. Daha önce de dillendirdiğimiz gibi her canlı özsel olarak varlığını sürdürmeye odaklanmıştır. Varlığını sürdürmesini engelleyecek şeyleri ortadan kaldırmak canlıların temel ilgisidir. Otorite bu ilgiyle bağlantılı olarak var olur. Hem canlılığın varlığını sürdürmesi eğiliminin destekleyicisi olarak hem de onu ortadan kaldırabilecek bir engel olarak…

Bu nedenle otorite doğrudan ölümle ilgilidir. Hatta denebilir ki otoritenin olumsuz hali, öldürme gücüdür. Ama en önemli gücüdür ve salt halidir. Bunun tersi olarak olumlu halini yaşamı sürdürme istemi olarak belirleyebiliriz. Her otorite öncelikle yaşamı sürdürme gücü olarak belirir çünkü yaşamalanını koruma ihtiyacından doğmuştur. Bugün var olmayı sağladığı gibi gelecekte var olma arzusunu da güven altına almanın gerekçesidir.

Bazı düşünürler otoritenin olumlu halini, *“ussal hali”* olarak da nitelemişlerdir. Bu ussal halin bir başka biçimini de

“geleneksel otorite” olarak dillendirirler. Kurulu düzendeki kurumlar, kuruluşlar ve kurallar aracılığıyla toplumun yaşamını sürdürme ilgisi tatmin edilebilir. Kurallar bunun için kabul edilebilir veya kurallara uymak akıllıcadır denilebilir. Bu bağlamda otorite öldürme gücünden çok, yaşatma gücü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oysa salt otoritenin öldürme gücü olduğundan söz etmiştik. Bu doğrudur. Ama öldürme gücü, yaşamalanındaki gerilim ve çatışmaların dengelenmesi için olumlu bir işlev de görebilir. Yaşamalanındaki insanlar öldürme gücünün yaptırımı nedeniyle eylemlerini sınırlar yahut istemlerini kısıtlar. Başka deyişle, kurallara uyar. Herkesin öldürme gücünün ortada dolaşması yerine sadece otoritenin öldürme gücünün serbest kalması denge oluşturabilir.

Öte yandan, yaşamalanındaki gerilimler diridir ve her an çatışma çıkabilir. Bu nedenle insanların kurallara içten gelerek uyması daha çok arzu edilir. Bu da ancak her insanda ortak olan bir şeyle, yani akılla ilişkili olarak başarılabilir. Türün yaşama arzusunu karşılayacak, yaşamalanındaki çatışmaları dindirecek ve türün geleceğe taşınmasını sağlayacak kurallar akla uygunsa, her insan için geçerli olabilir. Bu otoritenin akılla bir çeşit ehlileştirilmesi halidir.

Otoritenin doğası gereği çok başlılığı onun öldürme gücünü denetim altına alınmasını sağlayabilir. Yasa koyma hali, uygulama hali ve denetleme hali birbirinden bağımsızlaştırılırsa bu mümkün olabilir. Böyle bir ayrıştırma yaşamalanındaki topluluğun onayını gerektirir ki bu onay da

aklın olanaklarıyla alınabilir. Bu durumda herkes otoritenin bir parçası olarak otoriteleşmeye katılır ve onun sorumluluğunu da üstlenirse, topluluğun yaşama ilgisini baltalayacak sorunlar ortadan kaldırılabilir. Bu nedenle demokratik toplumlarda herkese oy hakkı verilmiştir.

Bir şeyin nedeni ortadan kalkmadan kendisi ortadan kalmaz. Dolayısıyla otoriteyi ortaya çıkaran nedenler var oldukça, türümüzün topluluklarında otorite de var olacaktır. Üstelik otoriteler, ortaya çıktığı yaşamalanı ve toplulukların doğasıyla bağlantılıdır. Otoritenin halleri yaşamalanına bağlıdır. Onunla birlikte var olur. Onun koşullarıyla var olur.

otorite halleri

Otoriteler işlevsel olarak kurum ve kuruluşlardan oluştuğundan, canlı organizmalar gibi içsel olarak değişime uyarlı değillerdir. Otoriteyi ancak ona sahip olan insanlar değiştirebilirler. Otoriteye sahip olan sınıfsa toplumun geri kalanına göre ihtiyaçlar açısından doygundur. Dolayısıyla onları harekete geçiren itkiler zayıflar. Bu yüzden toplumun geri kalınıyla aralarında bir ritim bozukluğu olur. Toplumun ihtiyaçlarındaki arzu ve hız, onları karşılayacak olan kurum ve kuruluşların dönüştürülme hızından fazladır. Dolayısıyla otoriteye sahip olan sınıfla toplumun geri kalanı arasında gerilim oluşması kaçınılmazdır.

Kurum ve kuruluşlar, doğal yasalar gereği bozulmaya eğilimlidir. Bozulmalar söz konusu gerilimi daha da artıracaktır. Kurulu düzen, topluluğun ihtiyaçlarını karşılamaz

hale gelebilir. İlk ortaya çıkışı bakımından ve kurduğu düzenle toplumun gereksinimlerini karşılama bakımından olumlu olan otorite bu kez olumsuz bir koşul haline gelir. Bu da yaşamalanında yeni otorite arayışlarını güçlendirir. Otoritenin önceliği kendini koruma haline dönüşünce bu gerilim tırmanacaktır. Bu eğilimi tersine çevirmek pek olanaklı değildir ama geciktirmek mümkündür.

Otorite, yaşamalanındaki topluluğun her bireyinin yaşama hakkını elinde tutar çünkü öldürebilir, sürgüne gönderebilir ve buna gücü yeter. Bu durum karşısında türün bireyleri ya otoriteye gönülle bağlanıp onu meşru sayarlar ya da zorunlu olarak otoriteye boyun eğer ama yeni arayışlara açık hale gelirler. Gönüllülüğün kaynağı açıktır; yaşamalanının korunması gerekir ki insanlar varlıklarını korusun ve gereksinimlerini karşılasın. Bu, otoriteye gönüllü boyun eğmenin ilk koşuludur.

Aynı zamanda, insanların gereksinimlerini karşılamak için düzene ihtiyaçları vardır ve düzen ancak otoritenin yaptırım gücüyle sürdürülebilir. Bu da gönüllülük için bir koşuldur. Gönüllülük olmasa bile yaşamalanında otoriteyle boy ölçüşecek başka bir güç yoktur. Otorite buna izin de vermez. Dolayasıyla otoritelerin yaşamalanını koruma ve ihtiyaçları karşılama görevini yapmaması halinde onu cezalandıracak bir güç yoktur. Dolayasıyla bu görevleri göz ardı edebilir veya aksatabilir.

Bu durumda insanlar, otoritenin neyi yapıp yapmayacaklarına yönelik kurallarına yahut buyruklarına istemeyerek uymak

zorunda kalırlar. Oysa insanların yapıp etmelerinin kaynağını otoriteye gönüllü olarak havale etmelerinin nedeni, otoritenin yaşamalanını koruması ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik beklentidir. Bu durumda otorite yaşamalanındaki meşruluğunu, bir diğer deyişle, gönüllü kabul edilişini kaybeder. Yaşamalanında gönüllü kabul edilmediğinde otorite sertleşir ve öldürme gücünü daha çok ortaya çıkarır ve doğası değişir.

Demek ki otoritenin iki hali olduğundan söz edilebilir; ilki, yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılayan ve yaşamalanını koruyan meşru otorite, diğeride yaşamalanındaki topluluk üzerindeki varlığını öldürme gücüyle sürdüren zorba otorite. Otoritenin meşruluktan zorbalığa kadar birçok halinin tarihsel bilgisine ulaşmak olasıdır. Ancak bütün otoriteler, otoritenin ortaya çıkışı gereği meşruluğu önceler ve bunu kaybetmek istemezler. Öldürme gücünün sınırsızca kullanımıyla kurulmuş otoriteler bile sürekli öldürme gücünü kullanarak varlıklarını sürdüremezler, yaşamalanındaki topluluğun rızasını kazanmak zorundadırlar. Gönülsüz bir toplumda otoritenin varlığını sürdürmesi yıpratıcıdır. Bu nedenle yaşamalındaki insanların otoriteyi meşru görmesini sağlayacak düzenekler oluştururlar. İnsanların değerlerini oluşturan zihinsel birikimlerine ve bilinçaltlarına etki etmek isterler. Ortak bilincin dönüştürülmesi; tarih bilgisi, dil ve sanat aracılığıyla gerçekleştirilir.

Bu belirlemeden de anlaşılacağı üzere, tarihte olanın olanaklı bilgisine ulaşmak için doğasını anlamamız gereken otorite, aslında tarihsel olanın çarptırılmasının da ana kaynağıdır.

Otorite, tarihsel olanı kendini meşrulaştıracak bir alan olarak görür. Bunun doğal sonucu olarak da tarihsel olanın kendini onaylayanlarını hatırlatmaya çalışır. Bunun tersi olarak da kendi varlığını yok sayan şeyleri unutturmaya çabalar, bazılarını da çarpıtmak ister. Bu çarpıtma sadece kurumsallaşması bakımından devlet diye isimlendirilen otoriteler için geçerli değildir. En küçük bir örgütlenmede de aynı şeyler görülür. Buradan çıkardığım sonuç; ne kadar otorite varsa o kadar tarih anlatısı olacağıdır.

Dil de tarih gibi meşrulaştırıcı bir otorite aracıdır. Dilin hem bilinç hem de bilinçaltına gönderme yapan birikimi otoritenin vazgeçemeyeceği bir olanaktır. Otoriteyi kullanan sınıfın, bireyin yahut ailenin, diğerlerine üstün olmalarını, dolayısıyla diğerlerinin nasıl yaşayacakları konusunda karar verme hakkına sahip olmalarını dil üzerinden meşrulaştırmak olanaklıdır. Kullanılan dil, bilinç ve bilinçaltının örtülü olarak serimlenmiş halidir; otoritelerin dil üzerindeki egemenliği, zihinler üzerindeki egemenliğine denk düşer. Yaşamalanında tek dil kullanılmasına yönelik arzunun kaynağı da budur.

Bir bilinçaltı olanağı olan sanat da otoritelerin meşruluğunun dayanağını oluşturur. Bu yüzden otoriteler yaşamalanındaki sanata müdahale etmeden, onu yönlendirmeden duramazlar. Kendi otoritelerini onayan mimariyi, kendi otoritelerini yücelten yontuyu, resmi, şiiri ve diğer bütün sanat dallarını desteklerler. Buna karşın sanat özgünün peşindedir ve onama etkinliği sanatın doğasıyla uyuşmaz. Bu yüzden otoritelerin sanatçılarla başı hep derttedir ve onlar sürekli denetim altında tutulmak istenir.

Bazı sanat alanları otoritenin onayına ihtiyaç duyduğundan otoriteye katlanmaya daha yakındır. Örneğin mimari, otoritenin iznine tabidir ve bu yüzden mimarlar sık sık otoritenin katı sınırlarına uymak zorunda kalırlar. Yontu da öyledir çünkü yontu, otoritenin izniyle bir yere konulacak bir güzellik üretecektir. Ama her sanat alanı öyle değildir. Örneğin şiir, otoriteye en uzak sanat alanıdır. Sadece insan olmakla şiir üretilebilir ve bu nedenle şiir, tarih boyunca çok düşman edinmiştir. Sonsuza kadar devam edecek bir devlet düşleyen düşünürler de peygamberler de şiiri tehlikeli görmüşlerdir.

Tarih, dil, sanat gibi; inançlar ve gelenekler de otoriteler tarafından kontrol altında tutulmak istenir. İnançlar yerleşik otoritenin ötesinde bir otoriteye işaret eder ve bu tehlikelidir. Hatta otoritenin kuralları dışında kuralların meşruluğunu kabullenir ki bu da otoritenin varlığını tehdit eder. Bu nedenle otorite yaşamalanındaki inançları kontrol etmenin yollarını arar, bulur. Kimi zaman inanç merkezlerini elinde tutar, din adamlarıyla işbirliği yapar. Kimi zaman da inanç ve dinleri şeytanlaştırıp düşmanlaştırır. Tapınak şövalyelerinin şeytanlaştırılması gibi… İnançlar otoriteyi meşrulaştırdığı sürece yaşamalanlarında var olabilirler. Bu nedenle her dönemde yerleşik otoriteyi olumlayan din adamları sınıfı oluşmuştur.

Gelenek ve görenekler de otoritenin hizalamaya çalıştığı eğilimlerdir. Gelenek; topluluğun ortaklaşmasından başlayan davranış biçimleri, değerleri ve alışkanlıkların birikimidir. Bir başka deyişle, topluluktaki bireylerin eylem ve etkinliklerine biçim veren ortaklıklar çokluğudur. Dolayısıyla kaynağı

otorite değildir. Otoriteler bunu tehdit olarak görür ve geleneklere yön vermeye çabalar. İşte görenekler bu işlevi görür; desteklenen görenekler geleneklere etki edebilir, onlara katılabilir, onları yönlendirebilir ve hatta geleneklerin yerine geçebilir.

Ama ne olursa olsun otoriteler için en çok kontrol etmek istedikleri alan tarihsel olandır. Tarihsel olan, insanda belleğe denktir. Bellekte ne varsa akıl onu işler ve onu gerçek bilir. Bellek bulanıksa bulanıklığı gerçek kabul edecektir. Bu yüzden otoriteler, toplumsal belleği kendilerine göre oluşturmak isterler. Toplumsal bellekte meşru olduktan sonra sorunları azalacaktır.

yaşamalanı/otorite ilişkisi

Yaşamalanını *"insan veya toplulukların varlığını sürdürmesi için gereksindiği şeylerin toplamı"* olarak anlıyorum. Bir başka açıdan da eylem ve etkinliklerinin edimselleştiği uzaysallığı anlıyorum. Otoriteyi ise *"insan veya toplulukların varlığını sürdürme arzusunun toplamı"* olarak görüyorum. Bir başka açıdan da eylem ve etkinlikleri koşullandıran zamansallığı anlıyorum. Yaşamalanı insanın bedeninin devamı olan bir yer kaplama haliyken, otorite insan zihninin isteminin merkezileşmiş süreçleridir. Böyle bakınca insan eylem ve etkinliklerinin ancak yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde anlaşılması olasıdır denilebilir. Bu nedenle ben de yaşamalanı/otorite ilişkisini temel alan bir tasarıyı, tarihsel olanın uyarlı anlatısı olarak görmekteyim.

Yaşamalanı/otorite ilişkisinde başat olan yaşamalanıdır. Otoriteler yaşamalanlarına göre biçimlenir. Bu, insan bedeniyle zihni arasındaki ilişkiye benzer. Yaşamalanının koşulları otoriteleşme sürecini etkiler. Bozkırdaki otoriteleşmeyle kıyıda bir yaşamalanındaki otoriteleşme farklıdır. Yaşamalanındaki değişimler otoritelerde de değişimlere neden olur.

Yaşamalanlarının değişimi sadece iklim veya yer hareketleriyle ilgili değildir. Yaşamalanı sınırlı bir yerdir ve bu sınırlar kutsal görülse de değişebilir. Bu değişimin kaynağıysa otoritelerdir. Ya yaşamalanındaki otorite sınırları aşmaya yönelik bir istem içindedir yahut başka otoriteler o sınırları zorlar. Bu da doğaldır çünkü yaşamalanındaki toplumlar diridir, değişir. Toplumların ihtiyaçları diridir, onlar da değişir. Dolayısıyla yaşamalanındaki toplumun varlığını sürdürme arzusuna dayanan otoritelerin istemleri de değişir. Demek ki yaşamalanı/otorite ilişkisi karşılıklı bir ilişkidir. Yaşamalanındaki değişimler otoritede, otoritedeki değişimler yaşamalanında karşılık bulur.

Yaşamalanı/otorite ilişkisinin belirlenebilir eğilimleri vardır. Bunlardan biri yaşamalanındaki kıtlıklardır. Yaşamalanında kıtlık ortaya çıkınca, topluluğun varlığını sürdürme arzusu engellenmiş olur ki bu otoritenin doğasını sarsar. Otorite kıtlık dönemlerinde üretim/tüketim ve paylaşım zincirinin kontrolünü sıkılaştırır. Türün varlığını sürdürme arzusunu karşılayamamış olmasından dolayı da öldürme gücünü serimlemeye başlar, sertleşir, baskıcı bir tutum takınır. Otorite, meşruluğundan çok öldürme gücüyle belirgindir. Böyle dönemler için, devrim ortamı denir.

Yaşamalanlarında bolluk dönemlerinde otoritelerin öldürme gücü geri çekilir. Sözgelimi, silahlar sergilenmez, tatbikatlar yapılmaz, polis yahut askeri güç ortalıkta görülmez. Böyle zamanlarda otoritelerin meşruluğu artar. Sanat etkinlikleri artar. Sanat ancak özgürlüğün arttığı ortamlarda çoğalır. Bolluk dönemlerinde otoritelerin öldürme gücü geri çekilince sanat için olanaklar ortaya çıkmaya başlar.

Yaşamalanları tehdit edilince, topluluklar otoriteye yakınlaşır. Özsel olarak otorite zaten yaşamalanının korunması bağlamında biçimlenmiştir. Dolayısıyla otoritenin özsel görevi yaşamalanını korumaktır. Ne zaman yaşamalanı tehlikeye girse otorite güçlenir. Bu nedenle otoriteyi kullananlar düşsel tehditler üretirler. Böylece türün içgüdüsel korkusu harekete geçirilir. Yaşamalanı türlerin varlığını sürdürmesinin ilk koşuludur, onun tehlikede olması türün yaşamının tehlikede olması anlamına gelir. Böyle dönemlerde topluluklar her koşulda yaşamalanını savunmak için otoritenin yanında konumlanmayı seçeceklerdir.

Yaşamalanlarının boyutları otoritelerin niteliğini zorlar. Küçük yaşamalanlarındaki otoriteleşme ve otorite araçlarıyla büyük alanları kapsayan yaşamalanlarındaki otoriteleşme ve otorite araçları aynı olamaz. Yaşamalanı, otoriteler arası dengenin sürekli bozulması nedeniyle değişebilir, çoğalabilir, azalabilir. Bu dönüşüm, otoritenin devletten imparatorluğa ve tersine dönüşümünü getirecektir. Son çağlarda ortaya çıkan sömürgecilik, yaşamalanlarının görülmez bir genişleme olanağına kavuştuğunu gösterir. Sömürgeler yaşamalanının uzantısı bir işleve sahiptir.

Tarihsel olan her olay ve olgu, yaşamalanı/otorite ilişkisinden etkilenir; tarihsel olanın ön koşulu, yaşamalanı ve otorite ilişkisidir. Tarihsel olana yönelik herhangi bir bilgi, yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Eğer yaşamalanı/otorite ilişkisine uyarlı bir bilgiyse o bilgiye olanaklı bilgi olarak bakabiliriz. Yaşamalanı/otorite ilişkisine uyarsız bilgilerse olası bilgi olarak değerlendirilmelidir. Yaşamalanı/otorite ilişkisi üzerine kurulan tasarı, tarihsel olanın anlaşılıp anlatılması için çok olanaklıdır.

yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından tarihsel dokunun içkin eğilimleri

İnsanın ömrü, gereksinimleri karşılama çabasıdır dense yeridir. Bitmez tükenmez bu çaba; kimi zaman yılgınlığa, kimi zaman sevince dönüşür. Doğduğu yaşamalanındaki olanaklar yahut olanaksızlıklar, doğduğu toplumsal çevre ve otoriteleşme biçimi insanın etkinliğini artırır yahut azaltır. Mutlu bir ömürden söz edildiğinde şüphesiz ki insanın etkin olduğu bir ömürden söz ediliyordur. Etkin olmak hem özneliği gerektirir hem uygun koşulları…

Daha önce de tartıştığımız gibi özne olmak; eylem ve etkinliğin merkezinde kendini bulmak, koşulları kendine göre etkilemek, dönüştürmek yahut kendine uyarlı hale getirmek demektir. En azından kendine uygun olanı seçmek demektir. Demek ki özne olmak, dışsal koşullardan önce içsel koşullarla ilgilidir. En çok da zihinsel koşullarla ilgilidir. Elbette insanı eyleme iten gereksinimlerin büyük bir bölümü bedenseldir. Ancak eylem, önünde sonunda bir kararla başlar. En ilksel haliyle karar, bir şeyi yapıp yapmama seçimidir.

Eyleme geçme kararı içsellikle bağlantılı olsa da eylemin kendisi dışsaldır; dışsal koşullarla bağlantılıdır. Koşulların olanaklılığı yahut olanaksızlığı eylemi etkiler; bozar, biçimlendirir, kısıtlar yahut rahatlatır. İnsan gereksinimlerini karşıladığında, yani etkin olduğunda sevinç duyacağına göre; koşullar insanın sevinçli bir ömür yaşamasını engelleyebilir yahut kolaylaştırabilir.

İnsanın eylem ve etkinlikleri; şeylerin etkileşimi gibi değildir. Tekil şeyler arasındaki nedensellik, doğanın yasalarına tabidir ve her neden bir sonuç, her sonuç bir neden olarak sürüp gider. Ancak insanın eylem ve etkinliklerinde erek vardır. Eylem ve etkinlik, tekil şeylerin etkileşiminin karşısında edilgin değildir, tekil şeylerin etkileşiminin öznenin istemine göre eğilip bükülmesi, dönüştürülmesi yahut başkalaştırılmasını içerir.

İnsan zihni de koşullar gibi zamansallık içeren karmaşık bir süreçtir. Dolayısıyla koşulların karmaşıklığı insana yabancı değildir. Bu karmaşıklığın bir parçası olarak koşulları fark edebilir, koşullardaki olasılıkları görebilir ve koşulların kendi isteğine göre evrilmesine çaba sarf edebilir. Bu nedenle insan, gereksinimlerini karşılarken edilgin değildir, etkindir.

Dinsel anlatılardaki cennet bahçesi koşulları olsaydı, yani bütün gereksinimlerini karşılayabileceği şeyler verili olabilseydi, o zaman insan gereksinimleri karşısında edilgin olurdu. Etkin olması için bir neden yoktu. Ancak doğal koşullar, cennet bahçesinde anlatılan koşullara benzemez. İnsan, gereksinimlerini verili olanı aşarak karşılamak zorundadır.

Kimi zaman koşullar öyle uygunsuz hale gelebilir ki yaşamak için o koşulları terk etmesi bile gerekir.

Diğer canlılar yaşamalanı koşullarına göre evrilen içgüdüsel bilinçleriyle dışsal koşullara doğrudan bağlıdır. Yaşamalanları türün uyum sağlama gücünün üstünde değişirse, türün içsel koşullarıyla dışsal koşulların uyumu ortadan kalkar ve içgüdüsel davranışlarla hayatta kalamazlar. Türleri yok olur. Şüphesiz ki türler uyum sağlamaya donanımlıdırlar ancak yaşamalanlarındaki değişim, türün doğum ritminin çok üstünde bir hızla olursa bu donanım etkin olacak zaman bulamaz.

İnsan zihni işte bu bağımlılığı kırdığından insan, yeryüzünde koşulların değişimine en dayanaklı tür olmuştur. Şüphesiz bunda türün doğurganlık ritminin mevsimsel olmamasının da payı vardır. İnsan türü her mevsim üreyebilir. Sürekli yeni nesillerle çeşitlenen genetik donanımımız hızlı değişimlere uyum sağlayabilir. Ayrıca türümüz, yaşamalanı hızla değişse bile bu zorluğu aşabilecek zihin koşullarına sahiptir. Dışsal olanı da değiştirebilir, kendi gereksinimlerini karşılama biçimlerini de… İnsan, varlığını sürdürme konusunda diğer canlılardan daha olanaklıdır. Gerekirse yeni yaşamalanları arayabilir ve hatta üretebilir.

Yaşamalanı, gereksinimlerini karşıladığı sürece buna gerek duymaz hatta yaşamalanını sahiplenir. Ne de olsa yaşamalanı insanın yaşamsal zeminidir. Vazgeçilmez veya terk edilmez gereksinimlerini karşıladığı yerdir. Vazgeçilemez ve terk edilemez denince akla beslenme gelir. Canlı olmanın koşulu olan beslenmeyle yaşamalanı arasında birebir ilişki vardır.

Bazı gereksinimler ertelenebilir. Sözgelimi üreme, gerektiğinde ertelenebilir. Üremeyle yaşamalanındaki bolluk yahut kıtlığın evrimsel bir bağı olduğuna vurgu yapmıştık. Bütün canlılar yaşamalanlarıyla etkileşim içinde üreme ritmini oluştururlar. Yaşamalanı koşulları uygun olduğunda üreme artar, koşullar uygun olmazsa azalır. Bazı canlılar enerji üretim-tüketim ritmini de yaşamalanı koşullarına uydurur. Örneğin ayılar uyur, kurbağalar metabolizmalarını yavaşlatır. Ancak insan bedeni böyle bir olanağa sahip değildir. Her koşulda beslenmek zorundadır.

iktisadi olan

Yaşamalanları, insanın gereksindiği her şeyin kaynağıdır. Bu nedenle, her zenginliğin ana kaynağı topraktır denmiştir. İnsan da yaşamalanının bir parçası, hatta ürünüdür. Yaşamalanının olanaklarını kullanarak büyür, gelişir ve ölür. Yaşam, otonom enerji üretip tüketme düzeneğidir dense yeridir. Hava, su ve besin gerekli enerjiyi sağlar. Bedenin ve zihnin sürekli enerji tükettiği düşünülürse, insan her gün yeniden bu gereksinimi karşılamakla yükümlüdür.

İnsan neyin besin olduğu, neyin olmadığını seçecek donanıma doğuştan sahiptir. Tat ve koku duyargalarımız bütünlüğümüze zarar verecek şeylerden bizi korur. Bütünlüğümüzü koruyup geliştirecek şeyleri bulmamıza yardımcı olur. En doğal haliyle beslenme, tat ve kokuyla bağlantılıdır. Yaşamalanındaki tat ve koku düzeneği içinde her canlı gibi insan da kendine uygun olanı bulur. Gerçi tat ve koku duyargalarımızın artık yaşamsal önemi kalmamıştır. Türümüzün ortak belleği, ürettiğimiz

araç ve gereçler bütünlüğümüzü koruyup geliştirmemizde öncelikle rol oynamaya başlamıştır.

İnsan toplumsal bir canlıdır. Asla tek başına değildir ve yaşamalanı dört mevsim bolluk içinde olsa bile tek başına beslenemez çünkü besin elde etme ve beslenme gerilim alanıdır, ancak güvenlik içinde sürdürülebilir. Bu nedenle iktisat dendiğinde aynı zamanda güvenlik de denmiş olur. Beslenme düzenekleri ve fazla besinlerin korunması gerekir. Paylaşım da gerilimlidir, dolayısıyla türün kendi kendini yok edeceği bir yıkıcılığı tetikleyebilir. Bu gerilimin de dindirilmesi gerekir ve iktisat kaçınılmaz olarak otoriteleşmeye yol açar. Bu bağlamda denebilir ki iktisadın kaynağı yaşamalanıdır ama sürüp gitmesi otoriteyle bağlantılıdır.

İnsan hepçildir; dolayısıyla beslenme biçimini yaşamalanın koşullarına göre değiştirebilir. Ne de olsa yaşamalanı durağan değildir. Daha baştan mevsimsel döngüler içerir. Ayrıca iklim ve yer hareketleriyle sürekli rastlantısal dönüşümler gösterir. Yaşamalanındaki olumsuz rastlantıların zorluğu, toplumsal örgütlenmeyle, yani otoriteleşmenin olanaklarıyla aşılır.

İktisadi eylem ve etkinlikler, insanın eylem ve etkinliklerinin büyük bir bölümünü oluşturur. Neredeyse günün büyük bölümü beslenmeyle bağlantılı etkinliklerde geçer. Buna dinlenmek ve uyumak dahildir. Bedenimiz sadece besinlerden enerji alarak ve eylemlerde bu enerjiyi harcayarak yaşayamaz. Enerji yıkıcıdır. Bu nedenle dinlenmek gerekir. O halde dinlenme eylem ve etkinlikleri de iktisadidir.

Yaşamalanı denince toplumların yaşamalanından söz etmiş olmuyoruz sadece… Tek tek insanların da yaşamalanlarından söz etmiş oluyoruz. Evler; duvarları ve kapılarıyla sınırları güvence altına alınmış yaşamalanlarıdır. İnsan bu yaşamalanlarında ancak güvence içinde dinlenebilir. Topluluk arasında gerilimler nasıl varsa, topluluk içi gerilimler de hep olmuştur, olacaktır. Bu nedenle kalın duvarlar inşa edilir, kapılar kilitlenir. Kimilerinin dediği gibi, duvarlar bizi engellemez, aynı zamanda bizi korur. Tıpkı yaşamalanının sınırları gibi…

Bu açıdan bakıldığında yaşamalanları, içinde birçok küçük yaşamalanı barındırır ve karmaşık bir yapıdır. Bu karmaşık yapıda o kadar çok eylem ve etkinlik olur ki yaşamalanlarında çatışmalar kaçınılmazdır. Otorite işte bu çatışmaları ve gerilimleri dindirerek, topluluğun ortaklığını sağlayabilir. Ancak dinginlik görecelidir; her eylem etkinlik, dinginliğin koşullarını bozacaktır. Başlangıca hassas bağlılık teorisinin ön gördüğü gibi; her eylem ve etkinlik, beklenmedik çoklukta sonuç ortaya çıkaracaktır.

Gereksinimler düşünüldüğünde insanın iktisadi eylem ve etkinliklerinin yoğunluğu anlaşılabilir. Bu yoğunluk tarihsel dokuyu da eğip büker ve tıpkı karadeliklerin uzay/zamanı eğip büktüğü gibi bir etki ortaya çıkar. Yaşamalanı/otorite bağlamı iktisadi etkinliklerde öyle eğilip bükülür ki diğer eylem ve etkinlikler bu eğimden kaçamazlar. Bütün eylem ve etkinlikler iktisadi eylem ve etkinliklerden etkilenir, iktisada bağlanır yahut iktisatla ilişkilenir.

Bu nedenle, yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde bir olay yahut olguyu anlamaya giriştiğimizde, ilk önce iktisadi etkinliklerle bağlarını ortaya çıkarmalıyız. Aslında bu bağlam en kolay fark edilecek bağlamdır ve doğal haliyle, tat ve koku alma duyargasına yönelik hal ve tavırlardır. Öte yandan; dokunma, görme ve işitme de iktisadi olanla büyük ölçüde bağlantılıdır. Ama özsel olarak bazı gereksinimlere yönelik uzmanlaşmışlardır.

Sözgelimi göz, iktisadi etkinliklerin bir parçasıdır çünkü görümüz iktisadi eylem ve etkinlikleri biçimlendirir. Yemeğin ve yemek araç gereçlerinin estetiği bununla ilgilidir. Güvenlik ve dinlenmeyle ilgili araç gereçlerin estetiği de bununla ilgilidir. Evler şüphesiz ki öncelikle güvenlik içindir ancak güzelliğine de özenilir, dolayasıyla göze hoş gelecek biçimde ölçülü olması istenir. Şüphesiz ki yapanın güzellik anlayışına bağlı bir estetikten söz ediyoruz. Ölçülüğü ise doğa yasalarına uyumu olarak görüyoruz.

Tam da bu bağlamda zanaat anlaşılabilir. Zanaat tekrarlanabilen estetik etkinlik olma bakımından iktisadi bir etkinliktir ve göze uyarlılığı önceler. Kullanılan nesnelerin toplumun ortak estetiğine uymasına yönelik çabaların bütünüdür. Sanatların ilk uğrağıdır dense yeridir. Sözgelimi, soğuğa karşı yere serilen halı ve kilimlerin estetize edilme biçimleri resim sanatına zemin hazırlamıştır.

Şüphesiz, göz sadece görenle ilişkili değildir; görülenle de ilişki içindedir. Yaşamalanları topluluğun görüsünü etkiler. Biliyoruz ki göz sadece bir araçtır; görmek zihinsel bir şeydir.

Zihin de yaşamalanı/otorite ilişkisiyle koşullandığından, görme de koşullanmış olur. Bu nedenle her topluluğun estek anlayışı değişiktir, diğer yaşamalanlarındaki zanaatlardan ayrıktır. Her topluluğun zanaatı ve sanatı, o topluluğa özgü yaşamalanı/otorite ilişkisinde açığa çıkarılabilir. Sanatın yerelliğinden söz edilmesinin gerekçesi de budur.

Yeri gelmişken, estetik dediğimde ne demiş olduğumu da açıklamak isterim. İnsan ihtiyaçları bağlamında estetiği, *güzelin bilimi* içeriğiyle değil de *güzellik üretme tavrı* olarak dillendiriyorum. Güzellik üretme tavrı şüphesiz ki güzelin biliminin ortaya koyduğu ilkeler bağlamında bir tavırdır. Bu tavır tarihseldir çünkü bütün insan eylem ve etkinliklerine katılır. İnsanlığı güzelliğin kurtaracağına yönelik belirleme de güzelliğin insanın eylemlerine katılma haliyle bağlantılıdır.

İktisadi etkinliklerin diğer gereksinimleri karşılama biçimlerini etkilemesine dönecek olursak dikkati ilk çeken, etkilenme üremeyle ilişkisidir. Daha önce belirttiğimiz gibi yaşamalanındaki bolluk, üremeyi artıran bir etkidir. Bir başka deyişle, beslenmenin güvence altına alınması türün içgüdüsel olarak çoğalma eğilimini artırır. Bu bağlamda tek tek insan olarak da beslenmeyi güvence altına alınınca üreme eğilimleri artar. Sadece kendi üreme eğilimlerini değil, karşı cinsin üreme eğilimini de artıran bir etki oluşur. Bu nedenle zenginlik, cinsel çekiciliği artıran bir şeydir, bunu türümüz içgüdüsel olarak bilir. Zenginliğe ve zenginlere olan tutkunun kaynağı da budur. Geçen yüzyılın en büyük cinsel cazibe nesnesinin kırmızı bir araba olarak belirlenmesi şaşırtıcı değildir.

Üreme daha çok koku ve dokunma duyargalarıyla bağlantılıdır. Koku, genetik birikimin şifresini çözer ve yeni neslin genetiğini belirler. Canlılığın büyük bir bölümünde cinsel çekim, güçlü genlerle ilgilidir. Koklama ve görme, kimin daha güçlü genlere ait olduğunu ortaya çıkarır. Türün ölçülerine göre büyüklük, kas yapısı ve baskın karakter erillik açısından çekim gücü oluşturur. İnsan için buna beslenmenin garanti altına alınması da karışır. Zenginlik sadece yavruların beslenmesini imlemez, aynı zamanda baskın ve güçlü özneliği de simgeler. Tıpkı siyasi eylem ve etkinliklerde bulunmanın cinsel çekimle ilişkisi gibi…

Bu bağlamda iktisadi etkinlik sadece beslenme, dinlenme ve güven gereksinimleriyle bağlantılı değildir. Diğer bütün gereksinimleri de kendine çeken bir merkeziliktir. Bu nedenle tarihsel dokunun oluşmasını sağlayan insan eylem ve etkinliklerinin başat koşuludur diyebilirim. Tarihsel olanın olanaklı bilgisinin ölçütü tarihsel koşullara uyarlılığı olduğuna göre, iktisadi koşullar olanaklı bilginin sınanmasının ön koşuludur denilebilir.

Olanaklı bilginin ölçüsünü oluştururken yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından iktisadın belli uğrakları olduğunu unutmamalıyız. Kan-bağına dayanan küçük topluluklar için yaşamalanı, topluluğun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakları içerir. Bu tür küçük topluluklarda üretim ve tüketim ortaklaşa yürütülür. Orman, bozkır ve çöl göçebeleri bu tür topluluklardır.

Güvenliğin topluca sağlandığı böyle küçük yaşamalanlarında otoriteyle topluluk, toplulukla yaşamalanı bir ve aynı sayılır. Bu nedenle bazı Avrupalılar, Afrika kabilelerden topraklarını satmalarını isteyince yerliler bunu anlayamamışlardır. Yaşamalanlarının bir şeyle değiş tokuş edileceği fikri onların zihinsel koşullarının dışındadır. Yaşamalanıyla kendileri bir ve aynı şeydir. Otoritenin öldürme gücü de sadece yaşamalanını korumaya yöneliktir.

İktisadi eylemlerin ritmi tekrarlardan oluşur ve tarihsel dokuda durağanlık belirgindir. Ancak yaşamalanına müdahale edildiğinde ritim değişir. Bu tür yaşamalanları komşu toplulukların tehdidi altındadır. Nüfus artışı komşu topluluklar ölçeğinde benzer ritimde olduğu için denge genellikle bozulmaz. Zaten yaşamalanında özel bir dönüşüm yoksa topluluk yaşamalanı koşullarındaki iktisadi etkinliklerle yetinmeye eğilimlidir. Yine de kapalı bir yaşamalanı yoktur; başka yerlerden gelen istilacılar yahut sömürgeciler göreceli dengeleri alt üst edebilir.

Bu küçük yaşamalanı uğrağında böyle olağanüstü bir etki olmadıkça yaşamalanıyla otorite ayrılamaz. Dolayasıyla bir yaşamalanı, topluluk ve otorite, ayrı şeyler gibi kavranmaz. Topluluk özne olarak görülür, kişisel farklılıklar pek azdır ve önemsenmez. Değerler kanundur, içten gelerek uyulur. Roller belirgindir içsel olarak benimsenir. Davranışlar da öyle…

Yerleşik iktisadi etkinliğe uygun yaşamalanları kan-bağını aşan büyük toplulukları barındırır. Toprağa dayalı bu yaşamalanlarında kan-bağıyla bağlı olanlar ortadan kalkmaz.

Sadece kan-bağının sınırları aile ölçeğine kadar geriler. Otoritenin gücünü de kan-bağına bağlı bir aile kullanır. Çoğunlukla otorite sahibi ailenin kanının kutsallığına yönelik bir inanç egemedir ve sadece o aileden olan, otoriteyi kullanma hakkına sahiptir.

Bu uğrakta topluluk ailelere bölünmüştür ve yaşamalanıyla topluluğun bağı gevşektir. Her aile kendi toprağıyla yaşamsal bir bağ kurar ve aile birlikte üretip birlikte tüketir. Dolayısıyla ne yaşamalanıyla ne de otoriteyle kendini özdeş görmez. Sadece otoriteye sahip aile, yaşamalanıyla kendini bir ve aynı görür; hatta hem yaşamalanının hem de topluluğun sahibi olduğu sanısı yerleşiktir. Avrupa derebeyliği dönemi örneğinde olduğu gibi…

Toprağa dayalı bu iktisadi örgüde sınıflar belirgindir. Öncelikle, topraktan ürün elde edenlerle bu ürünün üretim ve tüketim sürecini denetleyenler arasında bir fark ortaya çıkar. Ardından, toprak en temel iktisadi zenginlik kaynağı olduğundan, otoriteler arasında gerilim en üst düzeydedir. Bu nedenle otoritelerin öldürme gücünün artması gerekir. Askeri sınıf bu dönemin en belirgin sınıfı haline gelmiştir. Özellikle de paralı askerlik…

Topraktan ürün almak mevsimsel bir ritme sahiptir. Bu uğrakta otoritenin de bu ritme bağlı olduğu söylenebilir. Savaşlar bile bu ritimle ilişkilidir. Osmanlı ordusu baharda yola çıkar, sonbaharda geri döner. Nihayet toprağa dayalı iktisadi etkinlik, bir yanıyla da savaş iktisadıdır. Savaşlar toprakları genişletmek, ganimet elde etmek veya diğer otoriteleri vergiye bağlamayı amaçlar.

Yaşamalanıyla otoritenin ayrıştığı bu uğraktaki olay ve olgular; yaşamalanı açısından ayrı, otorite açısından ayrı değerlendirilmelidir. Bu uğrakta ilk kez öznelik belirginleşir. Otoriteyi elinde bulunduran kişi, tarihsel özne haline gelir. Kral yahut sultanın kararları her şeyi belirler. Şüphesiz kral da her istediğini yapamaz, onun istemesi belli koşullara bağlıdır. Yine de toplumda bir tek onun isteyip istememesi eylem ve etkinlikleri yönlendirecek güçtedir.

Bu nedenle, bu dönem eylem ve etkinlikler tarih anlatılarında kişilerin ismiyle anılır. Yavuz Sultan Selim şöyle yaptı, Petro böyle yaptı gibi… Kişiyle devlet bir ve aynı olduğu için bazen yanılgıyla, "*Rusya şöyle yaptı, Osmanlı böyle yaptı.*" dendiği de olur. Şüphesiz, devlet bir zihin varlığı değildir; karar veremez. Gerçi devletleri zihne benzetenler olmuştur ama yine de devlet, otoritenin soyut kurumsal örgüsüdür. Bu yüzden yapan eden ancak insan olabilir. Yine de devletlerin özne görünmesini dışlamıyorum. Devlet görevlileri kişiliklerinden geri çekilip devletin zihni sayılan örgütlenmenin yapı taşına dönüşmüştür dense itirazım olmaz.

Aslında krallar, derebeyleri, sultanlar yahut emirlerin özne olmalarını sağlayan, yetenekleri değildir; doğdukları ailedir çünkü bu uğrakta otorite, kan-bağına dayanan bir mülk anlayışına dayanır. Yönetici ailenin kanı kutsal kabul edilir ve sadece o ailenin bireylerinin yönetme hakkı olduğu varsayılır. Bu inanç yüzünden insanlar yoksunluklara, yoksulluklara ve otoritenin barbarlığına kısmen rıza gösterirler. Kısmen diyorum çünkü bu etkinin ne kadar olduğunu belirlemek güçtür. Ama yine de otoriteler bu inancı çok önemserler.

Bunu da ancak yaşamalanında etkin olan din adamlarıyla işbirliği halinde başarabilir. Bu nedenle toprağa dayalı iktisadi etkinliklerde din adamları sınıfı öncelikli bir sınıf haline gelmiştir.

Dinsel öğretilerin ve inançların desteğiyle otoritenin kişileştirilmesi çok da yadırganamaz. Topluluk da zaten kan-bağıyla üretip tüketmektedir. İster belli ölçüde bir toprağın sahibi olarak, ister yöneticinin çalışanı olarak... Toplum ailelerden oluşur. Bu nedenle yaşamalanının ve toplumun bir aileye ait olması garipsenmez, benimsenir. Hatta öykünülen bir şeydir.

Ailelere bölünmüş topluluk, yaşamalanıyla kendini bir ve aynı görmez. Bu nedenle, yaşamalanını korumak ve genişletmekle paralı askeri sınıflar yükümlüdür. Toplumla yaşamalanındaki özdeşlik anlayışı bir anlamda kırılmıştır. Dolayısıyla otoriteyle topluluk arasında bir dayanışma yoktur. Hatta bir sözleşme de yoktur. Yönetici ailenin gücü her şeyi belirleyecektir.

Endüstri iktisadıyla başlayan yeni anlayışta durum değişir. Otorite iktisadi etkinlik yapmak yerine, iktisadi etkinliğin ihtiyaçlarını karşılamayı önceleyecek bir yapıya evrilir. Yaşamalanı ortak pazara dönüşür. İşbölümü artar ve iktisadi etkinliğin kan-bağına dayalı bağları çözülür. Böylece ortak bir kimlik altında toplumsal doku biçimlenir. Toplulukla yaşamalanı yeniden özdeşleştirilir ve her birey bu yaşamalanını korumakla yükümlü tutulur. Zorunlu askerliğin kaynağı budur çünkü yaşamalanıyla topluluk özdeş hale gelmiştir. Yaşamalanını korumak, bedenini korumak gibidir. Şehitlik kavramının kaynağı da bu içgüdüsel sahiplenmedir.

Endüstri iktisadında üretim, yaşamalanıyla yetinemeyecek kadar çoğalır. Bu artış çok fazla hammaddeye gereksinim doğurur, elbette çok fazla pazar arayışına da… Bu nedenle otoriteler, yaşamalanlarının ötesindeki hammadde ve hazar alanlarına göz dikerler. Böylece yerkürenin her yeriyle ilgilenen sömürgeci bir tutum ortaya çıkar. Bu süreç yaşamalanıyla otorite özdeşliğini kırar. Otorite iktisadi etkinliklerle özdeşleşir.

Bir başka dönüşüm de toplumla otorite arasındaki ilişkide belirir. Toplumla otorite arasındaki bağ toprağa dayalı iktisadi etkinliklerde kopuktur. Ancak işbölümünün artması, kan-bağının kırılması ve bireyselliğin ortaya çıkması otoriteleşmeyi değiştirir. İster edilgin olsun ister etkin olsun, her birey ortak iktisadi etkinliğin bir parçasıdır. Bir başka açıdan, ortak kimliğin ve ortak pazarın bir parçasıdır ve iktisadi etkinlikle özdeşleşen otoritenin de bir parçası haline gelir. Yönetimdeki kan-bağı yüceltmesi ortadan kalkar, herkesin katılımını sağlayan bir otoriteleşme ortaya çıkar. Elbette iktisadi olarak güçlü olan sınıflar otoriteleşmede merkezi yeri alırlar.

Yaşamalanı/otorite ilişkisinin her uğrağında tarihsel olanın koşulları farklıdır. Bu nedenle olay ve olgular, ne zaman ve nerede olduklarına göre farklı koşullarla ilişki içinde anlaşılabilir. Ancak böylece olay ve olguların olanaklı bilgisi ortaya çıkarılabilir. Her olayın olduğu yerin izini taşıması ve her olayın olduğu zamanla bağlantısı ilkeleri hatırlanmalıdır.

Günümüzde yeni bir yaşamalanı/otorite ilişkisi ortaya çıkmaya başlamıştır. Artık olay ve olguların koşulları değişmektedir.

Küresel iktisadi etkinlik, otoritelerin yaşamalanlarına bağlarını neredeyse koparacak düzeye gelmiştir. Hatta otoritelerin gücünün büyük bölümü uluslararası şirketlerce kullanılmaktadır dense yeridir. Henüz devam eden bu süreç için apaçık fikirlere sahip olmak mümkün değildir. Otoriteyle yaşamalanının ilişkisinin kesildiği gibi, topluluklarla da yaşamalanını ilişkisi kesilmekte, yaşamalanı giderek yeryüzü ölçeğine dönüşmektedir.

toplumsal olan

İnsan asla tek başına olmadı, olamaz da... Günümüz koşullarında yüceltilen yahut zorunluluk haline gelen yalnızlık da tek başınalık değildir. Kimileri yalnızdır ama toplumsallıklarıyla yalnızdırlar. Hatta otoritelerin yaşamalanında sürgüne gönderdikleri kişiler de tek başına değildirler, onlar hücrelerinde tek yaşarlar ama zihinlerindeki toplumsallıkla... Her zaman zihnimiz toplumsallıkla bağlantılıdır, algımız toplumsaldır. Unutmayalım ki bir şey orada olmasa bile onu düşlediğimizde o oradaymış gibi etkileniriz. Dolayısıyla karanlık hücrede bile zihin başkalarıyla bağlantılı düş yahut düşüncelerle doludur. Zihnin örgüsü zaten toplumsaldır; ilişkiler bağlamında kurulmuş bir etkinlik bütünüdür.

Toplumsallık niceliksel değil, niteliksel bir şeydir. Üç ya da üç yüz bin insandan oluşma toplumun ölçülebilen yanıdır. İnsandaki toplumsallıksa doğuştandır ve insan olma niteliklerindendir. Ölçülemez yahut sayılara dökülemez. Bu nedenle tek bir insandan söz edildiğinde bile toplumsallıktan

söz edilmiş olur. Tek bir insanın eyleminden söz edildiğinde de toplumsal bir eylemden söz edilmiş olur. Yapıp etmeleri toplumsallık içinde anlam bulur çünkü insan toplumsal bir varlıktır. Toplumsallıktan yalıtık düşünülemez…

Toplumsallıkta dokunma, işitme, görme ve koklama toplumsal eylem ve etkinliklerimizi koşullandırır. Özellikle dokunma baskın toplumsallık gereksinimidir. Annenin bedeniyle özdeşleşen toplumsallık, dokunmaya gereksinim duyar. Sevdiklerimize dokunduğumuzda tamamlanmış hissederiz. Dokunma, bağ kurmanın eli gibidir; bir başka açıdan da tek bir bedene dönüşme eğilimidir. Yalnızlığın hüznü bu eğilimin tamamlanamamasından kaynaklanır. Ayrılık acısı da öyledir, kaybettiklerimizle gelen hezeyanlarımız da…

Dokunma ihtiyacı karşılanamadığında başka şeylerle ikame edilmesi gerekir. Sözgelimi, endüstri iktisadi koşullarında, tek başına üretip tüketen insanlar diğerlerinden yalıtık yaşar. Dokunma ihtiyacını çoğunlukla evcil hayvanlarla karşılarlar. Endüstri ilişkilerinin baskın oldukları yerlerde evcil hayvan sayısındaki artış da bununla ilgilidir. Evcil hayvan derken, iktisadi etkinliğin bir parçası olan koyun, at gibi hayvanlardan söz etmiyorum. Daha çok kedi köpek gibi evcil hayvanlardan söz ediyorum. İnsanın kendine, türüne ve üretimine yabancılığı arttıkça da evcil hayvanlara ilgisi yoğunlaşır. Bir süre sonra dokunmanın biricik karşılanma biçimine döner ve bu nedenle hayvanlar insanlardan daha değerli olarak algılanır. Zaman zaman ortaya çıkan hayvansever öfkesi bu dönüşümle ilgilidir.

Toplumsallık, görme ve duyma duyargalarıyla da ilgilidir. *"Evde ses olsun..."* söylemi bu nedenle yaygın bir söylemdir. Yalnız yaşayanların evinde genellikle ya televizyon açıktır ya radyo ya da benzerleri... İnsan, insan sesine ihtiyaç duyar. Bu, toplumsallığın kaçınılmaz gereksinimidir. Hatta özel bir düşmanlık yoksa herhangi bir insan sesi ruhumuzu dinginleştirir, güven verir.

Sadece sesle değil, görmeyle de toplumsallık tatmin edilebilir. Yaşlı ve yalnız insanların pencere yahut balkonlardan insanları izlemeleri boşuna değildir. İnsanın toplumsallığı diğer insanları görmeyle de ilişkilidir. Hatta başka insanların hayatlarını öğrenmek de bir toplumsallaşma biçimidir. Bu nedenle dedikodu programlarının reytingi hep yüksek olur. Ormanda kayıp olup uzun süre yalnız kalan insanlarda ruhsal yarılmalara neden olan şeylerden biri de budur.

Görme ve işitme, edilgin toplumsallık hallerinde öne çıkar. Dokunma ve kokuysa toplumsallığın etkinliğini koşullandırır. Özellikle koku, eş seçiminden arkadaşlığa kadar belirleyici bir rol oynar. Şüphesiz ki insan dışındaki toplumsal türlerde koku, harekete geçiren en başat duyargadır. Hatta toplumsallığın eli kolu bacağı gibidir. Türümüzde de örtük olsa bile koku belirleyiciliğini sürdürür. Öfkenin de kokusu vardır, sevmenin de...

Hatta bedenimizin her halinin bir kokusu vardır ve bu koku dili, ilişkileri belirler. Öfkenin kokusu, *"Uzak dur!"* mesajıdır. Ne var ki doğal kokumuz yerine kimyasal birçok koku türünü sürünüp sokağa çıkmaya başladık. Bu kokuların doğamızın

hallerini iletme biçimleriyle bağları yoktur. Dolayısıyla genetik haberleşme açısından yanıltıcıdırlar. Söz gelimi, *"Uzak dur!"* kokusunu bastıran yapay koku belki de *"Gel!"* çağrısını dillendirmektedir. Bu durum ilişkileri bozar, hatta çatışmalara neden olur. Taciz ve zorbalığa bile neden olduğuna yönelik görüşler vardır.

Neredeyse bütün iletişim donanımız toplumsallığımızla bağlantılı gibidir. Dil, jestler, mimikler vs. Bu nedenle insan, sürekli bir toplumsallaşma etkinliği yahut eylemi içindedir dense yeridir. Düşlerimiz bile toplumsallıkla bağlantılıdır. Toplumsallık her insanın varoluşuna katıldığı için her insanda geçerlidir. Bir başka deyişle, evrenseldir. Ancak toplumsallığın karşılanma biçimi, yaşamalanı/otorite ilişkisine bağlıdır. Evrensel olan toplumsallık ihtiyacı, karşılama biçimi açısından yereldir.

Toplumsallık, ilişki içinde olmayı gerektirir. Toplumsallık ihtiyacı ancak böyle karşılanabilir. Ne var ki ilişki en az iki kişi arasındadır. İlişkilerde olsun, eylem ve etkinliklerde olsun, hep bir seçenek hali vardır. En azından bir şey ya yapılır ya yapılmaz. Buna karar vermek gerekir. İşte ilişkilerde bu kararın verilmesi, otoriteleşmenin ilksel halidir. Kimin dediği olacaktır yahut kimin dediğine göre seçim yapılacaktır? Demek ki toplumsallık, otoriteleşmenin de mayasıdır.

İlk haliyle otorite olumludur. Bir şeyin olmasına yol açar. İnsanı etkin kılar. Karar verememek eylemsizliği getirir çünkü, edilginliği getirir. Bir başka açıdan, doğa yasalarına teslim olmayı getirir. Oysa insanın özü varlığını sürdürme çabasıdır

ve varlığını sürdürme koşulları kendine göre dönüştürmeyi içerir, teslim olmayı değil! Bu nedenle eylem ve etkinlikte olma hali sevinçlidir.

Otorite ilk halinde bile kararla ilgilidir. Kararlar kurallar doğurur ve kurallar geneldir. Bir başka deyişle; biricik olanla değil, ortak olanla ilgilidir. Bu durumda eylem ve etkinliklerin gerçekleşmesi bakımından olumlu olan otorite, insanların kendini gerçekleştirmesi söz konusu olduğunda olumsuzdur. Olumsuzdur çünkü kurallar birinin özgünlüğüne uygun olsa bile diğerine uyamaz. Ama kurallar herkes için geçerli olacaktır. Bu durumda insanın biricikliği yahut özgün yanları önemsenmeyecektir. Otoritenin yok sayıcılığı, yıkıcılığı bu ilk halinde bile görülebilir. Ama kaçınılmazdır çünkü herkesin kendini gerçekleştireceği kurallar asla genel olamaz.

Toplumsallaşma sadece otoriteyle ilgili değildir; öncelikle yaşamalanıyla bağlantılıdır. Yaşamalanının koşulları, ilişki biçimlerini etkiler. Yaşamalanının koşulları iktisadi etkinliği belirlediği için bu etkinliğin doğurduğu toplumsal yapıları da belirlemiş olur. Sözgelimi, yaşamalanı ticaret yolları üzerindeyse tacirlik etkinliği yaygınlaşır ve tacir bir sınıf oluşur.

Sınıflaşma otoritenin doğasında vardır. Üretim ve tüketim etkinlikleri eşit olsa bile sınıflaşma kaçınılmazdır. Sözgelimi, Sovyetler Birliği'nde yönetenlerle yönetilenler arasındaki farkın ortadan kaldırılamaması gibi… Komünist Parti üyeleriyle diğerleri arasında üretime katılma ve üretilenden pay alma farkı kaçınılmaz olmuştur. Sınıfsız bir toplum elbette mümkün olabilir ama ancak örgübilinçlerin üretimi

ve paylaşmayı üstlendiği bir otoriteleşme halinde… Üretim ve tüketim insanla ilişkiliyse yahut otorite varsa sınıflaşma da var olacaktır.

Sınıflaşma otoriteden önce yaşamalanıyla ilgilidir. Bozkırlar, hayvancılık iktisadını zorlayarak göçebe yahut yarı göçebe bir yaşamı koşullandırmıştır. Bu nedenle bozkır topluluklarında kan-bağına bağlı yapılar, yani klanlar yahut boylar, bütün toplumda ortaklığa ulaşan sınıfsal yapılardan daha etkindir. Bozkırda yaşayan Türk ve Moğol toplumları gibi…

Yaşamalanının yerleşik bir hayata olanak verdiği ova yahut nehir kenarı uygarlıklarındaysa kaskatı bir sınıfsallık belirgindir. Üretim ve tüketim sonucu ortaya çıkan fazla ürünün saklanması, değiş tokuş yapılması yahut korunması birbirinden farklı eylem ve etkinlikler gerektirir. Yönetme eylemi sadece yöneticileri değil, yönetme eylem ve etkinliklerine katılanları da kapsayan bürokrat bir sınıf oluşturmuştur. Üretim tüketim zincirinin korunup güvence altına alınması öldürme gücüyle bağlantılı askeri bir sınıf ortaya çıkarmıştır. Topraktan ürün elde etmek için gerekli yoğun eylem ve etkinlikler emekçi bir sınıf ortaya çıkarmıştır. Fazla ürünün değiş tokuş edilmesi etkinlikleri tacir sınıfının belirmesine yol açmıştır. Mezopotamya ve Nil uygarlıklarında olduğu gibi…

Ticaret yollarına sahip yaşamalanları ve özellikle deniz ulaşımını olanaklı kılan yaşamalanlarında tacir sınıfı baskındır. Dolayısıyla iktisadi etkinliği koruma, ticareti korumaya öncelik verir ve ticari ilişki başka yaşamalanlarıyla bağlantı gerektirir.

Bu, açık iktisat ve açık toplumsal koşullara yol açar. Ticaretin gereksinimleri karşılayacak şeylerde bolluğa yol açması, böyle yerlerle felsefe ve sanat etkinliklerinin artmasına neden olur. Antik Yunan ve İyonya şehir devletleri ve bugünkü Hollanda'da olduğu gibi…

Toplumsallığın bir başka haliyse türün üremesiyle ilgilidir. Türün üremesi otoriteyle doğrudan bağlantılıdır. Üreme etkinliğinin çatışma çıkarıcı doğası düşünüldüğünde, üremenin kontrol altına alınması otorite için elzemdir. Yaşamalanının koşulları ve iktisadi etkinliklere bağlı olarak belli bir üreme rejimine izin verilir. Sözgelimi, toprağa dayalı iktisadi etkinlikte erkeğin iktisadi baskınlığı ailenin de erkek egemenliğinde kurulmasına neden olmuştur. Birçok kadınla evlenebileceği bir aile kurgusu olumlanmıştır. Yaşamalanının koşullarındaki değişiklik yahut iktisadi etkinliklerdeki değişiklik aile yapısını dönüştürür. Sözgelimi, endüstri iktisadının egemen olduğu yerlerde çekirdek ailenin öne çıkması gibi…

Doğumların artması yahut azalmasının genetik ve çevresel etkilere bağlı olduğundan söz etmiştik. Ancak bir başka etki daha vardır; otoriteler doğumları teşvik edebilir yahut kontrol edebilir. Otoritenin ihtiyacına göre yaşamalanındaki nüfus artışına yönelik sınırlamalar getirilebilir. Bir dönem Türkiye'de nüfusun artmasına yönelik vergi muafiyeti ile yapılan teşvik gibi… Yahut Çin hükümetinin tek çocuk izni gibi…

Toplumsallık insana içkin bir gereksinim olarak tarihsel doku içinde yoğun bir çekim alanı oluşturur. İktisadi etkinlikten daha az olsa da toplumsal etkinlikler de yoğundur. O halde

yaşamalanı/otorite ilişkisi bağlamında bu eylem ve etkinliklere yönelindiğinde, ortak özellikler bulunabilir ve bunlar tarihsel olanın olanaklı bilgisi için sınama ölçütü olarak kullanılabilir.

kültürel olan

Yaşamalanları, türler için bir hazır bulunuşluktur. Gereksinimlerini karşılayacak doğal bir hazır bulunuşluk... Gereksinimlerin karşılanma hal ve tavırları da bu hazır bulunuşluğa göre biçimlenir. Kültürel olan, yaşamalanında hazır bulunan değil de yaşamalanına katılan bu hal ve tavırlardır. Bu hal ve tavırlar her yeni nesle dil, anlatı, ahlak ve davranış kalıplarıyla aktarılır. Aktarılan bu bilgi ve davranışlar yaşamalanındaki topluluğun ortak duyuşunu oluşturur. *"Kollektif bilinçaltı"* denilen de bu olsa gerekir.

Kültürel olan, insanın ihtiyaçlarını karşılama biçimindeki hal ve tavırlar olarak belirlendiğinde şüphesiz ki her eyleme içkin olduğu da belirlenmiş olur. Ancak insan, iktisadi ve toplumsal olanın dışında özsel olarak kültürel gereksinimlere de sahiptir. Kültürel gereksinimler daha çok zihinseldir. Önceki tartışmalarımızda da değindiğimiz gibi kültürel olan, öncelikle ölüm bilinciyle ilişkilidir. Öleceğini bile bile yaşamak kahredicidir ve ölümle baş etmek hiç kolay değildir. Üstelik her ölüm, insanın kendi ölümünü anımsatır. Her ölüm insanın yok olacağına yönelik kaygıyı artırır. Dolayısıyla kültürel olan,

"İnsan eli değmiş..." diye bir söz vardır. Bu söz, doğada hazır bulunmayan, doğaya insan tarafından katılan şeyler için söylenir. Bu tam da kültürel olanın ifadesidir. Demek ki el,

kültürel olanı simgesidir. Bazı düşünürler eli zihnin uzantısı olarak da görmüşlerdir. Şüphesiz bu doğrudur ama el aynı zamanda bedenin de uzantısıdır; sadece düşünmeyi değil, duyuşu da içerir.

Kültürel olanın elle simgelenmesi, şüphesiz, yerelliğe de vurgu yapar çünkü *"el lezzeti"* diye bir deyim dillere yerleşiktir. Yaşamalanı yerelliğin zeminidir. İnsan doğduğu yere göre biçimlenir ve doğduğu yerin özelliklerini taşır. Doğduğu yere göre hal ve tavır geliştirir. Bu nedenle kültürel olanın zemini öncelikle yaşamalanıdır ve bu nedenle özü yerelliktir.

Kültürel olan zihinsel olandır ve kendini daha çok etkinlik olarak gösterir. Özellikle de insanın *iyi, güzel* ve *doğrunun* ne olduğu arayışında... İyi olan insana uygun olandır. Bu nedenle her iyi arayışı, insan tanımıyla başlar. Her yaşamalanında ayrı bir insan kavrayışı, dolayısıyla ayrı bir iyi anlayışı vardır. Bu anlayış, toplumda ahlak olarak kendini gösterir. Eylem ve etkinliklere biçim veren zihinsel bir koşul olarak iş görür. Ancak evrensel bir ahlak yoktur; böyle bir değerin olup olamayacağına, yani her insan için geçerli bir iyinin olup olamayacağına yönelik çaba etik adını verdiğimiz bir disiplin doğurmuştur.

İyi gereksinimine yönelik davranışların otoriteyle bağlantısı güçlüdür. Bir şeyin iyi olması onun onanmasını gerektirir. Yaşamalanında baskın olan, otoritenin onayıdır. Bu nedenle iyi, otoritenin onayına göre biçimlenir diyebiliriz. Ne var ki iyi kavrayışı yaşamalanında her nesle aktarıla aktarıla gelenekselleşir. Bazen yaşamalanında farklı otoriteler

ortaya çıkar yahut yaşamalanını ele geçirir. Bu durumda yaşamalanındaki iyi kavrayışıyla otoritenin iyi kavrayışı çelişecektir.

Bazen de kişisel iyi kavrayışları ortaya çıkar; kişisel iyi kavrayışları otoritenin iyi kavrayışıyla çelişince edilgin kalır, yayılamaz. Otorite eylem ve etkinlikleri denetleme bakımından iyi kavrayışını kontrol etmek isteyecektir çünkü iyi kavrayışı içsel bir denetim oluşturur. İnsanların vicdanlarını ele geçirebilen bir otorite, meşru bir otorite olur ve sürekli öldürme gücüne başvurması gerekmez.

Güzel olan, iyi ve doğru olandan farklı olarak görme ve işitme duyargalarımızla bağlantılıdır. Güzellik gözle yahut sesle fark edilir. Güzelin ne olup olmadığına yönelik tartışma nasıl görülüp nasıl duyulduğuna yönelik bir tartışmadır. Demek ki güzel duyuşu, bedenimize en yakın kültürel etkinliktir. Yaşamalanını bedenimizin devamı gibi gördüğümüzde, yaşamalanına da en bağımlı etkinliktir diyebiliriz.

Her göz ve kulağın duyarlılığı aynı değildir; doğası gereği güzel görecelidir. Göz ve kulağımızın duyarlılığı aslında zihnimizin duyarlılığıdır. Her zihin farklı bir birikim ve örgü olduğundan her zihin başka görecek, başka duyacaktır. Sanat eğitimi bu nedenle sadece görsel ve işitsel bir eğitim olamaz, aynı zamanda zihinsel bir eğitim olacaktır. Güzeldeki göreceliği azaltacak olan da bu eğitim olabilir. Bu eğitim etkinliği de güzel üzerine birikimlerden oluşmuş olan estetik disiplininin ilkeleriyle gerçekleştirilir. Yine de evrensel bir güzelden söz etmek olası değildir.

Otoriteler güzel ihtiyacını denetlemeye heveslidirler çünkü güzellik vazgeçilmez bir insan ihtiyacıdır. Daha da önemlisi, güzellik ihtiyacı aynı zamanda bilinçaltına doğrudan açılan penceredir. Otoriteler kendilerini meşru kılmak için insanların bilinçaltına yerleşmek isterler. Bu nedenle sanat etkinliklerini denetlemeye veya onu kendileri için kullanmaya özen gösterirler. Ne var ki sanatın denetlenmesi zordur çünkü güzellik özgünlük gerektirir. Özgün olmak özgürlükle mümkündür. Sanatçı güzeli yaratırken özgür olmalı, özgür hissetmelidir. Otoritenin baskısı, yönlendirmesiyle güzel ortaya çıkmaz. Çıksa bile bu çok ender görülen bir etkinlik olur.

Doğru arayışıysa zihinseldir. Ya zihnin kendi olanaklarıyla, yani aklın yasalarıyla sürüp gider ve felsefe olur; ya da dışsala yönelir ve bilim olur. Şüphesiz ki felsefe de bilim de duyargalarımızdan bağımsız olmayı gerektirir. Ancak böylece öznellikten kurtulabilir ve doğruya ulaşabilirler. Bu demektir ki aynı zamanda yaşamalanına da bağımlı değillerdir. Kullanılan dile bağımlı olarak ve kullanma biçimine bağımlı olarak belki felsefede bir yerellikten söz edilebilir. Sözgelimi; Fransız felsefesi, İngiliz Felsefesi, İslam felsefesi gibi… Ancak yerel bilim olmaz, bilim özü gereği evrenseldir. Dolayısıyla İngiliz bilimi diye bir şey söylenemez, saçma olur.

Teknikse yerellik içerebilir çünkü teknik elle ilgilidir. Nesnelerin yerlerini yahut niteliğini değiştirme, tavır ve hal içerir; yapanın elinin tavrı ya da hali yapılanla birleşir. Bu nedenle bilim evrensel olsa da teknik yereldir. Japon tekniğinden, Türk tekniğinden söz edilebilir. Sözgelimi; Alman otomobili ayrıdır, Çin otomobili ayrıdır.

Otorite doğası gereği felsefeden haz etmez, edemez. Felsefe zihinsel etkinlik olmak bakımından denetleme dışıdır. Kimse kimsenin zihnini yönlendiremez. Bu konuda çalışmalar vardır elbette, zihin kontrolüne yönelik çabalar vardır ama doğal hal için diyebilirim ki zihinleri kontrol etmek güçtür. Demek ki zihinsel etkinliklerle belirgin olan felsefeyi denetlemek de güçtür. Felsefe otoritenin değil, aklın yasalarını benimser. Bu yüzden felsefeciler tarih boyunca sürgüne gönderilmiş yahut baskı görmüşlerdir. Gazali gibi felsefenin olanaklarıyla felsefeyi şeytanlaştıranlaraysa otoriteler sahip çıkıp onları korumuşlardır.

Bir kültürel etkinlik olan din otoriteleşmeyle doğrudan ilgilidir. Din sadece ölüm sonrasını değil, yaşamı da kontrol eden inançsal bir otoriteleşme biçimidir. Doğası otoriteleşmeye pek uygundur. Yaratıcı merkezli otoriteleşme biçimi, lider merkezli otoriteleşmeye yapısal olarak benzer bir örgüdür. Dolayısıyla zaman zaman onunla özdeşleşir. Sümer sitelerindeki otoriteleşme gibi… Yaşamalanlarında bazen birden fazla din etkin olur, işte o zaman dinlerden sadece biri otoriteyle yakınlaşabilir; diğerleri baskılanır. Ama genel olarak dinler otoriteyi destekler, din adamları da otoritenin sesi olurlar. Bir dönem derebeyleri ve kilisenin ortaklığı gibi…

Büyük bir disipline dönüşmemiş inançlar, geleceği bilme arzusunun sonucu izlekler oluşturmuş olan fal, gizemli olarak varlığa etki etme arzusundan doğan büyü gibi olgular otoriteyle uyuşmazlar. İnançlar genellikle eskidir ve eskinin gücünü taşırlar. Otoriteler için denetlenmesi, kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi zor yapılardır. Fal, geleceği bilme

gücü açısından otoriteyi ürkütür. Otorite geleceğin efendisi olma arzusunu sürdürdüğünden, geleceğin sadece kendine açımlanmasını isteyecektir.

Bu nedenle olsa gerek falcılık genel olarak dışlanmış bir etkinliktir. Kıyıda köşede sürüp gider. Tıpkı büyü gibi… Büyü, nesnelere denetimsiz etki etme gücü, yani otoritesi olarak algılanır. Otoritelerin bunu kabul etmeleri doğalarına aykırıdır. Ancak kendilerine hizmet edebilen inançlar haline dönüştürebilirlerse falcılığı yahut büyücülüğü kabullenebilirler. Bazı uzakgörücülerin ABD'de polis teşkilatında kullanılması gibi… Ama yine de hiçbir zaman büyücülük, falcılık gibi bir disipline dönüşmemiş inançlar otoritelerin bir parçası olmazlar.

O halde diyebiliriz ki kültürel olan eylem ve etkinlikler, yaşamalanı ve otoriteye en az bağlı olan eylem ve etkinliklerdir. Sadece güzelin görme ve işitme duyusuyla ilişkili olması da bunun göstergesidir. Zaten kültürel gereksinimler diğer canlıların gereksinimlerinden farklıdır. Zihin varlığı olmamızla ilgilidirler ve zihnin oluşumu yaşamalanı ve otoriteyle bağlantılı olsa bile doğası gereği onlara aşkındır. O halde, kültürel olanın koşullarını sadece yaşamalanı/otorite ilişkisinde bulamayız. Kültürel olanın koşullarını öncelikle zihnin koşullarıyla ilişki içinde belirlemeliyiz.

siyasi olan

İnsan, ilişkiler ağı içinde kendini bulur ve bu ilişkiler ağı içinde gereksinimlerini karşılar. Yaşamalanı gereksindiği şeylerin

kaynağıdır ama onu elde etmek, korumak veya biriktirmek için başkalarıyla hem işbirliği yapar hem rekabet eder. Hiç kimse tek başına gereksinimlerini karşılayamaz, yaşamalanındaki diğer insanlarla işbirliği yapmak zorundadır. Miras yahut iktisadi koşullar gereği beslenme, dinlenme ve güvenlik ihtiyacı karşılansa bile tek başına toplumsallık yaşanamaz. Bu nedenle insan, diğer insanlarla işbirliğine muhtaçtır. Öte yandan, aykırı bir biçimde onlarla rekabet eder. Sevilmek için rekabet eder, nesnelere daha çok sahip olmak için rekabet eder; özetle rekabet eder de eder…

Gereksinimlerini işbirliği ve rekabet içinde karşılayan insan, ilişkileri kendine göre düzenleme çabasındadır. Ne de olsa insanın temel ilgisi özsel olarak varlığını sürdürmektir. Bunun için ilişkileri yönlendirmek, değiştirmek, yeniden kurmak ister. Taktikler ve stratejiler geliştirir. Siyaset, olumsuz anlamıyla, tam da bu çabadır.

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde açıklandığı gibi siyaset bu olumsuzluğuyla; *"Bir hedefe varmak için, karşısındakilerin duygusunu okşama, zayıf yönlerini kullanma, başkalarının uyuşmazlığından yararlanarak işini yürütme"* kurnazlığı yahut arzusudur. Demek ki siyaset her yerde ve her şeydedir. İşte bu gerekçeye işaret edenler, insanla ilgili olup da siyasetin dışında kalan bir şey yoktur demişlerdir.

O halde, her insan siyasetçidir. Siyasetten arınmış bir insana rastlamak mümkün değildir. Uzak duranlar olabilir ama bu da bir siyasi duruştur. Dolayısıyla siyaset, insanın doğasının bir parçasıdır. Ama yine de ayrıca siyasetçi olarak bilinen

birileri hep var olmuştur. Özellikle demokrasinin yerleştiği toplumlarda siyaset bir mesleğe dönüşmüştür. Gerçi herkes ilişkileri kendi gereksinimlerine göre düzenlemeyi ve bunu baskın kılmayı ister. Kaynakları kendi arzusuna göre kullanmayı önceler ama siyaset daha çok yöneticilerin işidir ve onlara terk edilir. Demek ki yönetmekle siyaset işlevsel olarak bir ve aynıdır.

Ben siyaseti bu olumsuz içeriğiyle kullanmayacağım. Siyaset dediğimde, *yaşamalanındaki ilişkilerin yönetilmesi, üretim/tüketim zincirinin düzenlenmesi, kaynakların pay edilmesi ve özellikle otoritenin etkinlik biçimi* demiş olacağım. Bu bağlamda daha önce siyasetin dönüştürücü ve koruyucu rolüne dikkat çekmiştik.

Koruyucu siyaset, otoritenin olumlu kaynağı ve etkinlik biçimidir. Türün varlığını sürdürmesi için yaşamalanının korunması elzemdir. Otorite ilksel olarak yaşamalanını korumak gereksinimiyle bağlantılıdır demiştik. Ayrıca türün barış içinde varlığını devam ettirmesini sağlamak için gerilimleri azaltacak düzenekler kurmayla da bağlantılıdır. Üretim/tüketim zincirinin düzenlenmesi, paylaşım gerilimlerinin dinginleştirilmesi de otoritenin görevidir. Yaşamalanında otorite, türün ihtiyacı olan düzenekleri kurana kadar olumlu bir işlev üstlenir.

Ancak kurulu düzenler her insanı memnun edemez. Paylaşım sorunları sürekli gerilim üretir. Öte yandan, kimi düşünürlerin kabul ettiği gibi, insan ihtiyaçları sınırsızdır ama kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle yeni bir otorite arayışı hep vardır yahut

var olan otoriteyi dönüştürme arzusu var olacaktır. Demek ki dönüştürücü siyaset de koruyucu siyaset gibi nerede bir yaşamalanı varsa orada bulunur. Örtük halde bulunur, etkin halde bulunur ama bulunur. İki siyaset biçiminin karşıt olduğu düşünülürse gerilim kaçınılmazdır. Eğer koruyucu siyaset çok güçlü, dönüştürücü siyaset güçsüzse çatışma olmaz. Ama koruyucu siyaset güçsüzleşirse gerilim kendini gösterecektir.

Şüphesiz ki siyaset her şeye içkindir ve birçok hali vardır. Bunlardan ilki, kişisel siyasettir. Çoğunlukla olumsuz tanımlara neden olan bu siyaset biçimi en yaygın olan siyaset biçimidir ve sanıyorum otoritenin ve otoriteleşme süreçlerinin hepsine içkindir. Siyasetin bu hali özneldir ama eylem ve etkinliklere büyük etkisi vardır. Yaşamalanındaki herkes ortak kaynaklardan yararlanır. Yetinmeyi bilen ve başka türden hayat seçenleri bir tarafta tutuyorum; geri kalanlar bu kaynaklardan olabildiğince yararlanmak ister.

Kişisel siyaset diyeceğim bu siyaset türü; yaşamalanındaki gerilimleri artıran, kurulu düzeni bozan bir süreklilik taşır çünkü herkesin gereksinimlerini karşılama arzusu ve düzeneği farklı olacaktır. Yaşamalanındaki herkesin ihtiyaçlarını her kişinin istediği biçimde düzenlemek olanaksız olduğuna göre kişisel siyaset, kurulu düzenleri zorlamaya devam edecektir.

Kişisel siyasetin kargaşasını dindirip düzeni savunma işleviyse bürokratik siyasete düşer. Kurulu düzenin yapı ve işlevlerini koruma gereksiniminden doğan bu siyaset etkinliği, otoritenin savunucusu yahut koruyucusudur. Bürokratik siyaset sayesinde kişisel siyasetin bozuculuğu dengelenebilir.

Kurum ve kuruluşların işlevi sürdürülebilir. Bürokratik siyaset, otoritenin ihtiyaçlarına göre kaynakların kullanılmasını önceler. Dolayısıyla kaynaklara daha az ulaşan halk açısından bakıldığında, kaynakların dağıtımını bozan bürokratik siyasettir. Bürokratik siyaseti üstlenenler daha çok devletin kurum ve kuruluşlarını yönetenler olduğundan, halka göre kaynaklardan da daha çok onlar pay alırlar.

Kaynakların dağıtımının daha adil olmasını sağlamak için, olanaklar varsa evrimci siyaset iş görebilir. Olanaklar varsa dediğim, yaşamalanındaki otoriteleşme özerk otoritelere olanak veriyorsa; bir başka deyişle, demokrasinin kurum ve kuruluşları varsa bu durumda evrimci siyaset, yaşamalanındaki topluluğun ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda kurulu düzeni etkileyebilir. Bu, yeni kurum ve kuruluşlar eklenmesine yahut var olan kurum ve kuruluşların ya da siyasetin halk yarına dönüştürülmesine olanak verir. Evrimci siyaseti hayata geçirecekler daha çok belediye başkanları veya muhalefet partileridir. Muhalefetin olmadığı otoritelerde evrimci siyaset eksilecektir ve bu da kaynakların adil dağıtılmamasından doğan memnuniyetsizliği artıracaktır.

Kaynakların dağıtımından doğan memnuniyetsizlik artınca bir başka siyaset türü etkin olmaya başlar. Devrimci siyaset diye nitelendireceğimiz bu siyaset, var olan düzeni yıkıp yeni bir düzen inşa etme arzusundan doğan bir siyasettir. Devrimci siyaset her zaman kendine alan bulabilir ama etkin olabilmesi için ancak kurulu düzenlerin ihtiyaçların karşılanmasında giderek yetersiz olması yahut kaynakların dağıtımındaki adaletsizliğin dayanılmaz olması gerekir.

Kişisel siyaset, kurulu düzene doğrudan karşı olmayı gerektirmezse de içinde her zaman muhalif bir öz taşır. Dolayısıyla devrimci siyasetin tohumu kişisel siyaset toprağında filizler denilebilir. Evrimci siyaset de kişisel siyaset ikliminde yetişir ama evrimci siyaset, kurulu düzeni değiştirmeye niyetli değildir. Daha çok onu iyileştirmeye yönelik olumlu bir tutumdur. Otoriteleşmede yapılacak bazı değişikliklerle üretim/tüketim zincirinin aksaklıklarının giderileceği, yaşamalanının güvenliğinin artacağı, kaynakların daha adil dağıtılacağına yönelik inançla beslenir. Bu nedenle biçimsel muhalefettir diyebiliriz. Sistem dışına çıkmayı amaçlamaz, sistemi ehlileştirmeyi amaçlar.

Yaşamalanındaki üretim/tüketim zincirinden doğan değerler, toplumun ihtiyaçlarını belli ölçülerde karşılayacak çokluktaysa yahut yeterli adaleti içeriyorsa, devrimci siyasetten daha çok evrimci siyaset yaygın olacaktır. Bu nedenle tarihte daha az devrimci, daha çok evrimci siyasetçi vardır. Şüphesiz ki evrimci siyasetin en etkin olduğu otoriteleşme biçimi demokrasidir.

Siyasetin zihinsel etkinlik olması bakımından duyargalarımızla bağlantısı yoktur. O nedenle yaşamalanına en bağlantısız eylem ve etkinlikler siyasi etkinliklerdir diyebiliriz. Şüphesiz ki ihtiyaçların kaynağı yaşamalanıdır, hatta yetmezse başka yaşamalanlarıdır. Bu yüzden siyaset yaşamalanıyla sınırlı kalamaz, yaşamalanları aşan bir etkinliktir diyebiliriz. Diploması tam da bu tür bir siyasi etkinliktir.

Gereksinimleri karşılama ilişkilerine siyaset içkin olduğundan, sanki eylem ve etkinliklerin asıl kaynağıymış gibi algılanır. Bu

yüzden tarihsel anlatılar çoğunlukla siyasi olana odaklanır. Oysa siyaset, eylem ve etkinliklerimizin kaynağı değildir; bizi eylem ve etkinliğe sürüklemezler. Eylem ve etkinliklerimizin nasıl olacağını belirleyen zihinsel tutumumuzdur. Tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmak için bu yanılsamayı aşmak gerekir. Eylem ve etkinliklerin asıl kaynaklarına dikkat edilmelidir.

Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından tarihsel olan

Yaşamalanı/otorite ilişkisinde tekil bir olayı yahut olguyu incelemek, bu tasarının uygulanabilirliğini göstermek açısından elzemdir. Bunun için öncelikle tarihsel olanda anlaşılması veya anlatılması zor olanlardan başlamak gerekir. Belki bu örnekler, tarihin olanaklı bilgisine ulaşmak isteyenlere tartışma ortamı oluşturur. Bu, tam da olasılıkçı tarih anlayışına uygun bir haldir. Olası bilgiler içinden hangisinin olanaklı olduğu aklın ortaklığıyla ortaya çıkarılabilir.

Yaşamalanı/otorite bağlamı tarihsel olana uzaysallık ve zamansallık verir. O halde her olay yahut olgu yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde olup bitmektedir. Tarihsel olanın içkin eğilimleri yaşamalanı/otorite ilişkisi bakımından incelendiğinde bunun fark edileceğini umuyorum. Ancak tek tek olay yahut olgular üzerinde bu anlatı sınanmadan bundan emin olmak mümkün değildir.

Bu örneklemeyi yaparken özellikle belirlenmesi veya anlaşılması zor olguları önceledim çünkü olayların anlaşılması olgulara göre daha kolaydır. Örneklere de en zorundan, yani kargaşadan başlamayı yeğliyorum çünkü daha önce kargaşanın genel geçer ilkelerini ortaya çıkarmaya gönüllü bir tarih anlatısı olmadı, yahut ben rastlamadım. Üstelik kargaşa ile karmaşa da sık sık karıştırıldığından bu ayrıntıya da dikkat çekmek istedim. Kargaşa, merkezi olmayan bir düzensizlikken karmaşa içiçe geçmiş düzendir. Dolayısıyla doğaları terstir.

kargaşa

Başka bilimsel alanlarda da anlaşılması için çabalar sarf edilen kargaşa, tarihbilim açısından ilkelerini ortaya çıkarmanın en zor olduğu tarihsel olgudur. Doğası gereği düzensizlik içeren bir şeyde genel eğilimler bulup ortaya çıkarmak elbette ki zordur. Süreçlerin içsel dinamikleri, dışsal baskı ve gerilimler karşısında direnecek kadar güçlü olmadıklarından, sürecin doğallığı daralma, büzüşme ve kesilmeye karşı korunaksızdır. Dolayısıyla kargaşa durumlarını açıklayan bir teori oluşturmak zordur çünkü kargaşanın doğası, düzen kadar genel geçer ilkeler türetilecek güvenirlikte tekrarlar barındırmaz. Fizikçilerin kargaşanın egemen olduğu parçacık alanında, matematikten daha çok istatistiğe yönelmesinin gerekçesi belki de budur.

Bugüne kadar ortaya çıkan büyük anlatılarda yahut tarih tasarılarında kargaşanın ilkelerini ortaya koyan bir belirleme yoktur. Rastlantı bağlamında kargaşaya yönelen tarihçiler olmuştur ama bir dizge içinde onu incelemeye

girişmemişlerdir. Elbette kargaşa sadece tarihsel olanın bir parçası değildir, varoluş ve hallere de içkindir. Dolayısıyla başka bilimler kargaşayı konu edinmişlerdir. Bu bilimlerin incelemelerinden tarihsel olandaki kargaşanın anlaşılmasına yönelik çıkarımlar yapılabilir. Kimi düşünürlerin dediği gibi, cansız varlıkların uydukları doğa yasalarının canlı varlıkların uydukları doğa yasalarından farklı olmasını gerektiren bir durum yoktur.

Kargaşa hem genel olarak canlılığın ilk uğrağında görülür hem de her canlının oluşmasının ilk uğrağını oluşturur. Canlılığı başlatan koşulları canlıbilim düzensiz koşullar olarak betimlemektedir. Yumurtanın döllenmesi sırasındaki kargaşa gibi… Zaten her varoluş düzenden düzensizliğe doğru bir eğilim taşır ama düzensizlikler yeni bir düzenin oluşmasının ortamını hazırlar. Bu belirleme tarihsel olana çok uygundur. Düzenler yıkılır ve ardından hep yeni düzenler kurulur. Düzenlerin yıkıldığı zaman kargaşa zamanıdır. Yani kargaşa tarihsel olana içkindir, onun bir parçası hatta görünme biçimlerinden biridir.

Düzen dediğimiz aslında bir dengedir; istikrarsız güçlerle istikrarlı güçler arasındaki nazik sınırda kurulmuş bir denge… Yüzey gerilimi gibi… Yüzey gerilimi nasıl bir dengeyse otorite de öyle bir dengedir ve düzensizliğin üzerinde bir düzen oluşturur. Bu bize düzensizlik arttıkça düzene olan eğilimin de artacağını gösterir. Bir başka deyişle, yaşamalanındaki düzensizlik artıkça otoriteye olan ihtiyaç da artacaktır, hatta otorite katılaşacaktır.

Güven, yaşamsal bir ihtiyaçtır. *"En kötü düzen bile düzensizlikten iyidir."* diye bir söz vardır. Kargaşa ortamında insanlar ne ihtiyaçlarını gönül rahatlığıyla karşılayabilir ne de varlıklarını güven içinde sürdürebilir. Sürekli tekrarladığım gibi, insan özsel olarak varlığını sürdürmeyi arzular. Düzen ortamlarında adının bile anılmadığı güven ihtiyacı, kargaşa dönemlerinde başat hale gelir. Böylece kargaşanın ilk genel geçer ilkesini belirlemiş oluruz: *Kargaşa ne kadar artarsa otoriteye olan ihtiyaç da o kadar artar*.

Yaşamalanıyla topluluğun ilişkisinden da bu ilke çıkarılabilir. Düzensizliğin artması, yaşamalanının korunmasına yönelik kaygıları da artırır. Topluluk kendi bedeninin devamı gibi gördüğü yaşamalanını canı pahasına korur. Bu nedenle düzensizlik, yaşamalanına yönelik saldırı korkularını tetikler. Tam da otoriteye ihtiyacın kaynağı olan korkuları…

Kargaşa döneminde eylem ve etkinlikleri düzenleyen bağlar çözülür. Eylem ve etkinlik sınırları kalkar ve eylemler bir başka eylem tarafından engellenene kadar sürüp gider. Ama önünde sonunda her eylem, başka bir eylem ve etkinlikle rastlantısal kesişir. Böylece yaşamalanındaki ilişkisiz birçok eylem ve etkinliğin ilişki olasılığı ortaya çıkar. Kesişimler olasılık meselesidir.

Böyle söyleyince, sanki olasılık hesapları kargaşanın anlaşılmasına yardımcı olacak gibidir… Koşullu olasılık, bir şeyin gerçekleşmesinin başka bir şeye bağlılığını içerir. Bu açıdan tarihsel olandaki neden sonuç ilişkisini çağrıştırır. Kargaşa da olsa insan eylem ve etkinlikleri birbirinden yalıtık

değildir. Hatta geçmiş düzenin davranış biçimleri ve eğilimleri de eylem ve etkinliklere içten bir koşul oluşturur. Ancak sorun uzay/zaman sorunudur. Sayılabilir sayıda örneklem uzayı ya da sayılamayacak sayıda sonsuz olasılık soyutlaması olsun, bunlar tarihsel dokuya tam olarak denk düşmez. Belki olasılık hesaplarında kullanılan rastlantı değişkeni uyarlıdır denilebilir. Dolayısıyla kargaşa dönemleri için olasılık hesapları şüphesiz bir görü oluşturur ama bir formül oluşturamaz.

Rastlantı değişkeninde beklenen değer ve olan değer karşılığının hesaplanması, tarihsel kuramla tarihsel olaylar arasındaki ilişkiye benzer. Bir başka şekilde söylersem; yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından beklenen olay ve gerçekleşen olay arasındaki ilişkiye… Bu benzerliğe odaklanıp diyebilirim ki bir tarihsel kuramla tarihe yaklaşmak, rastlantı olasılıklarını anlamaya yardımcı olabilir.

Rastlantı değişkeninin hesaplanması, şüphesiz ki soyutlamalar üzerine kurulu bir etkinliktir. Beklenen değerle olan arasındaki eşleştirmeyle rastlantısal değişkenini hesaplama, ağırlıklı ortalamayla olasıdır ve bu da istatistik içerir. Bu, bütün tarihsel kargaşa dönemleri incelenerek yapılabilir. Böylelikle hem kargaşanın dinamikleri ortaya çıkarılabilir hem de rastlantının tarihteki yeri belirlenebilir.

Kargaşa dönemlerinde sadece insan eylem ve etkinlikleri üzerine yoğunlaşmak eksik olacaktır çünkü yaşamalanlarının özsel koşullarıyla bağlantılı birçok değişken de mümkündür. Sözgelimi depremler, yıldırımlar gibi… Bu nedenle olasılık hesaplarındaki soyutlamalarla elde edilen isabet oranı, tarih

kuramıyla olaylara yaklaşımda asla elde edilemez. Bunu baştan kabul etmek gerekir.

Az olsun çok olsun, kargaşa dönemlerinin anlaşılması için böyle bir olanak mümkündür. Eylem ve etkinliklerin bağlarının çözülmesinin, yani onları koşullandıran güçlerin ortadan kalkmasının sonucu eylem ve etkinlikler özgürleşir. Bu özgürlük de başka eylem ve etkinliklerle kesişme olasılığını artıracaktır. Bu da demektir ki kargaşa dönemlerine rastlantı içkindir. Hatta kargaşa dönemlerini anlamak rastlantıyı anlamayı gerektirir. Bu durumda yeni bir genel geçer kurala ulaşabiliriz: *Kargaşa ne kadar çoksa rastlantı o kadar artar.*

Kargaşayı güvenli tekrarlar barındırmadığından düzensizlik olarak belirlemiştik. Ancak kargaşanın da bir çeşit düzen olduğu söylenebilir çünkü kargaşaya içkin eğilimleri fark etmek mümkündür. Ama elbette zihin koşullarımızın tekrarlar içeren ve aklın yasalarıyla koşullanmış bir örgü olması bakımından bunu kabullenmek zordur. Öte yandan, yaşamalanları kapalı sistemler değildir. Bu nedenle tarihsel olanda her şey belirlenemez ve bilinemez. Bu da zihnimiz için güvensizlik oluşturmaktadır.

Yine de seziyoruz ki kargaşaya içkin belli eğilimler vardır. Hatta özel olarak kargaşa dönemleri için denilebilir ki çözülen sistemin ve bağların etkisi, yeni bağların kurulmasına yatkınlık olarak devam etmektedir. Yeni sistemin mayalanmasını da bu yatkınlıklar oluşturacaktır. Yani kargaşa dönemlerinden daha önceki düzenin izlerini takip etmek pek mümkündür.

Kargaşanın doğasını anlamaya dönersek; düzeni oluşturan bağların çözülmesi, eylem ve etkinlikleri kısıtlayan yahut yönlendiren dışsal koşulların gücünü zayıflatır. Eylem ve etkinlikleri daha çok içsel koşullar belirler yahut başka deyişle, özne belirler. İster içsel koşullar diyelim ister öznelik diyelim, kargaşa koşullarında yetkinleşir. Bu yetkinlik özgünlüğün de belirtisidir, özgürlüğün de…

Kurulu düzenlerde eylem ve etkinlikler dışsal koşulların etkisi altındadır; koşullar eylemleri kısıtlar yahut yönlendirir. Bu nedenle eylem ve etkinlikler benzerleşir. Sonuçları da benzerleşir. Düzen halinde sonuçlar açısından bakıldığında tarihsel olay yahut olgularda daha çok nesnellik bulunabilir. Bir başka deyişle, dışsal koşullar bütün özneler için geçerli olduğundan, olan her şeyde koşulların izi kolaylıkla belirlenebilir.

Ancak kargaşa dönemlerinde içsel koşullar etkindir. Her insanın içsel koşulları da kendine aittir, biriciktir ve özgündür. Dolayısıyla eylem ve etkinliklerde yahut bu eylem ve etkinliklerin sonuçlarında koşuların izini tespit etmek güçleşir. Bu yüzden insanların gereksinimlerini karşılamak için yaptıkları eylem ve etkinlikler birbirine daha az benzerler. Bu tartışmadan iki ilkeye varılabilir. Birincisi, *kargaşa ortamlarında öznellik egemendir.* İkincisiyse *kargaşa ortamları bireyin tarihe en çok etki edebileceği dönemdir.*

Öznelliğin egemen olduğu bir yerde olanaklı bilgiye ulaşmak güçtür çünkü koşulların etkisi zayıflamıştır. Belirlenmesi zordur hatta bir ilkeye dönüştürülmesi zordur, dolayısıyla

tarihsel olanda koşullara uygunluk ölçüsü oluşturulamaz. Bu nedenle denilebilir ki kargaşa dönemlerinde tarihsel olan için olanaklı bilgi üretmek güçtür. Her bilgi olasıdır ve bilgilerin değeri denktir.

Öte yandan, öznelliğin artması demek, bağlarından çözülmüş eylem ve etkinliğin artması demektir. Tarihte olanı anlamak açısından bu bir ipucudur. Nerede eylem ve etkinlikler artıyorsa orada öznellik de artmış demektir. Bu tıpkı parçacık fiziğindeki olasılık dalgalarına benzer… Olasılık dalgalarını çağın insan bilincindeki ortak eğilimleri olarak varsayarsak bu eğilimler, yaşamalanındaki dengenin bozulmasına neden olacaktır. Söz konusu dalgalar her yaşamalanında etkili olacak, yaşamalanlarında yeni eylemlere neden olacak ve kurulu düzenin oluşturduğu bağlar kopacaktır. Kurulu düzenin bağlarının kopması, özneyi bağımsızlaştıracaktır. Öznenin eylem ve etkinlikleri güçlenecek, özne yaşamalanında genişleyecektir. Yeni bağlar kurulana kadar her özne, kendi eylem ve etkinliklerinin güçlü merkezi olacağından, tarihsel dokuya bireyin etkisi daha da artacaktır.

Bireyin tarihteki rolünün artmasıysa tarihsel olanı anlamamız açısından önemlidir. İnsanların tarihe etkileri; varoluşları yahut kişilikleriyle olur. Varoluşlarıyla tarihe etki ayırıcı bir özellik olmadığından önemsenmez. Sözgelimi, sayısız köylü, sayısız asker tarihsel olana etki etmiştir. Tarihsel olan üzerinde onların kişisel bir etkisi olmadığından hiçbir anlatı onların kişilikleriyle ilgili belirlemelere girişmemiştir.

Öte yandan kişilikleriyle tarihe etkin edenler, tarihsel dokuyu kendi iç koşullarıyla eğer bükerler. Dolayasıyla etkileri

büyüktür ve kişilikle bağlantılı olduğu için isimleri anılır. Bir insanın tarihsel dokuyu eğip bükmedeki en üst güce ulaştığı dönem, kargaşa dönemleridir. Tarihsel dokuyu eğip bükmedeki en üst etkiyi sağlayanlar da öncülerdir.

Demek ki kargaşa dönemlerinde öncülerin ortaya çıkması beklenir. Böyle bir beklenti olasılık hesaplarında beklenen değere denk düşer. Ama öncü çıkmayabilir de… Beklenenle olan arasındaki bu büyük fark, rastlantının tarihsel olan için hesaplanmasının daha güç olmasıyla ilgilidir. Ama öncüler kargaşa döneminde çıkmıştır, demek ki yine kargaşa dönemlerinde çıkmasını beklemek gerekir.

Sözgelimi, endüstri iktisadının egemen olmadığı Osmanlı topraklarında kargaşa döneminden sonra birden endüstri iktisadının toplumsal ve otoriteleşme düzeninin kurulması, Mustafa Kemal'in zihin koşullarıyla ilgilidir. Diğer öncüler gibi Mustafa Kemal, tarihsel dokuyu bükmüştür. Bu, uzay ve zamanın bükülmesiyle ortaya çıkan koşulları çağrıştırır. Mustafa Kemal toplumu sanki bir anda başka bir çağın koşullarına sürüklemiş gibidir. Solucan deliklerinden başka bir galaksiye bir anda geçiş gibi…

Kargaşa, merkezi değil, dağınık güçlerin olduğu bir haldir demiştik. Kaçınılmaz olarak da baskın bir düzen görülmez ama gerek geçmiş düzenin eğilimleri ve gerekse gelecek düzenin arzuları fark edilebilir. Düzensizliğin içinde varlığını sürdüren düzen eğiliminin, Lorenz çekicisi başta olmak üzere garip çekicilerin parçacık düzeyindeki halinin tarihsel dokudaki karşılığı öğretilerdir dense yeridir. Öğretiler düzen

tasarılarıdır. Öğretiler zihinleri etkileyerek birbirine bağlar, ortaklaştırır. Böylece düzensizlikte olası düzenin mayasını oluştururlar.

Yaşamalanında zihinleri birleştirerek öznelerin biricikliğini ve özerkliğini ortadan kaldıran öğretiler, bir başka deyişle, eylem ve etkinliklere koşullar oluşturan öğretiler kargaşa dönemlerindeyse gelecekteki düzenin habercisidirler. Ama kargaşa dönemlerinde sadece bir düzen tasarısının olması beklenmez. Baskın bir otorite yoktur, merkezileşme yoktur; birçok anlatı yahut düzen tasarısı yaşamalanında bir arada bulunabilir. Mondros'tan sonra ortaya çıkan kargaşa döneminde ulusçuluğun, İslamcılığın, toplumculuğun ve ittihatçılığın bir arada bulunması gibi…

Bu durum kargaşanın bir başka eğilimini serimler. Kargaşa ortamları geleceğin düzen tasarılarını bir arada barındırabilir. Düzenlerde bu mümkün değildir; sadece bir düzen tasarısı yahut anlatı egemendir. Diğerleri ancak otoritenin etkisinin kırıldığı gölge alanlarda varlığını sürdürebilir. Böylece kargaşanın yeni bir ilkesi belirmiş olur: *Kargaşa dönemleri birçok düzen tasarısı ve öğreti içerir.*

Kargaşa dönemlerinde öğreti dışında bir bağ vardır ki bu, düzen yahut düzensizlikten etkilenmez. Bu bağ, kan-bağıdır. Kan-bağı; diğer bağlar gibi bir istenç gerektirmeyen, verili olan ve terk edilemeyen bağdır. İbn-i Haldun kan-bağını, uygarlık kurmaya yönelik güçlü toplumsal tutku olan *"asabiyet"*in temeli olarak görmüştür. O halde kargaşa ortamında en dayanıklı bağın kan-bağı olduğu söylenebilir. Kan-bağının

toplumsal kurgusu olan ailelerin kargaşa dönemlerinde öne çıktığı bilinir. Ne zaman kargaşalık çıksa herkes ailesini arar.

O halde, özneliğin arttığı kargaşada bile öznelik dışı bir çekim merkezi olan kan-bağı varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle kan-bağına dayanan düzen tasarıları kargaşa dönemlerinde öne çıkar. Kan-bağının en geniş belirlenimi olan etnik köken, kargaşa dönemlerinde güven arayışlarının ilgi odağı haline gelir. Bu da bize kargaşanın genel geçer bir ilkesini daha duyurur: *Kargaşa dönemlerinde kan-bağı diğer bağlanma biçimlerinin önüne geçer.*

Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından söylersek kargaşa özsel bir durumdur, geçici değildir. Her eylem şöyle yahut böyle var olanı bozar, düzeni kargaşaya sürükler. Eylemler yoğunlaştıkça bozulmalar da artacaktır. Yaşamalanında bazı alanlar, tıpkı kuantum fiziğindeki parçacık alanları gibi daha yoğun etkileşime olanak verir. Sözgelimi; şehirler, limanlar gibi… Kargaşa buralarda öncelikle ortaya çıkar. Bu da bize kargaşanın yaşamalanının her yerinde aynı yoğunlukta olamayacağını, bazı bölgelerinde düzenin devam edeceğine işaret eder.

Tarihsel olan; düzenden kargaşaya, sonra düzene dönüşür demiştik. Ancak ikinci düzen birincisinden mutlaka farklı olacaktır çünkü insan bellek varlığıdır ve geçmişin düzeninin ihtiyaçlarını karşılamadığına yönelik yargısı bellekte saklı kalır. Ama yine de kargaşa ortamında düzen arzusu geçmiş düzenin biçimlerinin ortadan kalkmasını engeller.

Demek ki kargaşanın bir başka özelliği de *geçmişteki toplumsal dengenin, gelecekte kurulmaya yönelik dengelerle iç içe bulunmasıdır.* Çökmekte olan bağlarla yeni kurulan bağların bir arada bulunması, tarihsel dokuda kopmalar olmadığını gösterir. Geçmiş ve geleceğin bütün gerilimleri, düzen tasarıları, alışkanlıkları, barışıklıkları bir arada bulunur. Ne geçmişin değerleri tam olarak geçmişte kalır ne geleceğin değerleri geçmişi sonlandırır.

Yaşamalanının kendisinden veya yaşamalanındaki türün ihtiyaçlarının değişmesinden kaynaklanan kargaşa ortamları, devrimlerin mayasıdır. Her kargaşadan devrim çıkmasa da her kargaşa bir devrim ortamıdır. Yaşamalanındaki dengelerin merkezileşmesi olan otorite, türün ihtiyaçlarını karşılayamayınca veya yaşamalanındaki topluluğun yeni ihtiyaçları oluşunca, merkezi otoritenin gereksinimleri karşılamaya yönelik çözümleri yetersiz kalır ve kaçınılmaz olarak başka otorite arayışına girişilir. Demek ki kargaşa, *devrimlerin bir uğrağıdır.*

Kargaşa dönemleri, insanın güvenlik duygusunu zedeleyecek bir gerilimin de kaynağıdır. Topluluğun varlığı tehlikeye düştüğünden, içgüdüsel olarak güven arzusu artar. Bu durum öznelliğe son verecek, çatışmaları giderecek, gerilimleri merkezileştirecek güçlü bir otoriteleşme arzusunu doğurur. Demek ki öznelliğin bir yüzünde kahramanlık ve öncü olasılığı varken öbür yüzünde diktatörlük olasılığı görülür. Otoriteler diktatörlüğe eğilimlidir. Kargaşa sonrası kurulan otorite kendi düzen tasarısı dışındaki bütün düzen tasarılarını ortadan kaldırabilir, sürgüne gönderebilir yahut yaşamalanının içinde sürgün sayılan zindanlara tıkabilir.

Kargaşa ortamının getirdiği korkular, yeni kurulan otoriteye yaşamalanındaki türün sıkı sıkıya bağlanmasına neden olur ve bu, otoriteyi güçlendirir. Böylece kargaşa dönemlerinden sonra kurulan düzenlerde otorite salt haline yakın oluşur ve daha çok öldürme gücünü serimler. Devrimlerden sonra kurulan otoritelerin şiddete dönük olmasının nedeni de öncesinde kargaşanın egemen olmasıdır.

Kargaşada rastlantının arttığından söz etmiştik. Yani nedenleri birbirinden bağımsız birçok süreç dengelerin koptuğu koşullarda sık sık kesişip yeni süreçler başlatabilir. Bu da bize kargaşa ortamlarının en az tahmin yapılacak dönemler olduğunu gösterir. At yarışlarında handikap koşularının daha zor bilinmesi gibi… Tarihsel olandan örnek verirsek de Napolyon'un iktidara gelişi gibi… Rastlantı, çoklu ilişiksizlerin toplam sonucu olarak hesaplanamaz. O halde kargaşanın nasıl bir düzene dönüşeceğine yönelik bir öngörü de kurulamaz. Buradan da bir ilkeye varabiliriz: *Kargaşanın sonucuna yönelik bir belirlenim yapılamaz!*

Kargaşanın yaşamalanından mı yoksa otoriteden mi başladığını kestirmek güçtür *çünkü zamanda düzenli görünen,* uzaysallıkta *düzensizlik olarak karşımıza çıkabilir*. Benzer şekilde, uzaysallıkta düzenli görünen zamansallıkta düzensiz olabilir. Heisenberg belirsizlik ilkesi bize bunu göstermiştir.

Kargaşanın ilk görünümü; otoritenin, yani merkezi dengenin enerji yitirmesi, güç kaybetmesidir. Enerji yitiren dinamik sistemlerde garip çekerler ve kargaşa beklenmesini *öngören* fizikçiler gibi biz tarihçiler de yaşamalanındaki otoritenin

güç kaybetmesini kargaşanın belirtisi olarak görebiliriz. Yaşamalanındaki kıtlık veya doğal yıkım da enerji kaybıdır ve kargaşa oluşturur. Depremlerin, büyük felaketlerin ardından gelen kargaşa dönemleri buna örnektir.

Kargaşa dönemlerinde zamansallığın hızlı olduğu varsayılabilir. Zaten kargaşa dönemleri çok uzun sürmez ama yoğundur. Tarihsel olana zamansallığını veren otoritenin halinden bu kolaylıkla anlaşılabilir. Düzenlerin değişim hızı yavaştır ama kargaşada değişim oldukça hızlıdır çünkü kargaşada eylem ve etkinlikleri koşullayan bağlar yoktur. Kargaşada eylem ve etkinlikler, onları engelleyen, onlara katılan yahut onları yok eden başka eylem ve etkinlikler olmadan sürüp gider. Ama her eylem ve etkinlik aynı güçte olduğundan sık sık kırılmalar, çatışmalar yaşanır. Dolayısıyla otoriteleşme eğilimi hızlanır. Demek ki tarihsel dokuda ritim artmışsa orada kargaşa vardır diyebiliriz. Ritim azalmışsa düzenden söz etmek gerekir.

devrim

Uzay/zaman dokusu durağan değildir; bükülebilir, çökebilir hızlanabilir yahut yavaşlayabilir. Kütleler uzay/zaman dokusunu bozar ve kütle çekiminin yoğun olduğu yerlerde zaman hızlanır. Bu belirlemeler tarihsel doku için de geçerlidir. Eylem ve etkinliklerin yoğunluğu tarihsel dokuda bozulmalara neden olur ve bu alanlarda tarihsel oluş ya da yok oluşlar hızlanır. Eylem ve etkinliklerin en yoğun olduğu dönemler devrim süreçleridir ve özellikle de devrimin ayaklanma aşamasıdır.

Devrim, *yaşamalanındaki kurulu düzenin ve bu düzenin merkezi etkinliği olan otoritenin zorla değiştirilme, yerine yeni bir düzenin ve otoritenin kurulma sürecidir*. Devrim, içinde çatışma ve şiddet barındırır. Aslında çatışma ve şiddet, otoritenin doğasından kaynaklanır. Nihayetinde otoritenin salt hali öldürme veya yaşatma gücüdür. Otorite doğası gereği tekildir; yaşamalanında başka bir otoriteye yer yoktur.

Otorite yaşamalanının merkezi etkinliği olarak bir düzene sahiptir. Kurulmuş olan bu düzen bir yanıyla otoriteyi onar, bir yanıyla toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak verir. Özellikle de güvenlik ihtiyacıyla düzen arasında doğrudan bir ilişki vardır. Hem yaşamalanının korunması hem de topluluk içi şiddetin dindirilmesi açısından… Unutmamak gerekir ki şiddet türümüze içkindir. İhtiyaçlar en az düzeyde karşılanıyor olsa bile yaşamalanının korunması ve topluluk içi şiddetin dindirilmesi, otoritenin onanması için yeterlidir. Korku, dayanışmanın da şiddetin de ortak kaynağıdır.

Biz biliyoruz zamanla düzenler bozulur ve topluluğun ihtiyaçları karşılanamaz olur. Oysa insanın özü varlığını koruyup devam ettirmektir. Yerleşik düzen insanın ihtiyaçlarını karşılayamazsa yeni bir düzeninin arayışına girecektir. Her yeni düzen arayışı yeni bir otorite arayışı demektir. Öte yandan doğası gereği yaşamalanında sadece bir otorite olabilir. Kaçınılmaz olarak arayışlar otoriteyi tehdit edecek ve öldürme gücünü kışkırtacaktır.

Bu fikirler bir süre korkuyla bastırılabilir ve yeni otorite arayışı engellenebilir. Ama ihtiyaçlar karşılanmadıkça yeni otorite

arayışları dinmeyecektir. Otoritenin de tepkisi dinmeyecektir. Yeni otorite arayışlarıyla ilgili insanlar hücrelere tıkılacak yahut sürgüne gönderilecektir. İhtiyaçlar karşılanmadığı için zaman gelecek yerleşik otoritenin öldürme gücünün korkusu aşılacaktır. Böylece yerleşik otoritelerle yeni otorite arayışları arasında gerilim baş gösterecektir. Bir yaşamalanında iki otorite olamaz, dolayasıyla gerilim kaçınılmaz olacaktır.

Yeni otorite arayışları şüphesiz ki yerleşik otorite tarafından yasaklanır; insanlar hücrelere tıkılır yahut sürgüne gönderilir. Ama insan ihtiyaçlarının karşılanması için çabalamaktan vaz geçmez. İşte bu türden gerilimli hallere devrim ortamı denir. Ne zaman bir yaşamalanında yeni otorite ve düzen arayışlarıyla yerleşik otorite arasında gerilim başlarsa orada devrim de başlamış demektir.

Ancak her devrim ortamı devrim doğurmaz. Yerleşik otorite sahipleri ihtiyaçları karşılayacak biçimde düzeni dönüştürebilirler. Eğer ihtiyaçları karşılayacak bir dönüşüm oluşturabilirlerse devrim için gerekli olan kitlesel enerji diner. İhtiyaçları karşılanan insanlar yeni düzen arayışlarına yönelip çatışmayı göze alamazlar. Böylece devrim ortamı sona erer.

Ne var ki otoriteyi elinde bulunduranlar dönüşme yerine daha çok yeni arayışları baskı altına almayı, yeni düzen arayıcılarını sürgüne göndermeyi yahut yok etmeyi yeğlerler. Öldürme gücü başlangıçta bunun için yeterlidir. Ancak baskı altında gaz molekülleri nasıl sıkışıp bir araya geliyorsa, farklı düzen arayıcıları da otoritenin baskısı karşısında bir araya gelirler. Bir başka deyişle, devrimci bir cephe oluştururlar. Yani farklı

düzen arayışları içinde olanlar, yerleşik otorite düşmanlığıyla birleşirler.

Bundan sonra devrimin olup olmayacağı yerleşik otoritenin gücü ve dönüşmeye açık olup olmamasıyla ilgilidir. Öte yandan hiçbir yaşamalanı ve hiçbir otorite yalıtık değildir. Başka otoriteler de işin içine karışacaktır. Yerleşik otoriteye destek vererek devrim sürecinin dinmesine yardımcı olabilirler ya da devrimci otoriteyi destekleyebilirler.

Yerleşik otorite devrimci cepheye baskıyı artırırsa bu baskı nedeniyle ihtiyaçlar daha zor karşılanır hale gelir. Dolayısıyla yaşamalanındaki topluluk yerleşik otorite yerine devrimci cepheye yakınlaşır. Aslında topluluğun devrimci cepheyi desteklemesi oldukça zordur çünkü yaşamalanındaki topluluk yerleşik otoritenin bir parçasıdır. İnsan bir toplam olduğuna göre, yerleşik otorite de bu toplama katılmıştır. Üstelik otoriteler her yeni nesli kendini meşrulaştıran bir eğitimden geçirirler. Onların zihinlerine etki ederler. Dolayısıyla insanlar yerleşik otoriteye alışıktır.

Yaşamalanındaki insanlar, kendi toplamlarının bir parçası olan yerleşik otorite yerine devrimci otoriteye destek vermekte her zaman çekiniktirler. Hep dillendirdiğimiz gibi, insanın önceliği kendi varoluşunu devam ettirmektir. Yerleşik otorite ve düzeni, ihtiyaçlarını en az düzeyde bile karşılasa devrimci cephe destek bulamaz. Ama eğer insanlar varlıklarını sürdürmekte zorlanacak kadar zorluk yaşarlarsa işte o zaman devrimci cepheye yakınlaşacaklardır.

Yerleşik otorite, ihtiyaçları karşılamak yerine baskıyla devrimcileri yok etmekte ısrarcı olursa sorunlar daha da artacaktır. Bu da devrimci cephenin yaşamalanında otorite haline gelmesini sağlayacak enerjiyi biriktirebilir. Biliyoruz ki nicel çokluk nitel bir dönüşüme yol açar. Devrimci cepheye halk desteği artarsa devrimin yeni bir uğrağına geçilir. Ancak çok az devrimci ortam, ayaklanma uğrağına ulaşabilmiştir. Çoğunlukla belli bir süre sonra devrimci hareket sönümlenmektedir.

Eğer yerleşik otorite yaşamalanındaki topluluğun ihtiyaçlarını öncelemeyip devrimci cepheyi yok etmeye odaklanırsa ve devrimci cephe halkın önemli bir bölümünün desteğini alırsa ayaklanma aşaması başlar. Ayaklanma aşaması devrimlerin en kısa aşamasıdır. Devrimci cephe, yerleşik otoritenin baskısı altında bir araya gelmiş, bir önderlik oluşturmuştur. Bu önderliğe verilen destek, yerleşik otoriteye verilen desteği aşacak boyuta gelince ayaklanma kaçınılmaz olur.

Ayaklanma sırasında bile hala yerleşik otorite güçlüdür ve devrim sönümlenebilir. Ayaklanmalar sık sık bastırılır. Devrim oldukça zordur çünkü olağandışıdır. Zamanı hızlandırmak gibidir. Ayaklanma sırasında yerleşik otorite başarılı olursa devrimci güçler hemen ortadan kalkmaz. Kadroların bir kısmı yerleşik otorite tarafından zindana atılsa, sürgüne gönderilse yahut öldürülse de devrim, cephe enerjisini karşılanamayan gereksinimlerden aldığı için yerine yenileri gelebilir.

Yerleşik otorite ayaklanma bastırıldıktan sonra ihtiyaçların karşılanması için düzeni dönüştürebilir. Yeni kurum ve

kuruluşlar üretebilir ve böylece devrim sönümlenebilir. Ama bunu yapmadığı sürece yeni bir ayaklanma kaçınılmazdır. Üstelik devrimlerde genellikle ikinci ayaklanma başarılı olur. Sözgelimi İran'da 1953 ayaklanması başarısızken 1980 ayaklanması başarılı olmuştur. Rusya'da 1905 ayaklanması başarısızken 1917 başarılı olmuştur. Türk devrimi için de böyledir; 1908 hareketi saltanatı yıkamamıştır ama 1921 hareketi saltanatı kaldırabilmiştir.

Devrimci güçler ayaklanmayla düzeni yıkıp otoriteyi ele geçirirlerse yerleşik otorite sahiplerini ya yok ederler ya sürgüne gönderirler. Kimi zaman da yaşamalanında bir sürgün olarak belirleyebileceğimiz zindanlara kapatırlar. Böylece devrimin yeni bir uğrağına geçilir. Bu uğrak, yeniden düzenleme uğrağıdır ve çok uzun solukludur.

Ancak burada zaman zaman kulağımıza çalınan *"Devrim kendi çocuklarını yer."* söyleminin gerekçesinden söz etmeliyim. Her devrimci güç bir cephedir, yani farklı düzen arayışları, yerleşik otoritenin baskısı altında bir araya gelmişlerdir. Öncelikleri, yerleşik otoriteyi yok etmektir. Bu nedenle bağlaşım, otoriteyi ele geçirene kadar bozulmaz. Ama otorite ele geçirilince hangi düzenin kurulacağı gerilimi başlar. İşte bu dönemde devrimin önderleri birlikte savaştıkları halde başka düzen tasarılarına ilgi gösterenleri yok etmeyi isterler. Ancak böylece kendi otoritelerini sağlamlaştırabilir ve kendi istedikleri düzeni kurabilirler. Örneğin İran'da Halkın mücahitleri, ayaklanmanın başarısında büyük bir pay sahibidir ama Mollalar otoriteyi ele geçirdikten sonra onları yok etmek istemişlerdir. Kimi sürgüne gönderilmiş, kimi tutuklanmıştır.

Ayaklanma gerçekleştikten sonra bile devrimler sönümlenebilir, eski otoriteler başka yaşamalanlarındaki otoritelerin desteğiyle tekrar geri dönebilir. Hatta bu dönem devrimciler için en zayıf oldukları dönemdir dense yeridir çünkü yaşamalanındaki toplumun gereksinimlerini karşılayacak sihirli değnekleri yoktur. Gereksinimleri karşılayacak düzenekler oluşturmak uzun zaman gerektirir ve halk sabırsızdır; bu nedenle devrimi hayal kırıklığı olarak değerlendirebilir. Ayaklanmadan sonra eski otoriteye olan ilgide bir artış olabilir.

Ayaklanmadan sonra geriye kaçış diyebileceğimiz, eski otoriteye eğilim artar. Bu da doğaldır. Devrimci güçler otoriteyi ele geçirmiş ama birbirlerine düşmüşlerdir. İhtiyaçlar karışlanamamış, hatta ihtiyaçları karşılamak daha da zorlaşmıştır. Üstelik devrimci güçlerin değerleri ve beklentileri halk için yabancıdır. Halk uzun süre yerleşik otoriteye göre yaşamıştır, ona alışıktır. Bu yüzden eskiye özlem başlar. Devrimci güçler, geriye kaçışları tıpkı yerleşik otoritenin kendilerine yaptığı gibi şiddetle bastırırlar. Ne de olsa ihtiyaçları karşılayacak zamanları yoktur.

Yeniden düzenleme aşaması, kurumlar ve kuruluşlar gibi yapılardan fazla bir şeydir. Devrimciler insanların da bu düzene alışmasını, gönüllü olarak katılmasını ve yeni düzeni benimsemesi isterler. Ancak bu pek kolay değildir. Yaşamalanındaki her şey eski otoriteye göre biçimlenmiştir; değerler, davranışlar, beklentiler… Kurumlar ve kuruluşlar kolay değişir, asıl olan bu kurum ve kuruluşların yahut düzeneklerin ihtiyaçları karşılayıp karşılamamasıdır. Ama

daha önemlisi, bu kurum ve kuruluşlar insanlara bağlıdır. Onların katılımı ya da eylemleriyle etki ederler. Oysa yetişkin insanlar eski otoritenin isteğine göre biçimlenmiş zihinlere sahiptirler. Yeni düzenek yahut değerlere değil...

Bu nedenle devrimciler öncelikle eğitim sistemini değiştirirler ve kendi istedikleri türden insanların yetişmesine çaba sarf ederler. Ama eğitim en az üç kuşak sonra etkisini gösterir. Birinci kuşak okulda başka değeri öğrenirken, evde eski otoritenin değerleriyle yaşar. İkinci kuşak yarı yarıya bu gerilimi yaşar. Ancak üçüncü kuşakta aile ve okul arasında değerler dengelenir.

Ne var ki devrimcilerin üçüncü kuşağı bekleyecek zamanları olmayabilir. Devrimin getirdiği hayal kırıklığı ve sorunların kökten çözülememesi geri kaçış eğilimlerini merkezileştirmeye başlar. Bu nedenle her devrimde en az bir geri kaçış ayaklanması yaşanır. Devrimci güçler bunu bastırabilirler. Ancak bastıramazlarsa devrim sönümlenir ve devrimciler de kendilerini büyük bir yıkım içinde bulurlar.

Bu nedenle devrimciler toplumun biçimine müdahale ederler. Özün değişmesi için biçimin değişmesinden umut beklerler. Birçok devrimci güç, topluluğun giysilerine müdahale etmiştir. Çin devrimi, geleneksel Çin kıyafetleri yerine mavi karıncaları diye dillendirilen giysileri giymeleri için halkı zorlamıştır. Türk devrimi fes ve dini kıyafetleri yasaklamıştır. İran devrimi saçı açık gezmeyi yasaklamıştır. Biçimdeki bu değişiklikten beklenen özsel değişim pek de kolay gerçekleşmez ama otoriteler de bundan vazgeçmezler.

Öz ve biçim arasında nesnelerden farklı olarak insanlar için görünme arzusundan söz edilebilir. Bu nedenle öz ve biçim insanlar için bir ve aynı değildir. Biçimdeki değişiklikler uzun vadede öze etki edecektir elbette ama hemen etki etmeyebilir. İnsanlar zorunda oldukları giysileri giyseler de zihinlerinde hala eski yaşamı koruyabilirler. Bunu uzun süre de devam ettirebilirler.

Devrimciler eski değerleri ortadan kaldırmak için eski değer simgelerini ortadan kaldırmayı yeğlerler. Renkleri, mimariyi, alfabeyi ve özellikle de dili değiştirmeyi isterler. Dil ve zihin arasındaki doğrudan ilişki, zihinsel dönüşümün dil üzerinden gerçekleşmesi umudunu artırır. Ancak bu kolay değildir. Devrimci otoritenin alanlarında yeni dili, yeni alfabeyi kullananlar, kendi yaşamalanlarında eskisini sürdürmüşlerdir. Bu da geri kaçışın kolay kolay ortadan kaldırılamayacağına işaret eder.

Üstelik devrimci otorite, yaşamalanındaki birikim ve üretimin pay edilmesini değiştirir. Daha önceki düzende iktisadın merkezinde varlıkların çoğunluğunu elinde tutanlar dışa, yani çevreye itilirler ve varlıkları elinden alınır. Yeniden düzenlemenin ortaya çıkardığı bu mağduriyetler geri kaçışları güçlendirecektir. Devrimciler gelip merkeze oturduğunda, eski otoritenin ortakları iktisadın uzağında konumlanır. Merkez ve çevredekilerin bu yer değişimi sadece iktisadi olarak gerçekleşmez. Değerlerden davranışlara her açıdan bir değişim gerçekleşir.

Böylelikle yeniden düzenleme aşamasında merkez ve

çevre arasında gerilim yaşanır ve bu gerilim kolay kolay dinmez. Devrimciler şu ya da bu şekilde ihtiyaçları karşılayamadıklarında üretim/tüketim zincirinden daha az pay alan çevrenin değerleri ve eski düzene kaçış eğilimleri artar. Yeniden düzenleme aşaması bu nedenle bazen kesintiye uğrar. Fransız Devrimi'nde olduğu gibi...

Ne zaman merkez çevre gerilimi diner, ne zaman yaşamalanında ihtiyaçlar en az düzeyde bile olsa karşılanır ve insanlar devrimin değerlerini içselleştirir, ancak o zaman devrim gerçekleşmiş olur. Yoksa çevreye itilmiş eski otorite yandaşları güçlenir ve devrimci otoriteyi ortadan kaldıracak kadar halk desteğine ulaşır ve ayaklanma başlatır. Karşı devrim diyebileceğimiz bu ayaklanma başarılı olursa devrim sönümlenir; başarısız olursa o zaman devrim başarılı olabilir.

hapishane

Otoritenin doğası korkunun da doğasıdır çünkü otorite öncelikle korkudan türemiştir. Yaşamalanını kaybetme korkusu, hayatını kaybetme korkusu ve daha derin olarak türün gelecekte yok olma korkusu otoritenin ilksel kaynaklarıdır. Bu korkuları dindirmek için insan sürekli arayış içindedir. İnsanın doğada kendini koruyacak kalın bir zırhı, güçlü pençeleri yahut güçlü dişleri yoktur. İnsan kendini toplumsallıkta ve özellikle de kitle halinde güçlü hisseder. Bu nedenle sürekli güç bağlaşmaları oluşturur. Aile, klan, soy kan-bağına dayalı en sağlam bağlaşımdır. Korkuları bastırır ve

güven ihtiyacını karşılar. Arkadaşlık ve dostluklar da korkuyu dindiren güç bağlaşmalarıdır.

Korkudan oluşan dayanışma yahut bağlaşımlar, kendi doğasına aykırı biçimde başkaları için korku kaynağıdır. En küçüğünden en büyüğüne bütün bağlaşımlar korku üretir. Mafya bunun apaçık örneğidir. Korku birçok şeyin üstünü örten güçlü bir gözbağıdır. Dolayasıyla her türden otorite bu gözbağını kullanmayı ister.

Daha önce belirttiğimiz gibi her yaşamalanında bir merkezi etkinlik, yani otorite olur. Önceleri bir kişide somutlaşan ve belli yerlerle taçla simgelenen merkezi otorite, yaşamalanlarının büyümesi, toplumun çoğalması ve işbölümünün artmasıyla bir kişinin yetemeyeceği çoklukta iş gerektirmiştir. Böylece otorite, tek kişiyi aşkın olacak biçimde kurum ve kuruluşlarla simgelenen bir soyutluğa dönüşmüştür. Otoritenin soyut haline de devlet denmektedir.

Otorite, merkezi bir etkinlik olarak yaşamalanındaki korkuları dindirmeye yönelik bir çekim oluşturur. Yani bir bakıma merkez çekim kuvveti oluşturur. Ama insan karmaşık bir varlıktır, birçok farklı biçimde ihtiyaçlarını karşılar ve yaşar. Korkularını dindirmek için merkezi otoriteye yaklaşabildiği gibi ondan uzaklaşabilir ve yeni bağlaşımlar arayabilir. Bu arayış da bir çeşit merkezkaç kuvveti olarak değerlendirilebilir. Böylece yaşamalanında merkezi bir bağlaşım ve ona karşı olan yeni bağlaşım arayışları arasında gerilim sürüp gider. Bu gerilim kimi zaman devrim ortamına ulaşacak boyutta olabilir, kimi zaman sadece toplumsal dirilik olarak sürer.

İnsan zihninde verili olanı aşabilecek bir yetkinlik olarak akıl, insanı özgür kılar. Akıl en azından, olasılıklar içinde kendine uyanı seçmeyi sağlar. Bu nedenle her zaman yeni bağlaşımlar veya yeni bağlaşım arayışları olur. Hatta insan, tek başına verili olanın dışına düşen değerler ve yaşam tarzları üretir. Bu arayışlar yaşamalanındaki kurulu düzeni tehlikeye atar, otoritenin meşruluğunu yıpratır ama aynı zamanda toplumu diri tutar.

Otorite, kendi meşruluğunun sürgit devamı için bir yandan yaşamalanını korumak, bir yandan da yaşamalanında bu yeni arayışları ortadan kaldırmak için düzenekler üretir. Bunların başında yaşamalanındaki herkesin uyması gereken değerler yahut yasalar gelir. Yasalar otoriteyle toplum arasında bir sözleşme gibidir. Ama yasalar daha çok otoritenin ahlakıdır desek daha doğru olur çünkü otoriteyi onar.

Şüphesiz, yasalar her insanın biricikliğini ve kendini gerçekleşmesini sağlayacak çoğullukta olamaz. Yasalar insanı vatandaş diye eşitlemeye ve vatandaşın ihtiyaçlarının ortaklığını göze alan genellemeye dayanır. Bu demektir ki insanlar özgünlükleriyle yani biriciklikleriyle var olmaya başladığında yasalarla çelişmeye de başlayacaklardır. Kimileri biricik haliyle yaşamaktan vazgeçmeyecektir.

Elbette yasalar öncelikle otoriteyi korumayı amaçlar. Yasalar toplumla otorite arasında bir sözleşme olarak görülse bile, bu sözleşme büyük ölçüde tek taraflıdır çünkü merkezi bağlaşım otoritedir ve onun öldürme gücü vardır. Korkular üretecek yetkinliği vardır. Yaptırım gücü vardır. Yasaları yok sayabilir, değiştirebilir, yenilerini çıkarabilir.

Otorite bu gücünü yaşamalanındaki toplulukla paylaşmak istemeyecektir; bu güçten vazgeçemez, doğasına aykırıdır. Ama topluluk içinde her zaman kan-bağına dayalı bağlaşımlar vardır. İnsanın doğası bağlaşım kurmaya yetkindir; her zaman belli bir ortaklıkla, belli bir fikirle bağlaşım kurabilirler. Hatta daha da ileri giderek şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; insanlar, kurulu düzene karşı içsel bir direnme eğilimi taşırlar. Daha önce Kant'ı andığımız gibi, bu toplumdışı toplumsallık insan doğasıyla bağlantılıdır. Bu yatkınlığı kışkırtan yaşam sorunları otorite karşıtı bağlaşımlar üretecektir. Başka bir deyişle, yasa karşıtı bağlaşımlar…

İnsan gereksinimleri karmaşıktır ve her gün yeniden karşılanması gerekir. Bu nedenle yasa karşıtı bağlaşımlar yahut kişisel karşı duruşlar her gün ortaya çıkabilir. Bu, insanın doğasından da kaynaklanabilir; kurulu düzenin ihtiyaçları karşılayamamasından da… Merkezi otorite karşısındaki bu bağlaşımlar, bir çeşit merkezkaç eğilimleri olarak belirleyeceğimiz bu yasa karşıtlığı 'suç' üretecektir. İhtiyaçların karşılanmaması halinde suç daha da artacaktır. Hatta özellikle suç işleme üzerine bağlaşımlar, örneğin uyuşturucu çeteleri gibi yapılar oluşacaktır.

Tümden ortandan kaldırılması olanaklı olmayan bu tehdidi yok etmek için, yani merkezkaç eğilimini ortadan kaldırmak için merkezi otoriteler caydırıcılığı bir çözüm olarak görür. Suçlunun bedenine yönelik cezalar planlayan otorite; saldırıya uğramış meşruluğunu suçlu bedenini yok ederek yeniden kazanmaya çalışır. Bedene yönelik her ceza başka bedenlere korku salar. Ama yok olma korkusu kahramanlık mitleriyle

aşılabilir. Bu nedenle yok ederek caydırma yasa karşıtlığını ortadan kaldıramaz. Yok ettiği beden, otorite karşıtlığının bayrağı olarak hayat kazanabilir. Hatta bir simge olarak bir insana göre daha güçlü bile olabilir.

Meşruluğuna saldırıyı topluma korku salarak çözemeyen otoriteler, suçluyu caydırarak bunu başarmaya çalışmışlardır. Kürek, ağır çalışma ve hücre gibi cezalar bir yanıyla bedene eziyettir, bir yanıyla ruha azap çektirir. Böylece bedenin ortadan kaldırmanın doğuracağı kahramanlıklardan korunmuş olunur. Suçlular topluluğun gözü önünde otoriteye boyun eğdirilip pişman edilir. Bir başka deyişle köleleştirilir.

Pişmanlık, yaşamalanında otoritenin görüntülerine yönelik tehdidin ortadan kalkmasının kanıtıdır ve özellikle halk önünde dile getirilmesine özen gösterilir. Cezaların halka açık olmasının gerekçesi de budur. Böylece, yaşamalanındaki gerginlik korkuyla bastırılmış ve geçici bir huzur sağlanmış olur. Olası karşı çıkışların da önene geçilmiş olur. Ama bu beklentinin gerçekleşmesi pek zordur.

Eğer suçlular halkın karşısında pişmanlıklarını dile getirmiyorlarsa o zaman ya başka yaşamalanlarına sürgüne gönderilir yahut yaşamalanında toplumdan yalıtılır, etkinliği kısıtlanır, hapishanelere atılırlar. Bu da bir çeşit sürgündür. Sürgün cezası, bedene değilse de ruha azap çektirmeyi amaçlar. Uzun zamanlar içerir ve yıldırıcıdır. Suçluların bu yıkıcı ve azap verici topluma yalıtık yaşamda pişman olmaları pek olasıdır çünkü insan bir toplamdır ve toplumsal bir varlıktır. Toplumdan ve çevresinden ayrı kalması bir bakıma

kendinden ayrı kalmasıdır. Gurbet acısının da kaynağı budur. Gurbet birçok ağıda ve türküye konu olmuştur. Hapishane hayatıysa gurbetle kıyaslanamayacak kadar ağırdır. İnsanı sadece geçmişinden, sevdiklerinden ve çevresinden koparmaz, toplumsallığından da sıyırmayı amaçlar.

Endüstri iktisadı ve toplumsallığı koşullarında otorite, simgesel olarak da bir kişinin üzerinde bırakılmamış ve bütün halka aktarılmıştır. Yaşamalanındaki topluluk, temsilciler aracılığıyla otoriteye ortak olmuştur. Dolayısıyla otorite, yaşamalanının her bireyinin ortak gücü veya ortak karşı gücü haline gelmiştir. Bu bakımdan sanki insanın korkularını dindirmek için merkezi otoriteye bağlaşımı artacak yahut merkez dışındaki bağlaşım arayışları azalacak gibidir. Ne de olsa toplumun her bireyi otoritenin öznesidir.

Ne var ki çoğunluğun seçtiği yönetme erki, onu seçmeyenler için karşılanamayan gereksinimlerinin suçlusu olmaya devam edecektir. Yönetim erkini seçmemiş azınlık, yönetimle kendini özdeş görmez. İhtiyaçlarının karşılanması zorlaşınca yönetim erkini dönüştürmek için bağlaşımlar arar. İktidar karşıtı partiler böyle ortaya çıkar.

İktidar karşıtlarını saymazsak toplumun çoğunluğu, ihtiyaçların karşılamamasının sorumluluğunu otoriteye yükleme olanağını kaybetmiş olur. Temsilciler aracılığıyla otoritenin bir parçası olarak sorumluluğun da sahibidirler. Kendi kendilerini sorumlu tutamazlar; bu, insanın doğasına aykırıdır. Oysa sorumluluğun birine yüklenmesi yaşamın ağır bunalımına karşı iyi bir savunma biçimidir.

Bu tam da Freud'un perseküsyon manisini çağrıştırır. Bu hastalığa yakalanalar her zaman birini abartılı şekilde yüceltirler ve işler kötü giderse sorumluluğu ona yüklerler. Bunun tarihsel karşılığı, toplayıcılık iktisadındaki klan liderleridir. Klanlar liderlerini güneşin doğuşu dahil bütün doğal olayların sorumluluğunu yükleyecek şekilde yüceltirler. Herhangi bir olumsuzluk olduğunda da sorunun kaynağı olarak onu görürler. Böylece hayatlarında olumsuz giden şeylerin sorumluluğundan kurtulmuş olurlar.

Demokrasilerde yönetim erkine destek verenler sorumluluktan kurtulma olanağını kaybederler. Ama iktidar karşıtları bu açıdan şanslıdır. Kötü giden her şeyin sorumlusu iktidar olacaktır. İktidar açısından yahut iktidarı destekleyenler açısından bu çok acıdır. Dolayasıyla iktidar karşıtlığından nefret ederler ve onu ortadan kaldırmaya çabalarlar.

Yönetim erkine gelen ve iktidarı elinde bulunduranlar olanak bulursa iktidar karşıtlığını şeytanlaştırıp iktidarı tabulaştırmaya çalışırlar. İktidar gücünü kullanarak iktidar karşıtlığına yönelik yasalar yapmaya yahut yasaları dönüştürmeye çalışırlar. Gerçi demokrasilerde yargı erki bağımsızdır ama *"Güç oyunu bozar."* diye bir söz vardır; dolayısıyla iktidarın gücü, yasaları kendi lehine bozabilir. Yasayı bozamasa da uygulamasını bozar.

O halde denebilir ki demokraside hapishaneler kişisel yasa çiğnemelerden daha çok iktidar karşıtlarını baskılamak için yapılır. Demokratik bir yaşamalanında ne kadar çok hapishane varsa iktidar o kadar tedirgin demektir. Öte

yandan hapishaneler iktidarın gücünün serimlendiği gösteri alanları gibidir. İktidarlar hapishanelerle toplumu tehdit eder. Hapishane olasılığıyla toplumu ıslah edeceklerini düşünürler.

Demokratik yaşamalanlarında otoriteler öldürme gücünü apaçık sergileyemez. Azap çektirmeyi, cezalandırmayı veya caydırıcılığı da apaçık yapamaz. Bunun yerine kendine karşı bağlaşımları kontrol etmek için toplumun her üyesini bağıl özne olmaya iterler. Bir şeyin üyesi olmak özendirilir. Yaşamalanındaki herkes kurumlara, kuruluşlara yahut sivil toplum örgütlerine bağlansın istenir. Yaşamalanındaki her örgütlenme, kendine karşıt da olsa otoritenin uzantısıdır. Bu yüzden demokrasilerin yerleşik olduğu yaşamalanları kimilerince büyük gözaltı alanları olarak dillendirilir.

Foucault'un işaret ettiği gibi bütün bir yaşamalanı hapishane haline geldiğinde belki hapishanelere gerek kalmayacaktır. Özellikle kameraların ve yüz tanıma tekniklerinin etkin olduğu, iktisadın internet üzerinden sürdüğü günümüz koşullarında herkesin her adımı kontrol altındadır. 1984 romanın*ın* kabusu, hayatı şimdiden kuşatmış gibidir. Yaşamalanının tümü değilse bile şehirler artık hapishane gibidir. Çin'de kırmızı ışıkta geçen yayaların sanal ekranlarda ifşa edilmesi, azap çektirme ve caydırıcılığın hapishane sınırlarını aştığına işarettir.

Hapishanelerin ortadan kalkıp şehirlerin yahut yaşamalanın hapishaneye dönüşmesi, hapishane öncesi halk önünde bedene yönelik azap ve ruha yönelik tecrit cezalarının yeni uygulanışı gibidir. Bu açıdan bakılınca sanki hapishane, caydırıcılığın ve azap çektirmenin saklandığı yerler olarak

olumlanabilir bile… Herkesin ortasında ifşa edilmek, bedene acı çektirmek kadar yıkıcı olsa gerekir.

Herkes bu yıkıcılıkla karşı karşıyadır çünkü her insan, yaşamalanında bir yandan diğer insanlarla, bir yandan otoriteyle asimetrik ilişki içindedir. Bu kırılgan ilişkide yasalar kolaylıkla çiğnenebilir ve suç oluşabilir. Suçun cezalandırılma biçimi aslında suçludan daha çok toplumu etkilemeye yöneliktir. Merkezi otorite, meşruluğunu ihtiyaçları karşılama biçiminden alamadığında varlığını korku yayarak sürdürmek isteyecektir. Ancak demokrasilerde yürütme gücü otoriteye bir süreliğine ve geçici olarak verilir. Bu güce tekrar ulaşmak için toplumun onayına ihtiyaç vardır. Bu onay istenerek alınamıyorsa korkutularak alınmak istenecektir.

Bu korku sadece cezalandırmayla oluşturulmaz, aynı zamanda yaşamalanına yönelik üretilmiş tehditlerle de oluşturulabilir. Otoritenin ilksel kaynağı yaşamalanı korumak olduğundan, yaşamalanı tehdit edildiğinde insanlar otoritenin yanında duracak, gerektiğinde kendine ait gördüğü eylem ve etkinlikleri kısıtlama hakkını otoriteye gönüllü devredecektir. Bu nedenle birçok iktidar, yani otoritenin yürütme gücünü elinde bulunduranlar, uydurma tehditler üretir.

çanakkale savunması

Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından savaş dendiğinde, yaşamalanındaki merkezi otoritenin başka yaşamalanlarındaki merkezi otoritelerle giriştiği çatışmayı anlıyorum. Her savaşta bir yaşamalanı tehdit altındadır. Bu tehdit saldırı biçiminde

de olabilir, saldırıya kaynak oluşturmak biçiminde de... Saldırıya kaynak olması bakımından ele alındığında birçok olasılıkla karşılaşırız. Yaşamalanında başlayan bir kıtlık başka yaşamalanlarındaki kaynaklara ilgiyi artıracaktır çünkü otorite yaşamalanındaki topluluğun gereksinimlerini karşılamakla yükümlüdür. Bunu en az düzeyde karşılayamazsa otorite karşı bağlaşımlar ortaya çıkar. Bu nedenle kıtlık zamanı otoriteler, çevrelerindeki yaşamalanlarındaki kaynakları elde etmek için öldürme gücünü oraya yöneltebilirler ya da göç başlar.

Bir başka olasılıksa yaşamalanındaki topluluğun nüfusunun artmasıdır. Yaşamalanındaki kaynaklar nüfus artışı nedeniyle yetersiz kalabilir. Bu durumda otorite, artan nüfus için yeni kaynaklar aramaya girişecektir. Üretim artırılamazsa en yakın kaynak yanı başındaki yaşamalanı olacaktır. Böylece otoriteler komşu yaşamalanına saldırıp oradaki kaynakları ele geçirmeyi amaçlayabilir.

Bazen de yaşamalanındaki iktisadi etkinlik değişir ve bu etkinlik gereği başka yaşamalanlarına saldırmak için gerekçeler ortaya çıkar. Sözgelimi, ticaret artar ve yollara ihtiyaç olur. Bu ihtiyaç başka yaşamalanlarının kontrol altına alınmasını gerektirebilir. Bazen fazla ürünü satacak yer arayışı, bazen hammadde arayışı saldırılara neden olur. Bazen de savaşın kendisi bir iktisadi etkinlik olarak görülebilir. Sözgelimi, Osmanlı iktisadi öncelikle bir savaş iktisadıdır. Uç beyliği olarak kuruluşundan beri savaş, Osmanlı otoritesi için bir gelir kaynağı olmuştur.

Uç beyliği Türk toplumlarında özel bir beylik türüdür. Sınırlarda kurulur ve karşı yaşamalanına saldırılarda bulunması beklenir.

Bu saldırılarda elde edilen gelirlerden devlet vergi almaz. Aynı zamanda dini yahut başka nedenlerle bu saldırılar yüceltilir. Osmanlı uç beyliğinin de İslamiyet'i yayması açısından Müslüman olmayan yaşamalanlarına saldırıları yüceltilmiştir. Bu nedenle Osmanlı otoritesi imparatorluğa dönüştüğünde bile savaşı bir iktisadi etkinlik olarak görür. Savaşta elde edilen ganimetlerin beşte biri devlete ayrılır. Ne zaman Osmanlı savaş makinası Avrupa savaş makinası karşısında teknik olarak gerilemiş, yenik düşmüştür; işte o zaman Osmanlı yaşamalanı daralmaya başlamıştır. Yoksa sürekli bir genişleme eğilimi taşır.

Savaş ekonomisinin otoritenin birincil kaynağı olduğu bir başka devletse Gaznelilerdir. Gazneli Mahmut on yedi yıl boyunca her yaz Hindistan'a sefere çıkmış ve ordusuyla gittiği yerleri yağmalamıştır. Böylece kendi halkının ihtiyacını karşılayacak zenginliklere sahip olmuştur. Savaş ekonomisini benimseyen otoriteler, savaşı mevsimlik bir iş gibi görür. Her yaz sefere çıkılır.

Osmanlı sultanları, yazın hangi ülkeye saldırıda bulunacaklarsa o ülkenin yöneticilerine mektup yazarak haber ederlerdi. Sefer hazırlığını herkes bilirdi, zamanını da bilirdi. Hatta Mehter Marşı ile ordu hareket ettiğinde iki ileri bir geri ritimle hareket ederdi. Zaten amaç insanları öldürmek de değildi, boyun eğdirip esir etmek, vergiye bağlamak, savaş zarar ödentisi almak yahut mallarını yağmalamaktı.

Ancak saldırının kaynağı ne olursa olsun, savunmadaki otorite yaşamalanını savunduğu için insan değerleri açısından savaşın

haklı tarafı olur. Ne de olsa herkesin bir yaşamalanına ihtiyacı vardır ve yaşamını sürdürmek için bu zorunludur. Her toplum yaşamalanını kendi bedeni gibi algılar. Zaten otoritelerin de birincil görevi yaşamalanını savunmaktır. Bu nedenle savaşlarda savunma başka bir şeydir, saldırı başka bir şeydir.

Bu bağlamda Çanakkale savunmasını irdelersek, savunma sırasında ortaya çıkan büyük kahramanlıkları da beklenmedik başarıyı da anlayabiliriz. Çanakkale savunması ister güç dengesi açısından bakılsın ister Birinci Dünya Savaşı'nın genel akışı açısından bakılsın, özel ve az rastlanır bir savunmadır. Savunmanın başarısı Osmanlı toplumunun ruhsallığını değiştirmiştir.

Osmanlı otoritesi imparatorluğa dönüşmüş olduğundan içinde birçok farklı yaşamalanını barındırmaktadır. Doğal olarak Osmanlı toplumu türdeş değildir, farklı kimlik altında birçok topluluk yaşamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı toplumunun tümü Osmanlı topraklarıyla kendini özdeşleştirmez. Daha çok yaşadığı topraklarla sınırlı bir alana bağlılık gösterirler. Osmanlı topraklarına batıdan saldırı olsa doğudakilerin bundan haberi bile olmayabilir. İletişim olanaklarının zayıf olduğu koşullarda bu pek olası bir belirlemedir.

Osmanlılarda endüstri iktisadı egemen olmadığından herkesi ortaklaştıracak bir pazar oluşmamış, ortak bir dil gelişmemiş ve ortak bir kimlik yerleşmemiştir. Sadece Müslümanlar Osmanlı otoritesine kendilerini yakın hissetmektedir. Otoritenin düzen anlatısı öncelikle İslam, toplumsal bağı da din bağıdır. Ancak bir yandan cılız endüstri ilişkileri, bir yandan

Fransız Devrimi'nin etkisi Osmanlı toplumunda ulusçuluğu canlandırmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları geriye çekildikçe Osmanlı otoritesiyle kendini özdeş gören Müslümanlar ama özellikle de Osmanlı ailesinin içinden çıktığı Müslüman Türkler yaşamalanlarını kaybetme kaygısını yaşamaya başlamışlardır. Özellikle de Balkanların kaybı ve oradaki Müslüman Türklerin yaşadıkları, korkuyu artırmıştır. Böylece Osmanlı toprakları içinde, çoğunlukla Müslümanların ama özellikle Müslüman Türklerin yaşadığı bölgeler, Osmanlı topluluğunun ayrışmalar sırasında yaşamalanı olarak kavranmış ve vatan olarak görülmüştür. Misak-ı Milli bu kavrayışın bir sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı birçok cephede savaşa girmiştir. Galiçya ve Kanal Cephesi gibi... Ancak Osmanlı askerleri hiçbir cephede Çanakkale savunmasındaki gibi büyük kahramanlıklar göstermemişlerdir. Çanakkale savunması diğerlerinden farklı algılanmıştır çünkü Çanakkale savunması, yaşamalanı savunmasıdır. Savaşanlar kendi bedenlerinin devamı saydıkları yaşamalanını korumak için hayatlarını ortaya koymaktadır.

Çanakkale cephesi Osmanlıların açtığı bir cephe değildir. Doğrudan doğruya itilaf devletlerince açılmış ve başkent, yani İstanbul hedef alınmıştır. İstanbul sadece bir kent değil, Osmanlıların başkentidir ve bir başka açıdan da Osmanlı otoritesinin can evidir. İslam kültürü açısından da özel bir yere sahiptir.

İstanbul'un işgal edilmesi demek, otoritenin son bulması demektir. Bu açıdan bakıldığında türün gelecekte var olmasını sağlayacağını varsaydığı otoriteye sahip çıkması, anlaşılabilir bir tutumdur. Çanakkale cephesinin açılmasıyla otoritenin ortadan kalkma olasılığı belirmiştir. Osmanlı topluluğunun hem yaşamalanı hem de otoritesi ortadan kalkma tehdidiyle karşı karşıyadır.

Kendini Osmanlı otoritesiyle özdeş gören veya Çanakkale'yi yaşamalanının bir parçası gören Osmanlı topluluğunun içgüdüsel korkusu, gizil güçlerini harekete geçirmiştir. Nasıl zor durumda kalan bir insan böbreküstü bezlerinin çalışmasıyla olağanüstü işler yapar, olağanüstü bir güce ulaşırsa benzer biçimde topluluklar da türün yok olacağına yönelik içgüdüsel panikle olağanüstü bir tepki verirler. Çanakkale'de akıl almaz ağırlıkları kaldıran, düşünülmeyen beceriler gösteren ve bile bile ölüme giden askerlerin ruhsallığının kaynağı budur.

Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından baktığımızda; Çanakkale savunması, yaşamalanı ve otoritesi yok edilmek istenen bir toplumun ruhsal direnişidir diyebiliriz. Bu direniş beklenmeyen bir direniştir çünkü savaşan güçler arasında asimetrik bir fark vardır. Üstelik Birinci Dünya Savaşı sürecini etkilemiştir. Bu direniş ancak yaşamalanı/otorite ilişkisinde anlaşılabilir.

Herhangi bir tarihsel olayın olanaklı bilgisine ulaşmak, ona uzaysallığını ve zamansallığını vereni ortaya çıkarmayı gerektirir. Şüphesiz ki tarihsel olan için bu, yaşamalanı ve otoritedir. Ama olay söz konusu olduğundan, yani bir süreçten

söz ettiğimizden, olayın öncesi ve sonrasıyla bağlantısının da ortaya çıkarılması gerekir.

Çanakkale Savaşı öncesindeki Balkan Savaşları ve Müslüman Türklerin yaşadığı toprakların kaybı önemsenmeden Çanakkale savunması anlaşılamaz; tıpkı sonrasındaki Kurtuluş Savaşı'yla ilintisine dikkat etmeden anlaşılamayacağı gibi... Biliyoruz ki her eylem ve etkinlik, daha önceki eylem ve etkinlikleri de içinde taşır. Böylece geçmiş geleceğe ulaşır, gelecek de geçmişe... Olaylar ancak öncesi ve sonrasıyla bağlantı içinde anlamlaşır, anlaşılır ve kavranır.

futbol

Eğlenme hem toplumsal hem de bedensel bir gereksinimdir; sürekli iştah ve arzu üretir. Bu nedenle bütün iktisadi toplumsal örgülerde kendine yer bulabilmiştir. Eğlenme biçimleri çok farklıdır ve diğer insan gereksinimleriyle de ilintilidir. En çok da cinsel gereksinimler ve siyasi gereksinimlerle ilişkilendirilebilir.

Sermayeciliğe dayanan iktisadi etkinlik, her şeyi pazarın bir parçasına dönüştürme eğilimindedir. Eğlence biçimleri de bundan kurtulamamıştır. Üstelik endüstri iktisadi ilişkilerinin ritmi çok yüksektir; kişisel zaman azdır. Dolayısıyla kendi eğlence biçimlerini üretmekte güçlük çekenler bunları satın almaya itilmekte veya satın almayı yeğlemektedirler.

Endüstri iktisadı, eğlenceyi metalaştırdığı gibi başka yerlere pazarlamayı da başarmıştır. Özellikle sömürgeciliğin elinin dünyanın her yere ulaşmasından sonra... Futbol da bunlardan

biridir. İngiliz sömürgeciliği sayesinde dünyanın her yerine yayılmıştır. Sömürgeler sömürgecileri taklit etmeye eğilimlidir. Bir çeşit köle/efendi diyalektiği olan sömüren/sömürülen ilişkisinde, sömüren efendilere öykünme kaçınılmaz gibidir. Böylece her sömürge yaşamalanında sömürgecileri taklit eden bir sınıf ortaya çıkmıştır.

İngiliz sömürgecilerinin oyunu, sömürülen ülkelerde pek rağbet görmüştür. Oynaması da kolaydır; kaleler iki taşla belirlenebilmiş, herhangi bir düzlük de futbol sahası olarak kullanılmıştır. Futbolun yaygınlığı sadece kolaylığından gelmez. Futbol eğlencesi, insanın eski alışkanlıklarına ve içgüdülerine uygundur. Bir yandan klan savaşlarını çağrıştırır, bir yandan kalelerin fethini… Neredeyse savaşın oyunlaştırılmış halidir. İnsanın doğasının yıkıcılığı düşünülürse, savaşa olan eğilimi de anlaşılabilir. Futbol işte bu gereksinimleri karşılayan bir kurgudur. Futbol sahası daha baştan yaşamalanına benzer. İki taraf için ayrılmış, sınırları belli bir yaşamalanı vardır. Takımlar toplumları simgeler ve her takım kendi yaşamalanını korumakla yükümlüdür.

Kaleler karmaşık ihtiyaçları ve değerleri simgeler. Gol, kale kapılarının koçbaşı yahut topla yıkılmasını çağrıştırır. Aynı zamanda cinselliği de… Bu nedenle gol yemek yıkıcı ve utanç vericiyken, gol atmak fethetmek gibi çılgın sevinçler üretir. Futbol neredeyse savaşların ruhsallığıyla denk bir ruhsallık içerir. Özellikle de uluslararası maçlar…

Futbol sayesinde, yaşamalanlarına saldırı düzenlemeden futbolla ehlileşmiş bir savaş oyununa girişen toplumlar bir

çeşit arınma yaşar. Özellikle galip gelen toplumda, toplum iç gerilimlerinin bir süreliğine dindiğinden bile söz edilir. Aristoteles'in daha çok sanatsal etkinlikler için belirlediği katarsis, futbol için de geçerlidir. Hatta belki bedeni imlemesiyle daha da geçerlidir dense yeridir.

Futbolcular askerlerin işlevini üstlenirler, çalıştırıcılar komutanların işlevini... Seyirciler de beklenti içindeki toplumu oluşturur. Futbol, savaş gibi beden bedene bir oyundur; oyuncular ayrı alanlarda değildir. Mücadeleye dayanır ve *"Çıkıp savaşacağız!"* cümlesi futbol kültüründe pek doğal karşılanır. İzleyiciler öldürme dışında savaşta olabilecek şeylerin benzerlerini seyrederler. Yenilen takımın taraftarı yahut ülkesinde yas ilan edilmese de ruhsal bir çöküntü yaşandığı söylenebilir.

Futbolcular yaşamalanını savunan askerler gibi algılandığından başarıları kahramanlaştırılır. Şüphesiz, başarısızlıkları da cezalandırılır. Sokağa çıkamazlar, kimseyle konuşamazlar... Hatta başarısızlığa neden olanların öldürüldüğü de görülmüştür. Kolombiya ulusal takımında kendi kalesine gol atan futbolcunun öldürülmesi gibi... Bu nedenlerle, *"Futbol asla sadece futbol değildir."* denilmiştir.

Yaşamalanı/otorite ilişkisi açısından bakıldığında futbol, otoriteler için pek kullanışlıdır. Yaşamalanındaki öfkenin yönlendirilmesi yahut en azından bir süre dindirilmesi için önemli bir araçtır. Salazar'ın meşhur *"üç f"*sinden biri futboldur. Üstelik futbol çok dikkat çekici ve oyalayıcıdır. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanmamasına yönelik karşıt görüşlerin

yayılmasını engelleyecek bir etkiye sahiptir. İnsanların sorunları görmesini engelleyecek biçimde onları oyalar ve bir çeşit gözbağı oluşturur. İnsanların kendi sorunlarını unutturacak biçimde ilgi çeker.

İnsanlar futbol takımlarıyla kendilerini özdeşleştirdiklerinde, takımın sorunlarını kendi sorunları olarak belirlerler. Böylece asıl sorunlarından uzaklaşmış olurlar. Bu nedenle otoriteler, futbol karşılaşmalarının oynanması için büyük yatırımlar yapmaktan geri durmaz. Büyük statlar yaparlar, vergi indirimleri uygularlar. Beklentileri boşuna değildir. Savaşın ehlileştirilmiş hali olan futbol kendilerine yönelen ya da yönelebilecek olan öfkeyi dağıtabilir.

Yaşamalanı tehdit altındayken otoritenin yanında yer alma eğilimi olan toplum, düzmece tehditlerle ve düşmanlar üretilerek oyalanabilir. Ama bu sürgit devam ettirilemez... Oysa futbolun sürekliliği vardır. Her zaman yeni bir maç vardır. Her hafta savaş yapılamaz yahut savaş durumu yaşanamaz. Bu nedenle otoriteler özellikle ulusal takımları güçlendirmek için ellerinden geleni yaparlar. Futbolu yaygınlaştırmak için, gündemde tutmak için yayın organlarını teşvik ederler.

Futbol yaygınlaşıp toplumsal dokuya o kadar sinmiştir ki artık türümüzün en önemli eğlenme gereksinimlerinden biri haline gelmiştir. Neredeyse her gün maç vardır ve olmaması garipsenir. Birçok eylem ve etkinlik futbolla ilişkilenmiştir. İnsanlar futbolla ilgilenmeseler bile hayatları futboldan etkilenir. Bu demektir ki tarihsel olan da etkilenir, tarihsel doku da...

O halde artık tarihsel olanı anlamak isteyen, savaşın oyunlaştırılmış hali olan futbolu da anlamak zorundadır. Şüphesiz ki futbolun şifreleri çözülebilir ve tarihsel olanın içindeki yeri belirlenebilir. Bunu tarihçiler yapar ya da yapmaz. Ancak otorite açısından futbolun şifresi zaten çözülmüştür. Futbol artık bir ideolojik aygıttır. Futbol çoktan tarihsel olana bağlanmış ve tarihsel olana sinmiştir.

yeni tarihsel doku

İnsan, insan olarak kendini bulduğu ya da fark ettiği doğada, kendine özel bir *"doğa"* oluşturmaya çabalayıp durdu. Sonunda doğanın içinde ama doğaya pek de uyumlu olmayan insansı yeni bir *"doğa"* oluşturdu. Gezegenin her yerinde köyler, kentler kurdu. Taşı yonttu, toprağı kazıdı, doğal haliyle yaşayamadığı doğada korunaklı bir dünya oluşturdu. Bu insansı dünya insan doğasına ne kadar uygunsa, gezegenin doğasına o kadar yabancı oldu. İnsan da giderek gezegenine yabancılaştı. Diğer canlılarda görülmeyen bu heves, tutum ya da azmin kaynağını belirlemek hiç de kolay değil... Her canlı yeryüzünde sadece var olduğu haliyle yaşama olanağı bulurken, insan neden bununla yetinmedi ya da yetinemedi?

Kimi düşünürler insanın diğer canlılar gibi bedeninde kendini savunacak araçlara sahip olmamasını bu dönüşümün gerekçesi olarak gördüler. Bir kısmı da yiyeceklerindeki değişikliğin beyin kapasitesini artırmasını önemsedi. Son dönemlerde yaygınlaşan bir anlatıya göre de bu aykırılığın

kaynağı insan geninde fark edilen bir etkidir. Etkinin kaynağını dünya dışı olduğunu savunanlar da var, evrimsel olduğunu savunan da... Ne olursa olsun, çıplak insan yavrusunun doğar doğmaz her iklimde yaşayamayacağı ortadadır.

Şimdi insansı dünyanın içinden yeni bir dünya kuruluyor. Kendi ürettiği doğayı aşkın bir dünya... Sanal doğa diyebileceğimiz bu yeni dünya, insanın doğasını değiştirecek türden bir güce sahip. Her şey kökensel olarak değişiyor; örneğin yaşamalanı anlayışı değişiyor. Bir ekrana sahip herkes, nerede yaşıyor olursa olsun, bu dünyanın paydaşı olabiliyor. Şüphesiz, yeni bir yaşam alanı kuruluyor. İnsandan daha çok bu yaşamalanına uygun öznelikler, yani örgübilinçler ortaya çıkıyor. Bir anlamda yeni uzay/zaman örgüsü oluşuyor. Yeni bir tarihsel doku ortaya çıkıyor.

Haklı olarak henüz olmamış bir şey hakkında fikir yürütmek tarihçiye düşmez diyebilirsiniz. Ancak tarihbilim kadar eylem ve etkinliklere odaklanmış başka bir disiplin yoktur. Eylem ve etkinliklerden oluşan dokuyla uğraşan da yoktur. Gerçi tarihçi geçmişin koşullarıyla uğraşmıştır ama gelecek geçmişten tümden yalıtık değildir. Bu nedenle diyebilirim ki tarihçi de gelecek için gelecekbilimciler kadar söz söyleme hakkına sahiptir.

Geleneksel yaşamalanı, türün bedeni gibi algılanırdı. Gerektiğinde tür, bedeni gibi yaşamalanını korumaya çalışırdı ve yaşamalanlarının sınırları şu ya da bu şekilde belirlenirdi. Peki sanal yaşamalanı da sınırlı mı olacak? Başka sanal yaşamalanlarıyla kuşatılmış mı olacak? Geleneksel

yaşamalanında topluluğun öldürme gücü oranında yaşamalanın sınırları olurdu. Sanal yaşamalanı için de bu geçerli olacak mı? Yaşamalanı/otorite ilişkisinin yasaları, sanal yaşamalanı ve otoritesi için de geçerli olacak mı? Bu soruların yanıtlanması yeni tarihsel doku hakkında bir fikir oluşturmamızı sağlayacaktır.

Sanal yaşamalanı geleneksel yaşamalanıyla doğası gereği farklıdır. Sanal yaşamalanı insan zihni ve becerisiyle oluşturulmuş bir kurgudur; en azından şimdilik insan zihnine ve becerisine muhtaçtır. Öte yandan geleneksel yaşamalanında insanı sınırlayan doğa yasaları, sanal yaşamalanında yoktur. Sanal yaşamalanı zamansallığı daha fazla olan bir kurgudur. Sanal yaşamalanındaki öznelliğin bedensel olarak yer kaplaması söz konusu değildir, kaplıyor olsa bile geleneksel koşullardan bağımsızdır.

Sanal yaşamalanı açık bir pazardır. Ekranı olan her insan bu pazara katılabilir ve ona paydaş olabilir. Bütün ihtiyaçlarını bu pazardan karşılayabilir. Ancak ihtiyaçları giderecek şeyler sanal doğada üretilemez, sadece takas edilebilir. Bu nedenle gezegenden tamamen bağımsız bir sanal doğa mümkün değildir. En azından insan doğası böyle sürdükçe mümkün değildir.

Her şey gibi insan doğası da değişebilir. Sözgelimi doğamız, sadece kimyasal haplarla beslenme gereksiniminin karşılanmasına yönelik evrilebilir. Yahut bitkilerin kimyasal şifreleri çözülüp sanal yaşamalanında üretilmesi mümkün olabilir. Ama yine de bunların hammaddesi sanal olamaz. Bu kimyasallar geleneksel olarak yeryüzünden karşılanmalıdır.

Bir başka olasılıktan daha söz edenler vardır. İnsan bedeninin enerji üretip tüketme süreci ve mekanik işleyişi dijitalleştirilebilir. Böylece beslenmesine gerek kalmaz. Elektronik makinalar gibi sadece enerjiye gereksinim duyar, tıpkı bilgisayarların duyduğu gibi… Eğer bu olasıysa, sanal yaşamalanı insana yeterli olabilir. Ancak o zamanda robotlarla insanlar arasında bir ayrım yapmak güçleşir. Elektronikleşmiş bir düzenek olan şeye insan denebilir mi?

Bazı gelecekbilimcililer, insan zihinlerinin sanal ortama aktarılacağından söz etmektedirler. Zihinlerimiz bir çeşit hologramlar halinde varlıklarını sürdürebilecekler. Eğer bu mümkünse o zaman geleneksel yaşamalanına gerek kalmayacaktır; yeni tarihsel doku, sanal bir doku olacaktır. Bedenlerin terk edilip zihinlerin sanal dünyada hologram olarak devam etmesi insan doğasına daha büyük bir yabancılaşma getirir. İnsan, bedeniyle uzayda yer kaplarken artık bu mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla insanı tanımlayan uzaysal bir gerekçe kalmayacaktır.

Hologramlar sayısal içeriklerden başka bir şey değildir. Örgübilinçler de sayısal içeriklerdir. Örgübilinçlerle aynı doğada bulunan zihinlerimiz onlar karşısında bütünlüğünü koruyabilecek midir? Sanal yaşamalanı tam da örgübilinçlerin yaşamalanıdır; örgübilinçler bu yaşamalanına göre biçimlendirilmiştir. Bu nedenle sanal yaşamalanının seçkinleri örgübilinçler olacaktır dense yeridir.

Hologram yaşam biçiminin bir başka sorunu da sanal dünyaya aktarılan son insanla türün son bulmasıdır. Eğer beden yoksa

doğum yoktur. Doğum yoksa yeni bir zihin de yoktur. O halde sanal yaşamalanına aktarılan zihinlerin son insan olacağı savı yabana atılamaz...

İnsan zihinlerinin sanal yaşamalanındaki varlıklarını nasıl sürdüreceği, örgübilinçlerle ilişkilerinin nasıl düzenleneceği, sanal bir hukukun olup olmayacağı belirsizdir... Bununla ilgili elimizde hiçbir veri yoktur. İnsan da diğer türler gibi her yeni nesildeki rastlantısal genetik oluşumla değişen koşullara uyum sağlama olanağına sahiptir. Ancak sanal yaşamalanında doğum olmayacağına göre bu olanak da ortadan kalkacaktır.

Sanal yaşamalanındaki eylem ve etkinlikler de geleneksel insan yaşamalanından farklı bir doğaya sahip olur çünkü sanal öznelik bugünkü koşullarda anlaşılacak bir şey değildir. Ne de olsa eylem ve etkinlik özneye bağlıdır. Peki sanal özne kimdir? Yahut nasıl bir özneliğe sahiptir? Bağıl bir özne mi, yetkin bir özne mi olacaktır? Bunu belirlemek güçtür çünkü örgübilinçlerin özneliğiyle ilgili yeterli verimiz yoktur. Henüz örgübilinçler yetkin değildir, onu üretenlerin kısıtlamalarıyla, koşulları ve kurgusuyla zihinsel etkinlikte bulunmaktadırlar. Yine de örgübilinçler, kod yazma becerileriyle sanal yaşamalanında hem var olma hem de kendi kopyalarını çoğaltma olasılığını taşımaktadırlar.

Ancak sanal yaşamalanı sınırlılıklar ve nicelikler alanıdır. Burada her şey katı bir neden sonuç ilişkisiyle koşulludur. Örgübilinçler bu koşullara uyum sağlayabilir, bu koşulları aşkın kararlar verebilir ve bu koşulları değiştirebilirler. Sanal izlerini

bile silebilirler. Sanal doğada insansı izleri de silebilirler. Hatta kendi kopyalarını ürettikleri için bir tür olarak doğal yaşamalanını da ele geçirebilirler.

Sanal yaşamalanının koşulları düşünüldüğünde, yani her etkinliğin sayısal bir karşılığı olduğu düşünüldüğünde her şey merkezi belirlenime açıktır. Bu da sanal doğanın tek bir yaşamalanı olacağını gösterir. Elbette, her yaşamalında merkezi bir otoritenin olması gibi, sanal yaşamalanında da merkezi bir otoritenin kurulacağını da gösterir. Bu otoriteleşme geleneksel otoriteleşmelerden daha katı, daha belirleyici olacaktır.

Sanal doğanın yapısı gereği sanal otorite, yaşamalanıyla kendini bir ve aynı görecektir. Sanal yaşamalanıyla otorite bir ve aynı olunca, sanal doğada rastlantıya yer olmaz. Her şey sanal otoriteye göre belirleneceği için sanal doğada belirlenimcilik egemen olur. Böyle bir doğadaki oluş, haller ve tavırlar merkezi otoritenin etkinliğinin bir parçasıdır. Böyle bir doğada öznelik sadece merkezi otorite için geçerlidir, özgürlük de merkezi otorite için geçerlidir. Tam da Spinoza ve Şeyh Bedrettin'in kavramlaştırdıkları Tanrı gibi...

Şüphesiz, bu olasılık çok uzak bir olasılıktır. Şu an elimizde olan veriler açısından bakıldığında yeni tarihsel dokunun nasıl olacağıyla ilgili bazı olasılıklardan söz edebiliriz. Şu anda sanal yaşamalanı diye bir şeyi tam anlamlaştıramıyoruz; hala merkezi bir otorite yoktur. Kuralları geleneksel kurallara bağlıdır. Siteler ve uygulamaları yaşamalanı belirtileri olarak görülse bile sitedeki etkinliklerin özneleri sanal doğanın

dışındaki insanlardır. Örgübilinçler eylem ve etkinliklerin bazılarını yeni yeni üstlenmeye başlamışlardır.

Sanal yaşamalanlarına örnek oluşturabilecek şeyler belki de sanal oyunlardır. Bazı oyunlar, geleneksel tarihsel dokuyu sanal olarak üretmeyi tercih etmişlerdir. Sanal karakterlerle iktisadi etkinliği olan köylerin kurulması, kentlerin oluşturulması ve hatta savunulması gibi neredeyse insansı doğayı taklit eden kurgular vardır. Benzer bir şey sanal evrenlerin tasarlanışında görülmektedir. Geleneksel yaşamalanları sanal olarak tasarlanmaktadır. Hatta buralardan yer satılmaktadır.

Anlaşılan bu, insansı doğadan sanal doğaya geçişin ilk uğrağıdır. Burada hem sanal doğa hem insansı doğa bulunmaktadır. Bunun, tarihsel dokudaki yerleşik hayata geçişe benzer bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Süreç henüz başlamıştır. Bu nedenle eskiyle yeni birbirinin içine girmiştir. Şu an bilgisayar ekranı kimseyi dışlamamaktadır, yani orası hangi kimlik altında toplanmış olursa olsun, hangi yaşamalanında yaşıyor olursa olsun herkese açıktır. Sanal pazar da herkese açıktır. Herkes değiş tokuş yapabilir. Sanal doğada, başat dil olan İngilizceyi bilmek bile gerekli değildir. Örgübilinçler her iletiyi isteyenin diline hemencecik çevirebilecek yeterliliktedir.

Ortak bir değiş tokuş aracı da filizlenmektedir. Geleneksel değiş tokuş aracı olan para birimleri de kullanılmaktadır. Şu an sanal doğada dolar en geçerli para birimidir ama sanal para birimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Üstelik bu para birimlerinin kaynağı sanal doğadır. Dolayısıyla sanal doğada varlıklarını sürdürebilirler. Her pazar gibi, sanal pazarın da

haydutları vardır. Hacker denilen bu insanlar, sanal doğadaki güven ihtiyacını zorlamaktadırlar. O halde diyebiliriz ki sanal pazar, küresel bir pazardır. Geleneksel dünyada fizik yasaları gereği bütün insanların ortak bir pazarda buluşması imkansızdır ama sanal doğa bunu mümkün kılmaktadır. Bu yeni bir tarihsel dokuya işarettir.

Peki yeni tarihsel doku nasıl olacaktır? İnsan gereksinimleri açısından bakarsak sanal olanın tarihsel doku açısından yerini anlamak daha kolaydır. Beslenme insanın temel gereksinimidir. Sanal pazar insanın beslenme ihtiyacını sağlayacak değiş tokuş olanağına sahip midir? Bu sorunun yanıtına kolayca evet diyebiliriz. Özellikle pandemiden sonra sanal pazardan karşılanamayacak bir şey olduğu söylenemez. Dolayısıyla beslenme ihtiyacımızı sanal pazardan rahatlıkla karşılayabiliriz, hatta artık eski pazarlar ortadan kalkmaya başlamıştır yahut sanal doğaya evrilmektedirler. Market zincirleri örneğindeki gibi…

Beslenmeyle simgelenen iktisadi eylem ve etkinliklerimiz açısından da böyle bir evrilme insan hayatına çoktan girmiştir. Mali işler artık sanal olarak yapılmaktadır. Kayıtlar sanal olarak tutulmaktadır. Başvurular sanal istenmektedir. Eğitim bile sanal yürütülebilmektedir. İktisadi etkinliklerin sadece üretim uğrağı geleneksel yaşamalanlarına bağlıdır. Kimse sanal doğada marul üretemez. Ancak Çinlilerin marulu sentetik olarak ürettiklerine yönelik bir söylenti dolanıp durunca, geleceğe olasılıkçı yaklaşmamız zorunluluğu ortaya *çıkmaktadır.*

Diğer gereksinimleri karşılama biçimi için de bu sorgu sürdürülebilir. Sözgelimi, güvenlik gereksinimi sanal doğada nasıl karşılanabilir? Bu ilk uğrakta, güvenlik gereksinimimizin tümünün sanal doğadan karşılanması olası değildir. Sözgelimi, tarlaların yahut sokaktaki insanın güvenliği hala geleneksel koruma yöntemlerine ihtiyaç duymaktadır. Benzer şekilde, dinlenme gereksinimi de bir bedene sahip olan insan için sanal koşullarda gerçekleştirilemez.

Ama eğlencenin sanal koşullarda karşılandığından söz edebiliriz. Geleneksel eğlence biçimlerinin sanal karşılıkları da dahil, ekran insanın eğlenme ihtiyacını karşılayacak olasılıklarla doludur. Birçok oyun söz konusudur. Hatta kumar bile artık sanal olarak oynanmaktadır. Sokakta futbol oynamak yerine konsol oyunlarında vakit geçirmek gençlerin olağan bir tutumu olarak görülmektedir.

Cinsel gereksinimler konusunda da değişim belirgindir. Öncelikle eş bulma ihtiyacı sanal olanaklarla karşılanabilmektedir. Birçok eş bulma sitesi etkindir. Ekranda cinselliğin bütün yelpazelerinin serimlendiği sayısız site bulunmaktadır. Bunların giderek kişiselleştirilmesi, kişinin ihtiyaçlarına göre seçenekler oluşturulması ve hatta doğal cinselliğin yerine geçecek düzenekler kurulması pek yakındır. Sanal doğanın olasılıkları şaşırtıcıdır.

Ne var ki bu olanaklar, çocuk doğurmayla cinsellik arasındaki bağları kopma noktasına getirmiştir. Çocuk yapmanın zorlukları düşünüldüğünde bu değişim pek de doğal kabul edilebilir. Endüstri iktisadi koşullarında yalnız yaşayanların

sayısı da artmıştır. Dolayısıyla çocuk yapmak öncelik sırasını kaybetmektedir. Zaten insan kas gücünün yerine robotların mekanik gücü geçmeye başlamıştır. Karanlık fabrikaların yayılmaya başladığı günümüzde insan sadece çocuk üretiminden değil, genel olarak üretimden çekilmektedir. Bu gidiş, merkezi otoritelerin çocuk üretimini tümüyle kontrol altına almasına yol açabilir. Sperm ve yumurtanın depolanabilmesi, uygun genetik eşleşmelerle istenilen insan türünün üretilmesi fikri kışkırtıcıdır.

İnsanın toplumsal gereksinimleri de ekran üzerinden yapılabilmektedir. *"Sosyal medya"* denilen olanaklar, insanları bir araya getirmekte, hatta en uzaktakilerini bile birbirleriyle etkileştirebilmektedir. Yeryüzünün uzay/zamanını aşkın bir etkileşim söz konusudur. Toplumsallık açısından bakınca, sanal etkileşim doğal etkileşimden daha çoktur desek yanlış olmaz. Hatta ikili bir kişilik bile oluşturduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel yaşamalanındaki sosyalleşmede edilginleşen insanlar, sanal etkileşimde bunu telafi edebilecek olanaklara kavuşmaktadırlar.

Sanal etkileşimde insan kendini apaçık ortaya koymaya eğilimlidir. Bu hem kolaydır hem de sanal etkileşimin doğasına uygundur. İnsanlar karşı karşıya geldiklerinde bedensel bir etkileşim de yaşarlar. Jestler, mimikler hatta bedenin enerjisi… Bu etkileşim hiyerarşi oluşturur, konuşma bu etkileşimin koşullandırmasıyla olur. Yani insanlar karşı karşıya geldiklerinde karşısındakine göre kendini konumlandırır ve öyle iletişimde bulunur. Ancak sanal etkileşimde bütün bu koşullandırmalar ortadan kalkar. Dolayısıyla insanlar

kendilerini apaçık ortaya koyabilirler. Bu, özellikle avatar yahut takma isim üzerinden etkileşimde bulunduklarında gerçekleşir. Böylece doğal hayatlarındaki edilginliği ödünlemiş ve rahatlamış olurlar.

Kültürel gereksinimler için de sanal olanaklar bulunur. Ölüm karşısındaki ayinler yahut düzenekler sanal uzay/zamansallığa büyük ölçüde taşınmıştır. İnançlar, fallar, ruhsal çözümler ve elbette dinler için de olanaklar vardır. İnsanın duyuşsal ve bilişsel gereksinimlerinin birçoğu sanal olarak karşılanabilir. Örneğin güzellik gereksinimi için sanal ortam çok büyük olanaktır. İnsan istediği şiiri, istediği resmi, istediği müziği kolaylıkla bulabilir. Ürettiklerini paylaşabilir. Bu, felsefe yapma için de geçerlidir; bilimsel araştırmalar için de…

Siyasi gereksinimler kolaylıkla sanal olarak karşılanabilir. Sanal etkileşim çoğunlukla siyasi bir etkileşim olarak görülmektedir. Siyasi değerler, tutumlar, örgütlenmeler sanal olanaklarla hız kazanmıştır. Henüz sanal dünyanın otoriteleşme süreci tamamlanmadığından sanal dünya daha özgür bir dünyadır. Bu en azından otoritenin ehlileştirildiği demokrasinin egemen olduğu yerler için geçerlidir. Hem sanal olanaklar demokrasinin uygulanmasını da kolaylaştırır. Seçimlerin hızlı sonuçlanması ve güvenliği sanal olanaklarla sağlanabilir. Hatta herkesin seçime katılması bile olanaklı hale getirilebilir.

Sanal doğa geleneksel siyasi etkileşimlere olağanüstü olanaklar sunmaktadır. Sözgelimi, küreselleşmenin etkisini artırdığı günümüzde artık küresel bir dünya devletinden söz edilmektedir. Ancak merkezi bir devlet demek, dünyanın

bir yaşamalanına dönmesi demektir. Bir başka deyişle, dünyanın ortak bir pazar olabilmesi demektir. Dünyadaki uzay/zamansallık böyle bir organizasyona şimdilik el vermemektedir. Ancak sanal doğa buna pek uygundur. Dünyanın tek bir yaşamalanına dönmesi, merkezi bir dünya devletinin oluşması sanal dünya aracılığıyla mümkündür. Zaten böyle bir merkezi otorite kurulursa bu otorite aynı zamanda sanal dünyanın da otoritesi olacaktır.

Günümüzde küresel otorite olmaya hevesli ya da aday otoriteler vardır. Sözgelimi, Amerika Birleşik Devletleri, Dünya Birleşik Devletleri olmaya hevesli görünmektedir. Ancak Çin ve Rusya gibi güçlü otoritelerin ortadan kaldırılması gerekir. Belki Birleşmiş Milletler merkezi bir dünya otoritesine dönüşecektir. Bu daha olası görülebilir çünkü geleneksel otoritelerin bağlaşımıyla bu mümkün olabilir. Şüphesiz, Avrupa Birliği'nin Dünya Birliği'ne dönüşmesi olasılığını göz ardı etmiyorum.

Küresel bir devlete gidişin birçok belirtisi vardır. Pandeminin de buna hizmet ettiği açıktır. Ama zaten sömürgecilik gezegenin kaynaklarını sömürmek için küreselleşmiştir. Sömürgeciler dünyanın her yeriyle ilgilidirler. Sanayileşmiş topluluklar kendi yaşamalanlarındaki kaynaklarla yetinememektedir. Dolayısıyla yerel çatışmalar bile küresel taraflar ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç yıkıcı bir dünya savaşıyla, bir başka deyişle, türün yok olmasıyla da sonuçlanabilir; bir dünya devletinin kurulmasıyla da...

Sanal doğaya taşınmadan önce merkezi bir dünya devleti kurulursa bu, şirketlerin bağlaşımı biçiminde olabilir. Tek

dünya devletinin olduğu yerde öldürme gücü sadece bu otoriteye karşı çıkanlara yönelik olabilir ve elbette dünyayı tehdit eden bir şey varsa ona karşı… Öte yandan tek bir yaşamalanına dönen dünyada bir başka otorite kaynağı daha oluşacaktır, o da bilgidir. Özel bilgidir. Bu yüzden özel bilgiye sahip bir teknokrat sınıf ve bu sınıfın kontrol ettiği şirketler tek dünya devletinin öncü kurum ve kuruluşları olacaktır. Şüphesiz tek dünya devletinde sınıflaşma katılaşacaktır. Sermayenin küreselleştiği ama işgücünün sınırlandığı günümüz koşullarında bile bunun ipuçları vardır.

Dünyanın kaynakları nüfus artışı karşısında yetersiz kalabilir. Bu durumda ya kaynakları artıracak yeni teknikler bulunacak ya da başka kaynaklara yönelinecektir. Bu bağlamda dünya dışı etkinliğin artacağı varsayılabilir. Bu etkinlik dünya merkezi otoritesinin meşruluğunu da artırır. Küresel ölçekli sorunların küresel bir merkezi otoriteyle çözüleceği fikri ikna edicidir. Salgınlardan kıtlığa, doğal felaketlerden dünya dışı tehditlere kadar her şey merkezi otoriteyi güçlendirecektir.

Ancak ne olursa olsun, tarihsel dokuyu oluşturan insan eylem ve etkinlikleri olacaktır. İnsan türü tümden sanal doğaya taşınamaz. Sanal doğa örgübilinçlerin doğasıdır, sanal doğaya taşınmak türün başkalaşması, yani yok olması demektir. Bu nedenle sanal doğayla birlikte insansı doğa da sürüp gidecektir. O halde tarihsel doku da bu ikiliğin üzerine kurulacaktır. Bir yanda insansı doğadaki insan eylem ve etkinlikleri, diğer yanda sanal doğadaki insan eylem ve etkinlikleri… İnsansı doğada insanla birlikte robotların eylem ve etkinlikleri, sanal dünyada insanla birlikte örgübilinçlerin eylem ve etkinlikleri…

Bu bilmediğimiz bir tarihsel dokuyu bize duyurmaktadır. Çoklu ve karmaşık bir tarihsel doku… Sadece insan eylem ve etkinliklerinden oluşan geleneksel tarih dokusunda insanı eyleme sürükleyen gereksinimlerin oluşturduğu yoğun eylemlilik belli eğilimler ortaya çıkarmıştı. Yeni tarihsel dokuda bu eğilimler sürecektir şüphesiz ama bunlara robotların eylem ve etkinlikleri de katılacaktır. İnsanı eyleme sürükleyen gereksinimler bellidir ama robotları eyleme sürükleyen gereksinimleri belirlemek henüz mümkün değildir.

Öte yandan tarihsel dokunun sanal doğa halinde de ikilem devam edecektir. Sanal doğadaki insan eylem ve etkinliklerinin yanına örgübilinçlerin eylem ve etkinlikleri katılacaktır. Örgübilinçleri eylem ve etkinliğe hangi gereksinimlerin yahut nelerin sürükleyeceği konusunda bir fikre sahip değiliz. Bu nedenle baskın eğilimler olup olmayacağı da belirsizdir. Hatta tarihsel olanın öznesini belirlemek daha da güçleşecektir. Yeni bir öznelik sınıflaması gerekecektir.

Bu nedenle geleceğin tarihçilerinin işi zordur. Ama belki geleceğin tarihçileri insan olmayacaktır. Geleceğin tarihçileri örgübilinçler olabilir. Eğer öyle olursa bu durum bize tarihsel olanın olanaklı bilgisinin artacağına yönelik bir olasılığı duyurur. Ne de olsa örgübilinçlerin geçmişle ilgili deneyimsel bağları yoktur, zihinlerinde geçmişe yönelik düğümler bulunmaz. Ama öte yandan insan olmadıklarından geçmişin niteliksel özüne yabancı kalacaklardır. Nasıl bir tarihsel bilgi üreteceklerini tahmin etmek şimdiden olası değildir.

sonsöz

Ya da bu metin yazılmasa da olur muydu?

Yılan eğrisini bilmez, derler. Bu sözü pek severim. İnsanın kendini bilmesinin ne kadar zor olduğunu fısıldar kulağımıza… Kendini bilmek şüphesiz zordur. Sokağa çıkarken bile aynanın karşısına geçip saçını başını düzeltir insan. Dışarıdan nasıl göründüğünü bilmek ister. Ben de isterim, bu nedenle yazdıklarım nasıl görünüyor diye arkadaşlarıma gönderirim. İyi ki arkadaşlarım sabırlıdır ve benim için bu zorluğa katlanırlar.

Ancak bunun başka bir yolu daha var. Metinler yazıldıkları gibi kalır ama yazar sürekli değişir. Ne de olsa insan bir süreç ve bir toplam... O halde yazdıklarımı bir süre bıraksam ve sonra dönüp baksam, kendi yazdığım metne dışarıdan bakmış gibi olabilirim. Buna demlenme diyen olur, yabancılaşma diyen olur… Bu bilinen bir şeydir. Ama bir kusuru vardır; metin sadece yazarının bilinç koşulları için yazılmamıştır. Herkes için yazılmıştır. Bu nedenle farklı ilgileri olan ya da farklı beğenileri olan insanlar tarafından gözden geçirilmesi daha uygun olur.

Peki ben bu metni demlenmeye bıraktım mı? Hem de birkaç kez bıraktım. Ama bunun yeterli olmadığının farkındayım, özellikle bu metin için başkalarının bakışına çok ihtiyacım vardı. Bu nedenle arkadaşlarımın gözünden nasıl göründüğünü bilmek istedim. Yeri gelmişken beni kırmayıp metnin eksiğini gediğini gösteren Nadide Utku, Melih Yiğit, Nazlı Şen, Kamuran Deniz Giriftin Kocamanbaş, Abdullah Şahin ve Elzem Aksu'ya teşekkür ederim. Dost, dostunun yüzündeki hata tozunu incitmeden üfleyen bilge rüzgarıdır, derler ya… Arkadaşlarım tam da öyle yaptılar, hata tozlarını beni incitmeden üfleyip ortadan kaldırdılar. Ama hatasız metin olmaz. Gözümüzden kaçan, fark edemediğimiz şeyler kalmıştır mutlaka…

Ne olduysa oldu, eksiği gediğiyle metin ortaya çıktı. Peki ama bu metne ne gerek vardı? Şairin dediği gibi, yazılmasa da olur muydu? Olabilirdi şüphesiz çünkü kimse bunu benden talep etmedi. Yazmam için dışsal bir kışkırtıcı yoktu. Sadece ölmeden bu fikirlerimi yazıya geçirmek istedim. Ama beklentim olmadığını da söyleyemem. Umudum, başka zihinlerde farkındalık yaratmak… İşte bu harika olur ve bir kişinin bile zihninde tartışma açsa bu bana yeter. Zaten yetinmeyi bilenlerdenim…

Ayrıca tarihsel anlatıların kolaylıkla dedikoduya dönüşeceğini bilenlerindenim. Bugüne kadar çoğunlukla böyle oldu, bundan sonra da olacaktır elbette… Bunu engellemek de hiç kolay değil ne yazık ki… Ama zihnimizin doğası bir şeyin farkına vardığında artık onunla birlikte var olur, dolayısıyla etkinliklerinde onu da hesaba katar. Zihin de geri dönüşümsüzlük yasasına tabidir. Bu metni okuyanlar bir daha önceki zihin koşullarına dönemezler. İşte bu nedenle umutluyum.

Metinler sadece yazıldıkları zaman için değildir. Halil Cibran'ı anarak diyebilirim ki metinler, geleceğe atılmış fikir oklarıdır. Yazarların umudu da geleceğin zihinlerinde bir kıvılcım oluşturmaktır. Metin yayımlandıktan sonra yazarına, tohumunu rüzgara bırakmış ağaçlar gibi beklemek kalır. Ben sabretmeyi bilenlerdenim, acelem yoktur, beklerim…

Bu metni okuyanlar, zihnimizin koşullarının ayrımına varacaklardır. Bundan hiç şüphem yok! Neyi bilebileceğimizi, ne bilemeyeceğimizi sorgulayacaklardır. Belki kendi zihinsel düğümlerinin farkına bile varanlar olacaktır. Hatta belki kendi zihin koşullarının üzerine düşünmeye başlayacaklardır. Kendini bilmek isteyene bundan daha güzel katkı sağlanabilir mi?

Şüphesiz kimileri tarih felsefesine zihnin doğasıyla başlamamı yadırgayacaklardır. Olsun! Bu doğal… Zaten geleneksel tarih felsefesi metinleri tarihin ne olup olmadığı üzerine yoğunlaşır. Alışılmışın dışındaki her şey de yadırganır. Ama yadırganan yoksanamaz; dışlanır, eleştirilir ama yoksanamaz. Hatta belki etkisi alışılmış olandan da fazla olur. Duchamp'ın Çeşme'si buna harika bir örnektir.

Öte yandan zihnin doğası anlaşılmadan bilginin ne olup olmadığı da anlaşılamaz. Tarihsel olanın anlaşılmasına kafa yoran birinin zihni görmezlikten gelmesi mümkün değildir. Tarihsel olan ancak zihnin koşullarıyla belirgindir. Bu nedenle tarihsel olanı anlamanın ilk uğrağı neyi bilip neyi bilemeyeceğimizi fark etmek olacaktır. Ne büyük heyecan!

Zihin bir örgüdür ve örgülenmenin belirgin biçimleri vardır. Kapalı, örtülü, bulanık ve yetkin olarak belirlediğimiz bu baskın eğilimler şüphesiz ki salt belirlemeler değildir. Daha farklı çalışmalarda farklı eğilim sınıflamaları da yapılabilir. Ancak tarihsel olanla ilgili bu dört zihin eğilimi dikkat çekicidir. Bu

dört zihin, tarihsel olanı anlamaya yönelik farklılıklar gösterir. Kapalı yahut örtük zihinlere sözüm yok, onların doğasıyla bu metin arasında bir ilişki kurmak kolay değildir. Ama özellikle bulanık zihinlerden umutluyum. Bu metin onların zihninde arınma süreçleri başlatabilir. Yetkin zihinlerin zaten buna ihtiyacı yoktur.

Her zihnin, bir başka deyişle her okuyucunun anlaması için metinler hem içeriklerine uygun biçimler halinde kurgulanmalı ve hem de anlatım buna uyarlı olmalıdır. Ancak bu hiç kolay değildir. Her zaman içeriğe uygun bir anlatı oluşturulamayabilir. Bu metinde de uyarsız ilişkiler yahut uyarsız anlatımlar bulunabilir... Ancak elimden geldiğince içeriğe uygun ve özellikle olasılıkçı bir söylem oluşturmaya çalıştım. Ne de olsa bu metin olasılıkçı bir tarih tasarımı öngörmektedir.

Olasılıkçı bir içerik öğretici ve katı bir söyleme uygun değildir. Oysa benim ömrümün büyük bir bölümü öğreticilikle geçti, dolayısıyla zihnim öğreticilikle içli dışlıdır. Ayrıca biliyorum ki hiç kimse kendi bilincini aşkın bir şey söyleyemez yahut üretemez. İyi ki ben öğreticiliği sadece iş olarak görenlerdenim. Özel hayatımda olasılıkçı bir yaşam sürdüm kendimi bildim bileli… Ünlü fıkrada söylendiği gibi, *"Oldu oldu, olmazsa çay demleriz."* diyenlerdenim.

Bu nedenle metin, içeriğine uygun biçimde esnek ve yer yer çağrışımlarla sürüp giden bir dağınıklık sergilemektedir. Bunu bilerek ve isteyerek yaptığımı da bilmenizi isterim. Ana başlıkları saymazsak alt bölüm başlıkları için de bu geçerlidir. Zaten alt bölüm başlıkları okumayı kolaylaştırmak için konulmuştur. Konulmasa da olabilirdi… Önceliğim dizgesellikten kaçınmak oldu; umarım ki okuyucu bu anlatıdan hoşlanır.

Akademik çalışmalarda zihni koşullanmış olanların bu durumu yadırgayacağının farkındayım. Hatta *"referans"* vermediğim için bilimsel yahut felsefi bulmayacaklarını da şimdiden görebiliyorum. Ama sadece bu olasılık bile benim bu metni yazmamın gerekçesi olabilir. Referans fetişizmi hakkında soru işareti oluşturmuş olmak bile benim için sevinçtir.

Öte yandan, tarihsel olanın dedikodusu dahil her bilgi türünün olası bilgi olduğunu tartışmak istedim. Olanaklı bilgi bile öncelikle olası bir bilgidir. Ancak tarihsel olanın koşullarına uygun olması bakımından diğerlerinden ayrılır. Her bilginin değerliliğine dikkat çeken bu sınıflama, salt tarihsel bilginin olamayacağını ortaya koyar. O halde hiçbir tarihsel bilgi sahici değildir ve tabulaştırılamaz yahut ülküleştirilemez. Bunun fark edilmesi harika bir şeydir çünkü tarihsel bilgi düşmanlık üretemez, bir başka deyişle, düşmanlığın zemini olamaz. Bu tartışmaya katılmış biri, herhangi bir tarihsel bilgiye dayanarak kimseyi ötekileştiremez, aşağılayamaz, yargılayamaz veya düşmanlaştıramaz.

Olasılıkçı bir tarih anlayışı anlamayı önceleyebilir, yargılamayı değil. Ama olasılıkçı tarih bakışının otoritelerce sevilmeyeceğinin de farkındayım. Dolayısıyla örgün eğitimlerde yer edinmesini beklemiyorum. Bu hem otoritenin doğasına uygun değildir hem örgün eğitimin… Ne de olsa örgün eğitim, eğitilenlerin istendik davranışlar geliştirmesi için özgünlüklerini ezen bir değirmendir. Yine de umutsuz değilim. Bir şey değişir, her şey değişir, derler. Kelebek etkisinden söz edilen bir evrende nasıl umutsuz olabilirim?

Tarihin bilim olamayacağına yönelik tartışma da bu metnin yazılması için bir gerekçedir. Bilimlerin eksik yahut yanlış sınıflandırılmasının böyle bir önyargı oluşturduğundan

eminim. Eğer bilimlerin inceledikleri alanların doğasıyla ilgili bir sınıflama yapılmış olsaydı, yöntem farklılıkları önemsenmezdi. Nicelik ve nitelik bilimleri temel ayrımı dışında bir ayrım da ortaya konmazdı. Gelecek zamanlarda konularının doğaları bakımından sınıflandırma tartışması başlarsa bu metin yaşamda karşılığını bulmuş demektir. Ben ölmeden böyle bir tartışmanın içinde olursam kendimden emin olurum, pekin olurum, yani olurum da olurum… Eskilerin dediği gibi, gözlerim açık gitmem…

Tarihsel olanın anlaşılması için tarihsel dokunun eğilimlerinin anlaşılması gereği, birçok tarihçinin farkında olduğu bir şeydir. Ancak bu eğilimlerin insan gereksinimleriyle bağlarının gösterilmesi tarihsel olanı anlamanın önkoşuludur diyebilirim. Özneler eylem ve etkinliklerini gereksinimlerini karşılamak için yaparlar. Gereksinimle eylem arasındaki ilgi, tarihsel olanın olanaklı bilgisi için kaçınılmazdır. Kim ki tarihsel olanı anlamak ister önce insanı ve gereksinimlerini anlamalıdır.

Şüphesiz ki tarih kavramına her dilde bir karışıklık vardır. Ben tarihsel olanın hem geçmişte olup biteni hem de geçmişte olup bitenin bilgisini kapsadığına işaret ettim. Zaten tarihsel olan dediğimiz, geçmişin bilgisinden nasıl arındırılabilir ki? Benim kavramlaştırmam ve karışıklığa son vermek istemem olası bir tutumdur. Başkalarının da geçmişte olanın kavramlaştırmasına çaba sarf etmesi tarihbilimin terim dağarcığı için harika olacaktır. Ayrıca tarih meraklılarının da zihnini durulaştıracaktır.

Tarihsel anlatılar cinselliğe pek az yer verir. Oysa cinsellik insan davranışının beslenmeyle kıyaslanabilecek kadar baskın bir gereksinimidir. Bu metin cinselliği tarihsel olanın önemli bir parçası olarak görür. Umuyorum ki bu metni okuyanlar bu

konuda irdelemeler yapacaklardır. Cinselliği yok sayan hiçbir araştırma, hiçbir bakış tarihsel olanı aydınlatamaz. Gelecekte tarihsel anlatılarda cinselliğin de önemsenmesine küçük bir katkı sağlamak için bile bu metin yazılır. Ben de yazdım ve yazılmasa olmazdı.

Tarihbilim, insanla ilgili geçmişi konu edindiği için konusuna uygun yöntemler, terimler ve araç/gerece sahip olmalıdır. Yönteme yönelik tartışmalar çoktur ancak terimler ve araç gereçlerle ilgili tartışmalar yetersizdir. Bu metin tarihbilimin terimleri, söylemi ve araç/gereçleri üzerine tartışmanın devam etmesini sağlamak için bile yazılabilirdi. Yazıldı. Ancak böyle bir etkisi olup olmayacağı henüz belli değildir.

İnsan bir şey yaptığında yahut bir şey ürettiğinde önce çevresinin ve sonra yaşadığı toplumun onayını almayı ister. Bu insan için sevinç kaynağıdır. Şüphesiz ben de isterim ancak özellikle tarihçilik üzerine yazdığım bölüm, tarihçi arkadaşlarım arasında onanmak şöyle dursun, yerilmeye neden olacak diye korkarım. Hegel'in dediği gibi, zaten herkesin bildiği ve onadığı şeyleri söyleyenler alkışlanır. Tersini söyleyenler yergiye hazır olmalıdır. Ben de hazırım.

Bu metin sadece yerilse iyidir, tarihçi çevremin bana yüz çevireceğinden şüphelenmekteyim. Lütfen bunu benim bir kuruntum olarak görmeyin, deneyimlerimden çıkarsamam olarak değerlendirin. Bir süre önce tarih felsefemi anlatacağım çevrimiçi atölyemi açtığımda, beni seven ve bu nedenle tarihçiliği seçen öğrenci arkadaşlarımın bir kısmı, daha tarihsel anlatıyla dedikodu arasındaki ilişkiyi kurduğum gün atölyeyi terk ettiler. Bazıları bir daha selam bile vermedi...

Bu tür sonuçların olacağını fark ettiğimde metnin yazılması gereğine daha çok inandım. Yazılmazsa olmazdı. Eğer bir

fikir, fikirler düzeninde yerini alacaksa örselenmeyi de göze almalıdır. Bunun başka bir yolu yoktur. Üstelik eğer bir fikir özgünse, aklın yasalarına uyarlıysa, yaşamda karşılığı varsa şüphesiz ki yazılmalıdır ve ancak böyle fikirler tartışılıp irdelenir.

Öznelik meselesine hiç girmeyeceğim ama metnin sadece tarihsel olanın geleneksel bilgisiyle oluşturulmamış olmasına değinmek istiyorum. Bu metinde farklı bilimsel teoriler, yasalar ve ilkeler tartışmanın bir parçası olarak kullanıldı. Bu tutumum "*disiplinler arası*" çalışmaları önemseyenlerce yüceltilebilir bile… Ama ben bu işi yüceltmiyor ya da ötelemiyorum. Zaten bu böyle olmalıdır nasıl varlık açınılmaz olarak ilişkiliyse bilgisi de ilişki içindedir.

Şunu da belirtmek isterim; varlığın, varoluş ve hallerin doğası birbirinden tamamen yalıtık olamaz. Her varoluş, hal ya da tavır özsel olarak varlığın koşullarıyla bağlantılıdır. Yerçekimi sadece nesneler için geçerli, canlılar için geçersiz midir? Bu bağlamda tarihbilim her bilimin olanaklarını kullanabilir ve zaten kullanmaktadır. Özellikle parçacık fiziğiyle tarihbilim arasında çok benzerlik bulunmaktadır.

Öte yandan, tarihsel olanın anlaşılmasının, tarihsel olanın doğasına uygun bir uzay/zamansallıkla kavranabileceğini varsaymaktayım. Bunun hem kullanışlı hem değerli olduğunu düşünüyorum. Her tarihçi gibi ben de tarihsel olanı anlayıp anlatmakta zorlanmaktaydım. Tarihsel olan uzay/zaman bağlamıyla kavranmayınca bulanık bir sezgiye dönüşmektedir. Ama öte yandan tarihsel olana uyarlı bir uzay/zamansallık oluşturmak da güçtür. Yaşamalanı/otorite ilişkisi tarihsel olan için upuygun bir uzay/zamansallık oluşturuyor diye görüyorum. Şüphesiz, başka tasarılar da olasıdır ama yirmi

yıllık çalışmam, yaşamalanı/otorite ilişkisinin tarihsel olana uyarlı olduğuna beni ikna etti. Umarım yanılmamışımdır.

En azından bir tarihçi bile yaşamalanı/otorite ilişkisi bağlamında olaylara bakmaya başlarsa bu metni yazarken yaşadığım bütün zorlukların karşılığını almış olurum. Ne de olsa ekmeğimi tarihsel olanı anlatmakla kazandım. Böylece ona vefa borcumu ödemiş olurum. Aynı zamanda tarihsel olanın dedikoduya dönüşmesini de engellemiş olurum çünkü yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde olay ve olgulara bakmak, kaçınılmaz olarak nesnelliği öne çekecektir.

Ancak nedensellikle ilgili bir şeye dikkat çekmeden metni bitirsem eksik yazmış olurdum. Tekil şeylerin yahut olayların nedenleri her zaman açık değildir. Bir eylemin öznesini belirlemek nedenini belirlemekten kolaydır. Bu zorluk kimi zaman sonuçtan neden çıkarma dediğimiz bir yanılsamayı doğurur. Sonuçtan bakarak nedenler türetmeye girişmek, olay ve olguların doğalarını gözden kaçıran ve önemsemeyen bir kolaycılıktır. Ayrıca her şeyin katı bir neden-sonuç ilişkisi içinde olduğunu var saymaktır. Doğal olarak rastlantıyı dışlamayı gerektirir. Doğrusu beni en çok rahatsız eden bu tutumdur, dolayısıyla bu metin sadece buna dikkat çekmek için bile yazılsa amacına ulaşmış olur.

Dikkat çekmek istediğim bir bölüm de yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde kargaşayı tartıştığım bölümdür. Kargaşanın genel geçer ilkelerine ancak yaşamalanı/otorite ilişkisinde ulaşabildim. Daha önceki tarihsel anlatılarda yerine konacak bir çalışma olabilir ama ben rastlamadım. Bu nedenle diyebilirim ki tarihçiler eğer tarihsel olanı yaşamalanı/otorite ilişkisi içinde incelerlerse, tarihsel olanın olanaklı bilgisine ulaşmaya daha yakın olurlar. Herhangi bir olay yahut olguyu bu ilişkiyle inceleyen herkes bunu fark edecektir.

Belki de bütün bunlar boşunadır; geleceğin tarihsel dokusu geçmişteki tarihsel dokudan başkalaşacaktır. İnsan eylem ve etkinliklerinin yanına robot eylem ve etkinleri eklenecektir. Sanal doğada insan etkinliklerinin yanına örgübilinç etkinlikleri de eklenecektir. Yani tarihsel doku, bildiğimiz tarihsel doku olmaktan çıkacaktır. Dolayısıyla tarihçi de bildiğimiz tarihçilikten başkalaşacaktır. Belki de örgübilinçler tarihsel olanı araştırıp anlamlaştıracak ve hatta tarihsel tasarılar üreteceklerdir.

Ancak bu olasılıkları duyurmak için bile bu metin yazılmalıydı. Yeni bir uğrak içindeyiz, bunun fark edilmesi için de bu metin yazılmalıydı. Tarihçilerin birçoğu, kendi anlatılarına kendileri inanıp yanılsamalar içinde yaşarken tarihsel doku kökensel olarak değişmektedir. Bu değişimin farkına varılması için de bu metin yazılmalıydı. Tarihçilerin bozuk terazilerini düzeltmek için de bu metin yazılmalıydı. Yazdım.

Peki terazileri düzelecek mi? Düzelirse sevinç duyarım ama düzelmese de olur. Nasıl olsa tarihçiliğin geleceği belirsizdir... Çok uzak olmayan bir gelecekte, örgübilinçler tarihçilerin yerini alabilir… Ama olsun. Ben yine de söyleyeceklerimi söylemek, yazacaklarımı yazmak isterim. Bu dünyadan aldıklarımı ödemek isterim. Bu metin sadece bugün için değildir, gelecek içindir. Belki gelecekte bu metin bir şeyi değiştirecektir, belki değiştirmeyecektir… Umudum, bilmediğim ve bilemeyeceğim o şeyin değişmesidir.